

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

DIN ISTORIA PRESEI REVOLUȚIONARE ROMÂNEȘTI:
„ÎNVĂȚĂTORUL POPORULUI” (1848)

POMPILIU TEODOR, GELU NEAMȚU

VĂCĂRITUL, DARE TEMPORARĂ

V. MIHORDEA

CONTRIBUȚII PRIVIND MIȘCAREA ȚĂRĂNIȘTĂ DIN
ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1907–1914

I. SCURTU

DOCUMENTAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STU-
DII DOCUMENTARE)

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMĂRI

NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 21 — 1968

3

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA; ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 21 1968 Nr. 3

S U M A R

	Pag.
POMPILIU TEODOR și GELU NEAMȚU, Din istoria presei revoluționare românești : „Învățătorul poporului” (1848)	435
★	
V. MIHORDEA, Văcăritul, dare temporară	449
S. COLUMBEANU, Sistemul de impunere pe lude din Țara Românească (1800—1830)	469
GEORGETA PENELEA, Organizarea vamală a Țării Românești în epoca regulamentară	481
★	
I. SCURTU, Contribuții privind mișcarea țărănistă din România în perioada 1907— —1914	499
DOCUMENTAR	
ȘT. OLTEANU, Cu privire la data morții lui Nicolae Alexandru Basarab	523
D. VELCIU, Neculce mare sulger (24 mai—31 decembrie 1705)	527
GR. CHIRIȚĂ, Pe marginea unei scrisori inedite din 1859 a lui M. Kogălniceanu	533
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Contribuții ale istoriografiei românești privind anul revoluționar 1848 în țările române (P. Simionescu)	539
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Conferința pe țară a Societății de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România (Elvira Preda); Călătorie de studii în Republica Democrată Germană (I. Chiper); Călătorie de studii în Republica Populară Polonă (Șt. Olteanu); Cronică	551
RECENZII	
* * * Marea răsccoală a țăranilor din 1907, București, Edit. Academiei, 1967, 907 p. (Gh. Matei)	563
* * * Mihail Kogălniceanu — Texte social-politice alese, București, Edit. politică, 1967, 423 p. (N. Adăniloae)	568

* *	<i>Acta tomiciana</i> , tom. XVII, Edit. Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wrocław, 1966, IX + 903 p. (<i>I. Corfus</i>)	572
* *	<i>Češi a poláci v minulosti (Cehii și polonezii în trecut)</i> , Edit. Academiei Cehoslovace de științe, Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, Praga, vol. I, (1964), 434 p., vol. II (1967), 710 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	577

REVISTA REVISTELOR

„Revista arhivelor” organ al Direcției generale a Arhivelor statului, București, an. X (1967), nr. 1—2, 744 p. (<i>R. Constantinescu</i>)	585
„Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 61—64/1966, (an. XVI) și nr. 65—68 1967 (an. XVII), Paris, P.U.F., 519 p. + 527 p. (<i>Gh. Buzatu</i>) . . .	591

ÎNSEMĂRI

Istoria României. — * * <i>Problema țărănească în Oltenia în secolul al XIX-lea, Documente</i> , Direcția generală a arhivelor statului din Republica Socialistă România, București, 1967, 600 p. (<i>Apostol Stan</i>); BARBU THEODORESCU, Nicolae <i>Iorga și educația maselor</i> , Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă—Consiliul așezămintelor culturale, București, 1967, 180 p. (<i>G. Maksutovici</i>); Istoria universală. — BÎSTRA CVETKOVA , <i>Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XV-e et XVI-e siècles</i> , în „Revue d'histoire économique et sociale”, XLV-e vol., nr. 1, Paris, 1967, p. 29—40 (<i>T. Gemil</i>); <i>Документи за българската и сръбската история из маджарските държавни архиви, 1868—1878</i> (Documente privind istoria Bulgariei și Serbiei din arhivele ungurești, 1868—1878), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Institutul de studii balcanice, seria „Izvoare”; adunate și publicate de Petar Mijatev, Sofia, 1966, p. 183 (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>); <i>Историография нового времени стран Европы и Америки</i> , Московский Государственный Университет, Исторический факультет, sub redacția lui B. G. Veber, I. S. Galkin, I. P. Demetev, N. E. Zastencher, A. D. Colpakov, L. M. Ribinoi, Moscova, 1967, 670 p. (<i>C. Rezachievici</i>); ZDZ. SPIERALSKI , <i>W sprawie udziału Mołdawian w bitwie pod Grunwaldem</i> (În legătură cu participarea moldovenilor la lupta de la Grunwald), în „Zapiski i historyczne”, tom. XXIX, nr. 4, 1964, p. 7—14 (<i>I. Corfus</i>); KRYSTYNA BUKOWSKA , <i>Orzecznictwo Krakowskich Sądów Wyzszych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI—XVIII w)</i> (Jurisdicția Curților Superioare din Cracovia în litigiile privitoare la imobilele urbane în secolele XVI—XVIII), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967, 125 p. (<i>Gh. Cronf</i>); <i>Două izvoare otomane despre asediul Vienei (1683). Kara Mustafa vor Wien</i> , tradus, prefațat și adnotat de Richard F. Kreutel, ed. a III-a, 1966 (<i>H. Jaeger</i>); <i>Georges Kastrioti-Skanderbeg et la guerre albanoturque au XV-e siècles</i> (Université d'État de Tirana. Institut d'Histoire et de Linguistique), Tirana, 1967, 149 p. (<i>Gh. Zbucnea</i>); JORGE CANSECO VINCOURT , <i>La guerra sagrada</i> , Mexico, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1966, 143 p. (<i>Ioan I. Neacșu</i>)	597
NOTE BIBLIOGRAFICE	611

DIN ISTORIA PRESEI REVOLUȚIONARE ROMÂNEȘTI: „ÎNVĂȚĂTORUL POPORULUI” (1848)

DE

POMPILIU TEODOR și GELU NEAMȚU

Studierea revoluției din 1848 în cele trei țări românești impune ca o sarcină grabnică cunoașterea presei revoluționare. În general, cercetările dedicate evenimentelor revoluției au avut și pînă acum în vedere presa, dar aceasta a fost utilizată mai mult ca izvor de informare pentru elucidarea unui aspect sau altul. Despre semnificația politică a ziarelor și a revistelor vremii, despre rolul pe care l-au avut în desfășurarea revoluției, contribuțiile de pînă acum aduc prea puțină lumină, împrejurare care se manifestă negativ asupra înțelegerii fenomenelor istorice. A rămas prea puțin subliniată funcția îndeplinită de presa românească pașoptistă, eficiența organelor de presă în cadrul evenimentelor politice. Relevarea acestor semnificații obligă însă pe cercetător la un studiu preliminar care să ne dezvăluie unele ziare rămase pînă astăzi simple noțiuni bibliografice sau prezentări parcimonioase care nu pot satisface exigențele contemporane. Este și cazul „Învățătorului poporului”, ziarul pașoptist publicat de T. Cipariu și A. Pumnul sub influența directă a Marii Adunări Naționale de la Blaj, uitat astăzi de istorici.

În articolul nostru avem de gînd să stăruim asupra „Învățătorului poporului” cu intenția de a-i pune în lumină programul, colaborările și semnificația lui pentru istoria perioadei. Deși „Învățătorul poporului”, prima foaie românească pentru popor apărută în Transilvania, este menționat de repertoriul periodicelor lui Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, referințele ulterioare ale lui Nicolae Iorga, Lupeanu-Melin, Ioan Lupăș etc.¹ nu duc dincolo de elementele bibliografice furnizate de amintitul

¹ N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922, p. 92—93; vezi și *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. III, Vălenii de Munte, 1909, p. 35—36; Al. Lupeanu-Melin, *Începuturi ale ziaristicii românești în Ardeal*, în „Almanahul presei române”, 1926, p. 46—47; V. Braniște, *Foița „Drapelului”*, în „Drapelul”, Lugoj, nr. 9 și 14 din 1901; G. Precup, *Notiță literară*, în „Unirea”, Blaj, nr. 10 și 11 din 1901.

repertoriu decît prin adăugarea cîtorva titluri și citate desprinse din cuprinsul ziarului. Nici Septimiu Popa, în articolul pe care i-l consacră², cu toate spicuirile făcute din conținut, nu modifică sensibil viziunea, deoarece probleme importante ca orientarea politică, colaborările și conducerea ziarului rămîn incerte. Mai mult, articolul amintit adaugă cîteva confuzii izvorite din confundarea stilului vechi cu cel nou. Dintre istoricii care au fost preocupați chiar în treacăt de „Învățătorul poporului”, I. Breazu aduce unele precizări valoroase privind ecourile lui Lamennais în paginile acestuia³.

Rezultă, credem, din această sumară prezentare a bibliografiei necesitatea unei noi cercetări în lumina ideilor desprinse din examinarea atentă a conținutului periodicului, a informațiilor documentare inedite și a confruntării orientării lui cu principalele linii directe manifestate în cadrul revoluției românești.

Evenimentele din 1848 aduc în problematica publicisticii transilvane elemente noi și importante, înainte de toate o mai insistentă preocupare politică, o viziune nouă despre rolul pe care presa trebuie să-l aibă în viața popoarelor. Se afirmă libertatea cuvîntului și a tiparului, condamnarea cenzurii. Ele apar în cele mai multe proclamații și manifeste, în articolele de ziar, în cuvîntările oamenilor politici, pentru a fi gura apoi în programele revoluționare. Revendicările cu caracter general burghez capătă în condițiile revoluției europene o și mai mare eficiență. Sînt revelatoare pentru starea de spirit de atunci revendicările formulate într-un manifest identificat de noi ca fiind redactat în primăvara anului 1848, datorindu-se cu siguranță condeiului lui Barițiu, hotărît să rupă cătușele cenzurii: „Pretindem libertatea tiparului deplină, condiționată numai prin legile moralității, care pe viitor vor fi și ale patriei. Libertatea vorbirii și a tipăririi este o trebuință a oamenilor atît de naturală precum este mîncarea, beutura, somnul, căsătoria și altele. Acela care ne-ar tăie limba din gură ar fi mai puțin tiran decît acela care ne-ar opri a învăța și a scrie spre a ne comunica ideile cu alții”⁴.

Libertatea tiparului, privită ca o faptă „complinită”, făcînd parte din „începutul minunilor anului 1848”, urma să fie pusă în valoare o dată cu noua epocă care se deschidea prin revoluție: „Urmeze orice, noi din parte-ne cunoaștem că pentru români încă se deschise o epocă care, ca să pună temelul stător al fericirii noastre, atîrnă numai de la modul cu care ne vom ști folosi de ea”. La întrebarea cum va fi folosită libertatea tiparului, Barițiu răspunde matur, recurînd la un principiu profund democratic: „Ne vom sili din toate puterile noastre a lăți mezuinele (hotarele — *n. ns.*) și termenii libertății, ai egalității și ai frățietății

² S. Popa, *O gazetă populară românească în anul 1848*, în „Societatea de miine”, Cluj, an. V (1928), nr. 4, p. 82—83.

³ I. Breazu, *Lamennais la românii din Transilvania în 1848*, în „Studii literare”, vol. IV, Cluj, 1948.

⁴ Magyar Országos Levéltár, Budapest, Erdélyi Országos Kormányhatóság Levéltárak. Gubernium Transylvanicum levéltára. Gubernium Transylvanicum (in Politicis): ügyiratok (Arhivele Stat. Ungaria, Budapesta, Arh. guberniale din Transilvania. Arh. gubernială din Transilvania. Acte oficiale), nr. 7 981/1848.

pînă în cele mai ascunse unghiuri ale poporului nostru”⁵. Pentru o adevărată libertate a tiparului, socoate Barițiu, este necesară o corespunzătoare educație și instrucție, o școală sănătoasă care să deschidă drumul înțelegerii articolelor „revărsătorie de lumina științelor mai înalte și de politică . . .”⁶. Drumul de la revendicări și intenții pînă la realizarea acestora s-a dovedit a nu fi deschis și pentru români.

Optimismul și speranțele lui G. Barițiu nu sînt justificate de evoluția ulterioară a treburilor publice transilvănene. Aici ne întîmpină o altă unitate de măsură, aplicată, desigur, spre consternarea lui Barițiu și a altora, tinerei prese românești ce salutase libertatea cuvîntului cu toată căldura. Legea presei instituită de revoluție în Ungaria nu-și găsește ecoul cuvenit la nivelul nobilimii maghiare și al cercurilor conducătoare transilvănene pînă tîrziu la dieta din iunie.

Dimpotrivă, începînd cu cancelarul Jósika Samu, se exprimă temeri față de influența ziarelor asupra spiritelor încă din 24 martie 1848⁷, în vreme ce guvernatorul Teleki ne dezvăluie rațiunile adevăratelor stări de lucruri. În ceea ce privește desființarea cenzurei cerută de unii tineri exaltați, scrie acesta, nu s-a putut satisface „din cauza presei românești și presei germane”, dar, adaugă el în continuare, am mai temperat opinia ei⁸. Cu toate protestele ce se fac auzite la Tîrgu-Mureș într-o adunare în care se cere libertatea presei⁹, în pofida faptului că tipograful Gött informează magistratul orașului Brașov despre persistența cenzurii și că în orașul de la poalele Tîmpei faptul a provocat frămîntări¹⁰, vechile practici stăruie cu încăpăținare. Dar și atitudinile îndrăznețe încep să se afirme la Sibiu, unde la 24 martie apar afișe fără aprobarea oficială prealabilă și un număr din ziarul local „Siebenbürger Bote” fără controlul obișnuit¹¹. Pe linia acestor manifestări se înscrie atitudinea lui Barițiu, exprimată în manifestul pomenit și în articolul *Ce dorește românii transilvani*, și nu mai puțin a lui Simion Bărnuțiu, în marele său discurs¹².

Protestele, se pare, nu au rămas fără ecou, fiindcă guvernul atrage atenția cenzorilor ziarelor și cărților să urmărească numai acele articole și lucrări care vor ataca religia, morala, persoana domnitorului și, evident, articolele care contravin legii presei¹³. Lucrările rămîn totuși, în linii generale, la același nivel cunoscut de odinioară, cenzura urmărind îndeosebi publicațiile românești, ziare și cărți. Mersul înainte al revoluției nu poate fi însă stăvilit și publicistica transilvăneană existentă devine o tribună a ideilor înaintatela care se asociază în curînd noi publicații, cum este și cea de care ne ocupăm aici.

⁵ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XI (1848), nr. 12, p. 93–94, intitulat *Unele idei practice despre libertatea tiparului*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arh. ist. a Bibl. Fil. Cluj a Academiei, fond. Arh. familiei Teleki din Satulung, Missiles.

⁸ *Ibidem*, Arh. Fidei comisională a familiei Jósika.

⁹ *Ibidem*, Transylvanicum elnöksége : Praesidialia (în continuare : G. Pr.) nr. 582 1848/E ; și Arh. St. Tg.-Mureș, act. pol. nr. 1 426/1848.

¹⁰ Arh. St. Brașov, Register Einreichungs Protocoll des Kronstädter Magistrats, nr. 97.

¹¹ G. Pr., nr. 615/1848/E.

¹² S. Bărnuțiu, *Românii și ungurii*, ediție îngrijită de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 28–29.

¹³ G. Pr., nr. 562/1848/E. **www.dacoromanica.ro**

„Învățătorul poporului”¹⁴ a apărut în 12 mai 1848 (st. v.) la Blaj, la puține zile după Marea Adunare Națională. Ziarul pornește din inițiativa lui Timotei Cipariu, care îi și fixează într-un articol-program orientarea de viitor. El se adresează poporului român din lumea satelor, fiind, în concepția redactorului, „o foiță pentru popor și în limba poporului”. Învățătorul transilvan o spune de la început în termeni clari: „Noi nu vom scrie într-însa decât ce vom cunoaște mai presus de toate de trebuință pentru dînsul. Întrebările ce neci nu-l ating, neci le-ar înțelege le vom lăsa la o parte. Noi ne vom nevoi mai ales a-i face cunoscute acele cunoștințe fără de care neci un popor nu mai poate avea viață și fără carele românul pînă-astăzi a fost mort. El trebuie să reînvie, să se deștepte din somnul letargic și să renască. Articli politici vor cuprinde totdeauna locul mai de frunte, apoi vor urma economice și carii sînt de aceeași natură”¹⁵.

Se vede limpede cum în urma adunării de pe Cîmpia Libertății gîndirea politică a lui T. Cipariu evoluează spre înțelegerea necesității educării politice a poporului, venindu-i în întîmpinare prin înființarea unei gazete cu un conținut politic în primul rînd.

Făcînd o retrospectivă a stării culturale și politice a poporului român, Cipariu are prilejul să facă amare meditații pe marginea aspectelor discutate. „Pre cînd toată lumea cu însetată inimă dorește și așteaptă a pași pe calea adevărului, dreptatei și a pazei cătră o mai bună stare materială și politică, cine este acel român, adevărat român, care să nu caute cu durere și lacrimi în ochi la mișeaua stare a românului în care se află astăzi fără ajutoriu și îndreptariu?”. Românul, după opinia lui Cipariu, în Transilvania e cel mai lipsit de școli, „fără învățători politeci, fără foi scrise întru interesul lui”. Comparativ, maghiarii, sașii și secuii au o bogată rețea școlară la orașe și sate, deopotrivă pentru băieți și fete. Revenind la o idee pe care o împărtășea lui Barițiu în primăvara anului 1818¹⁶, el constată că sașii și maghiarii au situație mult înfloritoare pe acest tărîm: „Pentru 1 300 000 de români, numai o școală de doamne ajută, și asta încă vai cît de săracă și miîne-poi miîne muritoare de foame”¹⁷. Recunoscînd ca factor determinant al acestei stări de inferioritate apăsarea românului, el încearcă să prezinte în fața poporului, în sens luminist, urmările lipsei de cultură. Voi „nu știți nimic — subliniază autorul — din cele ce ați trebui să știți, ca să puteți și voi fi ca oamenii, fericiți, înțelepți, cu putere și avuție”. De aici decurge și ineficacitatea politică a românilor, lipsiți de bărbați „carii ar fi știut a îndrepta poporul” pe calea drepturilor politice. „Politica era croită toată

¹⁴ După grafia originalelor: „Înveștiatoriulu poporului”, scris cu litere latine, restul fiind scris cu chirilice.

¹⁵ „Învățătorul poporului”, an. I, nr. 1 din 12 mai, p. 1—3. Primul număr nu poartă data calendaristică, doar nr. 1; data este însemnată în „Organul național”. Pe exemplarul care apărea ca supliment la „Organ” la fel. Vezi Bibl. Centr. Univ. Cluj, col. *Apor*, 32. Începînd cu nr. 2 pînă la 22, toate exemplarele poartă dată.

¹⁶ V. Netea, *Cu privire la poziția democraților burghezi și a democratilor revoluționari români din Transilvania în 1848*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 3, p. 614.

¹⁷ „Învățătorul poporului”, www.dacoromanica.ro

nu cum să ajungă și românul la viață cu drepturi ca ungurii, sașii, ci chiar cum să nu ajungă”¹⁸. Cipariu observă pe temeiul exemplelor slaba reprezentare a românilor în aparatul de stat și administrativ, începînd cu cancelaria aulică vieneză și terminînd cu ultima magistratură provincială.

Cercetînd cauzele acestei stări, Cipariu — desigur unilateral — le vede în politica dusă pînă în 1848 de români, în puținătatea acelor „învățători politiciști”.

În opinia redactorului, publicistica are un rol în educarea politică a națiunii și, consideră el, faptele de pînă la 1848 au împlinit acest rol, ducînd „la împreună înțelegere capetele mai bine crescute”. Acum însă orientarea spre popor e o necesitate, iar datoria intelectualilor este să se nevoiască spre „luminarea și înțeleptirea dulcele noastre națiuni române, ca să cunoască ce e adevăratul folos al românilor”¹⁹.

Ziarul, cu intenții atît de precis formulate, pornea la drum în același timp cu „Organul național” la 12 mai 1848 st. v., ca un supliment nemărturisit formal al acestuia, dar avînd o viață și independență, dovadă că se difuza și fără gazeta pomenită²⁰. Explicația ar fi următoarea: pe cînd „Organul național” împlinea rolul unui ziar, cu articole în care se dezbăteau probleme politice importante, cu știri din viața politică națională și internațională care se adresau îndeosebi „intelenței”, adică celor mai largi cercuri ale intelectualității românești, „Învățătorul poporului” își asuma un rol mai circumscris la problemele educației politice a maselor de țărani ce urmau să fie luminate de acei „intelenți” care primeau o dată cu „Organul” și „Învățătorul” (învățători, preoți, diverși funcționari mărunți etc.) și care îl citeau pe cel din urmă în fața sătenilor, așa cum se întîmpla și cu o altă „foaie” apărută ceva mai tîrziu, „Amicul poporului”²¹, cu aceeași dorință de a deschide orizontul țăranilor, în special al celor din Banat și din părțile vestice. Așa se explică și faptul că într-o scrisoare a lui G. Barițiu către P. Vasici²² se afirmă că „ambele acelea foi” aveau puțini abonati printre țărani, ceea ce nu înseamnă că ele nu ajungeau în mijlocul țăranilor, deoarece preoții în special, dar și învățătorii, citeau ziarele oficiale (din însărcinarea autorităților), însă, sub influența spiritului revoluționar, din proprie inițiativă citeau acum „Gazeta de Transilvania”, „Organul luminării”, „Învățătorul poporului” sau „Amicul poporului”²³.

Printre cei ce făceau asemenea lecturi trebuie incluși și tinerii studioși ce purtau din sat în sat nu numai modestele știri din „foi”, ci răspîndeau și incendiarele manifeste ale revoluției românești. De remarcă că redacția selecta îndeosebi știri din Țara Românească privitoare la revoluție. Prin urmare, „Învățătorul poporului” își exercita pe deplin

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, p. 2.

²⁰ „Organul național”, nr. V din 9 iunie 1848, p. 24: „Înveștiatoriul poporului, pînă la altă despunere, se dă și deosebă aici în loc cu prețiu de 1 cr. pre nr.”.

²¹ „Amicul poporului”, nr. 1, apare în 3/15 iunie 1848.

²² „Transilvania”, an. II (1869), nr. 1, p. 5.

²³ O acțiune similară vezi descrisă în „Amicul poporului”, nr. 14 din 20/7 august 1848, col. 215—220.

funcția de educare a națiunii pe o arie tot mai întinsă (prin intermediul intelectualilor), în fața unui auditoriu tot mai numeros. O dovadă concretă este scena descrisă de N. Bălcescu în care românii, în jurul focurilor, înainte de bătălie citeau texte încurajatoare, tipărite și în ziarul de care ne ocupăm, moment asupra căruia vom reveni. Această sarcină devenise imperativă, punându-se cu deosebită acuitate, mai ales după Adunarea de la Blaj, care trasase liniile unei viitoare organizări naționale.

Timotei Cipariu nu a pornit singur la această nouă întreprindere gazetărească. Este secundat, ca și odinioară, de A. Pumnul și I. Mani, colegii de redacție de la „Organul luminării”. Stăruie totuși, în lumina informațiilor existente, o nedumerire. Pe de o parte, într-o notă din „Învățătorul poporului”, Cipariu vorbește despre încetarea colaborării lui Pumnul, care nu-și mai continuă articolul *Viața națiunii române*²⁴ decât târziu, în numerele 9 și 11, iar pe de alta tot Cipariu mărturisește, într-un manuscris din a doua jumătate a secolului, că „Învățătorul poporului” de la nr. 2 înainte este opera lui integrală²⁵. Dar iată textul lui Cipariu : „Acest Pumnul, transilvan din ținutul Făgărașului, învație toate școalele gimnaziale și filosofice aici în Blaj, șierbiu casa domnului canonic Constantin Alutan. De aici se tramise la Viena, la teologie, care însă nu știu de ce o a învățat deplin, fiindcă era moribintă. Întorcându-se a Blaj în 1846 mi fu colaborator împreună cu Iosif Mani la organ în anii 1847—48, însă numai cu numele, deoarece abia a scris în organ 2—3 articoli în acești doi ani, fiind tot moribiant, ci «Învățătorul poporului» ce eși în vara lui 1848 la nr. 2 începînd pînă la capăt e întreg de dînsul. Suum cuique”²⁶. Prin urmare, două puncte de vedere derutante pentru cercetător prin categoricul afirmației. Adevărul, se pare, îl găsim în prima afirmație din „Învățătorul poporului”, care în orice caz are prioritate. Bănuim că Cipariu târziu, după revoluție, nu-și mai recunoaște opera sau nu mai este dispus să și-o apropie în întregime. Rămîne ca un fapt stabilit pentru istoriografie colaborarea celor doi la noul ziar de educație politică care poate fi urmărită pe baze documentare sigure.

„Învățătorul poporului” îmbrățișează o sferă largă de preocupări, încercînd să transpună în fapte dezideratele exprimate de redacție în articolul începător. O operă de educare politică într-un sens foarte larg, în care problematica istorică se împletește stăruitor cu cea social-economică, chemate fiind să contribuie la pregătirea spirituală a revoluției.

Modul cum concepe redacția educația poporului rezultă din sfera largă de probleme discutate de colaboratorii ziarului. De o deosebită actualitate pentru generația care constituie fermentul viu, activ al Adunării de la Blaj era educația națională și socială a celor mulți. Probleme dintre cele mai urgente trebuiau explicate cetățenilor chemați de revoluție la viața publică. O experiență făcuseră intelectualii pe Cîmpia Libertății, explicînd maselor țărănești problemele în discuție, sensul hotărîrilor adoptate. O alta îi aștepta în noile împrejurări politice și sociale din vara și toamna anului 1848. Printre cei dinții care au înțeles imperativul momentului au fost T. Cipariu și A. Pumnul, colaboratori la această

²⁴ „Învățătorul poporului”, nr. 7, p. 28.

²⁵ Ms. rom. nr. 26, f. 3—4, la Bibl. Fil. Cluj și Academiei.

²⁶ Ibidem.

nouă întreprindere publicistică, în care văd noi posibilități de afirmare politică.

Multe din articolele publicate în „Învățătorul poporului” se referă la viața națională a românilor, la originea lor, la numărul lor, altele discută geneza statului și formele de guvernământ, aspecte deosebit de actuale atunci și care se aflau pe buzele tuturor. O gamă variată de preocupări economice, sociale, știri din Transilvania și multe din Țara Românească întregesc problematica care stătea în fața redactorilor. Pentru definirea orientării ziarului, alături de editorialul lui Cipariu, este articolul lui Aron Pumnul *Viața națiunii române, dulceața limbei și a simțimintelor ei*, publicat în mai multe numere²⁷. El exprimă crezul politic și social al lui Pumnul, care chemase în numele tineretului revoluționar, alături de Papiu-Ilarian, poporul la prima adunare. „Acum e timpul — serie Pumnul — publicistice, timpul în care nu mai e păcat a spune adevărul înaintea lumii, deci păcat ar fi a tăce mai mult și a nu ne înfrăți cu ideile cele sănătoase ale dreptatei și adevărului”²⁸. Problema căreia avea să-i răspundă Pumnul se referă la viața națională a poporului român. Plecând de la un citat din Voltaire, socotit „urzitorul ideilor de libertate, egalitate și frățietate”, A. Pumnul îndeamnă la cunoașterea istoriei românești. Dar istoria unei națiuni nu este epuizată de studiul trecutului și mai cu seamă de simpla cunoaștere a originii romane. Viziunea lui Pumnul asupra istoriei românești este aceea a lui Voltaire, tinzând spre istoria civilizației într-un sens larg, o istorie a societății văzută în evoluția instituțiilor ei. „Ce soartă a avut pe atunci (în antichitate) poporul? Fost-a liber sau rob și obagi (sic!) precum acum un lung șir de ani? Și de cumva a fost obagi fost-a așa de apăsător ca acum în zilele noastre?”. Pumnul se întreabă în continuare: „Oare învăța preuțimea pre credincioși să facă slujbă la domni fără nici o plată sau doară-i învăța că iobăgia este un păcat strigătoriu la ceriu?”. Lunga incursiune în trecut este doar un pretext pentru sondarea prezentului, pentru condamnarea acelor slujitori ai bisericii care învățau poporul numai ce „le dictau domnitorii, precum se timplă acum de un lung șir de ani”. Idealul lui Pumnul, în deplină concordanță cu ideile sale mai vechi profesate la Viena în vremea studiilor, năzuia spre o biserică pătrunsă de misiunea educației poporului. Pumnul condamnă cu asprime atitudinea conducerii bisericii greco-catolice, care împiedica poporul „să se sfătuiască în pace despre lipsele și nedreptățile ce li se făceau”. Articolul este un bun prilej pentru condamnarea practicilor contemporane apăsătoare, dări, dijme „din bucate, oi, porci, stupi”. Revoluționarul pașoptist se întreabă: „Oare și pe atunci trebuia să poarte toate greutatea țării cum să dea porțiune la cătane, să le-o ducă în locuri depărtate unde se afla. Să facă drumurile țării și podurile de pe dîsele numai o parte din oameni?”. Discutînd pe larg trecutul, Pumnul caută răspuns la problemele de mare actualitate ale prezentului, cum erau iobăgia și geneza ei, problemele limbii, culturii, ale bisericii. Partizan al unei bise-

²⁷ „Învățătorul poporului”, nr. 2, p. 7–8; nr. 3, p. 9–10; nr. 9, p. 33–36; nr. 11, p. 41–42.

²⁸ Ibidem, nr. 2, p. 7. www.dacoromanica.ro

rici unice, el condamna divizarea românilor în uniți și neuniți. „Să vor afla și acum încă de aceia cari vor zice că nu e bine să părăsim spurcata și blăstămata dezbinare în unit și neunit; luați însă bine aminte și nu lăsați a vă înșela, căci unii ca aceia să se folosească de neștiința și nepri-ceperea voastră, numai ca să cîștige ceva folos de acolo; nu vă înșelați, frați români”.

Pentru formarea generației pașoptiste au fost importante și problemele unității naționale, elementele de istorie comună ale Moldovei și ale Țării Românești. „Pentru ce și prin ce s-au despărțit românii cu țările unii de alții?”. Pumnul, avînd intuiția justă a țelurilor revoluției române, se gîndește la o Transilvanie cu dregători români, cu alte cuvinte la o administrație românească. „Strigați cu toți dreptate, strigați cu toții să dea la români domni (dregători) de român, și de nu se vor învoi aceia între cari locuim, adecă frații unguri și sași, vom descoperi lucrul înaintea altor popoară din Europa, precum înaintea fraților noștri italieni și frînci, și înaintea germilor (nemți), celor inbitori de dreptate, și așa, de bună samă, vom cîștiga domni de român cari să ne facă dreptate, cu care să vorbim în dulcea limbă românească și într-aceia să și scriem”. Așezat pe principiul naționalităților, el pretinde „naționalitate, căci fără aceea nu putem avea dreptate, iar naționalitatea stă într-aceia să vorbim românește în beserică, să învățăm românește științele în școală, să vorbim românește cu domniile noastre, cu gubernatoriul și cu împăratul nostru și să avem deregători (tisturi) de român în toate locurile unde sînt români, pe care domni însă să-i alegem noi și nouă să ne și dea sama de toate cîte fac, că de-i vor alege alții și vor da sama iar la alții, atunci nu se face dreptate”²⁹.

Ideile lui Pumnul plecau de la gîndirea liberală a veacului al XIX-lea, în bună parte de la ideile programului politic românesc elaborat în secolul al XVIII-lea și întregit în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

O altă suită de articole vine să împlinească opera de educație națională a „Învățătorului poporului”. Articolele *Despre românii cei vechi*³⁰, *Domnii românilor*³¹, ultimul semnat de Samuilă Părăuț, cunoscut sub numele de Samuil Poruțiu, adaugă noi elemente, încercînd să desăvîrșască opera educativă începută de Cipariu și Pumnul. „Nu vă uitați la aceea că libertatea e scrisă în legi, că voi ziceți că legile-s cu nasul de ceară, multe au fost și pînă acum scrise pe hîrtie, care nu se pomenea în viață, apoi libertatea e reluptătorie, numai cei luptători o vor cîștiga”. Poruțiu îndeamnă la o participare activă la viața publică a Transilvaniei, în adunările marcale etc., deci la o participare directă, nemijlocită: „Să știți voi că garanția drepturilor voastre nu o aveți în alt nimene deînt în voi înșivă”. Din rîndul articolelor cu conținut politic face parte și *Românul*, din păcate fără semnătură. El apare în primul număr, avînd, așadar, semnificația unui articol de orientare. Articolul urmărește fixarea în conștiința publică a faptului că românii transilvani constituie o majoritate față de celelalte naționalități ale Transilvaniei și în aceeași vreme

²⁹ Ibidem, nr. 9, p. 33–36.

³⁰ Ibidem, nr. 2, p. 5–7; nr. 3, p. 11–12.

³¹ Ibidem, nr. 11, p. 33. www.dacoromanica.ro

o parte a națiunii române văzută în spațiul țărilor române. „Ardealul e în mijlocul Daciei vechi ; de cătră miazănoapte și apus e țeara ungurească, de cătră miazăzi Țara Românească, de cătră răsărit Moldova cu Bucovina. Ardealul e în inima Daciei”.

Profilul publicației se precizează și în lumina retipăririlor, traducerilor, adaptărilor, notelor și informațiilor, care ocupă un spațiu substanțial.

Publicarea în românește sub titlul *Respuns la articolul despre români al lui Nicolau Ioșica* în nr. 108 din „Pesti Hirlep” este justificată de redacție în felul următor : „Ca acest *Răspuns*, dat și în limba ungurească, să fie cetit mai de mulți, socotirăm a fi cu cale ca să-l retipărim și noi în foia aceasta, ca să vadă frații noștri că cine nu încapă de noi și cine ne apără”³². *Răspunsul* vine să sublinieze poziția antifeudală a „Învățătorului poporului” și atestă solidaritatea cu românii din Banat și vestul Transilvaniei, ai căror deputați luptau fără succes în dieta de la Pesta pentru drepturi naționale. Se numără printre aceștia Eftimie Murgu, Sigismund Pop și Teodor Șerb. Cel de-al doilea, din pricina poziției ziarului „Amicul poporului”³³, apoi „Democrația”, editat de gruparea deputaților români din Pesta, este nevoit să părăsească în grabă capitala Ungariei de teama represaliilor. Menționata gazetă românească fusese remarcată cu simpatie de „Învățător”³⁴. Într-o poziție critică se afla și Aloisiu Vlad, care fu supus unor grave amenințări atunci când în parlament se opuse intervenției Ungariei în războiul Austriei cu Italia, întrebând cum speră ministrul că un ajutor de 50 000 de ostași va „fi în stare de a învinge pe o națiune ce numără cam 25 de milioane, care are una și aceeași origine, limbă, religie și moravuri, a căreia fii se luptă pentru libertatea și independența sa națională ca lei și ca tigrii?”³⁵.

Toți acești deputați români sînt și semnatarii răspunsului către Jósika, după părerea căruia „aceia care ia parte la durerile poporului... este întăritător și rebel”. Aristocratul maghiar va primi o replică tăioasă : „Rebel, domnule, e acela, care apasă poporul”. Se confirmă și un adevăr istoric dureros pentru întreaga aristocrație : „Așa este ; timpul aristocraților s-au trecut... În zădar este toată opusăciunea ; secul al XIX-lea este secul drepturilor”.

Dacă ar fi îndoieli cu privire la importanța politică reală a traducerilor publicate în paginile „Învățătorului” și în special asupra celor din „Les Paroles d’un Croyant” a lui Lamennais, ele ar fi spulberate în întregime de mărturia marelui istoric și revoluționar N. Bălcescu, care în timpul petrecut în munți între moșii lui Avram Iancu i-a văzut pe aceștia îmbărbătându-se, recitind seara după lupte, lângă focuri, celebrul

³² Ibidem. nr. 15, p. 57—59.

³³ I. Deák, 1848. *A szabadságharc története levelekben ahogyan a kortársak látták* [1848. Istoria luptei pentru libertate în scrisori, așa cum au văzut-o contemporanii], Budapesta (f. a.), doc. 308.

³⁴ „Învățătorul poporului”, nr. 8, p. 32.

³⁵ Aloisiu Vlad, *Cuvîntări*, 1965.

dialog al *Junelui soldat* din „Les Paroles”³⁶. Se citea textul lui Mani reprodus în „Învățătorul poporului”³⁷, mai puțin probabil cel din „Foaie pentru minte...”³⁸, care prin destinația ei circula printre intelectuali.

Ne putem ușor imagina efectul dramatic și solemn al unei astfel de scene desfășurate în munți, la lumina flăcărilor și în acalmia de după bătălie. Vreun tânăr prefect sau vreun oștean știutor de carte, citind din curajoasa gazetă blăjeană, întreba : „June ostaș, unde te duci?” Răspunsul suna răscolitor : „Mă duc să mă oștesc pentru eliberarea fraților mei de supt apăsare, pentru rumperea cătușelor lor și a lumii... Mă duc să mă oștesc în contra domnilor pentru sclavi, în contra tiranilor pentru libertate”³⁹. *Adevărata chiemare a unui ostaș* poate sta alături de cîntecele de luptă ale românilor, de *Marșul lui Iancu*, de *Deșteaptă-te române!* (*Un răsunet*) și altele, care au oțelit sufletele celor porniți să pună „pumnul în pieptul furtunii”, să se jertfească pentru salvarea neamului.

Mărturia lui Bălcescu este o strălucită confirmare a ceea ce înseamnă pentru popor, în zbuciumul revoluției, o gazetă militantă.

Este și logic ca o *foaie pentru popor* să joace un rol agitatoric atât de însemnat atunci cînd, depășind greutatea făcută de cenzură sau lipsurile materiale (atît de frecvente pentru presa românească), reușește să transmită poporului idei suprimate cu grijă pînă la acea dată, idei menite să accelereze prăbușirea unei orînduiri sociale perimate și să deștepte un simț național amorțit în secole de asuprire.

Pentru a ilustra forța ideilor din „Les Paroles”, G. Barițiu, publicînd și el cîteva capitole în „Foaie pentru minte...”, nota : „Puterea și însemnătatea acestei cărți se cunoaște mai vîrtos de acolo că toate guverniile o opriră, iar papa răposat o afurisi”⁴⁰. Potrivit cercetărilor lui I. Breazu⁴¹, respectivele capitole sînt publicate după vechea traducere (care circula în manuscris încă în 1843) a lui I. Mani, acum principal colaborator la „Învățătorul poporului”.

Capitolele selecționate au fost socotite de redacție (probabil de Mani însuși) ca fiind cele mai indicate pentru educația poporului la acea dată⁴². Conținutul acestora este deosebit de semnificativ. *Împreunărea puterilor* este un apel la unirea poporului pentru a deveni o adevărată forță îndreptată împotriva acelor „cari cearcă să subjuge pre ceilalți”, în care țăranul din Transilvania vedea nobilimea feudală, iar în „ferbințala poftii celor mari” robotele și dijmele. Țăranului român i se vorbește despre dreptul natural : „Dumnezeu a făcut pre tot omul asemenea”. Apelul care se desprinde, universal-valabil în cadrul oricărei mișcări destinate

³⁶ N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal*, în *Opere*, București, 1910, ed. G. Zane, tom. I, partea a II-a, p. 129.

³⁷ I. Breazu, *Lamennais la românii din Transilvania în 1848*, în „Studii literare”, Cluj, vol. IV, 1918, p. 190.

³⁸ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1848, nr. 36, p. 287.

³⁹ Ibidem, nr. 18, p. 70-72.

⁴⁰ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1848, nr. 33.

⁴¹ I. Breazu, *op. cit.*, p. 187-189.

⁴² Fragmentele din „Les Paroles”, publicate în „Învățătorul poporului” sînt : *Împreunărea puterilor* (nr. 4), *Averea popoarelor* (nr. 5), *Cum sînteți voi liberi* (nr. 4-5) și *Adevărata chiemare a unui ostaș* (nr. 18).

a scutura un jug oprimator, este în concordanță deplină și cu spiritul Adunării de la Blaj, căci iobăgia trebuia definitiv înlăturată, iar anexarea Transilvaniei la Ungaria împiedicată.

Pe același plan se înscrie și capitolul *Cum sînteți voi liberi*, continuat cu titlul *Cum se face omul liber?* Semnificația lor este evidentă dacă le raportăm la atitudinea celeilalte părți a nobilimii care se intitula „liberală” și care promitea nenumărate libertăți fără ca acestea să devină realitate, situație criticată deschis de fruntașii politici ai românilor din Transilvania. Poporul este avertizat: „Nu lăsați a vă înșela prein cuvinte deșarte. Mai mulți vor cerca a vă îndupleca să credeți că sînteți liberi pentru că scriseră pe o foaie de hîrtie cuvîntul «libertate» și-l acășară la toate unghiurile drumului”. Și, într-adevăr, în Transilvania anului 1848 se vorbea mult despre libertate, dar țărani mai prestau robotă. Se potriveau perfect, așadar, cuvintele lui Lamennais cu situația existentă: „Apăsătorul carele se acopere cu numele libertatei e mai reu decît toți apăsătorii. El împreună minciuna cu tirănia”. Țăranului i se prezenta chipul adevăratei libertăți ca fiind o garanție a drepturilor sociale. Drepturi ce li se refuzau încă cu încăpăținare. Tot acest capitol furniza și o argumentație foarte populară pentru a îndemna la adunări în care poporul să se sfătuiască asupra binelui obștesc, pretinzînd, cu alte cuvinte, respectarea dreptului de liberă întrunire: „Zburătoarele de sub cer, tîrîtoarele pre pămînt se adună spre a face împreună cîte n-ar putea face singură nici una deîn ele. Vă poteți voi aduna spre a vă apăra drepturile, a vă apăra, cîștiga vreo ușurare a sarcinelor voastre? Și dacă nu poteți cum sînteți voi liberi?”. Acest pasaj se află ca moto în fruntea descrierii Adunării din 3/15 mai 1848 de la Blaj, apărută în numerele 39 și 40 din 1848 ale „Gazetei de Transilvania”; el apare și în „Istoria Daciei Superioare”.

Revenind asupra părții celei mai mobilizatoare a traducerii lamennaisiene, ținem să precizăm că *Adevărata chiamare a unui ostaș* avea și o valoare imediată apariției, așa cum ni se spune în comentariul de încheiere făcut la 8 septembrie (st. v.) și care confirmă starca de vie agitație determinată de recrutări, care întîmpină o puternică rezistență. Se spune: „Aceasta e chiamarea adevărată a unui ostaș; aceasta să vă o însemnați bine, fraților români, în cari alîtea mișcări căsună legea dărei recruților...”. Împotrivirea manifestată de popor la recrutări era din ce în ce mai violentă și mai răspîndită (Năsăud, Bistrița, Cojocna, Turda, Chioara etc.). Se recomandă prudență, dar se recunoaște: „Mărturisim, și aceasta trebuie să o cunoască fiecine, cum că ne aflăm în o stare foarte critică... Deci, fraților români, fiți preveghietori, nu vă amăgiți. Acum e timpul să se pună și românul în picioare, dar pre cale dreaptă...”. Recomandînd calea „dreaptă” (pașnică), se subliniază totuși că „țara e poporul, poporul sînteți voi; de e țara în pericol — primejdiă — atunci neci de voi nu e bine”, o invitație de fapt la rezistență, căreia masele de țărani i-au dat deplină ascultare.

În concluzie, rostul publicării acestei traduceri nu este altul decît acela de a îmbogăți ideologia revoluționară a țărănimii prin intermediul unui limbaj cu posibilități sporite de asimilare, grație ideilor creștinismului social profesat de Lamennais. Țăranului i se prezintă mai departe,

într-o formă accesibilă, organizarea noului regim constituțional într-o suită de articole cu titlul *Catechism constituțional pentru popor*⁴³. Constituția este explicată contractual (rousseauist). Garanțiile unei guvernări constituționale după „catechism” sînt: reprezentanța poporului, garda națională, libertatea tiparului, tribunalele de jurați. De fapt, descriindu-se sistemul de guvernare francez, autorul își permite să vină cu idei proprii și face recomandări: „În țările unde așezămintele numai acum s-au introdus fără nici o căutare la plătirea de dare, ar fi bine să aibă dreptul de alegător tot bărbatul preceput”. *Catechismul* continuă în nr. 22 cu subtitlul: *Despre libertatea tiparului*, care, după autor, încorenează constituția. Definiția care-i este consacrată dovedește încă o dată locul însemnat pe care-l ocupă această revendicare în preocupările redacției gazetei. „Libertatea tiparului — se afirmă — e dreptul înăscut omului ca concetățenilor să poată împărtăși neîmpedecat prin cuvînt, scrisoare și tipar toate cugetele sale cari nu sînt stricătoare omenimei.

Libertatea tiparului e una din cele mai mari bunuri morale ale omenimei, ea e cea mai pătrunzătoare și mai repede mijlocitoare a luminării poporului, cea mai potentă armă apărătoare în contra despotismului și nedreptății cea mai înfricoșată răzbunătoare a inocenței — nevinovăției — apăsate, cea mai secură garanție — cheazășie — pentru susținerea drepturilor și libertăților cîștigate ale poporului; ea e sufletul constituției adevărate”.

Indiferent de contextul în care apar asemenea idei, efectul lor asupra educării maselor trebuie să fi fost hotărîtor. Astfel, obiectivele revoluției burghezo-democratice sînt aduse pentru prima dată în Transilvania de un ziar jos, în popor, și explicate la nivelul său de înțelegere, lucru ce ne îndreptățește să acordăm „Învățătorului poporului” calitatea de adevărată *școală politică a maselor țărănești*, așa cum „Gazeta de Transilvania” și „Organul luminării” (apoi „național”), au fost pentru „inteligență”, adică pentru intelectualitatea românească.

Publicarea „noutăților” interne aruncă lumini asupra gravelor probleme politice, sociale și naționale, cărora revoluția trebuia să le facă față.

La Blaj se pretinde energie eliberarea arestaților români, acțiune la care participă și maghiari, și sași. Mersul evenimentelor este observat cu atenție și-și găsește consemnarea în paginile „Învățătorului”: „În 4 16 septembrie sosi aici în Blaj o mulțime mare de români de-ai noștri, mestecați cu unguri și sași. Cătră p. o. capitlul de aici așternură o cerere pentru [împotriva — *n.ns.*] asuprirea prein recrutare și ca să mijlocească o adunare și lăsarea românilor prinși”⁴⁴. Guberniul, sub presiunea cererilor mulțimii, face concesii, S. Balint și Moga sînt eliberați, „acuprinși fiind cu cea mai mare bucurie” de popor, a cărei izbîndă e comunicată în nr. 19 din 15 septembrie (st. v.).

„Învățătorul poporului” încearcă să demonstreze, așa cum făceau de altfel și fruntașii românilor, că un „resbel între români și unguri... ar fi rău pentru amîndouă părțile”.

Îngrijorarea însoțită apoi de revoltă își face loc în ultimele numere ale ziarului; poporul este tot mai stăruitor îndemnat la vigilență și pregă-

⁴³ „Învățătorul poporului”, nr. 21 și 22 (terminat).

⁴⁴ Ibidem, nr. 18, p. 72.

tit să răspundă la forță cu forță. Ciocnirile armate sînt iminente : „Destul că nici în țeara noastră nu e bine, că ni să prind românii și să spînzură, prin care să aprinseră inimile foarte”⁴⁵.

Odată inimile românilor aprinse, revolta cu arma în mină declanșată, apariția ziarului încetează cu numărul din 6 octombrie 1848⁴⁶. Avînd în vedere repeziciunea cu care s-au desfășurat evenimentele, redacția anunță : „Pentru împrejurările crîncene de aici, pînă la mai bune, încetăm de a mai da foaia aceasta”.

Valențele politice ale „noutăților” se extind, așa cum am mai amintit, și asupra evenimentelor din Țara Românească și Moldova. „Noutățile” sînt destinate să țină la curent pe țaranul transilvan cu mersul revoluției în „țară”. Ele nu sînt simple reproduceri după „Gazeta de Transilvania” sau „Organul luminării”, ci, prin comentariul de care sînt însoțite cel mai adesea, păstrează permanent climatul de comuniune a intereselor revoluției de „dincolo” și de „dincoace”, așa cum pe plan istoric se subliniază originea comună, iar pe plan geografic unitatea și armonia teritoriului comun. Se creează pe această cale un curent de opinie favorabil revoluției românești în general.

Pe un spațiu întins, gazeta comentează cu entuziasm sau dezamăgire evenimentele revoluției. Se anunță : „Cu ce v-aș putea pre voi, fraților români, mai virtos îmbucura decît cu știrea cum că și în vecina Țară Românească, dincolo de munți, încă se striga glasul libertatei !”⁴⁷.

Cînd revoluția din Țara Românească va avea de suferit, „Învățătorul poporului” înfierează pe Odobescu și Solomon. Se relatează cu satisfacție că „în 6 septembrie se arse regulamentul și toate așezămintele apăsătoare de popor”⁴⁸.

În fine, numărul 21 din 29 septembrie (st. v.), p. 84, comunică cu durere ultima informație din Țara Românească : „Știrea tristă dein București cum că acolo ar fi intrat turcii, cu cari ostașii români s-ar fi bătut, se adevări, așa cît pre tot românul poate supăra... Săracă țară, pre ce mîini ai ajuns !”. Despre Moldova se spune că : „Nu este coleră trupească, ci sufletească ; aici merg lucrurile mai anevoie, măcar că se auzi știrea cum că și aici se vede libertate”⁴⁹.

Variata sferă a preocupărilor acestui ziar pentru popor cuprinde într-o pondere însemnată probleme de economie, lucru firesc la românii din Transilvania, excluși de la orice posibilitate de prosperitate, ținută cu sila în întunericul neștiinței.

Tot Mani („M”) este cel care dă traducerea *Blîndul bătrîn Richard*, după Franklin, cu subtitlul : *Mijlocul de a se înavuți*⁵⁰. Referitor la învățămintele și sfaturile cuprinse în traducere se precizează într-o notă : „Deacă pentru vreun popor, pentru noi românii învățăturele cuprinse aici sînt chiar de folos”. Tot în centrul preocupărilor economice se înca-

⁴⁵ Ibidem, nr. 21, p. 81.

⁴⁶ „Unirea”, Blaj, an. XI (1848), nr. 11.

⁴⁷ „Învățătorul poporului”, nr. 8, p. 32.

⁴⁸ Ibidem, nr. 20, p. 79—80.

⁴⁹ Ibidem, nr. 12, p. 18.

⁵⁰ Ibidem, nr. 21—22.

drează și *Regule de aur*⁵¹, a cărei publicare este justificată prin aceea că în țară „în tot pasul ne întâlnim cu bine puțin, reu mult, cu bucurii rare, suferiri dese, cu fericiți puțini, nefericiți fără număr, cu mulțimea săracilor și a nenvățaților de toată plasa”, ceea ce constituie un cutremurător tablou al Transilvaniei anului 1848. Autorul notei apelează la popor să învețe din practica și din experiența altora pentru a nu mai fi condamnați la sărăcie; în încheiere se exprimă speranța că și pentru națiunea română vor veni „timpuri mai fericitoare”. La fel de utile pentru țăran sînt și sfaturile practice pentru gospodăria sa, cum ar fi noțiunile de medicină veterinară pentru a preveni îmbolnăvirea vitelor, prezentate în *Ciuma vitelor*⁵².

Un ziar destinat maselor țărănești, pe lângă funcția politică și preocupările economice, avea drept coordonată esențială și o funcție morală, menită să popularizeze noțiunile burgheze ale acesteia, așa cum se făcea și cu principiile politice⁵³. Și în articolele cu temă morală este prezent îndemnul către popor de a se lumina prin învățătură: „Începeți, români mei, a vă apropia pruncii la școală; acum e timpul”⁵⁴. Pentru a completa întregul cadru al preocupărilor „Învățătorului poporului”, menționăm că el mai cuprinde bucata literară *Toamna*⁵⁵, diverse proverbe și zicători.

Acesta este pe larg conținutul „Învățătorului poporului”, a cărui cunoaștere poate clarifica în primul rînd importanța ne bănuită pînă acum a acestui ziar în cadrul unor evenimente cum au fost cele din 1848.

Revoluția modernă a avut întotdeauna nevoie de un organ de presă care să informeze asupra obiectivelor sale, dar care să și pregătească poporul pentru a-și însuși respectivele obiective. Cercetarea noastră a schițat tocmai această funcție a gazetei, evident la nivelul maselor către care se adresa și pe care intenționa să le educe, netezindu-le calea spre înțelegerea revoluției, luminîndu-le pe drumul luptei conștiente.

Dirzenia, înțelepciunea și cumpătarea românilor în decursul revoluției transilvănene au dovedit pe deplin că o asemenea osteneală pentru editarea unei gazete populare n-a fost zadarnică, deoarece alături de alți factori, inclusiv cei datorăți profilului spiritual al poporului român, a acționat ca un catalizator asupra celor ce se ridicaseră la luptă pentru dreptate națională și socială.

⁵¹ Ibidem, nr. 4.

⁵² Ibidem, nr. 16, p. 61–63 și nr. 17, p. 65–68.

⁵³ Astfel sînt: *Cuvînt la timpul său, Tinerețele ne conduse de bătrîni* (semnat „G. St.”), *Spirit (duh) frumos în trup urît* („M”), *Descrierea pecatului*.

⁵⁴ Ibidem, nr. 14, p. 55–56.

⁵⁵ Ibidem, nr. 17, p. 68.

VĂCĂRITUL, DARE TEMPORARĂ¹

DE

V. MIHORDEA

În istoria fiscalității românești, *văcăritul* — ca dare temporară pe avere, plătită de toate categoriile de contribuabili — a format, timp de trei sferturi de veac, un expedient la care domnii au recurs cînd nevoia le cerea să aibă în vistierie adunate sume mari dintr-o dată. Materia impozabilă fiind în principiu vitele — boii și vacile —, darea a coexistat cu impunerea pe cai — cunița — și în cele mai multe cazuri amîndouă purtau numele de *văcărit*. După ultima ei desființare, darea a rămas a fi plătită numai de străini, purtînd în Țara Românească numele de *văcărit*, iar în Moldova de cuniță, atît pentru boi, cît și pentru cai. O dare cu conținut asemănător ca materie impozabilă — *ialovița* (= vaca stearpă) — înființată de Gh. Duca pe la 1670, plătită în bani ², pentru nevoile de carne ale sulgeriei și mai ales pentru întreținerea armatelor turcești în campanie, a existat în Moldova pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea ³.

Privitor la originea acestei dări, Ioan Neculce spune că în Țara Românească, Brîncoveanu, la 1689, „fiind domnie nouă și viind oști, și neavînd cu ce se chivernisi în grabă, trebuind bani, au scos *văcăret* întîia dată, un tult de vită și doi orți de cal” ⁴. Fiind singurul izvor pentru Țara Românească, spusele lui Neculce referitoare la Brîncoveanu ca părinte al *văcăritului* au fost adoptate în istoriografie. De unde se va fi inspirat acest domn — care, mai tîrziu, va fi autor al unei im-

¹ Informații privitoare la darea *văcăritului* se găsesc în lucrările: N. Lăbușcă, *Despre cunița*, Iași, 1925; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1946, p. 639—640 și 653—654; N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacov I Putneanul* (Mitropolia Moldovei, 1958, nr. 9—10, 795—799); I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române*, București, 1925, precum și altele, citate în paginile care urmează.

² Este nepotrivită, credem, definiția dată cu ocazia editării cronicii lui Neculce (1955, p. 419), că *ialovița* era „impozit plătit în vaci”.

³ A. C. Stoide, *Despre sulgiu și ialoviță*, în *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 496—502. Vezi și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, p. II, 1946, p. 653. La 30 iulie 1720, egumenul de la Bogdana dădea 27 de pogoane de vie la Crucea de Jos mănăstirii Berzunț „pentru o *ialoviță* ce a fost să plătească acestei mănăstiri” (Arh. st. Buc., ms. 628, f. 353). În cronica lui Ioan Neculce este menționat că, în 1736, „viind vizirul la Cartal la Dunăre, ieșit-au *ialoviță* pe țară de doi ughi” (*Lelopiseful Țării Moldovei*, 1955, p. 365).

⁴ Ioan Neculce, *op. cit.*, p. 180. Tultul era monedă de jumătate de leu, 20 de parale sau 60 de bani. *Ortul* avea 33 de bani sau 11 parale.

portante reforme fiscale — nu putem spune precis; știm numai că vâcărîtul a fost înscris ulterior și în nomenclatura fiscalității otomane. Pentru Moldova, deși există mai multe izvoare care concordă, unii istorici — din neobservarea atentă a surselor — prezintă păreri diferite cu privire la autorul vâcărîtului. Gh. Ghibănescu⁵ și I. C. Filitti⁶, fără să arate precis temeiul, atribuie introducerea acestei dări lui Gheorghe Duca la 1679, pe cînd episcopul Melchisedec crede că vâcărîtul a fost introdus de Antioh Cantemir⁷. În realitate, darea vâcărîtului în Moldova a fost percepută întîi de Constantin Duca, ginerele lui Brîncoveanu, în prima lui domnie (1693—1695), după exemplul și poate cu îndemnul socrului său, așa cum lasă a se înțelege Neculce, că „învățară de scorniseră și aici obiceiul cel rău, ce l-au scornit Brîncoveanu în țara lui ... vâcăret”⁸. Cronicarul Neculai Costin, cumnat cu Duca, făcînd efortul să pară imparțial, spune că „în zilele acestei domnii, fiind țara stricată de tîlhari... și mai vîrtos de tătari... și neavînd domnia puțința de aiurea cu ce plini poruncile împărătești, s-au scornit un obicei pe vite, căruia obiceiul zicu muntenește vâcărît, de au dat toți... și așa s-au tras acest obiceiul vr’o zece ani, pînă la a doua domnie a domniei sale”⁹. Alți cronicari, ca Nicolae Muste¹⁰ și Alexandru Amiras¹¹, dezaprobă în cuvinte aspre, ca și Neculce, inovația fiscală a lui Constantin Duca, care-și găsește caracterizare și în hrisovul de la 1 martie 1696 al succesorului său, Antioh Cantemir: „Aflat-am domnia mia un obicei făcut nu de multă vremea, o slujbă care să scoté pe vite de să lua bani, ce se dzice vâcărît, făcut acest obicei de dumnealui fratele nostru Costandin Duca”¹².

Primită cu ostilitate chiar de la început, darea a luat caracterul unui provizorat: se prelungea, se desființa și se repunea, după nevoile de bani ale vistieriei, care obligau pe domni să treacă peste toate jurămintele făcute¹³, precum și în funcție de rezistența boierimii, atinsă în interesele ei directe. Din aceste cauze vâcărîtul a fost diferit în fiecare din cele două Principate, atît în ceea ce privește plata pentru fiecare vită, exceptarea uneori a cîte unei categorii de contribuabili impuse mai mult la alte dări, cît și durata în timp a aplicării lui.

Motivat „ca să să poată ridica păsurile și poruncile stăpînilor ce ne sînt asupră”¹⁴, vâcărîtul nu s-a putut impune ca o dare permanentă din cauză că, în condițiile inegalității feudale față de fisc, nefăcînd

⁵ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*. IV—2, p. 103.

⁶ I. C. Filitti, în *Consideratii generale despre vechea organizare fiscală a Principalelor Române*, p. 18, spune: „Gheorghe Duca Vodă introduce la 1679 vâcărîtul”.

⁷ Melchisedec, *Cronica Hușilor și a Episcopiei*, București, 1869, p. 78.

⁸ Neculce, *op. cit.*, p. 194.

⁹ *Letopiseșe*, II, p. 40.

¹⁰ Nicolae Muste, despre Constantin Duca, scrie că „el întîi au scos vâcărîtul în țară, cu care vâcărît mai mult au tulburat țara” (*Letopiseșe*, vol. III, p. 26).

¹¹ Ca și Muste, compilația lui Amiras reproduce despre domnia lui Constantin Duca afirmația că „el au scornitu întîi vâcărîtul în țară, cu care vâcărît mai au pustiit țara” (*ibidem*, p. 111).

¹² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 97, nota. Singură cronica lui Ioan Canta, vorbind despre fapte necontemporane cu autorul, confundă pe cei doi domni, tatăl și fiul, spunînd că vâcărîtul ar fi fost seos „încă de Duca vodă cel bătrîn” (*Letopiseșe*, III, p. 187).

¹³ Mihai Racoviță „fără zăbavă trecut-au peste giurămînt și au stricat legătura stîntilor patrierși, și au scos vâcărît” (I. Neculce, *op. cit.*, p. 334).

¹⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, N. p. 172.

nici o excepție, ataca privilegiile și nemulțumea în primul rând pe cei cu mai multe vite, scutiți în mod obișnuit de dările pe avere. În scrisoarea de la 13 ianuarie 1707 către sfatul cetății Brașov, Constantin Brîncoveanu definește poziția contribuabililor față de această dare, așa cum înțelegea el s-o aplice ca să-i dea rezultatele scontate: „Tot omul, ori pămîntean ori străin, cîți să vor afla ca să aibă dobitoace în pămîntul acesta, să ajute cu toții”¹⁵. Spre a nu se crea vreun echivoc, domnul nu se oprește la această generalizare și precizează în continuare: „Începînd de la noi înșine, vitele noastre ce avem, domnești, le plătim, și toți boiarii cei mari și mănăstirile toate, și arbiereii, și toți de la mare pînă la mic, cum am zis dumneavoastră mai sus, nimănui măcar o vită nu să scutește”¹⁶. Perspectiva întunecată pentru contribuabili era atenuată de asigurarea vagă ce le venea din cînd în cînd, că aplicarea ei se face pentru ultima dată: „Această dajde numai estimpu va fi”, scria Brîncoveanu în 1705, și dacă va mai scăpa de greutăți, „altă dată nu va mai eși”¹⁷. Sub presiunea cererilor turcești, el a scos-o în continuare, așa cum o spune în scrisoarea de la 25 decembrie 1709: „... Ce cum ca să nu iasă acea dajde pe dobitoace, nu să poate, că țara aceasta este cu pășuri și nevoi multe”¹⁸. Caracterul de dare nepermanentă al văcărîtului în vremea lui Brîncoveanu se constată și din faptul că, deși împlinea nevoile generale ale țării, nu este menționat în condica vîstieriei, ca unele dări pe avere, cum ar fi oeritul¹⁹ care își au locul acolo. Pînă la reforma fiscală Brîncoveanu aplica văcărîtul ca o dare pe avere, după reformă văcărîtul înlocuia o rată a birului, astfel că, începînd cu anul 1704, ia numele de „seama a doua pe vite”²⁰. În mai tot acest timp, pînă la 1713, cu excepția primului an, cînd Neculce menționează taxe mai mari, văcărîtul a fost de 33 de bani sau un ort de vită²¹. În Moldova, potrivit izvoarelor narrative, căci documentele nu au decît rareori cifre, taxa văcărîtului ar fi variat nu numai de la un domn la altul, dar și de la un croicar la altul în timpul aceleiași domnii²².

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 33.

¹⁸ Revista „Tara Birsei”, 1934, p. 447.

¹⁹ Condica vîstieriei lui Brîncoveanu, în „Revista istorică a Arhivelor României”, 1874, p. 647 și 698.

²⁰ C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privilegiate la Constantin Brîncoveanu*, București, 1907, p. NLI.

²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 33.

²² În vremea lui Constantin Duca se plătea la văcărît, după informația din cronica lui Nicolae Costin, „cite un zlot de bou, de vacă; de gonitor și de gonitoare cite un tult; de cal și de iapă cite un leu” (*Letopiseșe*, II, p. 40); cronica lui Neculce menționează „de vacă un zlot și de cal un leu” (*op. cit.*, p. 194). Despre Antioh Cantemir, Neculce spune că a scos „văcărît” în două ierni, încă și mai greu: 2 lei de cal și un ughi de vacă” (*Ibidem*, p. 205). Neculai Costin, arătînd că „însă și mai presus l-au adaus”, spune că se lua la văcărît „cite un ug de vită, ori cai, iepe, ori boi, vaci, de vită mare iară cea mai mică nu se punea la socoteală” (*Letopiseșe*, II, p. 42). În vremea lui Mihai Racoviță, Niculae Muste spune că se lua cite un zlot de bou și de vacă și cite un leu de cal în 1725, iar în anul următor cite doi orti de vită (*Letopiseșe*, III, p. 70 și 71). Ioan Căntăreție că Mihai Racoviță a luat „cite 90 de bani de vită” (*Ibidem*, p. 187). În 1727, Grigore Ghica, potrivit însemnărilor lui Nicolae Muste, ar fi luat numai cite 6 potronici de vită (*Ibidem*, p. 72), pe cînd Neculce spune că se lua atunci la văcărît „10 potronici de vită” (*op. cit.*, p. 338).

Prin hrisovul de la 26 decembrie 1713, Brîncoveanu anunță pe toți locuitorii că scoate și de data aceasta seama a doua pe vite, motivînd că „n-a găsit altă dajde mai cu dreptate și să iasă și sumă de bani” deoarece „cine are mult dă și mai mult, cine are puțin dă și mai puțin”. El recunoaște că mai înainte, adică la începutul acestei dări „eșia sumă mai mare”, dar cu timpul, „întîmplîndu-se de au pierit vitele”, suma s-a redus, fără a preciza că locuitorii și-au împruținat vitele din cauza dării. Domnul arată în hrisov că nevoile țării, pentru împlinirea poruncilor turcești, au fost așa de mari, încît „s-au făcut datorie pînă la 300 de pungi”, la care numai dobînda se ridica la 50—60 de pungi pe an. Spre a realiza suma trebuitoare și pentru plata acestei datorii, Brîncoveanu scoate seama a doua nu numai pe vite, ci și pe oameni, adăugînd o dare personală atît pentru posesorii de vite, cît și pentru cei ce nu aveau de loc: „Am socotit cu toți boierii domnii mele să dați și de nume”, combinînd ceea ce făcea mai înainte, cînd scotea seama a doua pe silîști, cu văcăritul. Dar nu numai atît. Taxa de vită este mărită de data aceasta cu un ort: „De cal, de bou și de tot dobitocul po bani 44... și să dați de tot numele vostru po bani 66 și cei cu vite și cei fără vite, veri ce fel de om va fi”. De această capitație — nu însă și pentru vite — erau scutiți marii boieri, călugării, turcii din țară, țigani și „calicii”²³.

Măsurile de fiscalitate excesivă ale domnilor, atunci cînd se abăteau de la principiile feudale și erau aplicate la toți contribuabilii, ca în cazul văcăritului, trezeau reacțiunea boierimii și a clerului superior, întrucît boierii și mănăstirile aveau cele mai multe vite, pentru care trebuiau să plătească. Dacă văcăritul, în raport cu celelalte dări, este mult mai pe larg menționat — cu aprecieri negative — în literatura cronicărească și în unele documente, se datorește exclusiv faptului că eia plătit și de clasa privilegiaților, din rîndul cărora erau și cronicarii. Aceștia, care se arătau indignați ori de cîte ori în Moldova boierii erau puși să plătească unele dări pe avere „țărănește”²⁴, adică mai ridicat, înregistrau cu indiferență impozitele plătite numai de marea masă a birnicilor. Ca să scape de această povară, boierii au desfășurat o luptă susținută contra autorității domnești, care invoca întotdeauna nevoile de bani ale țării pentru a face față dominației otomane, ori de cîte ori recurgea la aplicarea văcăritului. Neputînd-o muta numai de pe umerii lor, reprezentanții clasei privilegiate, asociindu-și autoritatea spirituală a bisericii, au acționat în mod indirect, prezentînd necesitatea desființării văcăritului ca o ușurare a mulțimii celor săraci. Încercarea a dat rezultate întîi în Moldova, în prima domnie a lui Antioh Cantemir, care, după ce a aplicat darea doi ani la rînd, a fost convins că s-o desființeze. Motivul arătat de Neculce este că expedientul fiscal nu era în folosul țării: „Vădzînd Antioh vodă că nu-i obiceiul bun de țară, că să face mare pustiire țării, făcu legătură cu blăstăm de la patriarhi... ca să nu mai fie acel obicei”²⁵.

²³ Arh. st. Buc., Mitropolia, S XVIII—1. Foaie tipărită. Publ. și în *Studii și documente*, III, p. 94—96, cu unele omisiuni.

²⁴ Mihai Racoviță „făcut-au și alt obicei nou, care nu mai fusese în țară, asupra boierimii și a mazălimii și a mănăstirilor stingere, de au dat desetină de stupi și de mascuri cite doi potronici, țărănește” (I. Neculce, *op. cit.*, p. 243).

²⁵ *Ibidem*, p. 205.

În hrisovul de la 1 martie 1698, domnul, după ce arată că văcăritul, timp de doi ani cât l-a aplicat, a fost „de mai mare sticăciune și risepă țării”, spune că a convocat adunarea țării și, după slujbele religioase oficiate de reprezentanții clerului superior în frunte cu patriarhul Constantinopolului aflat în Moldova, a hotărât desființarea pentru totdeauna a acestei dări²⁶. Repus, pentru nevoile presante ale vistieriei, de către succesorul său, văcăritul este din nou desființat de Constantin Duca în a doua domnie. Ceremonia desființării este reluată pe larg în cronica lui Neculai Costin²⁷. Actul de la 1703 a avut tăria să apere vistieria Moldovei de încasări de la văcăritul legat cu blestem timp de un sfert de veac, pînă cînd Mihai Racoviță, în a treia domnie, „prin sfatul capuchehaielor sale la Poartă, avînd nevoie de bani mulți”, a pus arhierii țării să dezlege văcăritul²⁸. În Țara Românească, unde, cu toată opoziția arătată de Cantacuzini, autoritatea domnească se făcea mult mai simțită, boierii au trebuit să aștepte prilejul mazilirii lui Brîncoveanu ca să impună succesoriului său suprimarea văcăritului.

Între primele acte de guvernămînt ale lui Ștefan Cantacuzino este și hrisovul de la 4 mai 1714 pentru desființarea văcăritului, „dare nesuferită”, care, strîngîndu-se pe vreme de iarnă, „ticăloșii de săraci să silia de multă sărăcie să fugă din lăcașurile lor și unii să ascunde în munți, alții în peșteri, alții în păduri..., împreună cu muerile și copii lor, în care locuri unii muria de foame, alții degera de frig”. Toate aceste chinuri le îndurau pentru că nu aveau „cu ce sătura nesățioasa lăcomie a nemilosului domn”. Ignorînd intervenția Cantacuzinilor la Poartă pentru mazilirea lui Brîncoveanu, hrisovul spune că strigarea norodului pentru dajdea nedreaptă a văcăritului „l-au pogorît ca pe un vrăjmaș al săracilor și al patriei”. Domnul hotărăște ca de la acea dată înainte nimeni să nu mai plătească văcărit: „Cei mici și cei mari, bogații și săracii, străinii și pămîntenii, boierii și supușii”²⁹. Cronicarul Radu Popescu, arătînd că, în privința fiscalității, domnia lui Ștefan Cantacuzino nu se deosebea de a predecesorului său, deoarece „dăjdi grele au ieșit, cît nu mai putea oamenii să bînuiască”, spune că acesta „au făcut hrisov de au iertat văcăritul, să nu mai fie... și, făcîndu-se sobor mare la mitropolie, s-au citit în vileag”³⁰. În chiar cuprinsul hrisovului este făcută mențiunea că se depune la mitropolie, ca pe viitor „să-l cetească de două ori pe an, de față întru auzul tuturor, ca să rămîie nemișcată această orînduială”³¹.

Orînduiala „nemișcată” a lui Ștefan Cantacuzino n-a durat decît puțin timp, pînă în 1717, cînd Ioan Mavrocordat „au scos și oeritu și văcăritul și alte dăjdi în țară și plinia poruncile împărătești”³², impunînd să se plătească de fiecare vită o sumă mai mare decît în vremea lui Brîncoveanu. Cronica anonimă se arată foarte indignată de faptul că acest domn „au scos văcăritul de vită cîte 2 orți [66 de bani] și nu au

²⁶ Hrisovul este publicat de N. Iorga, în *Studii și documente*, V, p. 97, nota.

²⁷ *Letopisește*, II, p. 46.

²⁸ Cronica lui Ioan Canta, în *Letopisește*, III, p. 187.

²⁹ Arh. st. Buc., Mitropolia, LXVIII—1. N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 94—96.

³⁰ *Cronicari munteni*, vol. I, 1961, p. 492.

³¹ Arh. st. Buc., *ibidem*.

³² Radu Popescu, *op. cit.*, p. 511.

băgat seama legătura ce făcuse Ștefan vodă cu toți arhieriei”³³. Pentru reintroducerea văcăritului se pare că Ioan Mavrocordat a luat dezlegare nu de la autoritatea bisericească din țară, ci direct de la Constantinopol, cu atât mai ușor de obținut, cu cât o însemnare contemporană spune că „în toamna celui an [1717] a introdus și guvernul turcesc de la Țari-grad un nou impozit, acela al văcăritului”³⁴. În anul următor „au scos iar și văcăritul și alte dăjdii în țară”³⁵, lăsând fratelui său, Nicolae Mavrocordat, să aplice această dare ca și el, de două ori pe an. În cartea de ruptoare de la 15 august 1728, dată la 16 oameni străini, așezați pe moșia Caravaneți a mănăstirii Stavropoleos, domnul precizează: „La vremea văcăritului de iarnă, de vită po bani 33 și la văcăritul de vară iar de vită cite bani 33”³⁶, adică aceeași sumă care se percepea și în domnia anterioară a fratelui său. Sînt și cazuri cînd la văcăritul de vară se plătea mai mult decît la cel de iarnă. În registrul de socoteli al mănăstirii Sf. Ioan din Focșani, pe anul 1731 este notată suma de 182 de taleri plata văcăritului de iarnă și 255 de taleri văcăritul de vară³⁷. Grigore Ghica, prin hrisovul de la 17 iulie 1733, găsind două văcărituri „de multă stricăciune țării”, hotărăște desființarea unuia, ca pe viitor „să nu mai fie decît un singur văcărit”³⁸.

Caracteristica văcăritului o formează faptul că, fiind o dare întîmplătoare, aplicarea ei se făcea după nevoile momentane ale vistieriei, iar taxa pe vită a fost mereu în urcare pînă la desființarea definitivă. Croniclele moldovenești, atît cît li se poate acorda încredere, înregistrează într-un mare grad această caracteristică, scoțînd în evidență taxa pe vită comparativ mai ridicată și cifrele diferite de cum erau în Țara Românească. Impunerea la văcărit din vremea lui Constantin Duca — cu care nu erau obișnuiți — a determinat pe locuitori să-și sacrifice vitele, rămîinînd să-și lucreze pămîntul cu brațele. Drept răspuns, spre a nu diminua cifra încasărilor, vistieria Moldovei a completat în urmă văcăritul cu o dare pusă pe terenurile cultivate de țărani. „Iară de vară... au scornit un obicei nou pe țară, de au scos pogonul de păpușoi și de pîrincu ce-l făcea oamenii cu sapele pen curături... cite un zlot”³⁹.

Suprimat din rîndul dărilor moldovenești timp de peste două decenii, văcăritul a fost reluat de către Mihai Racoviță, la propunerea consilierilor săi greci — care nu aveau vite — spre a face față unor cereri neașteptate ale Porții. Cronica lui Nicolae Muste dă unele precizări, din care se desprinde existența unei încordări a raporturilor dintre reprezentanții clasei conducătoare și domnie pe tema exceptării țăranilor de la plata acestei dări. „Scos-au Mihai Vodă iarna o dajde mare pe boiarii cei mari și pre mazili și pre monastiri, pre somele văcăritului... și cu

³³ *Istoria Țării Românești de la 1688 pînă la 1717*, București, 1959, p. 129.

³⁴ Citat de Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, în „Anal. Acad. Rom.”, VII, p. 150.

³⁵ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 511.

³⁶ Arh. st. Buc., M-reca Stavropoleos, XI—3. Mihai Cantacuzino (*Istoria Țării Românești*, p. 48 și 156) spune că „acesta a scos și văcăritul, cite 60 de bani de vită”.

³⁷ Arh. st. Buc., ms. 377, f. 392 v.

³⁸ Rezumat de Aricescu, *Indice de documentele aflate în Arhiva statului și nepublicate încă*, București, 1874, p. 3, nr. 194.

³⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 194.

mare supăr tuturor, de vreme ce țărani n-au dat văcărit, numai boierimea și mănăstirile⁴⁰. Această încordare, legată cu unele evenimente interne⁴¹ și cu stăruințele lui Nicolae Mavrocordat din Țara Românească la Poartă⁴², a dus la mazilirea domnului. Greșeala de a intra în conflict cu boicrimea fără putința de a o domina n-a mai fost repetată de succesorul său, care a impus și țărănimea. Același cronicar relatează că Grigore Ghica „au scos în țară văcărit de au dat toți, care obicei l-au găsit lăsat de Mihai Vodă” și el „numai au pus nartul mai gios” decât predecesorul său⁴³. Obiceiul a continuat în vremea domniilor alternative ale lui Grigore Ghica și Constantin Mavrocordat, cu unele înterruperi⁴⁴, pe toată durata deceniului al 4-lea, atât în Moldova, cât și în Țara Românească⁴⁵.

Desființat un timp prin legile de reformă fiscală, văcăritul a fost iarăși readus în categoria dărilor moldovenești de Ioan Mavrocordat (1743–1747), dacă ar fi să acordăm credit complet izvoarelor narrative care, neconcordante de multe ori între ele însele, nu se potrivește totdeauna nici cu relatările actelor de cancelarie. Însă focul concentric al cronicarilor, care se abate nemilos asupra fiecărei domnii când este vorba de măsuri fiscale atingătoare de privilegii, prinde în obiectivul său văcăritul pe care-l exagerează până la denaturare, încît face aproape imposibilă separarea între realitate și produsul imaginației. În hrisovul de înnoire a privilegiului șavgăilor de la Țirgu-Ocna, dat la 20 noiembrie 1743, Ioan Mavrocordat spune textual: „Și de vreme ce văcăritul și cunița s-au ridicat după toată țara, lor încă li s-au rădicat”⁴⁶. Această mențiune arată că la sfîrșitul anului 1743 nu era văcărit în Moldova. El putea fi însă introdus în viitor. Cronica Ghiculeștilor arată că numai la o lună și jumătate de la data hrisovului menționat, în ianuarie 1744, Ioan Mavrocordat, văzînd că nu iese la capăt numai cu sferturile, „a scos și văcărit greu”⁴⁷. Dar hrisovul aceluiași domn de la 25 mai 1744, pentru scutirile acordate mănăstirii Doamnei din Botoșani, spune: „și la vreme văcăritului 30 de vite de văcărit”⁴⁸, cu sens de aplicare în viitor. Înnoind privilegiul acelorași șavgăi, în iulie 1747, la două luni după mazilirea lui Ioan Mavrocordat, Grigore Ghica le întărește ca „la vremea văcăritului, cînd s-ar întîmpla să fie, să aibă a scuti șase sute de

⁴⁰ *Letopiseșe*, III, p. 71. Pe cînd Musle spune că „au scornit cite doi orți pe vită pe toți”, Ion Canta știe că Mihai Racoviță „au luat cite 90 de bani de toată vita” (*Ibidem*, p. 187).

⁴¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 335–336.

⁴² Raportul ambasadorului francez la Poartă de la 29 iunie 1726, publicat în Ilurmuzaki, *Documente*, supl. I 1, p. 455, br. DCLXIX și cronica lui Neculce (*ibidem*).

⁴³ Nicolae Muste, *Letopiseșe*, III, p. 72.

⁴⁴ În 1733 nu era văcărit în Moldova. În cartea pentru stabilirea dărilor locuitorilor din olatul Greceni, Constantin Mavrocordat spune, la 25 iunie 1733: „Iar cînd s-a întîmpla să iasă văcărit, vor da iarăși pă cum au dat și pînă acum” (Bibl. Acad., ms. 237, f. 372v). De asemenea, în anii 1740–1741 nu a fost văcărit. Cu data de 7249, (1740–1741) Grigore Ghica hotărăște ca îmlătorii de la Cernăuși „cînd s-ar întîmpla văcărit”, vor scuti fiecare un ca și 2 vite (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 444, nr. 1 679).

⁴⁵ I. Neculce, *op. cit.*, p. 338, 353, 355 și 363. Arh. st. Buc., Mitropolia, CDLXXVI–2.

⁴⁶ N. Iorga, *Privilegiile șavgăilor...*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist. (1915), XXXVII, p. 251.

⁴⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, București, Edit. Academiei, 1965, p. 589.

⁴⁸ *Uricarul*, VIII, p. 239.

vite și o sută de cai de văcărit”⁴⁹. Așadar, potrivit acestor acte de cancelarie, nici la începutul, nici la sfârșitul domniei lui Ioan Mavrocordat nu se aplica văcăritul în Moldova. Minuta unei proclamații dată de Grigore Ghica la 8 ianuarie 1748 către locuitorii ținutului Iași spune totuși despre văcărit că „slujba aceasta este obicinuit a să scoate în toți anii la această vreme”⁵⁰, fără să precizeze dacă se referă la predecesorul său. Izvoarele narative afirmă că numitul domn a scos în fiecare an văcărit. În afară de *Cronica Ghiculeștilor*, relatarea lui Ioan Canta susține că în acea vreme văcăritul era „doi lei treizeci bani de vită iarna și de vițel nouăzeci de bani și vara cincizeci parale de vită”⁵¹, adică trei lei și șizeci de bani. Socoteala lui Pseudo-Enache Kogălniceanu este mai exagerată, arătând că domnul lua câte două și trei văcărituri pe an, pentru care locuitorii plăteau „cîte 7 lei 45 bani de vită”⁵². Comparînd mărturia actelor de cancelarie cu spusele cronicarilor, constatăm că Ioan Mavrocordat a aplicat cu intermitență văcăritul, tot așa cum succesorii săi, pînă la 1757 — cu excepția autorului reformelor, pentru care spun că „văcărit pre vite n-au scos”⁵³ — sînt arătați în paginile izvoarelor narative că au recurs la aplicarea dării ori de cîte ori nevoile presante îi sileau, cu taxe diferite⁵⁴. Afirmatia cronicii Ghiculeștilor referitoare la desființarea cuniței în 1753 de către Matei Ghica⁵⁵ este contrazisă de alte izvoare narative⁵⁶. Cu toate acestea, cunița nu exista ca dare în 1756, anul mazălirii lui Matei Ghica. Succesorul său, Constantin Racoviță, în hrisovul său din același an pentru bejenari, spune că dacă s-ar înapoia în Moldova „văcărit încă vor da, dar numai odată într-un an, iarna”. Dacă s-ar întîmpla „să se scoată vreo dată cuniță pe vite vara... ei... să nu fie supărați”⁵⁷.

Văcăritul a înregistrat și în Țara Românească variații în privința taxei pe vită, care însă, grație existenței în proporție mai redusă a izvoarelor narative, au ajuns pînă la noi într-o prezentare mai puțin abundentă. În „constituția” de la 1741 se spune că văcăritul a urcat „pîn” la 76 de bani de vită și așa au adus trebuința de s-au scos și două văcărituri pe an, adecă de o vită să da cîte bani 152”⁵⁸. Cum în finalul paragrafului se afirmă că „s-au ridicat amîndouă văcăriturile, să

⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 252.

⁵⁰ Arh. st. Buc., m-reă Cașin, II—2 a. Publ. in „Revista arhivelor”, IX (1966), nr. 2, p. 320.

⁵¹ *Letopiseșe*, III, p. 185. Menționata proclamație a lui Grigore Ghica de la 8 ianuarie 1748 spune că „mai înainte”, fără să indice cînd, se lua cîte 94 de parale de vită iarna și 54 de parale vara, plătind pe jumătate pentru viței și minji, cifre care se apropie de ale lui Ioan Canta (Arh. st. Buc., m-reă Cașin, II—2 a).

⁵² *Letopiseșe*, III, p. 206.

⁵³ *Ibidem*, p. 185.

⁵⁴ Cf. *Letopiseșe*, III, p. 186, 188, 212, 219 și 227. Hotărîrea lui Grigore Ghica de la 8 ianuarie 1748 era să ia cîte 60 de parale de vită (Arh. st. Buc., *ibidem*).

⁵⁵ În proclamația de la 23 iulie 1753, redată în versiunea cronicarului, Matei Ghica ar fi declarat: „Am iertat de asemenea și văcăritul de vară, numit cuniță... ca să nu mai fie de acum înainte” (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 671).

⁵⁶ Pseudo-Enache Kogălniceanu notează că Matei Ghica „scos-au și multe biruri într-această domnie, ales văcărituri mari și grele, scoînd și iarna și vara, care era foarte greu locuitorilor” (*Letopiseșe*, III, p. 227). Vezi și „Socotelile de văcărit ale domniței Anița Palade și beizadea Ioan Cantemir” din anul 1754 (Revista Teodor Codrescu, V (1935), nr. 4, p. 54—57).

⁵⁷ *Uricarul*, vol. I, p. 355—356.

⁵⁸ Arh. st. Buc., Suluri, doc. nr. 17.

nu mai fie”, credem că acestea existau, cu taxele arătate, în vremea chiar a lui Constantin Mavrocordat, după 1735, prin anularea hrisovului dat de predecesorul său, dacă în cei patru ani de război (1736—1739) mai era posibilă aplicarea văcăritului.

Ca domn cu autoritate față de boieri și cu mult credit la Poartă, Grigore Ghica, în iarna anului 1751—1752, după propria lui mărturisire, și-a completat cheltuielile vistieriei aplicînd văcăritul. În scrisoarea către magistratul cetății Brașov de la 14 august 1752, pentru văcăritul plătit de ardelenii cu vite în Țara Românească, Ghica spune: „...estimpu numai fiind mare trebuință și scofîndu-se răcăritul în țară, au plătit și ei văcărit”⁵⁹. Din aceeași scrisoare aflăm că taxa pe cap de vită a atins o cifră record, apropiindu-se de evaluarea lui Mihai Cantacuzino, care spune că prin „stricarea reformei”, „văcăritul ajunsese și pînă la doi lei de vită”⁶⁰. Respingînd cererea ardelenilor de a li se admite plata văcăritului pe viitor „cîte taler jumătate”, adică 60 de bani de vită, domnul le face totuși avantajul „să plătească de vită cîte un zlot vechiu, scăzînd jumătate, după cum au plătit văcăritul de astă iarnă”⁶¹, la fel cu pămîntenii. Deci văcăritul din acel an a fost de doi zloți vechi sau 176 de bani, cu 24 de bani mai mult decît cel mai ridicat văcărit arătat a fi fost pus pînă la 1741. Succesorii lui Grigore Ghica, în conflict cu boierimea locală, nu s-au încumetat să aplice văcăritul, dar nici nu l-au înlăturat din lista dărilor eventuale, așa cum se constată din hotărîrea lui Constantin Racoviță de la 26 septembrie 1753 referitoare la păstorii ardeleni: „pentru dajdea văcăritului, iarăși, de se va întîmpla vreodinioară să fie văcărit în țară, să aibă pentru drepte bucatele lor”⁶², să plătească taxa stabilită. Confirmînd neexistența văcăritului la acea dată, domnul conta totuși, în caz de mare nevoie, pe rezerva acestui expedient.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aplicarea văcăritului în Țara Românească a devenit dificilă din cauza opoziției boierilor care în arzurile lor la Poartă puneau în seama domnilor stoarcerea țării cu acest mijloc⁶³, deși Bauer susține că aproape toți domnii din această vreme ar fi dorit să-l aibă în lista dărilor stabilite de vistierie⁶⁴. O listă exactă a anilor în care a fost aplicat văcăritul în acest interval de două decenii nu se poate stabili din lipsă de mărturii precise. Autorul *Istoriei Țării Românești* nu trece în tabelul dărilor vistieriei decît văcăritul străinilor, care era perceput regulat, în fiecare an⁶⁵.

Socotită ca ceva cu totul neobișnuit, aplicarea văcăritului de către Constantin Hangerli la 1798⁶⁶ este prezentată cu lux de amănunte în

⁵⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 380.

⁶⁰ Banul Mihai Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, p. 51.

⁶¹ N. Iorga, *op. cit.*

⁶² *Ibidem*, p. 384.

⁶³ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 129.

⁶⁴ „Depuis l'an 1741 jusqu'en 1761 presque tous les hospodars l'exigèrent de nouveau et il fut augmenté successivement depuis dix parals jusqu'à 66” (General Bauer, *Mémoires historiques sur la Valachie...*, p. 83).

⁶⁵ Mihai Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, p. 52.

⁶⁶ Deși Naum Rîmniceanu spune că „Hangerli a scos văcăritul la 1797, dechemvrie 6” (Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre români*, București, 1888, p. 264, și *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 502), data exactă a anului, cum o dă și Dionisie Eclesiarhul (*Tezaur de monumente istorice*, II, 192), este 1798.

cronograful lui Dionisie Eclesiarhul⁶⁷. Avînd nevoie de bani cît nu ar fi putut ieși din dările obișnuite, Hangerli, la refuzul mitropolitului și al boierilor de a semna o anafora prin care ei să propună scoaterea văcăritului pe țară, a obținut de la patriarhul Constantinopolului, în schimbul unui plocon de 50 de pungi, încuviințarea bisericii pentru aceasta. Cîștigînd asentimentul boierilor prin exceptarea lor de la văcărit, Hangerli a dispus ca vistieria, prin slujbașii ei, să înregistreze vitele locuitorilor în sate, care, fiind iarnă grea, le aveau pe toate în bătătură și nu puteau ascunde nici una. „Scriș-au și vitele mănăstirilor și ale boierilor, cu cuvînt să dea și boierii văcărit, dar de la ei nu s-au cerut nimic, iar mănăstirile au plătit”⁶⁸. Văcăritul a fost atuncea „de cap de vită doi zloți, dînceace de Olt într-aceste cinci județe, iar dîncolo de Olt cite doi lei de vită”⁶⁹. Strîngerea dării a durat de la 5 decembrie 1798 pîră la 15 februarie a anului următor și, din cauză că „oamenii nu prea aveau bani, fiind în mijlocul iernii”, execuțiile slujbașilor au fost sălbătice, cu tot felul de cazne ca să-i silească la plată. Folosindu-se de această strîmtorare a locuitorilor, „boierii unii și gelepii cumpăra vite de pe la oameni pe fie-ce de făcea cirezi să cîștige bani”⁷⁰. Cu toate că Hangerli a lucrat pentru stăpîinii constantinopolitani — capudanul avea nevoie de bani pentru asediarea Vidinului ocupat de Pasvantoglu, iar el i-a pus la dispoziție prin acest mijloc —, vizirul s-a sesizat de pîrile dușmanilor săi⁷¹. Văcăritul i-a adus nu numai mazălirea, dar și moartea. Raportul ambasadorului olandez din Constantinopol, de la 9 martie 1799, relatînd executarea lui Hangerli din cauza aplicării văcăritului fără permisiunea Porții, spune că acesta „era învinuit de a fi apăsător foarte mult pe supușii săi și de a fi introdus și ridicat de curînd grele sarcini și dăjdii, care acum de mai mulți ani fusese înlăturate de sultan”⁷².

În privința sumei la care se ridica darea văcăritului cînd se aplica, izvoarele păstrează foarte puține mențiuni. Cronicarii nu spun nimic despre totalul intrat în vistierie, deși pentru unii chestiunea nu era străină⁷³. Puținele izvoare narative care menționează suma văcăritului conțin exagerări — unele în minus, altele în plus — și nu au nimic cu realitatea. Dionisie Fotino, vorbind de văcărit, spune că în anul 1767 ar fi produs „40 000 lei”⁷⁴ în Țara Românească. Această cifră nu este altceva decît totalul dat de Bauer la văcăritul străinilor „4 000 lei”⁷⁵, mărit de zece ori. Mihai Cantacuzino reproduce, cuprînsă în firmanul sultanului către Ștefan Racoviță la 1765, reclamația boierilor munteni

⁶⁷ Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 192—194.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 193.

⁶⁹ În articolul despre Hangerli, publicat în „Calendar istoric și literar” pe 1860, p. 72—76, se dă, după călătorul Murhard, informația că „a pus cite 10 lei de vită, văcărit”, ceea ce nu corespunde adevărului.

⁷⁰ Papiu-Ilarian, *Tezaur*.

⁷¹ „Calendar istoric și literar” (după informația contelui Bathiany).

⁷² N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, II, p. 601, nr. 15.

⁷³ Pseudo-Enache Kogălniceanu, vorbind de scoaterea a „cite două văcărituri pe an”, spune că ele „cuprindea atîtea pungi de bani” fără să menționeze cifra pungilor (*Letopiseșe*, III, 243).

⁷⁴ *Istoria generală a Daciei*, III, p. 319.

⁷⁵ *Mémoires historiques*, p. 83, 93 și 91.

la Poartă contra lui Constantin Mavrocordat că „în șaisprezece luni, cu hrăpire, ar fi luat 10 000 de pungi de bani cu văcăritul”⁷⁶. Această enormă exagerare în plus este cu atât mai surprinzătoare, cu cât este primită ca bună de fostul mare vistier din acea vreme, care știa că încasările tuturor dărilor se ridicau anual în medie la 5 000 de pungi. Un document autentic este însemnarea de vistierie din iunie 1741 care cuprinde încasările cuniței puse de Grigore Ghica în acel an, întrucât văcărit atunci nu a scos⁷⁷. În această listă mănăstirile sînt trecute cu 2 184 de lei, marii boieri cu 3 276 de lei, mica boierime cu 889 de lei, mazilii cu 4 899 de lei, jupînesele sărace cu 844 de lei (cît toată mica boierime), negustorii cu 461, preoții cu 4 013, „văduvele femei” cu 1 545, țigani cu 1 315 lei (aproape de două ori cît mica boierime) și „birnicii țărăi” cu 105 485 de lei (de zece ori mai mult ca boierii împreună cu mănăstirile). Totalul încasărilor pe cuniță în Moldova la 1741 a fost, potrivit acestei însemnări, de 124 911 lei⁷⁸. Dacă această cifră reprezintă realitatea încasărilor, credem că suma mică de la mănăstiri se datorește scutirilor, iar cea de la boieri atît scutirilor, cît și evaziunii, întrucît zlotașii adunători ai dărilor erau tot boieri. Neavînd posibilitatea să cunoaștem numărul satelor și al vitelor din fiecare sat, nu se poate calcula suma văcăritului pe baza materialului documentar cunoscut. Un document din 1712, vorbind de „taleri 29 pol 22 bani” dați locuitorilor din Strehaia de către egumen cu ocazia văcăritului, spune că la restituire „au pus de au îmbrăcat acești bani pe vită, cîte bani 12”⁷⁹, ceea ce arată că satul avea atunci aproximativ 300 de vite și că dădea pentru văcărit 82¹/₂ taleri.

Efectele văcăritului, constatate încă din timpul aplicării acestei dări, au fost dintre cele mai dăunătoare economiei țărilor și bunăstării locuitorilor. „Constituția” din 1741 recunoaște că chiar din vremea lui Brîncoveanu locuitorii care avuseseră pînă atunci vite multe „îndată au început cu toții a vinde vitele și a le răsipi, împruținîndu-le desăvîrșit”⁸⁰. Urmarea pe plan general a fost că „nu numai toți săracii... ce și mănăstirile le boierimea și alți lăcuitori, neavînd cu ce să-și facă arăturile pe deplin”, s-a ajuns din această cauză la scumpirea vieții. Dacă pînă la aplicarea văcăritului, spune textul, se vindea „chila de grîu cîte bani 90 și de mălai cîte bani 30 și vita cîte taleri 2 și boul cîte taleri 5”, la 1741 a ajuns 10 taleri chila de grîu, 8 taleri cea de mălai, iar vitele 10—15 taleri vaca și 20 de taleri boul⁸¹. Efectele văcăritului s-au făcut simțite — constată „constituția” — mai cu seamă pe vremea celor două războaie de la 1716—1718 și 1736—1739, cînd cu mare greutate se puteau împlini poruncile turcești pentru zaherea, din cauza împruținării vitelor și a restrîngerii suprafețelor semănate cu cereale. Tot pe seama urmării văcăritului este pusă și deplasarea locuitorilor dintr-un sat în altul sau peste graniță, care, nemaivînd vite, puteau mai ușor să se retragă

⁷⁶ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 118.

⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 444, nr. 1 679.

⁷⁸ Bibl. Acad., ms. 237, f. 655v.

⁷⁹ *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 251—252, nr. 66.

⁸⁰ Arh. st. Buc., Suluri, doc. nr. 17.

⁸¹ Ibidem.

din fața zapciilor veniți să-i execute pentru celelalte dări⁸². La 1757 Constantin Racoviță, care aplicase un număr de ani văcăritul cu taxe din cele mai mari, constată că în Moldova această dare era cauza înapoierii, deoarece „lăcuiitorii țării aceștia nu merg spre adăugire și cu agonisita lor spre mai întreagă stare și spre adaosul de oameni”⁸³. Tot din cauza văcăritului politica de repopulare nu dădea rezultate: „și împrejurul țării aceștia, în țări străine, mulțime de oameni sînt și pohtesc cu multă pohtă a veni în țara aceasta cu șiderea”⁸⁴, dacă ar lipsi văcăritul. Dintre toate, sărăcirea locuitorilor este efectul cel mai simțit al văcăritului. Unii dintre țărani care aveau pămînt îl vindeau pe cît li se dădea, numai să aibă bani de plata vitelor. La 25 septembrie 1718, Neagul din Negoșina, împreună cu frații săi, dau lui Mănăilă, biv vel clucer, 18 stînjeni de moșie, cu 26 de bani stînjenu, pentru „taleri 3 pol 24”, luați „de ne-am plătit vitele de văcărit”⁸⁵. Uneori darea depășea prețul vitelor. O jalbă dată domnului Moldovei la 1763 de niște locuitori din Dorna arată că, cu cîțiva ani în urmă, „la vremea văcăritului, au vîndut o giuncă în 2 zlofi și au mai pus jăluitorii un leu și au plătit giunca de văcărit cu 2 lei pol”⁸⁶.

Reacția contribuabililor la aplicarea acestei dăria fost pentru țărani reducerea simțitoare a numărului de vite, cum au constatat-o factorii de răspundere contemporani, apoi fuga din fața agenților fiscului și chiar o rezistență activă. Locuitorii din Strehăia au dat în judecată pe egumenul mănăstirii că i-a încărcat la vremea văcăritului cu cîte 22 de bani de vită peste darea obișnuită, „afară de cheltuiala boierilor ce au fost cu slujba văcăritului”⁸⁷. Uneori se trecea și la lovirea oamenilor stăpînirii, trimiși în sate pentru executarea locuitorilor. În Moldova, la 1742, un „copil de casă”, delegat de domnie cu adunarea rămășiței de cuniță, este bătut de locuitori, rupîndu-i mîna⁸⁸.

Boierii și mănăstirile, direct interesați în a scăpa de această dare, întrucît aveau cirezi de vite și herghelii de cai, se bucurau de scutiri acordate individual, pe care domnii le foloseau ca mijloc de atragere. De obicei scutirile se dădeau pentru un număr limitat de vite, care varia după dispoziția domnului și însemnătatea beneficiarului. În timp ce mănăstirile Banul⁸⁹, Sfînta Ecaterina⁹⁰ și Putna⁹¹ aveau cîte „vite cu cai 50”, schitul Aluniș⁹² numai 20. Mitropolia din București, căreia în 1733 i se încuviințează „să aibă a-și scuti pururea de văcărit vite 60”⁹³, obține

⁸² Ibidem.

⁸³ *Arhiva românească*, I, p. 59.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Arh. st. Buc., Episcopia Buzău, LVII—44.

⁸⁶ N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, I, p. 461, nr. 117.

⁸⁷ *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 251—252, nr. 66.

⁸⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 234, nr. 212. La 9 martie 1742, Pitco Sirbul de la Vaslui a bătut pe un copil de casă care a venit să împlinească o rămășiță de cuniță (Bibl. Acad., ms. 237, f. 112v). În raportul ispravnicului de la 15 martie se arată că Pitco s-a opus „apucîndu-se de sineață” (Ibidem, f. 117).

⁸⁹ Arh. st. Buc., M-rea Banu. 1—2.

⁹⁰ Bibl. Acad., CCCXCVIII—62.

⁹¹ N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, I, p. 434, nota.

⁹² Arh. st. Buc., Episcopia Buzău, XI—23.

⁹³ Ibidem, Mitropolia, CDLXXVI—2.

în 1761 să i se scutească toate „vitele și caii de văcărit, când se va întâmpla a fi dajdea aceasta”⁹⁴. Mărturiile documentare menționează și cifre mai mari cu privire la scutirile acordate instituțiilor religioase. Într-o scrisoare din 1727 către capuchehaialele de la Poartă, Nicolae Mavrocordat spune că egumenul de la mănăstirea Sfântul Gheorghe din București, „la moșia Poieni, i se scutesc de văcărit șase sute de vite pe iarnă și alte șase sute pe primăvară”⁹⁵. Pentru boieri, devotamentul și serviciile aduse domniei erau criteriul scutirilor de văcărit, ca și la alte dări pe avere. Dacă lui Lupu Hadimbul, vornic de poartă, i se scutesc 15 vite de „văcărit și de cuniță”⁹⁶, iar doctorului Dimitrie Notara, medic personal al lui Nicolae Mavrocordat, „cincizeci de vite de văcărit”⁹⁷, hrisovul dat în 1723 lui Iordache Stama, fost caimacam al scaunului domnesc, spune că „și de văcărit să aibă a-și scutire de vite i conii 150”⁹⁸.

Scutirile acestea, pe lângă că nu se dădeau decît unui număr relativ restrîns de beneficiari și trebuiau reinnoite la fiecare domnie, nu satisfăceau interesul clasei privilegiate. Punînd înainte greutățile pe care le suportă cu văcăritul marea masă a poporului, boierimea a uzat de poziția ei în stat ori de cîte ori a putut să influențeze pe domni ca să ia măsuri pentru desființarea dării⁹⁹. În 1703, Constantin Duca determinat să „lege cu mare blăstemu” văcăritul, „au făcut sobor în divanul cel mic . . . , plecîndu-și capul cu chip smerit spre țară”¹⁰⁰, adică tot spre reprezentanții privilegiaților. Hrisovul lui Ștefan Cantacuzino din 1714, care vorbește așa de mult de suferințele oamenilor săraci, este izbînda boierimii asupra politicii financiare duse de Brîncoveanu, dovadă că fiscalitatea noului domn, care respectă însă întru totul inegalitatea feudală, n-a fost mai puțin apăsătoare pentru cei compătimiți. Invocarea autorității spirituale a bisericii se făcea atît pentru desființarea cît și la repunerea văcăritului. Ceea ce „lega” o instituție bisericească, putea fi „dezlegat” de alta superioară. Hotărîrile arhierilor țării în materie de desființare sau repunere a văcăritului erau casate de Patriarhia din Constantinopol.

Ultima desființare a văcăritului în Moldova se datorește lui Constantin Racoviță, la 1 martie 1757, cu 14 zile înainte de a fi mazilit, după ce în anul în care a domnit „au scos conia și văcărit iarna, căci nu putea să lupte cu alte dări ce erau”¹⁰¹. Atît faptul că n-ar fi mai putut rezista presiunii boierilor care plătiseră împreună cu țara două dări pe vite una după alta, cît și convingerea că nu mai avea de ce

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Iurmuzaki, doc. XIV-2, p. 943, nr. DCCCCXI.

⁹⁶ N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, I, p. 456, nr. 91.

⁹⁷ Bibl. Acad., DCCXC-26.

⁹⁸ Ibidem, LXVI-125. În Moldova erau cazuri în care, pentru anumite servicii, erau scutiți și nevoierii de văcărit. La 20 noiembrie 1710, Grigore Ghica scutește 12 lude sticlari, care „la văcărit vor scuti 2 vite de om” (*Studii și doc.*, VI, p. 443, nr. 1 672). Tot atunci, la 1 decembrie, același domn, pentru șavgăii de la Tg.-Ocna incuviințează că „la văcărit sau cuniță vor scuti pînă la 600 de vite și 100 de cai” (*Ibidem.* nr. 1 673).

⁹⁹ Boierii care în consfătuirea de la 1 august 1742 au îndemnat pe Constantin Mavrocordat să anuleze sferțurile „și să scoatem văcărit, conia și celelalte vechi obișnuite dădii” (*Studii și documente*, VI, p. 383), erau desigur sfințnicii greci care nu aveau în țară moșii și vite.

¹⁰⁰ *Letopisește*, II, p. 46.

¹⁰¹ Pseud-Enache Kogălniceanu, *În Letopisește*, III, p. 220.

să se opună, întrucât știa că va fi înlocuit, l-au determinat pe domn să procedeze la desființarea vâcăritului în cadrul unei adunări extraordinare. Soborul s-a ținut la mitropolie, cu delegați din fiecare ținut ¹⁰², alături de boierime, de reprezentanții clerului și ai negustorilor din Iași. Hrisovul întocmit cu acest prilej spune că, „pentru a se păzi această nestrămutată hotărâre, au iscălit și sfinția lor părinții arhieriei și dumnealor toți veliții boierii” ¹⁰³. S-a citit în adunare și „legătura sfintei biserici a Orientului”, pentru „veșnicia” desființării vâcăritului, făcută de cei patru patriarhi: al Constantinopolului, al Alexandriei, al Antiohiei și al Ierusalimului ¹⁰⁴, iar mitropolitul Iacov a dat și el o carte, slujită cu episcopii și egumenii țării ¹⁰⁵. Călătorul raguzan Bascovich, trecând prin Moldova la puțin timp după acest eveniment ¹⁰⁶, afirmă că vâcăritul a fost desființat la stăruința boierilor și episcopilor ¹⁰⁷. Mult timp după desființare, vâcăritul mai stăruia în amintirea oamenilor de atunci ca o dare care s-ar putea reîntoarce. Până târziu, către sfârșitul veacului, în cărțile domnești de privilegii, date atât boierilor cât și mănăstirilor, se întâlnește din când în când formula scutirii de vâcărit, „când s-ar întâmpla să fie” ¹⁰⁸.

În Țara Românească, desființarea de la 1741 este repetată în fiecare domnie de Constantin Mavrocordat, care s-a arătat consecvent cu neaplicarea vâcăritului până la ultima lui guvernare. Aducând la cunoștință așezămîntul fiscal din iunie 1761, la „ponturi de învățătură” preciza boierilor zlotasi: „cu aceste ponturi vă înștiințez că s-au hotărît vâcăritul să lipsească, să nu mai fie” ¹⁰⁹. Dar nici predecesorul său, din considerente deosebite de ale lui, nu-l aplicase, căci la 21 februarie 1761 Scarlat Ghica scutea mitropoliei vitele și caii de vâcărit „când să vor întâmpla să fie dajdia aceasta” ¹¹⁰. Ca un fel de scuză pentru recurgerea la alte dări, Constantin Mavrocordat repeta hotărîrea de neaplicare a vâcăritului și în porunca dată ispravnicilor la 11 iunie 1763: „vâcărit nu am scos” ¹¹¹. Repus de succesorul său, Constantin Racoviță, în a doua domnie (1763–1764) vâcăritul a fost interzis ca dare în Țara Românească printr-un firman al puterii suzerane, provocat de plîngerile boierilor la Poartă contra acestui domn ¹¹². Dacă în Țara Românească partici-

¹⁰² „Și așa au pus domnul de au scris la toate ținuturile de au venit cîte șapte lăcui-tori la Iași, mazili și ruptași” (*Ibidem*).

¹⁰³ Arhiva mănăstirii Putna, *Documente*, VIII–208.

¹⁰⁴ *Letopisește*.

¹⁰⁵ Arhiva m-rii Putna, *ibidem*, doc. 209. Prin interpretarea eronată a mențiunilor din cronica lui Ioan Canta (*Letopisește*, III, p. 181) se consideră în mod greșit, într-un articol publicat în „Revue Roumaine d'Histoire”, V, 1966 (la p. 220–221), că desființarea vâcăritului a fost efectuată de Constantin Racoviță în prima lui domnie (1749–1753), precum și „repu-nerca” acestei dări de către Matei Ghica.

¹⁰⁶ În 1762.

¹⁰⁷ „Ve n'era una volta una grossissima impozizione generale sui bovi, la quale fu levata ad istanza de' vescovi e di essi bojari, e fu promulgata una scomunica” (*Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, în „Uricarul”, XXIV, p. 288). Afirmatia că după desființarea din 1757 vâcăritul se mai ridica „uneori în unele locuri sau numai poate de la mănăstiri”, nu corespunde adevărului (V. N. Lăbușcă, *Despre cuniță*. Iași, 1925, p. 62).

¹⁰⁸ Cf. N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, p. 456, nr. 91, pentru anul 1762; Arh. st. Buc., ms. 578, f. 155, pentru anul 1776 etc.

¹⁰⁹ Muzeul de istorie București, inventar 14 003.

¹¹⁰ Arh. st. Buc., Mitropolia, CDLXXVI–3.

¹¹¹ Bibl. Acad., XI–92.

¹¹² Banul Mihai Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, p. 52.

parea bisericii la desființarea și reluarea văcăritului ca dare în vistierie a îmbrăcat forme mai puțin spectaculoase ca în Moldova, în amândouă Principatele interzicerea și uneori chiar repunerea acestei dări a fost determinată de intervenția guvernului otoman, fie ca să potolească nemulțumirile boierilor, fie ca să satisfacă cerințele domnilor.

Ideea reintroducerii văcăritului în Moldova, încercată de boierii greci și sub Scarlat Ghica¹¹³, a fost reluată la 1760, în timpul lui Ioan Callimachi, pentru reușita căreia s-au făcut unele pregătiri: înlocuirea mitropolitului refractar cu chiar fratele domnului, încuviințarea patriarhiei din Constantinopol pentru „dezlegare” și un firman al Porții¹¹⁴, dar toate s-au izbit de rezistența dirză a boierilor pămînteni. În soborul convocat la mitropolie, boierii au declarat că nu pot înfrunta actul spiritual din 1757, „nici este cu puțință a intra într-un blăstăm ca acesta”, dar au recunoscut că au datoria să găsească modalitatea de a scoate „acei bani ce eșiau din văcărit”. După multă deliberare „au găsit cu cale să scoată o slujbă pe casă, de trei mini, adică unsprezece lei, și cinci i pol lei, și trei lei”, numită ajutorință, o dată pe an, de la plata căreia să nu fie nimeni scutit. Aplicarea acestei dări, după spusa cronicarului, ar fi „eșit mai bine decît văcăritul”¹¹⁵. Ajutorința a fost în primul rînd o afacere a boierilor celor mai bogați, căci oricît de multe vite ar fi avut cineva nu plătea decît 11 lei, pe cînd oamenii săraci, care la văcărit prin fugă își mai puteau ascunde vitele, cu noua dare plăteau 5¹/₂ sau trei lei, chiar cînd nu aveau nimic.

Ajutorința a existat și în Țara Românească, fără să se poată spune că a succedat văcăritului, ca în Moldova. Egumenul mănăstirii Biadul plătea în 1725, alături de bir, de pogonărit, și „bani ajutorului”¹¹⁶. Legătura dintre ajutorință și văcărit, ca dări întimplătoare și extraordinare, se poate vedea din răvașul cu data de 15 aprilie 1744 dat de ceaușul de aprozi lui Manolache biv vel ban, pentru suma de 53¹/₂, 6 taleri, „bani de ajutorința vistieriei”, dați în socoteala lui Neculai Argitoianu, reprezentînd plata către fisc a 52 de cai, cîte un taler și șase bani de cal¹¹⁷. Mihai Cantacuzino spune că, în prima domnie, Constantin Racoviță a introdus *ajutorința*¹¹⁸. La 17 februarie 1754 acest domn scutește poslușnicii mănăstirii Bucovăț de toate dările „numai să aibă a da ajutorință de om po taleri doi”¹¹⁹. Cu mai multe detalii este înfățișată această dare în porunca dată ispravnicilor de Constantin Mavrocordat la 11 ianuarie 1763, cărora le face cunoscut că „s-au scos obicinuita dajde a ajutorinții, ce nu cu altă încărcătură, fără de numai după suma civertului dechemvrie, dajde îndoită”¹²⁰. Ajutorința se plătea, ca și celelalte dări personale, prin cislă. De aceea domnul îndeamnă și cu această ocazie „să-și facă fieștecările sat cislele pe dobitoace, pe a fieș-

¹¹³ *Letopisești*, III, p. 232.

¹¹⁴ Boscovich, *op. cit.*

¹¹⁵ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisești*, III, p. 243.

¹¹⁶ Bibl. Acad., CXXXVIII—273.

¹¹⁷ „Plata dumnealui Manolache biv vel ban, bani de agiutorinta visterii, pentu vitele lui Neculai Argetoianu sud Buzău, pentru conii 52, conu po taleri 1.6 bani, care fac talerc 53 pol 6” (*Așezămintele Brîncovenesti*, București, 1935, p. 75, nr. 109).

¹¹⁸ *Istoria Țării Românești*, p. 51.

¹¹⁹ N. Iorgă, *Legături descoperite de dl. Marcu Beza...*, în „Anal. Acad. Rcm.”, 1931, p. 90.

¹²⁰ Bibl. Acad., XI—92.

tecăruia prilej, cu dreptate”¹²¹. Ca și la vâcărit, la ajutorință plăteau toți contribuabili.

Văcăritul străinilor. Locuitorii țărilor vecine — transilvănenii, armenii din Polonia, tătarii din Bugeac și turcii de peste Dunăre și din serhaturi — care-și pășunau vitele în Principate plăteau în secolul al XVIII-lea vâcărit și ierbărit în Țara Românească, cuniță, alim și cornărit în Moldova. Văcăritul pentru străini în Țara Românească a fost aplicat, pe cât arată documentele cunoscute, după reforma fiscală a lui Brîncoveanu¹²². Ierbăritul, care înlocuia oluchacul din secolul trecut, dare pe vitele de negoț, asemănătoare cornăritului din Moldova, era plătit de străini când coborau cu cirezile lor din regiunea muntoasă în interiorul țării¹²³.

La început străinii plăteau vâcăritul mai redus decât pămîntenii, potrivit politicii de încurajare a venirii lor cu vitele în țară, luîndu-li-se numai cîte 22 de bani de vită¹²⁴. În timpul lui Brîncoveanu, spre deosebire de vâcăritul pămîntenilor pe care-l plătea toată lumea, vitele nobililor străini erau scutite de această dare¹²⁵, după cum în Moldova se acordau scutiri individuale mai ales pentru vitele demnitarilor turci sau tătarii la care domnii apelau pentru servicii. Fiscalitatea excesivă din vremea lui Nicolae Mavrocordat a anulat aproape toate excepțiile în favoarea străinilor. Ei plăteau atunci, ca și pămîntenii, de două ori pe an cîte 33 de bani de vită, de fiecare dată¹²⁶. Același domn, cu firman de la Poartă, a izbutit să supună la plata vâcăritului și pe turcii care aveau vite în țară¹²⁷. Taxa de 66 de bani de vită anual, care va rămîne în continuare, era uneori redusă în mod temporar, ca o măsură de ușurare a acestor locuitori loviți de calamități naturale, cum procedează Constantin Mavrocordat în 1733, care micșorează transilvănenilor vâcări-

¹²¹ Ibidem.

¹²² La 1705 Brîncoveanu scria cirmuitoarelor brașoveni: „Ne mai scrieți dumneavoastră că ați înțeles acum că au eșit aici la noi în țară o dajde pe vite”. I se ceruse ca darea să nu fie aplicată ardelenilor (N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 32—33, nr. 3).

¹²³ La 1706, Brîncoveanu stabilea: „Cei ce-și vor fi coborît vitele de la munți mai la vale, acia-și vor da și vamă și erbăritul” (*Ibidem*, p. 371, nr. 9). În așezămîntul de la 8 ianuarie 1713, pentru brașoveni, Brîncoveanu spune: „Și pentru vitele lor de boi, de vaci, ce au în țara ungurească și le aduc de le pascu pe munții țării și iar le duc înapoi, acele încă să aibă pace de erbărit” (Arh. st. Buc., ms. 705, f. 541).

¹²⁴ La 1705, Brîncoveanu stabilește ca ardelenii „ce sînt cu dobitoacele aici, ca să nu dea un ort de vită precum dau pămîntenii de aici, ce am scăzut al treilea ban, adică dintr-un ort 11 bani, și am lăsat să dea numai cîte 22 de bani de vită” (N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 32—33).

¹²⁵ La 1707, Brîncoveanu preciza față de conducătorii cetății Brașov: „pentru dobitoacele ce sînt ale dumnealor judeților și ale dumnealor fălnoșilor, am poruncit să le dea pace... și așa împreună vor fi nesupărate și ale dumneavoastră, judeților și ale fălnoșilor, iar aialții mai prostime... să dea toți” (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 372). Scutită de vâcărit a fost și compania negustorilor brașoveni (Arh. st. Buc., ms. 3, f. 141, și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, II, 181—183).

¹²⁶ Arh. st. Buc., M-reă Stavropoleos, IX—3. La 1726 magistratul Brașovului cerea domnului Țării Românești, pentru locuitorii din Țara Birsei ce vin cu vitele, să-i scutească de a plăti de două ori pe an vâcăritul (*Arhiva magistratului orașului Brașov*, vol. I, București, 1959, p. 69, nr. 283).

¹²⁷ „Și au scos fermanuri de mare tărie, ca să-i apuce să dea toți vâcăritul... pe carele s-ar pune împotriva și n-ar vrea să plătească vâcăritul, nu numai să-l pedepsească, ci și surghiu să-i facă” (Radu Popescu, în *Cronici muntene*, I, 536).

mul cu o treime din valoarea lui¹²⁸. Pînă la definitivă desființare a văcăritului în 1763, străinii erau impuși numai cînd darea era aplicată și pentru pămînteni, plătind la fel cu dînșii. Aceasta o spune Grigore Ghica în scrisoarea de la 14 august 1752 către magistratul cetății Brașov: „Știți prea bine în ce chip au fost obiceiul și pentru văcărit, cînd să scotea văcărit aici în țară: cum plătea țărani, asemenea plătea și oamenii țării dumneavoastră... cînd nu era văcărit, nici oamenii dumneavoastră nu s-au supărat nici odinioară”¹²⁹. Au plătit în acel an fiindcă se aplica darea în țară. Grigore Ghica a încercat să transforme văcăritul străinilor în dare permanentă, independentă de a pămîntenilor. În așezămîntul făcut la sfîrșitul domniei a reglementat desființarea ierbăritului pentru ardeleni, impunîndu-i să plătească un zlot vechi (88 de bani) de vită pe an, fără nici o altă obligație: „Veri să fie văcărit în țara noastră cu nart mai mare decît acesta, veri să nu fie nici decum, ei totdeauna să aibă a-și plăti vitele lor”¹³⁰. Murind Gr. Ghica în acel an, tocmeala nu s-a respectat. Caracterul de dare întîmplătoare pentru văcăritul străinilor este menținut de domnii următori. Constantin Racoviță, la 27 septembrie 1753, arată aceluiași demnitar brașovean că „pentru dajdea văcăritului, de să va întîmpla vreodată să fie... să dea birsanii de cal, de bou, de vacă, numai cîte bani 66”¹³¹. În lista încasărilor vistieriei dată de Bauer pentru anul 1759—1760¹³² nu figurează nici un fel de venituri provenite de la văcărit, dovadă că nu era aplicat în țară și nici străinii nu-l plăteau separat. După 1763, Mihai Cantacuzino spune că „străinii ce au vite în țară dau cîte bani 66 de capu”¹³³ și de la această dată înainte îl găsim ca dare separată în vistierie, așa cum figurează și în listele bugetare ale lui Bauer pe anii 1766 și 1767¹³⁴.

Numărul vitelor aduse de străini la pășunat în Țara Românească a fost, pe toată durata secolului al XVIII-lea, în continuă creștere. Statisticile întocmite de austrieci la punctele de frontieră arată că vitele aduse de ardeleni în Țara Românească erau în 1753 în număr de 5 707, în 1767 de 4 480, iar la sfîrșitul veacului numărul vitelor cornute și al cailor se evalua la 80 000¹³⁵. Pentru suma intrată anual în vistierie, realizată din taxele plătite pe vitele tuturor străinilor, nu s-au păstrat mărturii documentare demne de a fi luate în considerație. Bauer evaluează văcăritul străinilor la 4 000 de lei anual¹³⁶, dar se ridică la mai mult dacă se are în vedere, în afară de statistica austriacă pentru vitele venite numai

¹²⁸ La 8 ianuarie 1733 magistratul Brașovului confirmă reducerea taxei de văcărit la 44 de bani, plătită o dată pe an, de către ardelenii veniți în Țara Românească, din cauză că le-au murit vitele de frig și lipsă de hrană (*Arhiva magistrului orașului Brașov*, p. 129, nr. 604).

¹²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, X, 380.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*, p. 384.

¹³² Bauer, *op. cit.*, p. 93—94.

¹³³ *Istoria Țării Românești*, p. 54.

¹³⁴ Bauer, *op. cit.*, p. 91 și 93. La 1784 văcăritul străinilor era de 66 de bani de vită, iar birsanii, potrivit așezămîntului lor, îl plăteau pe jumătate (Hurmuzaki, *Documente*, XIX., p. 176, 204 și 209—214).

¹³⁵ Citat de Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, în „*Anal. Acad. Rom.*”, 1927, p. 151.

¹³⁶ Bauer, *op. cit.*, p. 84 și 93.

din Transilvania, și „văcăritul turcesc”, evaluat în 1742 la 15 pungi¹³⁷, adică 7 500 de lei.

Văcăritul străinilor în Moldova era cunoscut cu termenul general de *cuniță* sau *cunița leșească* deoarece se aplica mai frecvent armenilor din Polonia, care aveau vite și cai la pășunat, plătind 40 de bani vara și 150 de bani iarna¹³⁸. Tot cuniță se numea și văcăritul plătit de turcii din serhaturi. În 1731 Grigore Ghica dă așezămînt pentru negustorii turci de la Bender să plătească „cunița cîte trei potronici, bani vechi de vită, cum dau și hotincenii”¹³⁹. De la vitele tătarilor care pășteau în cuprinsul „Celor două ceasuri”, pe pămîntul Moldovei, văcăritul se numea *alîm* și era de șase bani de „cal, iapă, vacă”¹⁴⁰. Cornăritul, care era taxa pe vitele de comerț, cunoscută din vremea lui Antioh Cantemir¹⁴¹, s-a plătit în tot timpul secolului al XVIII-lea atît de pămînteni, cît și de străini. Stringerea dării se făcea de „cornari”, care erau ținuși să asigure vistieriei încasarea evaluărilor prealabile¹⁴². În hrisovul lui Alexandru Mavrocordat de la 9 martie 1784 se spune că armenii, „pentru boii ce vor face de negoț, vor plăti cornărit cîte un leu și un potronic, bani vechi, de bou, după obicei”. Pentru restul vitelor vor plăti cuniță, cîte 40 de bani¹⁴³. La 1769 cunița leșească era înregistrată în vistierie cu încasări de 9 250 de lei¹⁴⁴, iar alîmul, împreună cu *ușurul* (dare pe produsele solului) era trecut cu 8 600 de lei¹⁴⁵. Mai producătoare decît aceasta era însă darea cornăritului, întrucît, dacă Moldova exporta în mijlocul veacului al XVIII-lea 40 000 de boi anual¹⁴⁶, înseamnă că aducea în vistierie de trei ori mai mult decît cunița și alîmul luate împreună.

Concluzie. Dare întîmplătoare pe avere, aplicată ca un expedient în cazuri de mare nevoie, văcăritul nu s-a putut definitiva în vistierie, pentru că, impunînd participarea tuturor contribuabililor, a avut opoziția indirectă și constantă a clasei privilegiate. Marcînd o perioadă de intensă exploatare fiscală a țărilor române, văcăritul a contribuit în mare măsură la stagnarea economică, prin micșorarea numărului de vite, în special ale masei locuitorilor birnici, care le vindeau ca să achite și celelalte obligații către fisc. Negustorii de vite, străini și localnici, profitau de aplicarea văcăritului ca să cumpere vitele celor ce le vindeau de nevoie, la prețuri derizorii. O scrisoare din Constantinopol de la 17 martie 1750 a marelui dragoman al Împărăției otomane, Ioan Callimachi, către frațele său din Moldova, care practica pe scară largă comerțul cu vite, spune că i-a trimis bani ca să-i fie „de cumpărătură a două pluguri de boi și

¹³⁷ Bibl. Acad., ms. gr. 1 069, f. 156.

¹³⁸ *Arhiva românească*, I, p. 147. N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 438, nr. 1 652.

¹³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 433, nr. 1 631.

¹⁴⁰ *Arhiva românească*, I, p. 147.

¹⁴¹ În a doua domnie, Antioh Cantemir „mai făcut-au și alt obicei : de tot boul de negoț, cornărit cîte un leu” (Neculce, *op. cit.*, p. 238).

¹⁴² La 1742, în vistieria Moldovei, plinire „pe izvodu ce ar da cornarii, de rămășița celor ce au boi scriși la cornărit și nu ș-au dat banii” (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 410, nr. 1 567).

¹⁴³ „Uricarul”, II, p. 150.

¹⁴⁴ *Arhiva românească*, I, p. 147.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ „Uricarul”, vol. XXIV, p. 289.

dzeci sau douăsprezece vaci cu vițai, ieftene fiindu vitele acum la această vreme a văcăritului”¹⁴⁷. Ca și alte dări, văcăritul apăsa ostentativ categoria birnicilor, care, pe lângă că dădea în vistierie, proporțional, sumele cele mai mari, întreținea și aparatul fiscal venit pentru execuție. Situația aceasta, recunoscută de cei ce dispuneau aplicarea văcăritului, a format unul din motivele desființării sale. La 1 martie 1757, Constantin Racoviță spunea că, „lăsînd într-o parte plata vitelor, măcar că și aceea în cîteva vremi peste măsură de rău au fost, dară călcarea, cheltuiala, supărarea cu atîția oameni ce umbla cu slujba aceea era o mare nevoie, șezînd asupra săracilor cu lunile a le face conace lipsind pre săraci de toată agonisita și hrana lor”¹⁴⁸. Din cauza acestor neplăceri, cînd greutățile deveneau prea apăsătoare, locuitorii își părăseau satele și plecau peste graniță. *Cronica Ghiculeștilor* relatează că la începutul anului 1744, din cauza văcăritului pe care-l aplicase Mihai Racoviță, trei sate din Oltenia au vrut să fugă la Vidin, trecînd Dunărea înghețată, dar cînd au ajuns la mijlocul fluviului ghița s-a spart și au căzut în apă cu tot ce aveau, înecîndu-se toți cei 700 de oameni¹⁴⁹. Folosind ca argument tocmai aceste suferințe ale masei locuitorilor, reprezentanții clasei dominante au putut mai ușor determina suprimarea văcăritului, care a fost în primul rînd un interes al lor. Este interesant de relevat cum, la intervale de timp și în locuri diferite, motivările domnilor pentru aplicarea dării sînt aproape identice, subliniind fiecare aspectul ei de echitate. Dacă Brîncoveanu la 1713, în Țara Românească, spunea în cartea lui de văcărit că „pentru multe păsuri ce au căzut asupra țării, n-am putut găsi altă dajde mai cu dreptate, că cine are mult dă mai mult, cine are puțin dă mai puțin”¹⁵⁰, Grigore Ghica, la 1748, în Moldova, arăta locuitorilor că „s-au socotit și s-au scos slujba văcăritului, la care slujbă prind de dau cu toții pe dreptate, cine pe ce are”¹⁵¹. Subliniem de asemenea că, potrivit relațiilor din cronici, impunerile la văcărit au fost mai apăsătoare în Moldova decît în Țara Românească.

În raport cu modul în care s-a aplicat văcăritul pămîntenilor, a funcționat cu totul deosebit văcăritul străinilor. Perceput de la contribuabili fără alte obligații fiscale, văcăritul străinilor a fost productiv, deoarece, aplicat fără prea mari abuzuri¹⁵², de teamă să nu se piardă materia impozabilă prin căutarea altor locuri de pășunat, a făcut să crească progresiv cuantumul ei în vistierie, proporțional cu mărirea continuă a numărului de vite intrate în țară.

¹⁴⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 243, nr. V.

¹⁴⁸ *Arhiva românească*, I, p. 60.

¹⁴⁹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 589.

¹⁵⁰ *Analesterul*, ed. D. C. Giurescu, p. 84—85.

¹⁵¹ „Revista arhivelor”, 1966, nr. 2, p. 320.

¹⁵² Recunoscînd că „despre oile și vitele acestea să face bișug și adaos la malirim”, adică la vistierie (N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 383), domnii n-au putut înfrîna toate abuzurile. La o dată după 1761 locuitorii din Țara Birseic plîng că, deși așezămîntul a fost „ca să dăm noi la viața mare cîte parale 22... acum dăm cîte parale 66 și în anul trecut și acum” (*Ibidem*, p. 382). Boierii zloțași luau darea întreită de la cei ce nu aveau la dinșii în copie dispozițiile așezămîntului. Sesizat de aceste abuzuri și de teama de a nu pleca în altă parte, Ștefan Racoviță spune păstorilor ardeleni la 16 iunie 1765: „și pentru alte dobitoace ce veți avea aici în țară, cum cai, boi, vaci, să știți și pentru acestea că mai mult decît bani 66 de vită nu veți da” (*Ibidem*, p. 392).

SISTEMUL DE IMPUNERE PE LUDE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1800—1830)

DE

S. COLUMBEANU

Problema sistemului de impunere de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea pe unități fiscale numite lude constituie una dintre principalele probleme care se pun cercetării organizării fiscale a țărilor române la sfârșitul perioadei feudale. Cunoștințele noastre asupra acestui sistem de impunere, practicat în Țara Românească, sînt destul de fragmentare din cauza datelor incomplete și nu îndeajuns de explicate¹. Documente recent cercetate, îndeosebi cele aflate în dosarele visteriei de la Arhiva istorică centrală a statului, unele dintre ele publicate², altele încă inedite, vin să întregască într-o largă măsură informația actuală privitoare la lude.

Noile documente permit să se stabilească o definiție mai precisă a ludei, arătînd apoi în mod destul de amănunțit criteriile de formare a ludelor și evoluția numărului acestora în primele trei decenii ale secolului trecut. Vom vedea de asemenea că acest sistem de repartizare a avut importante consecințe de ordin social, constînd în diferențierea contribuabililor pe anumite categorii după starea materială a fiecăruia.

În articolul de față ne vom limita deci numai la studierea sistemului de impunere pe lude, celelalte probleme privind fiscalitatea din Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (birul, dările indirecte, veniturile și cheltuielile țării, rezistența la exploatarea fiscală) fiind tratate într-o lucrare mai mare, care urmează să apară mai tîrziu³.

¹ Date referitoare la lude întîlnim în: A. I. Papiu-Illarian, *Tezaur de monumente istorice*, vol. II, și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII — XIII. Aceste date au fost folosite de Gh. Panu, în *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, partea a II-a, București; 1910, și de I. C. Filitti, în *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul Organic*, București, 1935.

² I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești - 1800—1850*, vol. I, București, Edit. științifică, 1958.

³ S. Columbeanu, *Contribuții la istoria fiscalității din Țara Românească în perioada 1800—1831* (în manuscris).

Ce era un lude la începutul secolului al XIX-lea ? Indicații în această privință găsim într-o anafora a divanului Țării Românești din 11 februarie 1811⁴. „Numirea ludelor — spune anafora — s-au orînduit în Valahia în domnia domnului Alexandru Ipsilanti la leat 1775”, cînd domnul „au făcut aşazămintul țării, adică catagrafie de lăcuiorii dajnici ai țării, și i-au așezat în lude”. Iar mai departe definiția : „Lude va să zică o adunare dă două sau trei familii. Un tată dă familie împreună cu familia lui era lude cînd avea stare bună, adică boi, vaci, oi, vie și alt coprins, iar cînd nu era într-această stare, ci mai săracă, atunci mai multe familii — două sau trei — alcătuia un lude”. Rezultă deci că în timpul lui Alexandru Ipsilanti un lude avea o persoană cînd contribuabili erau înstăriți și 2—3 persoane cînd contribuabili erau mai săraci. Apoi anafora arată că din cauza înmulțirii dărilor „s-au tot alăturat familie lîngă familie, pînă ce au ajuns a fi, pentru înmulțirea dăjdiilor, pentru siricia și neputința lăcuiorilor, cîte 5, cîte 6 și pă alo-curea cîte 10 și 12 familii la un lude”, ceea ce a făcut ca în anul redactării anaforei, 1811, să fie de 4 ori mai puține lude decît în timpul lui Alexandru Ipsilanti. În sfîrșit, anafora spune că „vistieria, cu știrea divanului, mai ales cînd știe că s-au întîmplat greotăți și patimi lăcuiorilor, obicinuieste de face — după vreme și trebuință — scăză-mînt satelor dă ludele ce poartă : ca să ție pă lăcuiori în locu lor și să nu să strămute”. Această înseamnă că, atunci cînd posibilitățile de plată ale locuitorilor scădeau, vistieria intervenea și micșora numărul unităților fiscale, adică al ludelor, prin mărirea numărului de persoane aparținînd unei lude. Pentru a face mai ușoară înțelegerea acestei afirmații să încercăm s-o explicăm pe bază de cifre. Un sat, de exemplu, are 60 de familii, grupate inițial în 20 de lude a 3 persoane fiecare. În caz că, din cauza sărăcirii și a creșterii dărilor, posibilitățile de plată ale birnicilor scad, atunci vistieria intervine, grupînd pe cele 60 de familii în lude mai puține : 15, ceea ce revine la 4 contribuabili de un lude. În felul acesta, cota de bir ce revine unui singur contribuabil se micșorează și astfel vistieria poate „să ție pă lăcuiori în locu lor și să nu să strămute”. Pe de altă parte însă, măsura de reducere a numărului de lude are urmări asupra volumului încasărilor : de la un număr mai mic de lude se vor percepe bani mai puțini. De aici și numeroasele încercări făcute după 1812 de Ioan Caragea și Alexandru Suțu de a mări numărul ludelor.

După ce am văzut ce anume erau ludele, să încercăm, în lumina documentelor existente, a urmări evoluția lor începînd cu ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, pentru a putea înțelege mai bine starea de lucruri de la începutul secolului al XIX-lea. Astfel în unele din primele instrucțiuni privind perceperea birului (18 iunie 1776) trimise ispravnicilor de Alexandru Ipsilanti⁵, se spune ca seama întii „să orînduiască din cap în cap cîte taleri trei”. În continuare domnul recomandă ispravnicilor ca la satele cu „sătenii cei mai mulți săraci”, unde, dacă vor pune „din cap în cap pe toți birnicii orînduiți... le va veni cu greu” (birnicilor. — *n. n.*), „să lăsați dă suma ludelor mai jos cît veți socoti

⁴ I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 93—95.

⁵ Muzeul de istorie București, www.dacoromanica.ro — 12.

că va fi trebuință de a să cumpăni la măsura ce trebuie". Apoi ispravnicii sînt făcuți atenți că această operație de micșorare a numărului de lude „iaste spre paguba vistieriei". De aceea ei trebuie s-o efectueze cu cea mai mare grijă, ținînd seama nu numai de numărul ludelor, ci și de starea lor materială. Deducem de aici că încă din vremea lui Ipsilanti s-a recurs, în cazul incapacității de plată, la procedul micșorării ludelor, prin asocierea, probabil, a 2—3 contribuabili într-un lude. În 1784, în instrucțiunile sale către ispravnici, Mihai Suțu atrage atenția că la recensămîntul fiscal s-au găsit locuitori „îndoit mai mult" decît „la întocmirea ce s-au făcut la leatu <17>76". Din această cauză, domnia a luat măsuri pentru formarea unui număr suplimentar de lude care se vor adăuga celor deja existente. În același timp, domnul recomandă ca în fiecare sat, în afara numărului de lude stabilit, să existe „ajutoare" „din dăstul". Apoi, pentru ca încasările să nu scadă, Mihai Suțu mai instituie și o seamă suplimentară de 6 taleri⁶. Reiese deci că sistemul stabilit de Alexandru Ipsilanti continua : în caz că ludele format dintr-un singur contribuabil nu putea plăti cota sa de bir, atunci i se mai adăuga un „ajutor", care urma să completeze suma. Mult mai clare în privința organizării ludelor și ajutoarelor sînt „ponturile" lui Mihai Suțu din 22 ianuarie 1792 (a doua sa domnie), trimise boierilor așezămîntari (boierii care repartizau pe locuitori în lude). La „pontul" 1 se spune foarte explicit că, la satele „cele mai neputincioase", „din trei săteni doi să să numere lude, iar unul ajutor". În schimb, „la cele mai cu putere sate", adică cu oameni mai înstăriți, poate fi lăsat ca ajutoare un număr mai mic ca a treia parte din totalul locuitorilor contribuabili⁷. Iată dar cum către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, din cauza creșterii birurilor⁸, ludele devine o unitate fiscală formată nu dintr-un singur contribuabil, ci dintr-un număr de contribuabili asociați, doi sau trei, conform stării lor materiale.

În ce privește numărul contribuabililor (familiile și ludele) din perioada 1775—1800, documentele cunoscute pînă în prezent nu ne dau cifre precise. Menționăm o referință din Sulzer conform căreia în 1777—1778 ar fi fost în Țara Românească vreo 75 000 de familii de birnici, fără însă să se spună ce anume fel de birnici⁹. Este o sursă externă care trebuie privită cu rezervă. Există apoi un pitac domnesc din 13 octombrie 1814 în care Ioan Caragea evocă cu regret timpurile trecute cînd ludele erau mult mai numeroase decît în vremea domniei sale „...Ludele vistieriei (precum tuturor este știut) — spune pitacul — erau uneori cincizeci, alteori patruzeci și cinci de mii, și în cele după urmă, înaintea răzmiriții, în domnia lui Constantin-Vodă Ipsilant, se aduna la patruzeci și trei de mii", iar „cheltuielile erau cu mult mai puține și mai ușoare decît acum"¹⁰. Desigur, și aceste cifre sînt aproximative¹¹, ele

⁶ Muz. ist. Buc., ms. inv. 31 318, p. 35—36, p. 40—41.

⁷ Ibidem, p. 45—46.

⁸ Sub Alexandru Ipsilanti (1775) 4 semi, totalizînd 16 taleri (*ibidem*, p. 5—8); sub Mihai Suțu (1781) 6 semi, totalizînd 28 de taleri (*ibidem*, p. 35—36); tot sub Mihai Suțu (1792) 6 semi, totalizînd 27 de taleri (*ibidem*, p. 43—44).

⁹ Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. III, Viena, 1781—1782, p. 362—363.

¹⁰ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X—B, p. 118.

¹¹ În timpul lui Constantin Alexandru Ipsilanti, documentele oficiale elaborate de vistierie arată cu precizie că numărul ludelor era de 40 620 (vezi *Tezaur*, vol. II, p. 333) și nu de 43 000, cum se evaluează cu aproximație în pitacul din 1814 al lui Caragea.

fiind menite să arate doar disproporția dintre numărul ludeilor din perioada anterioară războiului din 1806—1812 și numărul ludeilor din perioada de după război, mai precis din timpul domniei lui Caragea.

Pentru primele trei decenii ale secolului al XIX-lea dispunem de numeroase date atât în ce privește numărul ludeilor, cât și în ce privește numărul familiilor de birnici și repartitia acestora în lude. Dosarele vistieriei din vremea lui Caragea și a lui Alexandru Suțu, ultimul domn fanariot, ne permit să urmărim aproape lună de lună evoluția numărului ludeilor. Să începem însă a analiza această evoluție luând ca punct de plecare anul 1804, de când avem prima dată precisă asupra numărului de lude. Așadar, în 1804 Constantin Alexandru Ipsilanti stabilește numărul ludeilor la 40 620¹². În 1806 acest număr se urcă la 55 000, depășind chiar evaluarea făcută de pitacul, amintit mai sus, din 13 octombrie 1814 pentru perioada dinaintea domniei lui Constantin Alexandru Ipsilanti¹³. În 1808 acest număr scade la jumătate: 28 000¹⁴. Dăjdiile crescînde, „mulțimea podvezilor, din care... s-au pricinuit moarte și prăpădenie dobitoacelor”, cum spune anaforaia divanului din 1 februarie 1811 citată mai înainte, a determinat reducerea numărului de lude. Din această cauză, „s-au tot alăturat familie lîngă familie... cîte 5, cîte 6 și pă alocurea cîte 10 și 12 familii” pentru a putea răspunde sarcinilor mereu crescînde ce apăsau pe un lude. Numărul ludeilor a mers apoi în continuă descreștere, ajungînd la 24 146 în 1809¹⁵, la 16 000 în 1811—1812¹⁶ și la 14 577 în 1814¹⁷. După alte date, consemnate tot de documente oficiale, în 1814 s-ar fi numărat abia 13 434 de lude, specificîndu-se — ceea ce constituie un element nou — că aceste 13 434 de lude corespundeau la 91 400 de familii birnici¹⁸. Rezultă că o lude avea în medie cam 7 familii de contribuabili. Tot în 1814 Caragea inițiază cunoscuta reformă fiscală prin care încerca să mărească numărul ludeilor la 25 000, o ludă urmînd să cuprindă 5 persoane. Înseamnă că se conta pe un număr de 125 000 de familii grupate în lude¹⁹. Ce s-a întîmplat însă în realitate? Rolurile fiscale cuprinse în dosarele vistieriei ne arată că în anii 1815—1818 numărul ludeilor a variat în general între 16 000 și 17 000, rareori atingînd cifra de 18 000²⁰. Cu puțin înainte de fuga sa în septembrie 1818, în ultimul său așezămînt pentru dări Caragea fixează numărul ludeilor la 17 000, ceea ce constituie recunoașterea de către domn a nereușitei încercării sale de a mări numărul lude-

¹² *Tezaur*, vol. II, p. 333.

¹³ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., seria II, tom. XXXI, vol. IV, p. 111.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ I. G. Bulat, *Veniturile și cheltuielile Moldovei și Valahiei*, în „Arhivele Basarabiei”, II (1930), nr. 1, p. 84.

¹⁶ *Ibidem*, VI (1934), nr. 2, p. 143—150.

¹⁷ Arhiva istorică centrală a statului, Ad-tive vechi, dos. 2152—b, f. 624.

¹⁸ *Ibidem*, ms. 1114, f. 59, și Urechia, vol. X—B, p. 95. În D. Fotino, *Istoria generală a Daciei...*, trad. G. Sion, București, 1859, apar 95 862 de familii birnici, p. 147 și urm.; în *Hurmuzaki*, vol. X, p. 295, pentru perioada dinainte de 1821 se dau 94 955 de familii birnici.

¹⁹ Urechia, *op. cit.*, vol. X—B, p. 93, 96.

²⁰ Arh. ist. centr. a st., Ad-tive vechi, dos. 2152—c și d; 2167—a, b, c, d; 2173—a și b; 2195—c; 2203.

lor la 25 000 ²¹. De altfel însuși Caragea, prin politica sa de nemaîntîlnit jaf fiscal, a împiedicat mărirea numărului de lude. De asemenea nici numărul familiilor de birnici nu a atins cifra scontată de 125 000. Astfel, în august 1818, la 17 281 ¹/₂ lude corespundeau 105 224 de familii, deci cu aproape 20 000 de familii mai puțin decît plănuia Caragea să înscrie la lude ²².

Succesorul lui Caragea, Alexandru Suțu, a fost confruntat cu aceeași problemă ca și predecesorul său: necesitatea măririi numărului de lude. În ianuarie 1819, deci la începutul domniei, conform unei statistici păstrate la Moscova, erau 18 000 de lude, corespunzînd la 101 355 de familii de birnici, ceea ce revenea la 6 familii de lude ²³. Peste 11 luni, în decembrie 1819, în urma măsurilor de depistare a birnicilor sustrași în mod ilegal din roluri, conform aceleiași statistici amintite mai sus s-au numărat 117 760 de familii de birnici, corespunzînd la 19 231 de lude. Aceste familii erau grupate în trei categorii: 22 351 de fruntași, 31 761 de mijlocași și 63 649 de codași sau săraci ²⁴. Pe baza acestui recensămînt, Alexandru Suțu a hotărît în ianuarie 1820 ca numărul de lude să fie 19 500. Acest număr trebuia să fie obținut în urma unei verificări severe, recomandată la vremea sa și de Caragea ²⁵, a tuturor scutelnicilor și poslușnicilor deținuți în plus de boieri, precum și a tuturor categoriilor privilegiate: neamuri, mazili, slujitori, preoți, în rîndurile cărora au reușit să se strecoare din birnicii obișnuiți. Toți cei care nu rezistau verificării urmau să fie trecuți la lude, adică acolo unde fuseseră inițial ²⁶. La fel ca în cazul celor 25 000 de lude preconizați de Caragea, nici acești 19 500 de lude preconizați de Suțu nu au putut fi realizați. Rolurile fiscale ne arată că doar la seama februarie-martie 1820 s-au înregistrat cel mai mare număr de lude din timpul domniei lui Suțu: 18 500. La celelalte semi, numărul de lude a fost sub 18 500 și chiar sub 18 000 ²⁷.

Dar documentele fiscale din vremea lui Alexandru Suțu ne mai dezvăluie și alte aspecte ale repartizării locuitorilor în lude, și anume mecanismul după care se făcea această repartizare în lude de fruntași, de mijlocași și de codași. De altfel, această împărțire a birnicilor în trei categorii nu era ceva nou; o întîlnim și în documentele din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea ²⁸.

Documentul care ne arată împărțirea contribuabililor pe lude și pe categorii după starea materială este o voluminoasă descriere analitică, întocmită de vistierie, a recensămîntului fiscal din octombrie-decembrie 1819, recent publicată ²⁹. Documentul cuprinde situația ludelor din toate județele țării, afară de Ilfov, deci din 16 județe.

²¹ Urechia, *op. cit.*, vol. X—B, p. 134—135.

²² Arh. Min. Ext., Moscova, dos. 285/1820, fol. 126—128.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Urechia, *op. cit.*, vol. X—B, p. 99—100.

²⁶ Ibidem, vol. XII, p. 225, 230—231.

²⁷ Arh. ist. centr. a st., Ad-tive vechi, dos. 2207—a și b; 2216—a și b.

²⁸ Muz. ist. Buc., ms. inv. 31 348, p. 19—25; 45—46; Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 28.

²⁹ I. Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, p. 204—235.

Iată un tabel al acestei descrieri statistice ³⁰:

Județul	Familii	Lude	Numărul de persoane de fiecare lude *
Romanați	7 433	941	3 6-9; 5-8-10
Teleorman	9 854	1 312	4-6-10
Vlașca	8 025	781	4-6-10; 5-7-12
Olt	8 323	901	5 6-10; 6-8-12
Argeș	7 272	1 337 ¹ ₂	3 5 6; 4-6-8
Ialomița	2 880	557 ¹ ₂	3 5 7; 4-6-8
Dolj	6 854	1 226 ¹ ₂	3-5 7; 4 6 8
Prahova	3 077	664	—
Buzău	3 111	474 ¹ ₂	3 6 8; 3-6-9; 4-8-10
Mehedinți	17 214	2 357 ¹ ₂	4-6 8; 5-8-10
Saac	6 959	1 375 ¹ ₂	3-4-5; 3 5 7; 4 6-8
Gorj	9 280	—	3 6-7; 3-7 8; 4 7 9
Slam-Râmnic	5 679	817 ¹ ₂	4-7-9; 4-8 10
Dimbovița	5 307	1 001	3-4 5; 3 4 6; 4 5-6
Muscel	4 230	707	4-5-7
Vilcea	10 134	1 775	

* Ludele fiind de trei categorii, prima cifră exprimă numărul frunzeșilor, a doua numărul mijlocașilor și a treia numărul codașilor.

Suma totală a familiilor de birnici din cele 16 județe este de 115 642. Numărul ludelor nu este dat decât pentru 15 județe și se ridică la 15 215¹/₂, corespunzând la 106 362 de familii, ceea ce revine în medie la 7 familii de lude, medie destul de ridicată, identică cu aceea din 1814. Media ridicată a numărului de familii încadrate în lude atestă deci și din acest punct de vedere greaua povară fiscală ce apăsa asupra contribuabililor în timpul domniei lui Suțu. Într-un studiu precedent am arătat că obligațiile către vistierie din vremea lui Suțu erau tot așa de apăsătoare ca cele din vremea lui Caragea ³¹. De aceea, pentru a se asigura plata acestor obligații numărul contribuabililor din lude era mult sporit, ajungându-se, așa cum o arată tabelul, până la 9, 10 și chiar 12 persoane de fiecare lude. Așa se și explică de ce media numărului de familii înscrise într-o lude era atât de ridicată.

Recensământul fiscal din octombrie-decembrie 1819 mai dă apoi cifre privind numărul familiilor și împărțirea lor pe categorii (frunze, mijloc, coadă) pentru 10 județe: Romanați, Mehedinți, Olt, Vlașca, Ialomița, Argeș, Prahova, Saac, Buzău și Dimbovița.

Iată cum se prezintă în cifre globale cele trei categorii de birnici în județele amintite:

Fruntași	12 673 de familii	17,61%
Mijlocași	18 832 " "	26,18%
Codași	40 442 " "	56,21%
Total	71 947	100,00

³⁰ Pentru județul Dimbovița am făcut completarea datelor conform doc. nr. 140 din I. Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, fără pagină.

³¹ S. Columbeanu, *Caracterul exploatarei feudale a țăranimii în deceniile anterioare răscoalei lui Tudor Vladimirescu (1800-1820)*, în „Studii” XIV (1961), nr. 3, p. 583.

La aceste trei categorii se mai adaugă o a patra categorie, „tocmitorii”, care apare în Vlașca și care însuma 2 266 de familii ³². Tocmitorii erau cei mai săraci dintre birnici : ei erau dați ca „ajutoare” pentru a completa contribuția plătită de săraci ³³.

În sfârșit, recensământul fiscal din 1819 mai arată că ludele variau ca mărime nu numai de la județ la județ, ci și în cadrul aceluiași județ. Această variație era în funcție de o serie de condiții, care ne explică criteriile de alcătuire a ludelor și implicit criteriile de repartizare a impozitelor. Documentele fiscale din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea arată că repartitia birului se făcea nu numai după numărul ludelor, ci și după starea lor materială. La 12 iunie 1784 Mihai Suțu poruncește ispravnicilor să cerceteze „starea satului” și să repartizeze cota de bir „atît după suma ludelor ce veți găsi, cît și după starea și puterea lor . . .” ³⁴. Iar 8 ani mai târziu, același Mihai Suțu poruncește din nou boieirlor așezămîntari să țină seama de starea materială a locuitorilor atunci cînd încarcă satele la bir ³⁵. La începutul secolului al XIX-lea, criteriile de alcătuire a ludelor erau foarte precise : averea, fertilitatea solu-lui și gradul de participare la negoț ³⁶. În descrierea analitică a recensămîntului fiscal din 1819 se poate vedea în mod concret cum se făcea alcătuirea ludelor. În primul rînd observăm că ludele de frunțași aveau mai puține persoane decît cele de mijlocași sau codași. Aceasta deoarece frunțașii, datorită stării lor materiale mai bune, aveau o capacitate mai mare de plată decît celelalte două categorii. Apoi observăm variațiile de mărime ale ludelor indiferent de categorie. Iată în această privință unele exemple care explică de ce aveau loc asemenea variații. În capitolul din recensămînt privitor la județul Argeș se arată că „s-au deosebit birnicii aceluși județ în două stări, adică plaiul Loviștii i trei plăși — Săpata, Oltul dă Jos și Cremănarul — s-au socotit cele mai împuternicite și mai temeinice, iar plaiul Arefului și cinci plăși — Oltul de Sus, Topologul, Argeș, Vilsanul și Pitești — , știindu-să, putem zice, dăobște locuri înfundate, s-au numărat de întru mai proastă stare”. În urma acestor constatări, la plășile de prima stare, adică cu o situație economică mai bună, s-au fixat 3 persoane pentru ludele de frunțași, 5 la ludele de mijlocași și 6 la ludele de codași. Iar la plășile de a doua stare, deci cu o situație economică precară, numărul persoanelor din fiecare categorie de lude a fost sporit, ajungîndu-se la 4 în ludele de frunțași, 6 în cel de mijlocași și 8 în cel de săraci ³⁷. La fel și în județul Slăm-Rimnic, în plășile cu „locuri dă cîmp, unde și negoțurile lăcuitoarelor sînt mai cu îmbilșugare”, ludele de frunțași avea 3 persoane, cel de mijlocași 6 persoane și cel de codași 9 persoane. În alte părți ale județului, socotite „ca niște locuri dă mijloc, cu mai împutînată stare, aflîndu-să și cu mai puține negoțuri”, ludele de frunțași a fost sporit la 4

³² I. Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, p. 207.

³³ *Ibidem*, p. 207—208.

³⁴ Muz. Ist. Buc., ms. inv. 31 348, p. 40—41.

³⁵ *Ibidem*, p. 45—46.

³⁶ Arh. Min. Ext., Moscova, doc. din 20 august 1819 (text dactilografiat la Institutul de istorie).

³⁷ I. Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, p. 210—211.

persoane, cel de mijlocași la 7 persoane, cel de codași rămânând la 9. În sfârșit, în partea muntelui cu „locuri infundate”, ludele de fruntași a rămas tot la 4 persoane, sporindu-se, în schimb, celelalte două categorii, ludele de mijlocași la 8 persoane, iar cele de săraci la 10 persoane³⁸. Iată dar cum se explică variațiile numărului de persoane aparținând unei lude din a treia rubrică a tabelului centralizat al recensământului din 1819.

Această repartitie a contribuabililor în lude de fruntași, de mijlocași și de săraci era un prilej permanent de abuzuri din partea fruntașilor. Astfel, în descrierea recensământului fiscal din 1819 se constată că în județul Dimbovița, „chiar la cele mai puternice părți, unde este cunoscut că sînt oameni mai împuterniciți și cu coprinsuri, și chiar moșneni stăpîni dă pămîntul lor, să vîd cei mai mulți dă coadă, vreo cîțiva dintr-înșii și mijlocași, iar fruntași foarte puțini”³⁹. Caracterul general al comportării abuzive a fruntașilor la repartizarea obligațiilor fiscale reiese și dintr-o circulară a vistieriei din 22 mai 1815, trimisă tuturor județelor. În circulară se spune textual că „cislile satelor... nu sî fac pă dreptate după starea și puterea fiecăruia, ci sî adună cîte doi-trei caimacami și fac cisle cu năpăstuire, încercîndu-să cei mai scăpătați și mai nemernici atît la bani domnești, cît și la alte cheltuieli ale statului, pentru răul folos a celor caimacami și fruntași”⁴⁰. Textele sînt foarte clare: țărani înstăriți, în complicitate cu organele locale ale statului, se înscriau în ludele de codași, cei mai mulți, și în ludele de mijlocași pentru a plăti cît mai puțin. În asemenea caz, greutatea principală a impozitelor cădea asupra ludelor de săraci. Acest abuz aducea importante perturbări, incasarea integrală a birului pe toată țara nemaiputînd fi asigurată.

În afară de sporirea permanentă a dărilor, o altă cauză principală care determina scăderea numărului de lude o constituia existența marelui număr de scutelnici și poslușnici: contribuabili scoși din rolurile fiscale și acordați boierilor și mănăstirilor.

Scutelnicii erau scutiți de plata birului, dar erau în schimb obligați să plătească anumite taxe de bani boierului căruia îi erau acordați. Aceste taxe erau în general cam de 60 de lei pe an, plătiți în două „cîștiuri” (rate): la 23 aprilie și la 26 octombrie⁴¹. Erau și cazuri cînd aceste taxe erau mai mari de 60 de lei. Astfel, la 10 decembrie 1822, Filip Lenș, unul dintre boierii favoriți ai domnului, scrie ispravnicilor de Dimbovița că vistieria i-a aprobat 22 de scutelnici. Lenș roagă apoi pe ispravnici să-i pună cît mai curînd la dispoziție scutelnicii aprobați, „însă oameni mai vrednici ca să poată răspunde într-un an cîte tl. opt zeci”⁴². Observăm deci că boierii preferau să aibă scutelnici din rîndurile fruntașilor, deoarece de la aceștia puteau percepe taxe mult mai mari decît de la cei proveniți din săraci sau mijlocași.

³⁸ *Ibidem*, p. 229.

³⁹ I. Cojocaru, *op. cit.*, vol. I, p. 230.

⁴⁰ Arh. ist. centr. a st., Ad-tive vechi, dos. 2373, f. 107 v. Un caz asemănător și în dos. 2169, f. 5–5 v.

⁴¹ *Ibidem*, ms. 1286, f. 52, 64, 70, 77, 92; Bibl. Academiei, CCCC/53; Bibl. centr. de stat, fond Brătianu, XXXVI/17.

⁴² Bibl. centr. de stat, fond. Brătianu, XXXVI/19.

Poslușnicii erau și ei scutiți de plata birului, la fel ca și scutelnicii, dar, spre deosebire de aceștia, erau obligați să presteze boierului așa-numitele munci sau să-i dea unele produse în natură. Ei erau vieri, dogari, ciobani, circiumari, pescari, pantofari etc.^{42a}. În unele cazuri erau și ei impuși la taxe bănești pe lângă muncile pe care erau siliți să le efectueze⁴³.

În raport cu numărul țăranilor contribuabili înscrși la lude, numărul scutelnicilor și al poslușnicilor era foarte mare. Unele cifre sînt deosebit de concludente în această privință. În 1810—1811 erau 18 545 de scutelnici și 18 619 poslușnici, deci în total peste 37 000⁴⁴. Măsurile luate de Caragea, prin reforma sa fiscală de sporire a numărului de lude, prin trecerea la bir a scutiților deținuți ilegal, au dus la o oarecare scădere a numărului de poslușnici. În luna septembrie 1815 se înregistrează 15 000 de scutelnici și 14 766 de poslușnici⁴⁵, iar în ianuarie 1816, 15 599 scutelnici și 13 807 poslușnici⁴⁶. Dar asemenea scăderi nu erau decît iluzorii; peste 1—2 luni numărul scutelnicilor și poslușnicilor se ridica iarăși. Iată ce spune o anafora a vel-vistierului din 29 noiembrie 1815. În 1814, încă „înaintea întocmirii așăzămîntului” (așa-numita reformă fiscală a lui Caragea.—*n. n.*), divanul hotărîse să rămîină doar 10 546 de poslușnici. De asemenea fusese fixat și numărul de poslușnici pentru fiecare județ. „Dar — spune mai departe raportul vel-vistierului — în ce chip s-au lucrat această urmare nu știu, că, în loc de 10 546 ce să cuvenea să rămîie, după venirea catastiselor așăzămînturilor s-au pomenit vistieria cu 16 660, care va să zică nu numai prisosul peste cei hotărîți, ci și peste cei știuți vistierii mai mult...”⁴⁷. Lucrurile stau deci foarte clar. În septembrie 1815 actele vistieriei înregistrează, așa cum am arătat mai sus, 14 766 de poslușnici, iar peste două luni și ceva se constată că numărul acesta nu mai corespundea realității, poslușnicii fiind cu aproape 2 000 mai mulți. Ce măsură propune vel-vistierul pentru micșorarea numărului de poslușnici? Cercetarea amănunțită a actelor tuturor poslușnicilor și cei deținuți ilegal să fie dați la dajdie. Această dispoziție este însă completată cu o serie de excepții care în fapt o anulează. Astfel se propune ca „poslușnicii Bucureștilor să rămîie buni nesupărați...”⁴⁸. Cum marea majoritate a boierilor aveau reședințe în București, ei puteau să profite de această prevedere ca să-și aducă cît mai mulți poslușnici în capitală pentru a-i scăpa de înscrierea la lude. Apoi se mai prevedea ca să fie exceptate și „unele obraze” care au moșii, precum și boierii cu vii și care foloseau pe poslușnicii pescari⁴⁸. Presiunea deosebit de puternică a boierimii nu îngăduia nici o știrbire a intereselor ei legate de sistemul scutelnicilor și poslușnicilor. La începutul anului

^{42a} Arh. ist. centr. a st., ms. 1283, f. 11, 42, 43, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 61, 62, 63 și ms. 1114, f. 354.

⁴³ Bibl. Academiei, CXCVII/153.

⁴⁴ Arh. ist. centr. a st., Ad-live vechi, dos. 2207—b, f. 397, 416.

⁴⁵ Ibidem, dos. 2167—c, f. 450 v, 459.

⁴⁶ Ibidem, dos. 2173—c, f. 284 v, 309.

⁴⁷ Bibl. Academiei, CXXVII/192; Arh. St. Buc., ms. 1114, f. 353.

⁴⁸ Bibl. Academiei, CXXVI/192.

1819, o situație generală a tuturor categoriilor fiscale din Țara Românească consemnează 19 000 de scutelnici și 18 000 de poslușnici⁴⁹, iar recensământul de la sfârșitul aceluiași an 20 160 de scutelnici și 20 558 de poslușnici⁵⁰. Observăm deci că scutelnicii și poslușnicii reprezentau un procent de 35—40% față de cei aproximativ 100 000—115 000 de contribuabili înscrși la lude, procent extraordinar de mare care atestă situația deosebit de grea a celor rămași să răspundă la toate obligațiile către vistierie.

Organizarea fiscală în lude de trei categorii și existența unor categorii numeroase de locuitori beneficiind de avantaje fiscale au contribuit la adâncirea procesului de diferențiere a țărănimii. Existența acestui proces apare și în documentele secolului al XVIII-lea, care arată cum pircălabii și fruntașii satelor asupreau pe ceilalți consăteni ai lor cu tot felul de „mîncătorii” și „năpăstuirii”⁵¹ la perceperea birului. Situația a continuat și în secolul al XIX-lea; circulara din 22 mai 1815, citată mai înainte, care spune că „cislile satelor... nu să fac pă dreptate după starea și puterea fiecăruia...”⁵², este deosebit de concludentă.

Formîndu-și un capital monetar prin asuprirea consătenilor lor la operațiile de alcătuire a rolurilor fiscale și de colectare a birului, țărani fruntași, care erau reprezentanții fiscoului în satul lor, puteau întreprinde afaceri comerciale de pe urma cărora își măreau veniturile. Aceste venituri împreună cu cele obținute din exploatarea bunurilor obștii satești, în cadrul căreia fruntașii aveau o poziție preponderentă, le permitea să-și creeze o stare materială mai bună decît a celorlalți consăteni⁵³. Folosindu-se de această stare materială, fruntașii căutau să pătrundă în categoriile fiscale privilegiate pentru a plăti vistieriei cit mai puțin sau chiar de loc.

După 1820, pronunțîndu-se tot mai mult noile tendințe de dezvoltare ale societății din țările române, vechile instituții feudale, printre care și sistemul impunerii pe lude, au constituit o piedică din cele mai serioase. În noile condiții ale formării și dezvoltării relațiilor capitaliste se impunea crearea unui sistem fiscal rațional și stabil, care să asigure statului veniturile necesare înfăptuirii și întreținerii unor instituții caracteristice statului modern⁵⁴. În acest sens, memoriul din 1821 elaborat de boierii refugiați la Brașov din cauza răscoalei lui Tudor Vladimirescu cerea, printre altele, modernizarea sistemului de percepere a birului prin desființarea ludelor și introducerea capitației (punctul 16)⁵⁵. Același

⁴⁹ *Doc. 1821*, vol. I, p. 130—131.

⁵⁰ Arh. Min. Ext., Moscova, dos. 285/1820, fol. 126—128.

⁵¹ Arh. ist. centr. a st., ms. 1, f. 77 v—78 v; ms. 3, f. 178 v.

⁵² *Ibidem*, Ad-tive vechi, dos. 2373, f. 107 v.

⁵³ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor depălmase românești*, București, 1958, p. 19.

⁵⁴ A. Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în „Studii și articole de istorie”, vol. II, București, 1957, p. 387.

⁵⁵ E. Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 128—129.

lucru va fi cerut și în 1826 de convenția de la Akkerman⁵⁶. Dînd curs acestor propuneri, în 1831 Regulamentul Organic va desființa ludele și va institui impozitul pe cap. În același timp însă, boierimea și clerul vor continua să rămînă scutite de impozite. Remarcăm deci că, la fel ca în alte domenii, și în domeniul fiscal Regulamentul Organic a îmbinat inovații de tip burghez cu elemente ale orînduirii feudale, ceea ce constituie trăsătura esențială a perioadei de tranziție de la feudalism la capitalism⁵⁷.

⁵⁶ I. C. Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 146.

⁵⁷ *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 914.

ORGANIZAREA VAMALĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN EPOCA REGULAMENTARĂ

DE

GEORGETA PENELEA

Organizarea vamală a Principatelor, ca de altfel toate sectoarele lor administrative, a suferit o schimbare simțitoare o dată cu aplicarea Regulamentului organic. În domeniul vamal se constată în primul rînd o mai strictă supraveghere a traficului comercial, o grijă mărită pentru perceperea veniturilor statului rezultate din operațiunile de comerț, o atenție permanentă pentru curmarea evaziunilor vamale, a contrabandei.

Noul sistem de organizare vamală a fost reclamat de situația deosebită în care se aflau acum Principatele. Încetarea dependenței economice față de Turcia, prin sistarea livrărilor pentru capan, le-a transformat rapid într-un partener comercial solicitat pe piața europeană. Or, volumul mare de mărfuri care încep a se exporta și importa în mod regulat și în proporții mereu sporite impunea măsuri administrative adecvate pentru vehicularea lor. Locul important pe care vămile îl ocupă acum între veniturile statului e confirmat și de suma ce urmau s-o furnizeze anual: 1 600 000 de lei¹.

Libertatea comerțului, pe care Principatele au obținut-o în urma tratatului de la Adrianopol, s-a făcut însă în limitele menținerii tarifelor vamale turcești. De aceea nu putem vorbi de o politică vamală independentă în această perioadă, ci numai de încercări de realizare a unui protecționism vamal care n-au confirmat așteptările. După 1829 se generalizează tariful de 3% perceput în Principate. În 1843 Gh. Bibescu face încercări infructuoase de a aduce tariful vamal al Principatului — la import — la nivelul celui turcesc. Acesta fusese majorat la 5% import și 12% export în 1838, în urma tratatului Ponsomby, intervenit între Turcia și Anglia. Sporul se făcea în schimbul desființării vămilor interne. Virtuala majorare a tarifului n-ar fi fost însoțită de o atare măsură compensatorie, căci vămile interne fuseseră abolite la noi din 1829². De altfel, și dacă noul tarif s-ar fi aplicat, el se achita astfel: *import*

¹ *Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, București, 1944, art. 65. Tributul datorat Porții otomane era în aceeași perioadă de 1 400 000 de lei.

² Arh. Ist. Centr. St., ms. 117, f. 221 v.

3% în momentul intrării mărfii și 2% la desfacerea ei oriunde pe teritoriul turcesc : *export* 9% la intrarea în locul de încărcare și 3% la exportul propriu-zis. În fond era un sistem dezavantajos pentru Principate, care abia obțineau adițiunea de 2% sau, respectiv, 3% dacă cel care exporta din Principate își scotea marfa prin punctele turcești și nu achita întreaga vamă fiscoiului otoman ³.

Opoziția vehementă a Austriei — cu tot sprijinul oferit de Rusia în această împrejurare, care a consimțit la majorarea taxei de import a mărfurilor rusești în Principat la 5% —, precum și slăbiciunea Turciei au dus la eșuarea încercării lui Bibescu.

Abia un firman din 12 iulie 1850⁴ îngăduie Principatelor perceperea unei taxe de 5% la import, recomandînd în același timp una de 12% la export, ceea ce constituie o lovitură pentru comerțul lor. Firmanul s-a aplicat doar parțial: adițiunea de 2% s-a perceput la toate mărfurile, cu excepția celor austriece, iar taxa la export n-a fost majorată.

E de observat în legătură cu tarifele vamale că, dacă autoritățile românești n-au reușit majorarea lor avantajoasă, în schimb le-au putut respinge cînd prejudiciau evident interesele economice ale țării.

Administrația regulamentară, așa cum era de altfel statornicit și anterior, a continuat exploatarea vămilor prin arendare sau în regie proprie. În ambele cazuri, publicații succesive precizau anual, în funcție de necesitățile economice, punctele de vamă, ca și operațiile ce urmau să se facă în cadrul lor.

Punctele de vamă care au funcționat în vremea Regulamentului organic erau următoarele: spre Turcia — Izvoare, Cerneți, Calafat, Celei, Bechet, Turnu Zimnicea, Slobozia ⁵, Giurgiu, Oltenița, Călărași, Piuș Pietrii apoi Gura Ialomiței, Brăila; spre Transilvania — Cîmpina⁶, Vălenii de Munte, Rucăr, Ciineni, Vilcan, Rușava ⁷; spre Moldova — Vădeni, Nămoloașă, Focșani, Vîrteșcoi ⁸.

În legătură cu locurile prin care se îngăduia intrarea sau ieșirea mărfurilor sînt necesare unele precizări: acolo unde se aflau carantine, operațiile de vămire, în lipsa cinovnicului contracciului sau al Vistieriei, se puteau efectua de directorul carantinei secundat de ofițerul strejui-tor al graniței. La stațiile a căror existență era efemeră, chiar din punctul de vedere al carantinelor, datorită traficului restrîns de călători sau

³ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic (1834—1848)*, București, 1915, f. 192.

⁴ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 1 692/1850, f. 3.

⁵ Cu excepția Celeiului și Sloboziei punctele vamale spre Turcia erau în același timp și stații de carantină. Utilitatea lor era de altminteri pusă la îndoială de legiuitori, deoarece prin Celei vin „numai oameni netrebnici”, iar prin Slobozia „trece pe ascuns pașachină”.

⁶ Cîmpina a funcționat ca punct vamal pînă în 1840, cînd, la cererea Dejurstvei Țării, vama a fost mutată mai aproape de frontieră, la Breaza. Această măsură se vădise necesară, deoarece, „după toate regulile, urmează ca strejuierea și vama să fie la hotarul Principatului”. În același timp, biletele de export eliberate negustorilor și comandanții punctelor către paznicii hotarelor, în majoritate neștiutori de carte, erau mereu falsificate, pricinuind serioase neajunsuri (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinilor, dos. 2 450/1840, f. 1).

⁷ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 161/1830, f. 32.

⁸ Operațiile de import-export spre Moldova se efectuau în virtutea convenției încheiate între cele două Principate în 1835 și reînnoite în 1846 și aveau un caracter aparte față de cele practicate la schelele Dunării sau spre Transilvania.

depărtării de centre comerciale, autoritățile încercau diferite formule pentru utilizarea lor.

Punctele de vamă de pe linia Dunării care funcționau cu intermitență, la cererile repetate ale locuitorilor, contracciilor sau autorităților sîrbești erau: Gura Ialomiții, Bechet, Izlaz, Izvoare și Vîrciorova.

Gura Ialomiții funcționa ca obor de schimb pentru județul Ialomița, fiind supravegheat de un cinovnic carantinesc și adăpostind un pichet al miliției. În 1845 Comitetul carantinelor a cerut desființarea lui, fapt care a provocat nemulțumirea contracciului vămilor și a celor care aveau în antrepriză „șanalul Dunării”; aceștia din urmă vînduseră venitul „ghecetului” altor întreprinzători și acum se vedeau pîgubiți. În fața acestei situații, Sfatul administrativ a acceptat funcționarea mai departe a punctului, obligînd Comitetul carantinelor să întrețină acolo un cinovnic cu două slugi pînă la expirarea contractului vămilor în ființă. Măsura care urma să intre în vigoare la această dată nu afecta funcționarea permanentă a schelei Gura Ialomiții pentru exportul de cereale⁹.

Schela Bechet era amintită în Regulamentul organic ca o trecere pentru puține mărfuri, mai cu seamă lînă, piei de bou și de iepure spre Austria. Deși era socotit astfel, Bechetul cunoaște în epoca regulamentară o înflorire economică apreciabilă, iar nomenclatorul mărfurilor sporește de la an la an¹⁰. Apoi punctul se specializase, alături de Oltenița, în exportul de sare. De aceea, cînd în 1845 s-a pus problema desființării lui, contracciul ocupului ocnelor a protestat cu tărie, amenințînd cu anularea contractului. Și în acest caz Sfatul Administrativ a trebuit să accepte funcționarea punctului pe durata contractului.

Schela Izlaz. Pentru a realiza economii de personal, Comitetul carantinelor a propus închiderea lui. Negustorii din județul Romanați care voiau să exporte cereale erau obligați să treacă Oltul și să le expedieze prin Turnu, unde se afla punct statornic de carantină. În 1835, Alex. Ghica, în urma cererilor repetate din partea negustorilor brăileni și bucureșteni, care susțineau că „Izlazul este cel mai însemnător punct și pentru că el cade în județul Romanați care este cel mai îmbelșugat pentru bogăția producturilor”¹¹, îngăduie deschiderea lui numai pentru export. Hotărîrea domnului stîrnește nemulțumirea Comitetului carantinelor, care se vede silit să detașeze la Izlaz un cinovnic de la o schelă apropiată, lucru dificil din cauza numărului restrîns al acestora, ca și al economiilor constante pe care le făcea Comitetul la capitolul financiar.

Totuși dispoziția domnească a rămas în vigoare vreme de cinci ani, timp în care Comitetul a fost obligat să numească cinovnici de-ai săi la Izlaz, numai că aceștia erau plătiți, potrivit condițiilor de arendare, din venitul exportului realizat de contracciu.

⁹ În primii ani de administrație regulamentară, pentru exportul de cereale, Vistieria numea cinovnici care supravegheau un transport anume. Așa, de pildă, în 1834, la cererea lui Dumitrache Pliniceanu din Cerneți, care voia să exporte prin schelă o cantitate de grîu, Vistieria îl numește pe logofătul Ștefan Ioan, retribuit cu 300 de lei pe lună, pentru îndeplinirea formalităților vamale (Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 5 020, IV/1833, f. 778).

¹⁰ Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 1 160/1844, f. 10 și 1 125 1845, f. 51.

¹¹ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 5 020 V/1833, f. 202 și 221.

În 1840¹², contracciul refuză să plătească în continuare leafa cinovnicului și a celor două slugi carantinești, cerind totodată Vistieriei să dispună închiderea schelei.

Condițiile de arendare a vâmlor lăsau neîndoios la aprecierea contracciului funcționarea unor schele. În conformitate cu condițiile existente în 1844¹³, se preciza că în afara celor 21 de schele hotărâte pentru export „de va voi [contracciul] să fie deschis și punctul Izlaz”¹⁴.

În urma afluenței de cereale exportabile prin Izlaz, contracciul ajunge la o înțelegere cu negustorii după care urmau să plătească, în afara obișnuitelor taxe vamale, 60 de parale la kila de cereale pentru leafa cinovnicului carantinesc. Dînd curs unor reclamații, domnul poruncește încetarea acestei practici și, ca urmare, se produce imediat o sporire simțitoare a cantităților de cereale exportate prin Izlaz. Între timp, în 1843, contractul de arendare a venitului vâmlor trece din mîna lui Antonie Negroponte în cea a lui Constantin Cantacuzino. Acesta, fără a-i anunța în prealabil pe negustori, suspendă brusc lucrările schelei. Avînd cereale depozitate în cantități mari, ca și vase navlosite ai căror căpitani se arătau nemulțumiți de întîrzierea încărcării, negustorii brăileni se văd siliți să plătească, prin deputații lor, Constantin Antoniadis și Andrei Iacov, timp de trei luni (septembrie, octombrie, noiembrie) cîte 700 de lei leafa cinovnicului¹⁵. Această prelungire vremelnică a funcționării schelei Izlaz a rezolvat parțial problema, deoarece nu toți negustorii reușeau să-și exporte mărfurile în timp util. Zvonul despre închiderea schelei s-a răspîndit imediat, și, ca urmare, unele caice se întorc din drum, altele reziliază contractele, negustorii întîmpinînd multe neajunsuri.

Formula achitării lefii cinovnicilor de negustori nu dădea totdeauna rezultate. În primul rînd erau puțini aceia care în mod constant ar fi exportat cereale vreme de cîteva luni prin schelă, în majoritatea cazurilor este vorba de 1—2 transporturi într-un sezon. Apoi negustorii nu erau din partea locului, circulau mereu și nu se arătau dispuși să asigure plata funcționării unei schele pe unde treceau de 2—3 ori pe an. În sfîrșit, contracciul, pentru a-și spori veniturile, făcea tot felul de șicane exportatorilor silindu-i să plătească mai mult „așa pecum s-au urmat și în anii trecuți mai înainte de a să popri aceasta prin luminat ofis”¹⁶.

Un jurnal al Sfatului administrativ extraordinar din 26 februarie 1844 reglementa situația schelei Izlaz; ea urma să funcționeze opt luni pe an, din martie pînă în octombrie, „cît este Dunărea plutitoare” și aceasta pînă la expirarea contractului de arendare a vâmlor în vigoare. „Din paragraful exportăției” se plăteau 700 de lei, 400 pentru un cinov-

¹² Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 407/1840, f. 484.

¹³ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 1 273 II/1841, f. 94.

¹⁴ Numai în privința unor dări în folosință noi condițiile vâmlor îngrădeau arbitrarul contracciului. Astfel, art. 10 al condițiilor de arendare din anii 1842—1847 preciza: „Dacă citeodată spre însuflețirea comerțului s-ar deschide o trecere din cele poprite sau cîte o potecă mare pentru ieșirea produsurilor și dobitoacelor, asemenea deschidere va urma numai după porunca stăpînirii și vremelnicește pentru soroc hotărît” (ibidem).

¹⁵ Contracciul a motivat închiderea prin aceea că, după Regulamentul organic, Izlazul făcea parte din „picheturi” și atunci avea un regim special: „Doritorul să exporteze produse... să orînduiască într-adins stăruitor acolo... cu cheltuiala slujbașilor trebuincioși pe seama sa” (Arh. Ist. Centr. St., Obșteșcul control, dos. 795, IV/1843, f. 446).

¹⁶ Ibidem, f. 444.

nic carantinesc cu două slugi și 300 pentru un cinovic al contracciului. La sfârșitul contractului schela urma să intre în rîndul celor deschise permanent¹⁷.

Schela Izvoarele era un „cantor de schimb” pendinte de carantina mare a Calafatului și care figura, alături de Bechet, Oltenița și Piuța Pietrii, în Regulamentul organic, avîndu-și justificarea în schimburile mărunte¹⁸ pe care le efectuau acolo locuitorii celor două maluri. În 1830, din pricina circulației reduse de mărfuri, inspectorul carantinelor din Oltenia, vorbind în numele negustorilor craioveni, cere Spătăriei Țării Românești să-l desființeze cu totul, iar traficul comercial să fie dirijat spre Bechet, care ar fi urmat „să se prefacă în carantină”¹⁹. Decăderea economică a Izvoarelor se datora în primul rînd faptului că punctul de carantină Prahova aflat în fața sa pe celălalt mal al Dunării își încetează activitatea în 1839, în urma unei înțelegeri intervenite între stăpînirea sîrbească și consulatul rusesc din Belgrad²⁰. În schimb, în Serbia începe să funcționeze punctul Radoivăț, aflat în fața satului Gruia din județul Mehedinți. Siliți de aceste împrejurări, negustorii Țării Românești solicită sprijinul autorităților pentru înființarea unui punct de vamă în dreptul acestui sat. Cererea a fost acceptată, Vistieria trimițînd un cinovic pentru supravegherea operațiilor vamale; urma apoi să fie deschis un punct de carantină de Comitetul carantinelor, potrivit obligațiilor ce-i reveneau prin Regulamentul organic de a așeza o carantină acolo unde s-ar deschide relațiile comerciale cu Serbia. În pofida acestei îndatoriri, Comitetul carantinelor explică Sfatului administrativ că, datorită lucrărilor costisitoare reclamate de îmbunătățirile ce se fac portului Brăila, îi este peste putință a înjgheba la punctul Gruia încăperi de locuit, magazii etc. pentru deschiderea traficului de mărfuri și călători.

Discuțiile legate de îndatoririle unuia sau altuia din forurile administrative de a deschide punctul Gruia, în speță Vistieria sau Comitetul carantinelor, au durat pînă în 1847, cînd, acesta din urmă, degrevat de lucrările de amenajare a portului Brăila, începe construcția carantinei Gruia, Izvoarele, urmînd să figureze pe viitor printre cele 18 pichete deschise pentru export²¹.

Vîrciorova era un punct de graniță care crea numeroase dificultăți autorităților românești. De regulă, călătorii treceau întii pe la Orșova și apoi veneau la Vîrciorova, iar mărfurile aduse de caicele turcești nu se descărcau acolo. Regulamentul organic recomanda suspendarea traficului de călători, menținîndu-se doar o unitate militară, care să „întîmpine ieșirea tîlharilor din Ada-calesi pe marginea d-a stînga Dunării”²². Tocmai adalții cereau cu insistență însă funcționarea punctului Vîrciorova. Muhafizul lor într-o scrisoare adresată domnului muntean în iulie 1836 îl ruga să lase punctul deschis pe timpul iernii pentru ca locuitorii cetății sale să-și poată face alișverişurile. Întrebat asupra posibilităților

¹⁷ Arh. Ist. Centr. St. Vistieria Țării Românești, dos. 1 170/1844, f. 11.

¹⁸ Fiind „cantor de schimb”, nu avea îngăduința, potrivit Regulamentului organic, să primească pasageri (*Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, București, 1944, f. 79).

¹⁹ Arh. Ist. Centr. St. Comitetul carantinelor, dos. 70/1830, f. 2.

²⁰ Ibidem, dos. 626/1847, f. 1.

²¹ Ibidem, f. 5.

²² *Regulamentele organice*, www.dacoromanica.ro

existente în această privință, directorul carantinei Cerneți, de care depindea Virciorova, răspunde că prin sprijinul ocîrmuirii județului s-ar putea ridica un „ferpost”²³ cu două încăperi — una slujind cinovnicului carantinesc cu două ajutoare și alta pentru turcii de „decindea să șază la vremea”²⁴. Astfel, punctul Virciorova a rămas deschis, numai pentru mărfuri, pînă în 1847, leafa cinovnicilor care îl serveau fiind achitată succesiv de Vistierie sau de Comitetul carantinelor.

Granița dinspre Austria ridică, de asemenea, probleme legate de deschiderea unor poteci sau schele. În 1836 contraccii ocupului vămilor²⁵, Petros Sarafim Dragomanu și Solomon Halfon, se adresează Vistieriei cu rugămintea de a reveni asupra hotărîrii privind deschiderea a două poteci: Izvorul Cald și Prizloapele din Plaiul Novacilor, deoarece, pe lângă hrana ce le era îngăduit s-o care dintr-o parte într-alta, locuitorii puteau „cacerdisi și orice alt supus la plată de vamă”, în același timp „cei rău nărași” puteau neguțători sau schimba caii cu care urcau și coborau. Contraccii cereau să se deschidă numai poteca Novaci, unde urma să se statornicească un vameș și care era binevenită pentru locuitorii din Plaiul Novacilor scutindu-i de a mai merge la Cîineni sau la Vilcan²⁶.

Punctele aflate în grija subocîrmuirilor Plaiului Dimboviții și al Ialomiții, Fieni și Pietroșița erau libere pentru import și export de vite și mărfuri, potrivit poruncilor trimise de Departamentul din Lăuntru. În fapt însă erau îngăduiți să treacă prin ele doar păstorii transilvani care posedau reghii eliberate de stăpînirea transilvăneană. În rest nu se îngăduia decît comerțul cu „mere, pere, cireșe și alte asemenea pometuri”, cel puțin așa stăteau lucrurile în 1838²⁷. Potecile acestea, deschise șase luni pe an, și avînd personal recrutat dintre localnici, nu formau o problemă nici pentru Vistierie, nici pentru vamă. Mai mult, se considera funcționarea lor ca un mijloc eficace de evitare a contrabandei.

Alte puncte însă constituiau prilej de neconținute conflicte între negustorii ori păstorii austrieci și vameșii români. În 1842 Secretariatul Țării Românești, sub pretextul unor economii bugetare, a dispus închiderea următoarelor puncte de vamă spre Austria: Duși, Breaza, Făgăraș, Al Șanțului. Se făcea rezerva de a reveni asupra acestei hotărîri dacă nevoile o vor cere; era o măsură luată deopotrivă pentru ușurarea sarcinilor Scriitoriei vămilor, care în felul acesta își putea reduce personalul și constituia, în mod indirect, un răspuns la frecvențele și nu totdeauna realele pricini de închidere a vămilor austriece. Austria, ducînd o politică protecționistă, invoca deseori pericolul epidemiilor de ciumă sau

²³ Pentru acest punct, Regulamentul organic prevăzuse o cazarnă cu patru ofițeri și 35 de soldați, grajd pentru 10 cai, dar pînă în 1836, din motive de economic, Comitetul carantinelor nu întreprinsese nimic.

²⁴ Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 535/1836, f. 6.

²⁵ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 6345/1837, f. 1.

²⁶ În caz contrar, arătau contraccii, locuitorii sînt siliți vrînd-nevrînd „a să cacerdisi prin poteci”, cum s-a întîmplat cu Opriță Mocanu, care, nefiind lăsat să treacă pe la Novaci, s-a întors „și a trecut cu vitele pînă unde nu s-a slie” (ibidem n. f. 2).

²⁷ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 1557/1838, f. 3.

holeră și institua carantine sau închidea complet granița pentru mărfurile și pasagerii veniți din Principate.

În motivarea pe care, ca răspuns la adresa Secretariatului statului, o face Cazimir Timoni, consulul Austriei la București, se arată că această închidere „va aduce cea mai mare vătămare comerțului amîndurora provinciilor”²⁸. Astfel susținea că închiderea schelei Duși îi va sili pe locuitorii Transilvaniei să treacă pe la Rîul Vadului pentru a plăti vama la Cîineni și de acolo să treacă în Țara Românească spre Rîmnio. Locuitorii ținutului Făgăraș, prin suprimarea punctului Breaza, vor trebui să ia drumul Branului, pe la Rucăr și Cîmpulung pentru a ajunge în Țara Românească. În sfîrșit, negustorii ce pînă acum treceau prin vama Al Șanțului se vor vedea siliți să treacă „prin marele și greul drum de la Virful lui Craiu și Cireșu” pentru a plăti vama la Vălenii de Munte.

Stăruind pentru redeschiderea acestor puncte, Timoni considera că apără „nu numai pricina Transilvaniei, ci și a Țării Românești”. Intervenția lui are efect, pentru că un an mai tîrziu, în 1843, cele trei puncte sînt redeschise²⁹.

Funcționarea cu intermitență a unor puncte vamale, fie că este vorba de cele prevăzute de Regulamentul organic sau de măsuri ulterioare, se datora unor cauze diverse :

a) Urmărind pe o perioadă mai lungă traficul comercial printr-o schelă și volumul acestuia, Vistieria constata uneori o diminuare simțitoare a sa datorită deschiderii unor noi căi de comunicație sau decăderii unor centre economice din apropiere. Alteori, o schelă rămînea multă vreme închisă din motive sanitare sau ca o măsură cu caracter protecționist. În acest caz Vistieria dispunea suspendarea temporară sau definitivă a operațiilor comerciale ori restrîngerea la unul sau cîteva produse (sarea, de exemplu, pentru Bechet).

b) Avînd sarcini complexe, care presupuneau atît organizarea pazei liniei Dunării din punct de vedere sanitar și militar, cît și grija sănătății publice în interior, Comitetul carantinelor se străduia să realizeze economii mai ales de pe urma închiderii sau reducerii activității punctelor vamale. De aceea, Comitetul, indiferent dacă solicitarea venea de la Vistierie, contracciu sau negustori, a căutat totdeauna, pe cît i-a fost cu putință, să restrîngă numărul punctelor de vamă.

c) Contraccii, atît cît le permiteau condițiile contractelor de arendare, căutau să micșoreze numărul punctelor de vamă, pe de o parte, pentru a face economie de personal, iar pe de alta pentru a-i sili pe negustori să accepte unele condiții oneroase la exportarea mărfurilor.

d) În sfîrșit, închiderea, cel puțin temporară, a unor puncte era uneori provocată de cinovnicii carantinești, care declarau iminentă primejdia de ciumă sau holeră și, în acest caz, importul se suspenda cu totul.

Acestor măsuri restrictive li se opuneau negustorii a căror cifră de afaceri sporea neconținut, în ciuda unor ani cu recolte slabe. Principalele obiecte de export pentru epoca regulamentară erau vitele și cerealele (cu derivate). Întemeiași pe libertatea ce li se oferea prin Regulamentul

²⁸ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 1 273, II/ 1841, f. 56.

²⁹ Ibidem, dos. 1 279 I/ 1842, f. 72.

organic de a comercializa asemenea produse, negustorii căntau în mod permanent să faciliteze aceste operații. De regulă, stăpînirea, jucînd rolul de mediator între negustori și organele care interveneau în desfășurarea comerțului (Vistieria, contraccii, Comitetul carantinelor), îi favoriza pe negustori.

O măsură de protejare a negustorilor își găsește expresia în jurnalul emis de Sfatul Comitetului carantinelor în 1844, care înșira, pe lîngă schelele în vigoare, încă 18 pichete pe unde se putea exporta, ca și carantinele de care depindea fiecare pichet în legătură cu îndeplinirea formalităților vamale³⁰.

În practică, de fapt, Vistieria, pentru a veni în ajutorul negustorilor, îngăduia, la cererea expresă a acestora, coborîrea cerealelor la oricare din cele 247 de pichete aflate pe Dunăre³¹.

Folosirea acestor puncte pentru export reprezenta o înlesnire de seamă făcută negustorilor care nu mai erau obligați, dată fiind starea proastă a drumurilor, să străbată distanțe apreciabile pînă la vreuna din schelele mari ale Dunării. Odată cerealele coborîte la aceste puncte — căci este vorba numai de puncte așezate pe malul Dunării —, erau măsurate, trecute în condici speciale, încărcate în cîrlace și transportate la una din schelele mari pentru a fi în cele din urmă urcate în vase mari navlosite în prealabil de negustori. Operația transportului pe Dunăre era urmărită de străjuitorii graniței și de cinovnicii carantinești. Cum se întîmpla că un negustor în virtutea unui bilet de export a cerealelor să facă 2—3 transporturi la diferite pichete ale Dunării și în cele din urmă să adune toată cantitatea într-o schelă mare, ca Brăila, de pildă, Vistieria poruncește la 1840 străjuitorilor graniței aflați între Turnu-Severin și Brăila să vizeze doar biletele de export, fără a le reține, așa cum se procedase pînă atunci, negustorul urmînd să predea biletul abia cînd marfa era în întregime adunată într-un singur loc³².

Dată fiind ponderea vămilor în venitul statului, ca și necesitatea unei supravegheri multiple pentru îndeplinirea formalităților vamale, s-a făcut simțită nevoia unei colaborări a tuturor organelor care veneau

³⁰ Județul Mehedinți: Vîrciorova, Bistrița (Noul Severin), Gîrla, Cetatea (Izvoarele).

Județul Dolj: Schela Veche (Calafat) dimpotriva satului Călărași (Bechet).

Județul Teleorman: Flămînda (Turnu), Pichetul Cazacilor (Zimnicea).

Județul Vlașca: Veriga, Smîrda (Giurgiu).

Județul Ilfov: Gura Argeșului, satul Chirnoși, Gura Limbilor (Oltenița).

Județul Ialomiții: Gura Borcei, Gura Balii (Călărași), Gura Borcei de la vale (Gura Ialomiții).

Județul Brăila: Piscu Turcului, Gura Siretului (Brăila) (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 1 103/1814, f. 2).

³¹ Așa de exemplu, serdarul Ioan Gărdăreanu, care avea depozitate 200 de kile de grîu în magaziiile de pe hotarul moșiei Dolgoși de Margine și pe care voia să le exporte la Brăila, obține aprobarea de la Vistierie de a le încărca pe la pichetul nr. 20, Cosiceacu, în apropiere de carantina Izvoarele (Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 795, IV/1843, f. 524). Altă dată, din cauza scăderii nivelului Dunării, un grup de negustori aflați cu cereale la Zimnicea se adresează lui Mavros, inspectorul general al carantinelor, cu rugămintea de a li se îngădui exportul pe la punctele Chichineți sau Gura Gîrlîi, aflate în preajma schelei și unde apa era mai adîncă, permițînd astfel caicelor să se apropie de mal pentru încărcare (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 1 125/1837, f. 575).

³² Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 1 013/1841, f. 2.

în contact cu circulația mărfurilor în exterior. Administrația regulamentară a adus și aici o serie de corective menite să îmbunătățească activitatea comercială în genere, să faciliteze operațiile de transport a mărfurilor și — pe cât cu putință — să evite corupția.

Deoarece atât importul, cât și exportul cunoșteau perioade de stagnare prilejuite de măsuri prohibitive, epidemii, secetă etc., nici Vistieria și cu atât mai puțin contraccii nu trimiteau la punctele de vamă cinovnici permanenți. Singurul personal aflat la aceste puncte în tot cursul anului era cel al Dejurstvei, care asigura paza militară a graniței, și apoi cel sanitar, care se afla îndeobște în carantine³³. Din aceste motive, Vistieria, în colaborare cu Comitetul carantinelor, încredința deopotrivă acestor funcționari sarcina vămuirii mărfurilor. Anual, cinovnicii vistieriei, ai contracciului sau ai carantinei și Dejurstvei primeau condici „numărate, șnuruite și pecetluite” unele pentru import (cu lit. A) și altele pentru export (cu lit. B). În ele trebuiau să însemne: ziua trecerii mărfii, numele negustorului, locul său de baștină, felul mărfii, cantitatea, locul destinației, unitatea de măsură, prețul per unitate, prețul total, numărul facturii, vama percepută.

O dată cu aceste condici, cinovnicii din schele primeau liste cu mărfurile prohibite la export ca și tarifele vamale în vigoare. Cum fiecare cinovnic primea dispoziții de la forul său superior, iar acestea nu concordau totdeauna, deseori, după cum vom vedea, negustorii erau stânjenți în transportarea mărfurilor de o parte și de alta a hotarelor Principatului.

Întocmirea cu regularitate a tarifelor vamale s-a generalizat după 1832, în schimb listele cu mărfuri prohibite au continuat să fie trimise neregulat.

În anii 1831—1833 cinovnicii primeau separat și condici în care să treacă seul, sarea și vitele exportate. Mai târziu această evidență s-a ținut fie în condicile comune, fie prin liste lunare trimise de punctele de export Vistieriei.

Operațiile înregistrării mărfurilor importate sau exportate trebuiau să aibă loc în prezența tuturor cinovnicilor din schelă care erau datori „să se adune în toate zilele la un ceas hotărît într-o încăpăre a carantinei ca să șă îndeletnicească întru grabnica slobozire la neguțatori de legiuite formalități pentru emportăția sau exportăția mărfurilor”³⁴. Înregistrarea mixtă reprezenta și o măsură de prevedere pentru împiedicarea abuzurilor. Din jalbele adresate de negustori, ca și din confruntarea condicilor Vistieriei cu cele ale Comitetului carantinelor, se constată totuși o serie de nereguli privind perceperea taxelor de vamă sau cîntărirea mărfurilor.

Personalul care coopera într-o schelă la efectuarea operațiilor vamale era format, în afară de cinovnicii mai sus amintiți cu slugile lor, și din cantaragii. Aceștia au fost statorniciți în epoca regulamentară printr-o poruncă a Departamentului din Lăuntru în 1832. La București și Craiova, unde se aflau carvasarale, Sfatul orășenesc, pe lângă Scriitoria vămilor, ținea și el cantaragii³⁵. Aceștia erau împuterniciți cu „cărțile oblăduirii”

³³ Abia în 1840 — datorită afluenței de produse exportate — Vistieria renșește să-și completeze personalul la punctele vamale, și atunci comandantii granițelor sint absolviți de sarcina vămuirii mărfurilor (Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 1 018/1840, f. 6).

³⁴ Arh. Ist. Centr. a St., Comitetul carantinelor, dos. 1 103/1844, f. 2.

³⁵ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 836 1840, f. 119.

după ce în prealabil cîntarele le fuseseră „cercate și potrivite cu aiar de 44 ocă” și pecetluite. Ei își exercitau meseria atît în schele, pe lîngă cancelariile vămilor, cît și în orașele din interiorul Principatului. Pentru cîntările pe care le efectuau, cantaragii percepeau cinci parale la suta de ocale în folosul contracciului. O dată cu acești cantaragii autorizați puteau deține cîntare și persoanele particulare³⁶. Tot pentru cîntăriri, Vistieria trimitea la schele banițe „înfierate” cu marca sa, a căror capacitate echivala cu a zecea parte dintr-o chilă.

La operațiile de *import*, vameșii trebuiau să țină seama de delimitarea ce se făcea între negustorii sudîți, care plăteau taxe vamale potrivit capitulațiilor încheiate de Poartă cu puterile europene și negustorii ceilalți care plăteau vama în conformitate cu facturile care însoțeau mărfurile, iar în lipsa acestora luîndu-se în considerație prețurile cu care se vindea marfa în țară. Pentru schelele Valahiei mici erau valabile prețurile în vigoare la Craiova, iar pentru cele ale Valahiei mari prețurile din București.

Odată intrate în schelă, mărfurile erau supuse controlului sanitar, a cărui rigoare era în funcție de pericolul epidemiilor de ciumă sau holeră. Urmau apoi controlarea facturilor, cîntărirea mărfurilor, înregistrarea lor în condici și, în sfîrșit, eliberarea unei chitanțe cu ajutorul căreia negustorul putea introduce mărfurile în interior. În cazul cînd posesorul mărfii nu voia să i se înregistreze coletele în schelă, acest fapt se consemna în registrele vămii și, pe baza unei chitanțe care menționa doar facturile, putea duce mărfurile spre vămuire la carvasaralele Bucureștilor sau Craiovei. Importul în genere nu ridica probleme din punct de vedere pur tehnic pentru vămi. Cei care urmăreau cu atenție mărfurile importate erau cinovnicii carantinești, mai ales cînd pericolul contaminării era iminent. De asemenea, strejutorii graniței vegheau la împiedicarea introducerii de mărfuri prohibite pentru evitarea contrabandei (în schelele Dunării mai ales pațachină și parale mărunte, iar la cele dinspre Austria în special vite).

Caracteristică pentru perioada în discuție a fost o balanță comercială activă. Factorul preponderent — exportul — era constituit mai cu seamă din cereale, vite și derivatele acestora. Administrația regulamentară a găsit un sistem destul de simplist și expus prevaricațiunilor în ceea ce privește exportul de cereale și vite. Astfel, pentru cereale, odată stabilită cantitatea anuală exportabilă, Vistieria emitea, pentru punerea ei în valoare, bilete de export valorînd între 25 și 100 de kile. Amatorii de a neguțatori cereale se adresau Vistieriei pentru obținerea acestor bilete și scoteau cerealele peste graniță lăsînd biletul vameșului de la punctul pe unde se efectua transportul. Un procedeu analog întîlnim și în ceea ce privește exportul vitelor. Dreptul exclusiv al Vistieriei de a înmîna bilete de export, precum și predarea lor la graniță constituiau piedici serioase în vehicularea acestor produse. Mulți negustori, pregetînd să

³⁶ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 1273II/1841, f. 5.

facă drumul la București pentru a-și procura biletele, renunțau la afaceri³⁷. Pe de altă parte, Vistieria nu putea exercita un control eficient asupra circulației acestor bilete nenominalizate și a căror falsificare se putea face de oricare cinovnic vamal. Din aceste pricini, generalul Kiseleff, la 9 iulie 1832, invita Sfatul administrativ să propună măsuri potrivite de control asupra „aceștii părți importante a venitului vămilor”³⁸.

Astfel se aduc unele precizări și se realizează o organizare mai temeinică a exportului de vite și cereale. De aici înainte biletele de export, numerotate și datate, pot fi procurate atât de la carvasarale, cât și de la ocîrmuirile județelor³⁹.

În momentul cererii, cinovnicul emitent trecea pe bilet și numele solicitantului. La Sfatul administrativ urma să se țină o evidență a înmînării acestor bilete întărită de semnăturile membrilor săi. Registre similare trebuiau ținute și de ocîrmuirile locale.

Exportul urma să se facă numai prin locurile unde se aflau cinovnici ai Vistieriei, care împreună cu străzătorii graniței, vizau aceste bilete, le treceau în condicile lor și le trimiteau anual la Vistierie. Aici se făcea apoi confruntarea între biletele emise și cele valorificate⁴⁰. Instrucțiuni amănunțite povățuiau pe cinovnicii Vistieriei „să privegheze cu neadormire” pentru a nu trece cerealele nevămuite⁴¹. În același timp li se atrăgea atenția să nu perceapă mai mult de 3% vamă⁴² și să se poarte „cu cele mai bune mijloace îndeletnicitoare către toți negustorii”⁴³.

Dacă la comparația ce se făcea în schelă între cantitatea trecută în bilet și cea care se cîntărea ieșea un surplus nedepășind 25 de kile, acesta era vămuit pe loc și se îngăduia exportul. Cerealele trecute prin contrabandă și sesizate erau confiscate și vîndute la mezat, beneficiind de pe urma licitației deopotrivă doveditorul evaziunii vamale și Vistieria.

Un impediment în desfășurarea operațiilor de export îl constituia valabilitatea limitată a biletelor. Negustorii angroșiști (embori) care obișnuiau să înmagazineze cereale la Brăila, așteptînd o cerere mare pe piața europeană, care le-ar fi permis cîștiguri sporite, prin expirarea termenului

³⁷ Așa, de exemplu, în 1832 negustorii greci Tase și Nicolae achiziționează din Principat 12 cai și un catir pe care vor să-i scoată peste graniță pe la Zimnicea și sînt opriți de directorul carantinei, deoarece nu aveau bilet de export eliberat de Divan. Alți negustori, veniți cu același scop, văzînd acestea, „s-au întors înapoi lipsindu-să de... neputință, nevenindu-le cu înlesnire a veni la București”. Un fapt asemănător este semnalat de baronul Sachelarie, contracciul vămilor, la Călărași, unde negustorii sînt opriți a-și trece peste Dunăre seurile și cervișurile, nefiind înzestrați cu bilete ale Divanului” (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 2 378 A/1832, f. 130).

³⁸ Arh. Ist. Centr. St., Vornicia din Lăuntru, dos. 503/1832, f. 2. Copie.

³⁹ Pentru anul 1832 s-au repartizat bilete la Vistierie și ocîrmuirea județelor pentru 180 000 de kile cereale (Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 4 725 II/1832, f. 141).

⁴⁰ Arh. Ist. Centr. St., ibidem, f. 361.

⁴¹ În 1832, Iancu Filipescu, însărcinat cu distribuirea biletelor de export în valoare de 15 000 de kile mari de porumb, se adresează Vistieriei cu rugămîntea de a „împrospata porunci cu strălucire către cine se cuvine”, deoarece are informații că la trecerea peste graniță a acestor cereale „să urmează o slabă strejuire” (Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 3 151/1831, f. 104).

⁴² Pentru vămuire trebuiau să fie cunoscute prețurile cu care negustorii achiziționaseră cerealele. De aceea, ocîrmuirile județelor pe teritoriile cărora negustorul își procurase marfa trebuia să elibereze dovezi cuprinzînd prețul și cantitatea de cereale cumpărate (Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 2 914/1831, f. 577).

⁴³ Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 4 780/1832, f. 5.

de export, deși îndepliniseră formalitățile vamale, își vedeau mărfurile sechestrate în antrepozitele Brăilei în imposibilitate de a le exporta⁴⁴.

În afara biletelor obișnuite de export, stăpînirea instituiise un număr de bilete de gratificație diferitelor persoane. Ca și cele dintîi, acestea puteau fi folosite doar în anul emiterii, dar în 1832, primul an al introducerii lor, boierii recompensați nu reușesc să strîngă cantitatea de cereale menționată în biletele oferite, și atunci generalul Kiseleff le prelungește valabilitatea pînă la jumătatea anului 1833. Cerealele exportate în felul acesta erau scutite de vamă, iar evidența lor se ținea în condici separate.

O dată formalitățile vamale îndeplinite, cerealele erau încărcate în caice ale reizilor. Frecvente conflicte intervenite între aceștia și proprietarii mărfurilor și, mai ales, jalba unei deputații de negustori conduse de Sali Aga Memet, vechilul supușilor otomani⁴⁵, determină administrația regulamentară să precizeze următoarele raporturi între reizi și negustori :

1) reizii erau datori să primească marfa personal, să supravegheze încărcarea ei în caice și să primească „scandalion (probe) de 2 sau 3 banițe din acel grîu”;

2) fiind în majoritate neștintori de carte și, prin urmare, incapabili să dea polițe de „carico” negustorilor, reizii erau obligați să completeze, printr-o terță persoană, o scrisoare după un formular⁴⁶ care se afla tipărit la toate schelele de export;

3) timpul de încărcare al caicelor se stabilea la 8 zile pentru cele avînd o capacitate de 30 000 ocale, 12 zile pentru cele de 60 000 ocale, iar pentru cele mai mari 15 zile. Pentru orice depășire a acestui termen, negustorii trebuiau să plătească între 20 și 40 de lei locație pe zi, vreme de 10 zile, după volumul vasului. Suma se dubla la expirarea celor 10 zile. Achitarea costului transportului trebuia făcută în următoarele 24 de ore după sosirea mărfurilor la destinație.

O altă ramură a exportului Principatelor aflată în continuă înflorire în epoca regulamentară a fost aceea a comerțului cu vite mari și mici. În cazul acesta s-a procedat ca și cu cerealele, pe bază de bilete de export, cuprinzînd fiecare între 5 și 100 de capete de vite. La schelele mari, unde se poate vorbi deja de o specializare pe un anumit fel de produse, Vistieria trimitea cinovnici însărcinați anume cu supravegherea trecerii vitelor peste graniță; li se recomanda să afișeze publicații îndemnîndu-i pe proprietari „să se apuce cu îndrăzneală de acest negoț”⁴⁷.

Avînd bilete de export luate de la Vistierie sau ocîrmuirile județelor, negustorii duceau, pe baza lor, vitele în schelele libere pentru acest fel de marfă. Acolo cinovnicii numărau vitele, le însemnau, percepeau taxa de export, după care negustorii le puteau scoate peste graniță. Creșterea șeptelului a atras după sine, în afara exportului de vite, și comerțul cu derivate, mai ales seu și cerviș. Acestea, în urma ridicării, în

⁴⁴ Ibidem, dos. 7 III/1841, f. 71. De aceea în 1840, în urma raportului făcut de trimisul său Gh. Lehliu, Vistieria este silită să prelungească valabilitatea unor bilete de export eminate în anii 1838 și 1839 (ibidem, f. 72).

⁴⁵ Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 107/1840, f. 250.

⁴⁶ Ibidem, dos. 853/1838, f. 12, copie.

⁴⁷ Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 4 725 I/1832, f. 224.

1832⁴⁸, a prohibiției exportării lor, se puteau scoate din zalhanale și depozita în schele pentru a fi apoi transportate peste graniță, în primul rând în provinciile turcești, apoi în Moldova și Austria. La graniță, formalitățile vamale erau cele obișnuite pentru restul mărfurilor.

În privința comerțului de tranzit, acesta se face observând următoarele reguli :

— mărfurile din Turcia în drum spre Austria sau Moldova trebuiau să fie însoțite de o dovadă atestând plata vămii ; în caz contrar se vămuiau aici. Cele circulând în sens invers nu erau de fel controlate ;

— în ambele împrejurări erau prohibite produsele „de îndestulare” (cereale, derivate animale) ;

— negustorii ce tranzitau mărfuri erau datori să se angajeze formal față de autoritățile românești că nu le vor desface în țară, aceasta conform unei dispoziții din 10 aprilie 1831 aduse la cunoștința locuitorilor țării și consulatelor⁴⁹.

Avantajele pe care statul le avea de pe urma operațiilor de tranzitare rămân totuși minime : taxele pentru peceți, depozit, transport. De aceea în aprecierea comerțului extern al Țării Românești, tranzitul e neglijabil.

Datorită importanței economice, administrația regulamentară a încercat în mod consecvent să îmbunătățească sistemul organizatoric al vămilor. Lucrul acesta nu i-a reușit totdeauna, mai ales în primii ani, dintr-o serie de cauze :

I. Întârziind trimiterea unor porunci care să permită comerțul cu un produs sau altul, se ajungea uneori la imobilizarea mărfurilor în vămi. Alteori, așa cum am văzut, expirând valabilitatea unui bilet de export, mărfurile erau reținute la vamă și, ca atare, expuse deteriorării sau distrugerii complete. Anumite vicii de formă care se observau în îndeplinirea formalităților vamale (procurarea biletelor pînă în 1833 numai de la Vistierie, eliberarea unor dovezi de către vînzătorii mărfurilor etc.), ca și unele imprecizii și caracterul oarecum rigid al unor dispoziții emise de la Vistierie făceau dificilă circulația produselor⁵⁰.

II. Cinovnicii vamali, pe de o parte din cauza dispozițiilor contradictorii pe care le primeau, pe de altă parte, dintr-o înțelegere greșită a situației lor, extorcau de la negustori bani peste suma obișnuită, reținîndu-le mărfurile în mod nejustificat la vamă etc.

⁴⁸ În 1832, Vistieria stabilise următoarele schele libere pentru exportul de seu și cerviș : Brăila, Călărași, Giurgiu, Zimnicea. Bechet, Calafat, Cîineni, Rucăr, Cîmpina, Focșani (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinilor, dos. 2 373/1832, f. 39). Exportul de seu continua a fi temporar suspendat pentru asigurarea necesarului intern.

⁴⁹ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 1 273 II/1841, f. 94.

⁵⁰ Așa, de pildă, în 1842 Hristofor Andreias aduce în schela Brăilei 27 de burie cu vin de Cipru și comandare cu intenția de a le introduce în țară. Din ele, doar 9, avînd o capacitate între 10 și 20 de vedre, sînt admise, restul cu o capacitate sporită sînt reținute la vamă, deoarece, în virtutea unei oțenoșenii a Vistieriei din 1839, buriele depășind 20 de vedre nu puteau intra în țară (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinilor, dos. 1 283/1842, f. 1).

În luna august 1833 magistratul oraşului Brăila, dînd curs plîngerii unor negustori, se adresează ocîrmuirii judeţului Brăila, arătînd că vameşii, din exces de zel, pretind vamă pentru cele 10—15 ocale de lumînări „pentru trebuinţa corăbii”, ca şi pentru pesmeţii necesari echipajului „supt cuvînt că şi pesmeţii din grîu se face”⁵¹.

Anul următor, în mai, cneazul Serbiei, Miloş Obrenovici, într-o scrisoare adresată lui Nicolae Mavros, se plînge de tratamentul aplicat unui om al său, care se oprise în dreptul Brăilei cu trei cîrlace încărcate cu grîu, fără a acosta la malul românesc. Vameşii portului i-au luat „cu silnicie” cîrma corăbiei, pretinzînd vămuirea cerealelor. Indignat, cneazul ameninţă că, în caz de nerezolvare a incidentului, va lua contramăsuri în sensul reţinerii la Gherdapuri⁵² a sării româneşti care trece prin faţa malului sîrbesc⁵³.

Altă dată, în 1842, epitropii corporaţiei cojocarilor subţiri adresează o plîngere Vistieriei, arătînd că vameşii schelelor Dunării au instituit o practică abuzivă privind vămuirea pieilor de iepure. Pentru a se asigura că, în caz de nevînzare a lor în Turcia, negustorii vor aduce înapoi aceleaşi piei, şi nu altele, vameşii, spre a-şi împlini — cum observă plîngerea — „nesăţioasa lor lăcomie”, pun la o testea de piei de iepure în valoare de 5 lei (pentru care se percepea o vamă de 6 parale) pecetea de recunoaştere valorînd 1/2 sfanţih. Pretextul dat de vameşi că negustorii s-ar putea întoarce cu piei nevîndute era neîntemeiat, şi epitropii arată că „marfă de aceia care ducem noi în Turchia nici cum nu se află acolo, căci cînd ar fi acest fel de marfă nu ne-ar îndemna interesul ca să mai ducem şi noi”. În locul pecetilor plătite, cojocarii cereau să se întocmească lista cuprinzînd cantitatea totală a pieilor scoase care să fie apoi controlate la revenirea negustorilor în ţară⁵⁴.

Negustorii braşoveni veniţi cu mărfuri în Principat întîmpinau, de asemenea, greutăţi din partea vameşilor. În mod curent ei treceau mărfurile prin schele, primind cărţuli de la vameşi, iar vămuirea se făcea la carvasaraua Bucureştilor, de unde apoi îşi desfăceau mărfurile în capitală ori în restul ţîrgurilor Principatului. Un grup de negustori braşoveni care trec în 1843 pe la Breaza sînt siliţi de vameş să plătească pecetluirea poverilor cîte un sfanţih pecetea. De asemenea, pentru eliberarea cărţuliilor doveditoare, cinovnicul le pretinde 1 sfanţih în loc de 14, cum se făcea menţiune în art. 17 al condiţiilor vămilor. Pe lîngă aceasta, la intrarea carelor cu marfă în schelă, mai lua cîte 20 de parale fiecărui negustor. În sfîrşit, deşi negustorii braşoveni îşi reglau conturile

⁵¹ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 5 020 I/1833, f. 335, copie. De fapt măsura era ilegală pentru că în condițiile de arendare a vămilor se specifica totdeauna că produsele necesare aprovizionării corăbiilor nu formează obiect de vămuire.

⁵² Numele turcesc al Porților de Fier.

⁵³ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 5 020 III/1833, f. 229.

⁵⁴ Reclamația cojocarilor subțiri are efect pentru că în condițiile de arendare a vămilor revizuite în 1842 — cînd în locul lui A. Negroponte — care nu și-a putut onora contractul, acesta este preluat de Constantin Cantacuzino, se specifică: „Negustorii ce ar rădica mărfurile din prăvăliile lor și le-ar trece peste hotare ca să le vînză pe la bilciuri vor plăti vama ieșirii... dar la întoarcere mai rămîindu-le din aceste mărfuri nevîndute și aducîndu-le înapoi, nu numai nu vor plăti vama intrării, dar li se vor întoarce și vama ce au plătit pentru acea marfă nedescăcută” (Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 1 279 I/1842, f. 199).

în Principat cu florini, vameșul mai sus amintitei schele la perceperea vămii le convertea florinii în lei la o valoare inferioară cursului normal, cîștigînd la fiecare florin preschimbat 20 de parale⁵⁵.

La stînjenerile aduse de vameși negustorilor se asociază uneori ocîrmuirile locale. Așa, de pildă, carvasaraua Craiovei sesizează Eforia Vămilei că administrația locală de care depinde schela Calafat îi silește pe negustorii veniți din Turcia să treacă pe la subocîrmuirea de la Poiana ca să dea cheazășie pentru intrarea în țară⁵⁶.

III. În același timp nu pot fi trecute cu vederea încercările de evaziune vamală ale negustorilor în virtutea diferitelor privilegii sau a calității unora de sudii austrieci sau supuși turcești⁵⁷. Așa, de exemplu, orașenii din Cîmpulung, invocînd privilegiile cu care fusese înzestrat orașul lor, încă în vremea lui Negru-Vodă și care îi scuteau de plata vămilor în țară, refuzau acum să plătească vama la Rucăr cînd aduceau mărfuri din Transilvania⁵⁸.

Altă dată la Brăila negustorii pămînteni avînd înmagazinate cereale în antrepozitele portului, în momentul exportului, refuzau să plătească vama în întregime, susținînd că o parte din ele le-ar fi avut cumpărate din Turcia⁵⁹.

Măsura Vistieriei de a permite introducerea mărfurilor în țară prin simplă constatare la frontieră și vămuirea la una din carvasarale a prilejuit numeroase abuzuri din partea negustorilor, mai ales la Craiova. În loc să ducă mărfurile la carvasara, aceștia le descărcau la prăvăliile și magazinele proprii, silindu-i pe vameși „să alerge ... să vămuiască”. În felul acesta era posibilă tăinuirea unor însemnate cantități de mărfuri. La sesizările repetate ale Scriitoriei Vămilei, magistratul orașului, printre ai cărui membri se aflau mulți negustori împetricinați, cheamă în judecată, în mod cu totul surprinzător, pe directorul carvasaralei, ceea ce stîrnește indignarea contracciului vămilor, baronul Sachelarie, care nu concepea „cum să osîndească un acest fel dă delicat huzmet împărătesc”⁶⁰.

Același contracciu se vede nevoit să aducă la cunoștință un incident întîmplat în 1831 la schela Focșanilor Mari, unde Zamfirache Sihleanu încercase să treacă vite „pă ascuns”. Oamenii săi, prinși asupra faptului, l-au bătut pe slujbașul vămii și și-au luat vitele înapoi. Cerînd ajutorul ispravnicilor, vameșul este îndemnat să-l caute pe proprietarul vitelor, refuzîndu-i-se ajutor imediat pentru prinderea vitelor „cacerdisite” și înscrierea lor ca marfă de contrabandă⁶¹.

⁵⁵ Ibidem, f. 175.

⁵⁶ Ibidem dos. 1 273 II/1841, f. 81.

⁵⁷ În 1832, în timpul ocupației rusești, un ordin al generalului Kiscleff permitea, în caz de nemulțumire, supușilor creștini sau mahomedani din Turcia să se adreseze „vremelniceții stăpîniri a Principatelor” cu falbe dacă li s-ar fi făcut vreo „strîmtoare” din partea „pămînteștilor stăpîniri” și promițîndu-le „curîndă și pe deplina îndestulare” (Arh. Ist. Centr. St., Comitetul carantinelor, dos. 2 468/1832, f. 2. Text paralel român-rus tipărit, foaie volantă).

⁵⁸ Ibidem, Vistieria Țării Românești, dos. 4 313 1832, f. 2.

⁵⁹ Ibidem, dos. 5 020 I/1833, f. 225.

⁶⁰ Ibidem, dos. 2 914 1831, f. 218.

⁶¹ Ibidem, f. 1.

O practică frecvent întâlnită la negustori era aceea a declarării parțiale a mărfurilor trecute peste graniță⁶². Chiar slujbași ai stăpînirii încearcă să se sustragă taxelor vamale⁶³.

Necurmatele conflicte iscate la vămi, fie din pricina vameșilor, fie a negustorilor, determină administrația regulamentară să ia măsuri serioase, pentru că, în ultimă instanță, și într-un caz, și în altul erau păgubite veniturile statului. Ca o primă măsură împotriva malversațiunilor vameșilor, Vistieria trimite în 1832 revizori pentru verificarea activității vamale la toate vămile Principatului. Aceștia trebuiau să cerceteze atît „pe supt cumpăt”, cît și „pe față” condicile vămilor. De asemenea trebuiau (în cazul comerțului cu vite) să cerceteze „cu chip liniștit” în toate satele „ce cad aproape de graniță” dacă nu se află ascunse vite⁶⁴.

Alteori Vistieria trimitea comisii pentru soluționarea unor plîngerii făcute de negustori împotriva vameșilor. Așa, de pildă, o reclamație a negustorilor brăileni îl învinuia pe vameș că oprește „controcitanție” teșcherelele turcești, iar la eliberarea biletelor „îi zăbovește și îi prelungește cu vorbe necuviincioase” și că, în sfîrșit, pretinde 1 leu „rușfet... în parte-și”. În timpul cercetărilor, reclamanții și-au retractat spusele, și concluzia comisiei arată că pentru evitarea întîrzierii negustorilor și a supărării lor este necesară o suplimentare a personalului vămii⁶⁵. O comisie condusă de porucicul Cîmpineanu a fost însărcinată de Vistierie să cerceteze jalba făcută de un grup de mocani, supuși chésaro-crăiești, împotriva vameșului de la Vălenii de Munte, care le lua vamă sporită⁶⁶. În fața comisiei, vameșul căuta să se dezvinovătească, arătînd că n-a primit decît ceea ce „însuși din prisosul vrar a da cîte un sfanțih-doi și altile de ale mîncării, după vechiul obicei”. Cum mocanii n-au avut martori spre dovadă, plîngerile lor au fost considerate ca neîntemeiate⁶⁷.

Sînt cazuri însă cînd vameșii dădeau dovadă de neglijență totală față de slujbă. În împrejurarea aceasta, Vistieria dispunea destituirea lor. În 1836, la Pietroșița funcționa ca vameș un oarecare Iordache Ipsilon (sic). Acesta locuia la Tîrgoviște și se dezinteresa complet de treburile vămii, singura lui grijă fiind să primească simbria posădarilor. Întrucît nu cunoștea nici limba germană pentru controlarea reghiilor supușilor chésaro-crăiești, Vistieria l-a îndepartat din slujbă⁶⁸.

Vămile formau una din ramurile principale de venit ale statului. Administrația regulamentară a căutat de aceea să le organizeze în așa

⁶² Așa, de exemplu, un negustor venit din Turcia declară la vama Zinnicii 20½ duzini basmale mici și 4 duzini basmale mari, pentru care primește un atestat de la vameș. Ajuns la București și controlat, i se găsește un surplus de 28½ duzini basmale mici și 22 de duzini basmale mari (Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 56 1830, f. 387).

⁶³ Vistierul Teodorachi ducea la 1831 în Moldova pentru nevoile armatei 250 de cai, pentru care refuză plata vămii. Abia intervenția lui Kiseleff silește miliția să achite vama (Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 2 914/1831, f. 550).

⁶⁴ Arh. Ist. Centr. St., Obștescul control, dos. 4 726 XI/1833, f. 16.

⁶⁵ Ibidem. Vistieria Țării Românești, dos. 5 020/1833, f. 491.

⁶⁶ De altfel, în legătură cu păstorii ardeleni care treceau periodic peste granița Principatului, ca și despre relațiile lor cu administrația românească, există un material de arhivă bogat. Problema însă nu intră în cadrul discuției noastre.

⁶⁷ Arh. Ist. Centr. St., Vistieria Țării Românești, dos. 1 297 II 1842, f. 18.

⁶⁸ Ibidem, dos. 1 537 1838, f. 6.

fel încît să ofere maximum de cîștig și să-i stimuleze pe negustori la exportul diferitelor produse. Sporirea de la an la an, în ciuda contribuției de război la început și apoi a frecventelor perioade de carantină, a volumului operațiilor comerciale a determinat o lărgire a activității vamale prin deschiderea de noi puncte de acces și, în cele din urmă, cel puțin pentru export, îngăduirea transportului de cereale și vite prin oricare pichet. Sporirea personalului vămilor nu s-a putut face concomitent cu creșterea operațiilor de import-export și din această cauză au fost chemați să colaboreze și cinovnicii celorlalte organe administrative (Dejurstva, Comitetul carantinelor). Fără îndoială, faptul a fost pozitiv, căci s-a putut face față unui volum mărit de lucrări, în același timp însă a generat o serie de conflicte între acești diverși cinovnici și între ei și negustori, conflicte care în cele din urmă s-au răsfrînt în mod negativ asupra desfășurării operațiilor vamale.

Privită în ansamblu, organizarea vamală din epoca regulamentară reprezenta, pe plan administrativ, o formă superioară, celei anterioare, contribuind la lărgirea relațiilor capitaliste în Principate.

CONTRIBUȚII PRIVIND MIȘCAREA ȚĂRĂNISTĂ DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1907 — 1914

DE

I. SCURTU

La începutul secolului al XX-lea, România era o țară capitalistă în dezvoltare; creșterea potențialului industrial nu a schimbat însă caracterul preponderent agrar al economiei naționale. În agricultură — principala ramură a economiei — dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste era frinată de existența unor resturi de relații feudale. Deoarece nu exista o industrie puternic dezvoltată care să absoarbă mână de lucru, cea mai mare parte a țărănimii era nevoită să ia în arendă pământ de la marii proprietari prin onerosul sistem al învoielilor agricole. Introducerea mașinilor în agricultură în timp ce populația rurală creștea repede din punct de vedere numeric a dus la agravarea exploatării țărănimii.

În fața abuzurilor arendașilor și moșierilor, țărănimea era descoperită, deoarece justiția și administrația erau adesea complice și instrumente în mîna exploatatorilor. Sistemul votului pe colegii lipsea în practică țărănimea de drepturi politice reale. Dacă adăugăm la acestea și faptul că analfabetismul era un fenomen de masă, că asistența medicală lipsea aproape cu desăvîrșire, vom avea un tablou succint asupra stării de mizerie în care se găsea țărănimea.

Numeroasele răscoale țărănești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea evidențiau existența unei probleme agrare deosebit de grave. Măsurile luate de guvernele burghezo-moșierești (ca, de exemplu, vînzarea de pământ la țărani din proprietățile statului) nu au adus îmbunătățiri esențiale în situația materială a țărănimii. Moșierimea, avînd o puternică bază economică, se opunea cu înverșunare oricăror reforme care ar fi știrbit interesele ei de clasă. Marea proprietate constituia o frînă în calea dezvoltării forțelor de producție ale țării, iar moșierimea, clasa cea mai reacționară a societății, își irosea o mare parte din produsul exploatării în cheltuieli neproductive, de cele mai multe ori în afara granițelor țării. Desființarea marii proprietăți moșierești reprezenta nodul gordian de dezlegarea cărnia depindea progresul societății românești.

Schimbările survenite în baza economică, dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură, modernizarea vieții de stat a României au avut o înfrîurire directă asupra dezvoltării conștiinței politice a țărănimii, care începea să-și dea tot mai mult seama că îmbunătățirea condițiilor sale de viață putea fi obținută numai prin luptă. Un complex de factori a dus la o activizare fără precedent a celor mai largi pături ale țărănimii.

În acest sens, un rol deosebit de însemnat l-a avut acțiunea P.S.D.M.R. din anii 1898—1899 de organizare a țărănimii în cluburi socialiste. Concepute ca organizații ale Partidului Social-Democrat la sate, cluburile socialiste țărănești, formulînd un program de revendicări general-democratice, au constituit focare de mobilizare a țăranilor în lupta pentru dreptate socială¹.

O contribuție de seamă la cauza emancipării țărănimii au adus învățătorii prin activitatea lor extrașcolară². Creșterea numerică a știutorilor de carte și deci a posibilității de lărgire a orizontului cultural și politic, întărirea spiritului de solidaritate a țărănimii prin înființarea de bănci populare, obști sătenești etc. au jucat un rol însemnat în pregătirea emancipării politice a țărănimii.

Un aspect al preocupărilor pentru situația țărănimii și al dorinței de a rezolva problema agrară l-a constituit apariția, mai ales după 1900, a unui mare număr de lucrări cu caracter istoric tratînd chestiunea formării proprietății moșierești, situația economică și socială din lumea satelor. Marea extindere a literaturii agrare constituia o expresie a preocupărilor ideologice față de problema agrară. Intelectuali marcanti, ca G.D. Creangă, R. Rosetti, D. Scraba, Vasile M. Kogălniceanu, C. Dobrogeanu-Gherea, erau susținătorii ideii că agricultura trebuia modernizată pe calea reformelor³.

Aceste activități și preocupări se desfășurau pe fondul adîncirii contradicțiilor care măcinau regimul burghez-moșieresc. Ascuțirea contradicțiilor dintre țărănime și moșierime a dus la o accentuare a luptei de clasă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, culminînd cu marea răscoală țărănească din 1907. În cadrul acestei lupte, țărănimea s-a afirmat ca o forță socială cu o mare capacitate revoluționară. Lichidarea proprietății moșierești și desființarea moșierimii ca clasă, înlăturarea formelor de exploatare ale sistemului bazat pe dijmă — obiective pentru care lupta țărănimea — constituiau în același timp conținutul

¹ Vezi D. Hurezeanu, *P.S.D.M.R. și problema agrară. Cluburile socialiste la sate*, în *Mișcarea muncitorească din România (1893—1900)*, București, Edit. politică, 1965, p. 216.

² Activitatea extrașcolară a apărut în mod spontan la sfîrșitul secolului al XIX-lea și a căpătat o largă extindere după 1901, cînd Spiru C. Haret, devenit ministru al instrucțiunii, a acordat un larg sprijin acestei mișcări.

³ Dintre aceste lucrări cităm: G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905; A. V. Gidei, *Chestia țărănească*, București, 1905; Vasile M. Kogălniceanu, *Chestiunea țărănească*, București, 1906; R. Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, București, 1908; G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907; G. D. Scraba, *Starea socială a sîrșitului*, București, 1907; C. Garoflid, *Părerii în chestia agrară*, București, 1907; A. D. Xenopol, *Mijloacele de înfrîptare ale stării țărănimii române*, Iași, 1907; C. Dobrogeanu-Gherea, *Neîmblînzirea*, București, 1910. În legătură cu aceste lucrări vezi și D. Hurezeanu, *Privire critică asupra stăruirii problemii agrare în România la începutul secolului al XX-lea*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, Edit. Academiei, și A. Oțetea, *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în „Analele Institutului de științe istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 1/1967.

principal al sarcinilor desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, în fața căreia se afla, obiectiv, România în acea etapă.

Răscoala din 1907 a avut urmări adînci asupra vieții economice, sociale și politice a țării⁴. Ea a reliefat necesitatea acută a înlăturării rămășițelor feudale, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi ale țăranimii.

Răscoala din 1907 a arătat claselor exploatatoare că pentru a-și putea menține dominația se impunea luarea unor măsuri care să ducă la îmbunătățirea situației țăranimii. Oamenii politici au început să se preocupe cu mai multă insistență de „chestia țărănească”. Dacă în principiu toți erau de acord că există o problemă țărănească și că trebuie luate măsuri preventive care să evite un nou 1907, în privința modului și a momentului de rezolvare a problemei agrare erau puternice deosebiri. De aceea atitudinea față de împroprietărirea țăranilor constituie după 1907 piatra unghiulară și criteriul de apreciere a partidelor, grupărilor și oamenilor politici din România.

După înăbușirea în singe a răscoalei, măsurile represive au fost îmbinate cu satisfacerea unor revendicări ale țăranimii pentru a atenua contradicțiile de clasă la sate. Încă din timpul răscoalei, prin manifestul regal din 12 martie 1907, guvernul liberal a promis o serie de reforme care să amelioreze situația țăranimii. În perioada cît au stat la putere (1907-1910), liberalii au dat o serie de legi (legea tocmelilor agricole, legea împotriva trusturilor arendașești, legea pentru înființarea Casei rurale, legea pentru judecătoriile de ocoale)⁵, care au limitat într-o măsură abuzurile moșierilor și arendașilor, precum și exploatarea crîncenă la care era supusă pînă atunci țăranimea. În același timp, aceste legi au lărgit căile de pătrundere a capitalismului în agricultură. Dar, așa cum recunoștea un contemporan, legislația agrară din anii 1907-1912 „n-a pătruns în inima chestiunii agrare, n-a rezolvat ceea ce constituia fondul chestiunii agrare, modul de distribuție a pămîntului”⁶.

De aceea, pentru a preveni o nouă răscoală țărănească de proporții, precum și din dorința de a limita puterea economică și politică a moșierimii, în vederea dezvoltării mai intense a industriei, conducerea Partidului Național-Liberal* a hotărît să treacă la înfăptuirea imediată a reformei agrare și a celei electorale. În scrisoarea publicată la 8 septembrie 1913 de șeful Partidului Național-Liberal, Ion I. C. Brătianu⁷, și apoi în motiunea⁸ congresului Partidului Național-Liberal întrunit în octombrie 1913, se cerea dreptul statului de a expropria proprietăți particulare în vederea reformei agrare și introducerea colegiului unic.

⁴ Vezi și Tr. Lungu, *Consecințele politice ale marii răscoale țărănești din 1907 asupra claselor dominante*, în „Studii”, nr. 2/1967.

⁵ Vezi M. Iosa, *Legislația agrară din perioada 1907-1912 și aplicarea ei*, în „Studii”, nr. 2 1966.

⁶ Constant G. Georgescu, *Pămînt și vot pentru țăranime*, București, 1914, p. 5.

* În decembrie 1908, D. A. Sturdza a fost înlocuit cu Ion I. C. Brătianu la conducerea P.N.L. Această schimbare semnifică diminuarea ramurii moșierești și creșterea rolului burgheziei în cadrul conducerii acestui partid. În 1911 P.N.L. a înscris în programul său înfăptuirea imediată a reformei agrare.

⁷ „Viitorul”, VI (1913), nr. 2 005 din 8 septembrie.

⁸ „Voința națională”, XXV (1913), nr. 10, 11 octombrie.

Reformele propuse de liberali nu urmăreau desființarea marii proprietăți moșierești și puneau unele îngrădiri în calea votului universal. Cu toate acestea, ele constituiau un stimulent pentru dezvoltarea generală a societății românești. Veniți la guvern în ianuarie 1914, liberalii au organizat în grabă alegeri și au supus aprobării parlamentului propunerea de a se revizui constituția în vederea înfăptuirii reformei agrare și a celei electorale. În mai 1914 s-au desfășurat alegerile pentru Constituțantă, iar în iunie s-a ales comisia pentru studierea reformei agrare și electorale, urmînd ca la 15 noiembrie să se întruncască din nou corpurile legiuitoare spre a hotărî modul de realizare a reformelor. Izbucnirea războiului mondial a făcut însă ca problema reformelor să fie scoasă de pe ordinea de zi.

În 1914, cînd guvernul liberal a adus problema revizuirii Constituției în fața parlamentului, presa conservatoare acuza pe liberali că prin reformele propuse nesocotesc dreptul sacru al proprietății, periclitînd astfel însăși existența statului român. G. Gr. Cantacuzino a mers pînă la a acuza de la tribuna parlamentului pe Ion I. C. Brătianu că ar avea idei socialiste⁹. Luările de poziție împotriva unor reforme care nu urmăreau lichidarea marii proprietăți¹⁰ dovedesc opacitatea Partidului Conservator față de orice măsură care ar fi atins rămășițele feudale și ar fi dus la democratizarea țării. Forța economică și politică a Partidului Conservator va constitui cel mai greu obstacol în calca emancipării țărănimii.

Dar răscoala țărănească din 1907 a dat Partidului Conservator o puternică lovitură. Semnele descompunerii acestui partid s-au ivit curînd : la numai cîteva luni de la realizarea „marii fuziuni conservatoare”, o parte a membrilor Partidului Conservator, care înțelegeau că sînt necesare unele reforme, s-a constituit în ianuarie 1908 în Partidul Conservator-Democrat, alegînd șef pe Take Ionescu. Noul partid propunea ca transferul pămîntului de la marii proprietari la țărani să se facă pe calea vinzării prin mijlocirea Casei rurale, iar reforma electorală să ducă la unificarea colegiilor I și II și la mîrirea numărului de deputați în colegiul al III-lea¹¹.

În aprilie 1910 s-a creat, sub conducerea lui N. Iorga și A.C. Cuza, Partidul Naționalist-Democrat, care se adresa mai ales tineretului intelectual de origine rurală și unei părți a burgheziei mijlocii de la orașe.

Deci se poate aprecia că după 1907 viața politică din România s-a complicat, trăsătura dominantă fiind întărirea forțelor democratice și burgheze în defavoarea celor reacționare, moșierești.

Faptul că în 1914 se ajunsese în pragul realizării a două reforme vitale pentru societatea românească era rezultatul stadiului de dezvoltare generală a capitalismului în țara noastră, al creșterii forței burgheziei în cadrul coaliției burghezo-moșierești. În același timp, înscrierea pe ordinea de zi a vieții politice a reformei agrare și a celei electorale era o con-

⁹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 10, din 24 decembrie 1913, p. 104.

¹⁰ Ion I. C. Brătianu declara în Senat : „Noi avem convingerea că, scăzînd ceva din suprafața proprietății mari, îi adăncim temelile, îi creștem siguranța. În simțămîntul meu de proprietar, prefer să am cîteva pogoane mai puțin și să fiu sigur de stăpînirea celor care îmi rămîn” („Dezbaterile Senatului”, nr. 10 din 12 martie 1914, p. 101).

¹¹ Vezi Discursul d-lui Take Ionescu rostit în Adunarea Deputaților în zilele de 9 și 10 decembrie 1908, compilîndu-se programul și principiile Partidului Conservator-Democrat, București, 1908.

secință a dezvoltării mișcării muncitorești și democratice, inclusiv a celei țărănești.

Ideea participării țăranimii la viața politică, a organizării acesteia își făcea tot mai mult loc, cu toate piedicile puse în cale de regimul burghezo-moșieresc.

În anii 1907—1914, țărănimea, „trezită spre noi aspirații și călinită în focul mării răscoale din primăvara anului 1907”¹², și-a intensificat activitatea în vederea obținerii unei îmbunătățiri a vieții sale. Mișcarea țărănistă avea un caracter burghezo-democratic și urmarea lichidarea marii proprietăți latifundiare prin împărțirea ei la țărani. În acel moment istoric, mișcarea țărănistă avea un rol progresist, deoarece lupta cu hotărîre împotriva rămășițelor feudale care frînau dezvoltarea generală a societății românești. Forța motrice a mișcării țărăniste o constituia țărănimea în ansamblul său, iar conducătorii se ridicau din rîndul intelectualilor satului și al unor oameni politici cu vederi burghezo-democratice.

Analiza datelor statistice privind repartitia proprietății funciare în perioada de care ne ocupăm ne conduce la concluzia că, deși procesul de diferențiere a țăranimii era în plină desfășurare, contradicția principală din lumea satelor românești nu era aceea dintre diferitele categorii de țărani, ci dintre țărănimea luată în ansamblul ei și moșierime. Fără a diminua contradicțiile ce se manifestau în sinul țăranimii însăși, trebuie să subliniem că în lupta pentru lichidarea marii proprietăți funciare țărănimea era unitară. Analizînd diferențierile sociale ce existau în rîndurile țăranimii din Rusia, care se accentuau pe măsura dezvoltării capitaliste a societății, V.I. Lenin preciza : „De pe urma înrobirii iobăgiste suferă și proletarul și țăranul bogat; împotriva acestei înrobiri ei pot și trebuie să meargă împreună...”¹³. Menționăm că V.I. Lenin a atras în repetate rînduri atenția asupra acestei teze, subliniind că, în condițiile existenței rămășițelor feudale, „sărăcimea satelor trebuie să lupte împotriva lipsei ei de drepturi, împotriva clăcii, împotriva oricăror corvezi, laolaltă cu țăranii bogați”¹⁴.

După înlăturarea rămășițelor feudale și lichidarea moșierimii, vor ieși pe prim plan contradicțiile din rîndurile țăranimii, și atunci nu va mai putea fi vorba de o unitate între proletariatul agricol și chiaburime, ci de o luptă hotărîtoare între exploatați și exploataitori.

Considerăm că în condițiile specifice ale României anilor 1907—1914 mișcarea țărănistă aparținea țăranimii în general, interesată în lichidarea marii proprietăți agricole și în democratizarea vieții politice a țării.

În România, mișcarea țărănistă, ale cărei începuturi datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a îmbrăcat forme extrem de complexe. La această mișcare au participat oameni de cultură ca Ion Ionescu de la Brad și N. Iorga, intelectuali care și-au consacrat întreaga activi-

¹² *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, Edit. Academiei, 1967. p. 839.

¹³ V. I. Lenin. *Răspuns la critica proiectului nostru de program*, în *Opere complete*, vol. 7, Edit. politică, București, 1962. p. 220.

¹⁴ Idem. *Către sărăcimea satelor*, în *Opere complete*, vol. 7, p. 176.

tate luptei pentru emanciparea țăranimii ca C. Dobrescu-Argeș și Vasile M. Kogălniceanu, fruntași politici ca Spiru C. Haret și C. Stere.

Dar cea mai însemnată contribuție la dezvoltarea mișcării țărăniste a adus-o intelectualitatea satelor — învățătorii și preoții —, care, prin munca lor tenace, înfruntând nenumărate obstacole puse în cale de regimul burghezo-moșieresc, a adus o contribuție de neprețuit la ridicarea nivelului cultural și moral, la emanciparea economică a unei părți a țăranimii, precum și la obținerea unor drepturi politice specifice democrației burgheze.

Cercurile culturale, cursurile pentru adulți, bibliotecile satești, băncile populare, obștile satești, societățile de vânzare și de cumpărare au fost principalele pîrghii preconizate de intelectualii satelor pentru îmbunătățirea situației țăranimii. Un rol însemnat în ridicarea conștiinței politice a țăranimii l-a avut presa pentru țăranime, editată mai ales de învățători, scrisă pe înțelesul celor cărora li se adresa și tratind probleme specifice mediului rural. Multe dintre aceste gazete militau pentru organizarea politică a țăranimii, fiind adesea nuclee în jurul cărora se înfiripau încercările de creare a unui partid țăărănesc.

În cele ce urmează ne vom ocupa doar de cîteva aspecte ale mișcării țărăniste.

Ne vom opri asupra anilor 1907—1914, deoarece în intervalul cuprins între marea răscoală țărănească și izbucnirea războiului mondial mișcarea țărănistă se caracterizează printr-o amploare deosebită și prin forme variate, cunoscînd o intensitate remarcabilă.

ACTIVITATEA INTELECTUALILOR DE LA SATE

Intelectualii satelor au constituit un factor important și deosebit de activ în emanciparea țăranimii. Proveniți din rîndurile țăranilor, trăind ei înșiși în condiții grele, șicanați de autorități, arendași și proprietari, învățătorii și preoții au desfășurat o activitate laborioasă pentru ridicarea țăranimii din starea de înapoiere economică, culturală și socială în care se găsea. Neînțelegînd să-și limiteze activitatea între cei patru pereți ai școlii, conștienți de misiunea lor, învățătorii au desfășurat o susținută activitate extrașcolară.

Începută în forme spontane încă de la sfîșitul secolului al XIX-lea, activitatea extrașcolară a dobîndit o amploare deosebită la începutul secolului al XX-lea. Avînd încurajarea și protecția ministrului instrucțiunii Spiru C. Haret, învățătorii au pornit o largă acțiune pentru crearea de bănci populare, obști de arendare, cooperative de vânzare-cumpărare, cercuri culturale, școli de adulți, cantine și cămine școlare etc., care au avut un rol însemnat în răspîndirea culturii la sate, în ameliorarea situației economice a țăranilor prin eliminarea celor doi paraziți sociali: cămătarul și arendașul. N. Iorga aprecia că băncile și cooperativele constituiau „una din cele mai mari ctitorii ale țăranilor, un adevărat început de «război de independență» al lor”¹⁵. Spiru C. Haret vorbea cu mîndrie în 1910 despre rezultatele activității extrașcolare sprijinite de el: „Această forță

¹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, 1927, p. 287.

(a învățătorilor — I.S.), lucrînd fără surle, pătrunzînd peste tot, a ridicat numărul știutorilor de carte de la 12 la 40%”¹⁶.

Pe lângă rezultatele culturale și economice, activitatea extrașcolară a avut și însemnate consecințe sociale și politice. Spiru C. Haret însuși o spunea : „S-a dovedit cum că pătura țărănească posedă calități, nebanuite încă, de energie, pricepere și inițiativă. Pentru orice om care posedă cel mai elementar simț politic, descoperirea aceasta era de o importanță capitală”¹⁷. Într-adevăr, prin activitatea extrașcolară, orizontul cultural și implicit politic al țăranului s-a lărgit, participarea la activitatea băncilor, cooperativelor etc. i-a dezvoltat sentimentul solidarității active și conștiința că prin unire poate obține o îmbunătățire a soartei sale.

Din punct de vedere politic și ideologic, mișcarea învățătorilor nu era unitară : unii învățători îmbrățișau socialismul și fuseseră printre cei mai activi sprijinitori ai cluburilor socialiste la sate, alții se aflau sub influența ideilor poporanismului, iar o mare parte își însușise teoria democrat-liberală a lui Spiru C. Haret. În perioada anilor 1907—1914 se produce un proces de limpezire a pozițiilor, în cadrul căruia adepții organizării politice de sine stătătoare a țărănimii au căpătat tot mai mult teren.

Asociația generală a învățătorilor și învățătoarelor din România a trecut prin numeroase frământări. Acestea se datorau mai ales deosebirilor în ce privește modul concret de acțiune, limitele pînă la care se putea merge în vederea emancipării politice a țărănimii, precum și în legătură cu programul care să stea la baza activității învățătorilor.

Imediat după răscoala din 1907, învățătorii au fost obiectul prigoanei guvernului, care, sub acuzația că ar fi „instigat” pe țărani la răscoală, a arestat, percheziționat și destituit un mare număr dintre ei¹⁸. Răspunzînd atacurilor oamenilor politici și ale presei, mai ales conservatoare, împotriva învățătorilor făcuți vinovați pentru răscoala din 1907, organul de presă al asociației, „Tribuna învățătorilor”, scria : „Să nu se dea meru toată vina pe seama instigatorilor, adevărați ori numai închipuiți, căci propaganda acestora — de se va dovedi — ar fi rămas fără urmă de n-ar fi fost o stare de lucruri ce n-aștepta decît scînteia... Să-și facă toți control de conștiință și vor vedea că cel mai de seamă instigator a fost foamea și deznădejdea țărănimii, dată pradă unei exploatare fără margini”¹⁹. Așadar, nu activitatea politică a învățătorilor a fost cauza răscoalei, ci înseși condițiile în care era nevoită să trăiască țărănimia.

La numai cîteva luni de la răscoalele țărănești, „Tribuna învățătorilor” cerea „să se cheme țărănimia la viața politică”²⁰, iar învățătorilor și preoților „să li se îngăduie a fi întrucîtva educatori politici ai țăranilor”²¹. Învățătorii și-au luat singuri această îngăduință, continuîndu-și activitatea lor nobilă consacrată ridicării economice, morale și politice a țărănimii.

¹⁶ C. Ionescu-Lungu, *Congresul de la Constanța*, Ploiești, 1911, p. 34.

¹⁷ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățămîntului”, VII (1911), nr. 4 din noiembrie, p. 2.

¹⁸ Vezi culegerea de studii *Învățătorii și răscoala din 1907*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1958, p. 16—93.

¹⁹ „Tribuna învățătorilor”, II (1907), nr. 25 din 5 aprilie.

²⁰ Ibidem, nr. 27 din 5 mai.

²¹ Ibidem.

La sfârșitul anului 1909 și începutul anului 1910, Asociația generală a învățătorilor și învățătoarelor din România era frământată de o problemă fundamentală: ce politică trebuie să facă învățătorii? În presa învățătoarească, centrală și locală, au apărut numeroase articole pe această temă. Ideile erau contradictorii. Astfel, „Tribuna învățătorilor” era de părere că „învățătorii au datoria să se arate ca reprezentanții ai țărânimii”²², susținând că „țara noastră a ajuns la un punct al evoluției sale de unde nu poate merge mai departe *cu bine* dacă viața politică nu se lărgeste”²³. Dar gazeta declara că propunerea de creare a unui partid al învățătorilor „ar fi prima dovadă că nu ne-a crescut încă masea de minte... politică”²⁴. În legătură cu ideea creării unui partid țărănesc, „Tribuna învățătorilor” aprecia că „tendința aceasta, pe lângă că-mi pare imposibil de realizat, dar mai are cusurul de a fi primejdioasă, fiindcă... cea mai fericită țară nu e aceea în care o singură clasă dictează”²⁵. Ideea armoniei sociale era însușită de mulți învățători. Pe aceeași linie se situa și celălalt organ central de presă al asociației, „Revista Asociației generale a învățătorilor”. Președintele asociației, C. Ionescu-Lungu, scria: „Sîntem absolut liberi pe acțiunea noastră de cetățeni și ne putem înscrie în orice partid, sub aripa oricărui om politic. Ca *învățători* însă *sîntem datori* să lucrăm cum putem în cercul nostru politic pentru clasa noastră”²⁶. O asemenea poziție era dominantă la învățătorii înscriși deja în partidele politice și care sperau că din interiorul acestora vor putea obține o ameliorare a situației țărânimii.

Deoarece discuțiile erau adesea confuze, iar de rezultatul lor depindea atitudinea principială de viitor a învățătorilor față de problemele politice, organul Partidului Social-Democrat, „România muncitoare”, a publicat un articol semnat de M.Gh. Bujor intitulat *Politica învățătorilor*, în care se explica faptul că, deoarece partidele politice au întotdeauna caracter de clasă, iar partidele burgheze apără interesele clasei dominante, învățătorul trebuie să ia o altă cale: „El trebuie să lumineze pe țărani, să-i învețe să devină cetățeni, să le arate câte au suferit de-a lungul veacurilor de la stăpînitori, să-i deprindă să lupte pe cale economică prin înjgheburile ce le au, pe cale politică de asemeni, pentru a-și apăra *ei singuri*, nu prin boieri, prin avocații lor, interesele lor cele mari. Să-i îndemne să lupte pentru libertăți, pentru drepturi noi, pentru *votul universal*, prin care vor tăia din atotputernicia și din destrăbălarea fără frîn a claselor de sus”²⁷. În același număr, „România muncitoare” publica apelul *Către învățători și învățătoare*, prin care-i îndemna să desfășoare o activitate susținută pentru emanciparea țărânimii.

În zilele de 14-16 iulie 1910 s-a ținut la Constanța un congres al învățătorilor și învățătoarelor din România, în cadrul căruia s-a dezbătut și problema politicii pe care trebuiau s-o facă învățătorii.

²² Ibidem. IV (1909). nr. 82 (10) din 20 decembrie.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem. IV (1910). nr. 85-86 (13-14) din 5-20 februarie.

²⁵ Ibidem. nr. 91 (22) din 20 iunie.

²⁶ „Revista Asociației generale a învățătorilor din România”, XI (1910), nr. 5 din octombrie, p. 129.

²⁷ „România muncitoare”, XI (1910), nr. 37, din 15 iulie.

Conducerea a rămas la ideea că învățătorii pot face politică în cadrul oricărui partid, dar să nu încerce să-și impună ideile politice în asociație. Cu prilejul acestui congres s-a afirmat învățătorul Ion Mihalache, care a ținut un discurs vehement împotriva politicii duse de liberali și conservatori și a cerut ca în conducerea asociației să nu mai fie aleși învățători înregistrați în aceste partide²⁸. Deși congresul n-a luat nici o hotărâre, terenul sciziunii asociației pe problema atitudinii politice a învățătorilor în rîndul țărănimii era pregătit.

Din 1910 cererile învățătorilor de a fi aleși în consiliile comunale, județene, precum și în parlament, fără a fi obligați să demisioneze din funcția lor devin tot mai insistente. Ideea că învățătorii trebuie să fie recunoscuți ca exponenți politici ai țărănimii își făcea tot mai mult loc. În acest sens „Tribuna învățătorilor” scria: „Este absolută nevoie să figureze în parlamentul țării învățători și preoți ca reprezentanți ai colegiului III, colegiul țărănimii”²⁹.

Într-o atmosferă încordată a avut loc în decembrie 1913, la București, un nou congres al învățătorilor. La acest congres, I. Mihalache a fost ales președintele Asociației învățătorilor și învățătoarelor din România cu 154 de voturi contra 151. Descriind atmosfera în care s-a desfășurat congresul și mai ales atitudinea grupului din jurul revistei „Vremea nouă”³⁰, „Tribuna învățătorilor” scria: „Grupul acesta, de altfel foarte disciplinat în ură și violență, n-avea decît o lozincă: Jos comitetul; și decît un strigăt: Mihalache! Mihalache! Mihalache!”³¹. „Revista învățătorimii române”, aparținînd vechii conduceri a asociației, considera acest congres drept „Waterlooul mișcării dăscălești”, deoarece aici congresiștii „au îngropat mișcarea și prestigiul dăscălesc”³². În același timp, învingătorii declarau că congresul reprezintă „un mare succes moral” al revistei „Vremea nouă”³³. Alegerea lui I. Mihalache în fruntea Asociației învățătorilor reprezenta victoria acelei grupări a corpului didactic primar care se pronunța pentru reforme structurale în viața satului, în primul rînd pentru limitarea mării proprietăți moșierești și improprietății ca țăranilor, pentru lărgirea drepturilor lor politice și crearea unui partid țărănesc.

Partidul Țărănesc, întemeiat în 1918 și avînd în frunte pe I. Mihalache, avea să-și recruteze cea mai mare parte a cadrelor din rîndul învățătorilor.

PRESA PENTRU TĂRĂNIMIE

În perioada 1907–1914 au apărut numeroase ziare și reviste adresate țărănimii. Tipărite, adesea cu sacrificii, de preoți și de învățători sau alți sprijinitori ai țărănimii, acestea au apărut în diverse puncte geografice ale țării, avînd, cele mai multe, o existență scurtă, deoarece nu

²⁸ „Vremea nouă”, I (1910), nr. 1 din 1 octombrie, p. 23, și I (1911), nr. 5 din 1 februarie, p. 38.

²⁹ „Tribuna învățătorilor”, V (1911), nr. 10 din 20 ianuarie.

³⁰ „Vremea nouă” a apărut în octombrie 1910 și grupa în jurul său pe învățătorii care susțineau necesitatea creării unui partid politic a cărui bază socială să fie țărănimia. Directorul politic al acestei reviste a devenit I. Mihalache.

³¹ „Tribuna învățătorilor”, VIII (1914), nr. 159 din 5 ianuarie.

³² „Revista învățătorimii române”, XIV (1914), nr. 8, 9 și 10 din aprilie mai iunie.

³³ „Vremea nouă”, IV (1911), nr. 5, din ianuarie, p. 150.

puteau rezista greutăților materiale și șicanelor autorităților burghezo-moșierești. Deși nu s-a păstrat decât un număr relativ mic din aceste publicații, ele ne dau o imagine asupra muncii intense, pline de abnegație, pusă în slujba îmbunătățirii situației economice, sociale, culturale și politice a țărănimii. Au existat și multe ziare și reviste scoase de partidele de guvernământ care urmăreau să cîștige clientela politică, să abată țăranimea de la lupta pentru o viață mai bună, inoculîndu-i idei mistice, fataliste. Dar nu acestea reprezentau elementul dinamic care să inspire un suflu nou într-o lume în care continuau să dăinuie rămășițe feudale. În cele ce urmează vom prezenta cîteva gazete scrise pentru țăranime în ordinea locului și a timpului de apariție.

În București continua să fie editată, sub direcția lui Gh. Dumitrescu-Bumbești, revista lunară „Șezătoarea sateanului”, la care colaborau personalități prestigioase ca G. Coșbuc, dr. C.I. Istrati, prof. L. Mrazec, Vasile M. Kogălniceanu etc. „Șezătoarea sateanului”, care se declara „Revista poporanistă a mișcărilor culturale și economice”³⁴, acorda o mare atenție formelor de cooperare din lumea satelor. Într-un articol intitulat *Spiritul social în cooperare* se arăta că „mișcarea cooperatistă, dacă prin doctrina ei pur economică a dat sateenimii o renaștere financiară sănătoasă, o împuternicire economică solidă, în același timp i-a format duhul de întovărire”³⁵. Influențați, probabil, de ideile lui Ch. Fourier și R. Owen, teoreticienii mișcării cooperatiste de la „Șezătoarea sateanului” declarau că „credința noastră neclintită este că cooperarea va fi ultima și definitivă dezlegare a chestiunii sociale”³⁶. Din punct de vedere politic, „Șezătoarea sateanului” susținea că „începutul libertăților economice prin băncile populare, obști și celelalte cooperative trebuie să fie urmat cît de curînd de libertăți politice pentru masele cele mari ale națiunii”³⁷. Revista a susținut orice mișcare politică la sate, iar în 1914 își exprima regretul că în parlamentul care discuta probleme vitale pentru țăranime aceasta lipsește „ca un nevîrsnic pe care tata și mama îl dau în tindă pînă vor plăni ceva despre dînsul”³⁸. Reforma agrară și cea electorală erau apreciate ca un pas pe calea dreptății: „Zicem pe calea dreptății, pentru că a-i da pămînt și vot sateanului nu înseamnă a-i face un hafir sau o pomană, ci un act de dreptate”³⁹. „Șezătoarea sateanului” a adus o contribuție remarcabilă la întărirea solidarității țăranimii în lupta împotriva marii proprietăți agricole și a speculanților intermediari, cultivînd ideea eliberării țăranilor prin mijloace proprii de sub exploatarea moșierească.

Tot la București a apărut în perioada 1906—1908 publicația bilingvă „Apărătorul sateanului” (cu subtitlul „Revista lunară pentru stîrpirea relelor de care e lîntuită populațiunea rurală”), scoasă de A. Nițeanu. Revista avea un caracter de culturalizare, de inițiere a țăranilor în problemele unei agriculturi științifice etc. Deși problemele politice apar extrem de rar în paginile revistei, aceasta declara totuși că „lărgirea

³⁴ „Șezătoarea sateanului”, IX (1907), nr. 1 din ianuarie, p. 1.

³⁵ Ibidem, XIII (1911), nr. 12 din decembrie, p. 2.

³⁶ Ibidem, XIV (1912), nr. 11 din noiembrie, p. 1.

³⁷ Ibidem, XV (1913), nr. 1 din ianuarie, p. 27.

³⁸ Ibidem, XVI (1914), nr. 3 din martie, p. 2.

³⁹ Ibidem, p. 3.

sistemului electoral cu excluderea censului va fi, desigur, un mare pas spre progres”⁴⁰. Prin aceasta „Apărătorul săteanului” se încadra în frontul larg de luptă pentru democratizarea vieții politice a țării, pentru participarea țăranimii la viața publică.

Deși nu a fost un ziar dedicat special țăranimii, „Adevărul”, de sub direcția lui C. Mille, se situează în fruntea presei de mare tiraj care a dezbătut problema țărănească de pe o poziție înaintată. „Adevărul” a protestat împotriva represiunilor sîngeroase din 1907 și a goanei după „instigatori”, a susținut necesitatea improprietății țăranilor și a votului universal, a demascat abuzurile autorităților, proprietarilor și arendașilor. „Adevărul” a cultivat cu tenacitate ideile democratice burgheze, a luptat împotriva rămășițelor feudale, pentru o mai echitabilă distribuție a proprietății funciare și pentru participarea neîngrădită a țăranimii la viața politică.

La Balș apărea revista „Vorbe bune” (1904—1910), care a devenit revista cercurilor culturale din România. Dînd sfaturi privind organizarea cercurilor culturale, temele și problemele ce urmau să fie dezbătute în cadrul acestora, revista „Vorbe bune” a adus o contribuție de preț la răspîndirea științei și culturii la sate. Aceasta nu convenea claselor dominante. În timpul răscoalei din 1907, directorul revistei, G. Vasilescu, a fost arestat, încașatorii și difuzorii torturați⁴¹. Și după reparația ei în septembrie 1907, autoritățile au încercat să oprească difuzarea acestei reviste prin sate⁴².

Revista considera activitatea cercurilor culturale la sate ca un factor esențial de progres: „Lumină! Lumină! și iar lumină! trebuiește acestui popor. Lumina este izvorul progreselor pe toate căile de propășire”⁴³. Justificînd activitatea sa în favoarea țăranimii, gazeta „Vorbe bune” scria: „Țăranii sînt pătura cea mai de seamă a neamului nostru. Ei alcătuiesc pîrghia puternică pe care se întemeiază statul românesc și sînt aproape singurul element producător în această țară”⁴⁴. Gazeta se pronunța pentru lărgirea drepturilor politice ale țăranimii și prin activitatea ei a contribuit indirect la ideea organizării acesteia.

Timp de un an de zile (1909—1910) a apărut la Ploiești ziarul „Lumina satelor”, sub conducerea lui I. Naum-Papazopol și a lui Gh. Becescu-Silvan. În articolul *Programul nostru* se fixau următoarele direcții de acțiune ale noii publicații: „Răspîndirea luminei în populațiunea muncitorească de la sate și din orașe cît mai adînc și mai temeinic, prin publicațiuni, societăți culturale, școli de adulți, școli practice, industriale, agricole, atenee satești, biblioteci, teatre populare etc.”; „înfîințarea și sprijinirea pe o scară cît mai întinsă a tovărășiilor populare economice, de credit și de desfacere”; „apărarea și ajutorarea sătenilor... prin presă, prin întruniri, prin asistențe judiciare, administrative, medicale etc.”⁴⁵.

⁴⁰ „Apărătorul săteanului”, II (1907), nr. 5 din 15—31 mai, p. 72.

⁴¹ Arhiva istorică centrală a statului, fond. Ministerul Instrucțiunii, dos. 824/1907, f. 118 și 225.

⁴² „Vorbe bune”, IV (1908), nr. 8 din aprilie, p. 1.

⁴³ Ibidem, V (1909), nr. 7—8 din martie—aprilie, p. 9.

⁴⁴ Ibidem, VI (1910), nr. 2 din ianuarie, p. 2.

⁴⁵ „Lumina satelor”, Ploiești, I (1909), nr. 1 din 1 martie.

Această gazetă enunța într-o formă empirică ideea unei alianțe între clasa muncitoare și țărănime, în scopul „contopirii acestor pături producătoare într-o singură putere unită și luminată”⁴⁶. Datorită programului său, „Lumina satelor” a întâmpinat foarte multe dificultăți din partea autorităților. Astfel aflăm că în comuna Strîmbenii de Munte notarul și jandarmii au arestat și dat în judecată țărani pentru că au citit „Lumina satelor”, fiind acuzați de „ultragiu și rebeliune”⁴⁷. În noiembrie 1909 redacția revistei lansează apelul creării unei tovărășii cu numele „Lumina satelor”, care să se întemeieze „potrivit legilor țării, după toate formele și cu toate chezașiile ei, întocmai cum se întemeiază toate celelalte tovărășii cooperative populare”⁴⁸. Această intenție nu s-a putut realiza, deoarece, persecutată de autorități, revista și-a încetat apariția. Intenția întemeierii unei organizații țărănești după o prealabilă activitate de pregătire a viitorilor membri rămîne meritorie și pozitivă pentru acea vreme.

În satul Valea lui Cîne din jud. Gorj a apărut în 1910 gazeta „Luceafărul satelor”, avînd subtitlul pretențios de „Revistă lunară de pedagogie, sociologie, literatură”⁴⁹. Revista vedea în școală „izvorul care alimentează propășirea sau progresul pe cale economică, culturală și morală a satelor”⁵⁰, iar în băncile populare „mîntuirea noastră”⁵¹. Scrisă pentru țărănimea din județul Gorj, gazeta și-a adus contribuția la ridicarea nivelului cultural al sătenilor și la dezvoltarea spiritului lor de colaborare în cadrul unor organizații proprii.

Asociația învățătorilor din județul Vlașca scotea în comuna Măgura foaia lunară „Glasul satelor” (1912—1913), care urmărea „a izgoni mizeria și ignoranța din «Plevna cea internă»”⁵². Gazeta milita pentru acordarea de drepturi politice pentru țărănime care să fie chemată în „frontul general”, după ce a fost „redușă de 46 ani în rezervă”⁵³. De asemenea se arăta necesitatea intensificării muncii în vederea sădirii în conștiința țăranilor a ideii că „mîntuirea nu le poate veni decît de la ei, alegînd deputați în cameră pe adevărații prieteni ai cauzei lor”⁵⁴.

În anii 1908—1911 Asociația învățătorilor din județul Argeș a editat ziarul „Învățătorul satelor”. În articolul *Programa noastră* se arăta: „Trăind în mijlocul satelor, între săteni, credem că vom fi de folos atît sătenilor, cît și conducătorilor țării înființînd acest ziar, căci pe de o parte vom face cunoscut sus năzuințele, păsurile sătenilor, iar pe de alta vom arăta sătenilor, explicîndu-le legile și diferitele măsuri ce se vor lua pentru ei, arătîndu-le pe adevărații prieteni”⁵⁵. Ziarul a inițiat crearea societății „Solidaritatea” la 22 aprilie 1910 cu sediul la Pitești, care-și propunea organizarea de conferințe, societăți de lectură

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ „Adevărul”, XXI (1909), nr. 7113 din 25 iulie.

⁴⁸ „Lumina satelor”, Ploiești, I (1909), nr. 10 din 1 noiembrie.

⁴⁹ „Luceafărul satelor”, Valca lui Cîne, I (1910), nr. 1 din 1 februarie.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² „Glasul satelor”, Măgura-Vlașca, I (1912), nr. 1 din 1 mai.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, nr. 6 din 1 noiembrie.

⁵⁵ „Învățătorul satelor”, Pitești, I (1908), nr. 1 din 1 august.

la sate, biblioteci, urmărind să ridice nivelul cultural și politic al țăranilor⁵⁶.

Din 1911 pînă în 1913 apare la Pitești, ca organ al Asociației corpului didactic primar, ziarul „Învățătorul”, care cerea intelectualilor de la sate: „Încălziți-vă inimile cu răspîndirea luminei și culturii la sate, căci ridicarea economică a poporului nu se poate face decît prin ridicarea culturală”⁵⁷. Exprîmîndu-și convingerea că „viitorul țării noastre stă în masa țărănească”, „Învățătorul” amîntea, ca un deziderat, de „mult visatul nostru partid țărănesc”⁵⁸, fără însă a fi întreprins acțiuni concrete în vederea realizării acestuia.

Un grup de învățători din Vlașca scotea în comuna Letca Veche „Foaia țaranului român” (1912—1914), care explica pe înțelesul țăranilor legile țării. Gazeta propaga ideea organizării țărănimii pe județe: „Ce-ar fi cînd toți țărani dintr-un județ, să zicem Vlașca, s-ar uni într-o asociație țărănească? Atunci am avea o asociație (tovărășie) țărănească de 50—60 mii de țărani”⁵⁹. Și ziarul continua: „În alt chip se uită cei mari din țara noastră la unul și în alt chip la o sută, o mie strînși într-o tovarășie!”. În cadrul acestei tovarășii, gîdeau inițiatorii noii organizații, țărani vor arăta „dorințele, nedreptățile, asupririle, iar asociația va aduce cazul la cunoștința celor mari. Și cum cei mari știu atunci că au în față o asociație de mii de oameni, vor face repede, foarte repede dreptate și nu vor mai cocoloși totul ca pînă acum”⁶⁰. Redacția gazetei a trecut de la teorie la practică, înființînd în comuna Letca Veche asociația „Mîntuirea țaranului”⁶¹. După întemeiere, asociația a luat hotărîrea de a ține în zilele de 15—16 august 1913, la Giurgiu, un congres al țăranilor din Vlașca⁶². Participarea României la cel de-al doilea război balcanic a făcut ca acest congres să nu mai aibă loc, iar anunțarea reformelor agrare și electorală de către Partidul Național-Liberal a determinat „Foaia țaranului român” să susțină acest partid, abandonînd principiul organizării țărănimii într-o asociație cu caracter politic.

În Moldova, la Podul Iloaiei (jud. Iași), apărea în 1912, de două ori pe lună, „Gazeta satelor”. În articolul de fond al primului număr se scria: „Scopul nostru hotărît este: ridicarea morală și materială a țărănimii pentru fericirea întregului neam românesc”⁶³. În vederea realizării mai depline a acestui scop, pe lîngă „Gazeta satelor” a luat ființă un cerc cultural⁶⁴, care și-a adus contribuția la ridicarea nivelului de pregătire intelectuală — și implicit politică — a țărănimii.

O „foaie de contribuție la răspîndirea luminei în popor”, intitulată „Lumina poporului”, a apărut în 1912 la Coroiești, jud. Tutova. Pe lîngă diversele sfaturi practice, revista se ocupa și de „tălmăcirea pe scurt și pe înțelesul tuturor a legilor cu care săteanul vine mai des în

⁵⁶ Ibidem, 11 (1909), nr. 5 din 15 decembrie.

⁵⁷ „Învățătorul”, Pitești, I (1911), nr. 1 din 1 mai.

⁵⁸ Ibidem, nr. 6 din octombrie.

⁵⁹ „Foaia țaranului român”, Letca Veche, I (1913), nr. 5 din aprilie.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, nr. 7 din iunie.

⁶³ „Gazeta satelor”, Podul Iloaiei, I (1912), nr. 1 din 1 ianuarie.

⁶⁴ Ibidem.

atingere”⁶⁵. Prin aceasta se urmărea ca țăranii să cunoască legile și să se adreseze justiției în cazul în care se considerau nedreptățiți de proprietari, arendași sau de autoritățile locale de stat.

În 1912 apărea la Tg.-Neamț ziarul „independent-umanitar” „Opinca și ciocanul”, care preciza că „nu vom face cîtuși de puțin politică, dar vom executa cu toată asprimea pe cei care îi vom afla că sînt apăsători pe nedrept ai Opinței și Ciocanului, elemente absolut necesare pentru progresul patriei”⁶⁶. Din păcate, ziarul avea un pronunțat caracter mistic, ca și „Prietenul țăranului”, care apărea în 1914 la Piatra-Neamț și care de altfel se și intitula : „Revistă religioasă, culturală și economică pentru săteni”⁶⁷.

Cea mai importantă gazetă scrisă special pentru țăranime în perioada de care ne ocupăm este, fără îndoială, „Gazeta țăranilor”. De aceea credem utilă o analiză mai amplă asupra conținutului acesteia, evidențiind rolul pe care l-a avut la pregătirea terenului prielnic apariției partidului țăranesc. „Gazeta țăranilor” a apărut într-un centru cu tradiție în lupta pentru emanciparea politică a țăranimii, comuna Mușătești din județul Argeș. Aici și-a desfășurat o bună parte din activitate C. Dobrescu-Argeș, care a întemeiat în 1892 în Mușătești o tipografie și o gazetă pentru țărani. După moartea acestuia, conducerea gazetei a fost preluată de Al. Vălescu, „cel mai de seamă și mai apropiat colaborator al lui C. Dobrescu-Argeș”⁶⁸. În septembrie 1906 Vasile M. Kogălniceanu împreună cu Al. Vălescu au încercat să creeze un partid țăranesc, al cărui organ de presă urma să fie „Gazeta țăranilor”. Pentru acest lucru, considerându-i instigatori, guvernul liberal a arestat pe Vasile M. Kogălniceanu și Al. Vălescu, iar tipografia „Gazetei țăranilor” a fost închisă. După eliberarea lui Al. Vălescu, „Gazeta țăranilor” și-a reluat apariția, continuînd să militeze pentru emanciparea țăranimii, inclusiv pentru crearea unui partid țăranesc. Cu prilejul amnistiei din august 1907, „România muncitoare” saluta „pe Kogălniceanu și Vălescu, jertfe ale luptei pentru ridicarea țăranimei, victime ale urei stăpînitorilor”⁶⁹.

Dacă în februarie 1908 Al. Vălescu declara că „legile pe care guvernul le-a votat și cele ce sînt în studiu au realizat o bună parte din ceea ce ar fi susținut un asemenea partid (țăranesc—I.S.)”⁷⁰, în iulie 1908 considera că este necesară organizarea la sate de „cluburi, cercuri și reuniuni culturale de tot felul”⁷¹.

La începutul anului 1910, gazeta începea să militeze din nou, în mod deschis, pentru crearea unui partid țăranesc : „Acum sau mai tirziu un partid țăranesc se va înființa, căci e o necesitate politică în primul rînd ... Gazeta de față așteaptă chiar de acum părerile fruntașilor țăranimii asupra acestei importante chestiuni”⁷². În iunie 1910, Al. Vălescu propunea ținerea unui „congres țăranesc” în București⁷³. El preconiza ca congresul

⁶⁵ „Lumina poporului”, Coroiști-Tuțova, I (1912), nr. 1 din 15 martie.

⁶⁶ „Opinca și ciocanul”, Tg.-Neamț, I (1912), nr. 1 din 5 noiembrie.

⁶⁷ „Prietenul țăranului”, Piatra-Neamț, I (1914), nr. 1 din aprilie.

⁶⁸ Nicolae Gh. Teodorescu, *Mușătești, altar de lumină*, Pitești, 1947, p. 21.

⁶⁹ „România muncitoare”, III (1907), nr. 25 din 19–26 august.

⁷⁰ „Gazeta țăranilor”, XVI (1908), nr. 7 din 17 februarie.

⁷¹ Ibidem, nr. 28–29 din 13 și 20 iulie.

⁷² Ibidem, XVIII (1910), nr. 1 și 2 din 3 și 10 ianuarie.

⁷³ Ibidem, nr. 24 din 13 iunie.

să fie precedat de o consfătuire a delegaților din toate județele țării, în care scop a tipărit o înștiințare „pe care a trimis-o în toată țara pe la diferiți capi”⁷⁴. În urma răspunsurilor primite s-a hotărât ca consfătuirea să aibă loc în zilele de 22–23 august la București⁷⁵. Ea însă s-a ținut abia în noiembrie 1910, cu care prilej s-a fixat un „program practic de reforme necesare sătenilor”⁷⁶, care a fost publicat „în numele comitetului” sub semnăturile lui I. Haiducescu și Al. Vălescu. Acest program cerea vot egal, direct, secret și obligatoriu pentru români, obligația pentru proprietari și arendași de a da țăranilor pentru cultură trei sferturi din moșie, comasarea proprietății țărănești, izlazuri obligatorii pentru vitele țăranilor, impozit progresiv pe venit, restrângerea atribuțiilor jandarmilor rurali, desființarea prestației în natură, încurajarea industriei casnice, îmbunătățirea stării materiale a învățătorilor etc. Fără a fi revoluționar, acest program reflecta unele dintre dezideratele majore ale țărănimii și propunea soluții care ar fi dus la limitarea puterii politice și economice a moșierimii, la democratizarea vieții politice și la o îmbunătățire a condițiilor de existență ale țărănimii în general.

Ideea ținerii unui congres țărănesc și mai ales aceea a întemeierii unui partid țărănesc au îngrijorat autoritățile. Directorul Siguranței generale cerea prefectului de Argeș, la indicația primului ministru, un „raport documentat asupra activității lui Vălescu la sate pentru întemeierea partidului țărănesc”⁷⁷.

Dintr-o notă informativă aflăm că propaganda pentru înființarea unui partid țărănesc era deosebit de intensă în sate. Astfel numai județul Vlașca „numără în prezent ca aderenți ai partidului țărănesc un număr de 161 persoane devotate cu totul cauzei acestui partid, conștiente de ce vor, iar vreo 182 aderenți rezervați”⁷⁸. Și în celelalte județe se desfășura o activitate intensă: „Capii diferitelor centre sătești au liste complete de partizanii lor, liste care sînt centralizate de conducătorii unui județ, și se pare că totdeauna acești conducători caută a fi cît mai departe de reședința politico-administrativă a județului lor”⁷⁹.

Al. Vălescu scria în septembrie 1910: „Știm că ideea organizării țărănimii în partid politic, cum am mai spus-o, are aerul să zburlească pârul în capul multor politicieni..., dar poftescă la o discuție contradictorie din punct de vedere legal dacă le dă mîna”⁸⁰. Statul burghezomoșieresc n-a procedat la o discuție principială, ci la urmărirea și persecutarea celor ce lucrau pentru întemeierea partidului țărănesc. În asemenea condiții, încercarea din 1910 a rămas fără rezultat.

În 1912 Al. Vălescu reia încercarea de a întemeia cluburi politice la sate, în care „se vor discuta chestiunile asupra cărora corpurile legiuitoare sînt chemate a legifera, și-și vor da cu părerea sătenii sfătuindu-se

⁷⁴ Arhiva istorică centrală a statului, fond. Direcția poliției și Siguranței generale, dos. 97/1910, f. 7.

⁷⁵ Ibidem, f. 7 și 13.

⁷⁶ „Gazeta țăranilor”, XVIII (1910), nr. 48–49 din 28 noiembrie și 5 decembrie.

⁷⁷ Arhiva istorică centrală a statului, fond. Direcția poliției și Siguranței generale, dos. 97/1910, f. 24.

⁷⁸ Ibidem, f. 7–8.

⁷⁹ Ibidem, f. 8.

⁸⁰ „Gazeta țăranilor”, XVIII (1910), nr. 39 din 26 septembrie.

în cluburile lor cum le dictează trebuințele și trimițînd guvernului, corpurilor legiuitoare și deputaților aleși de ei memorii, moțiuni și explicațiuni asupra felului cum trebuie a se croi legile”⁸¹.

În noiembrie 1912, făcînd bilanțul celor 20 de ani de activitate a „Gazetei țăranilor”, Al. Vălescu scria : „Ne-am convins că țăranimea, numai grupîndu-se sub steagul unui partid propriu al ei, cu conducători destoinici ieșiți din rîndurile ei, își poate servi interesele așa cum ea o cere și a dovedi ceea ce trebuie să fie clasa cea mai puternică”⁸². După nerenșitele din 1906 și 1910, Al. Vălescu părea cam sceptic : „Va să mai curgă ceva apă pe gîrlă pînă ce un partid politic țăranesc o să ia ființă”⁸³. Cu toate acestea, el declara că „Gazeta țăranilor”, „atît cît va dura, își va face datoria, amintind fruntașilor de la sate neconținut acest ideal, mai mult sau mai puțin îndepărtat”⁸⁴.

După războaiele balcanice, Al. Vălescu aviza „boierimea și ciocoimea” că țăranimea este gata să răspundă la apelul unor trompete „dușmane acestei protipendade, care ar chema-o nu la îndeplinirea datoriilor, ci la smulgerea unor drepturi ce de atîta vreme i s-au nesocotit, și atunci ar fi o reeditare a anului 1907 cu mult mai groaznic și ale cărui rezultate se vor întoarce numai contra acestei protipendade lacome și neprevăzătoare, nu ca în 1907 tot contra țăranimii”⁸⁵. El a comentat favorabil reformele propuse de Partidul Național-Liberal și s-a străduit să inițieze o acțiune de masă pentru a impune îndeplinirea lor : „Iar noi, în marea masă a poporului rural fiind puterea, să ne mișcăm ținînd cei mai cu pricepere sfătuiri în fiecare sat și pornind scrisori către corpurile legiuitoare și guvern cu miile prin care să cerem înfăptuirea cît mai grabnică și mai largă a celor două reforme”⁸⁶. Această propunere se pare că a avut efect, pentru că „Gazeta țăranilor” consemnează faptul că din sate au pornit sute de petiții către parlament⁸⁷.

Deoarece conservatorii se opuneau cu energie reformelor, Al. Vălescu cerea : „Și în cazul cînd potrivnicii reformelor ar recurge la răzvrătiri pentru a opri votarea acestor reforme, pe cale pașnică vom porni și noi din fiecare sat cîte o delegație de 5—6 țărani la București, nu cu scopul de a înfricoșa, ci de a ne arăta și mai viu și a ne susține și mai pipăit înfăptuirea cererilor noastre”⁸⁸. El cerea țăranimii să se întrunească „într-o adunare uriașă la București la toamnă, cînd vor începe a se alcătui reformele, spre a-și arăta și prin viu grai voința ei de a fi și de a hotărî asupra soartei sale”⁸⁹. Acest apel evidențiază caracterul mișcării țăranimii, lupta ei energetică împotriva moșierimii și a exponenților ei politici pentru impunerea unor reforme cu caracter bughezo-democratic care ar fi contribuit la dezvoltarea generală a țării.

Izbucnirea războiului a pus capăt luptelor în legătură cu reforma agrară și cu cea electorală, pe primul plan al vieții politice trecînd pro-

⁸¹ Ibidem, XX (1912), nr. 19 din 13 mai.

⁸² Ibidem, nr. 45 din 11 noiembrie.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, XXI (1913), nr. 27 din 15 septembrie.

⁸⁶ Ibidem, XXII (1914), nr. 24—25 din 15—22 iunie.

⁸⁷ Ibidem, nr. 26—27 din 29 iunie—6 iulie.

⁸⁸ Ibidem, nr. 24—25 din 15—22 iunie.

⁸⁹ Ibidem, nr. 26—27 din 29 iunie—6 iulie.

blemele legate de desăvârșirea unității naționale a României. O dată cu aceasta, și presa scrisă pentru țărănime—care a mai continuat să apară— a abordat tot mai puțin problemele sociale și economice, acordând prioritate chestiunii legate de eventuala participare a României la război.

Presa scrisă pentru țărănime reprezintă un aspect important al mișcării țărăniste din România. Scrise pe înțelesul țăranilor, cuprinzând aria geografică a întregii țări, abordând probleme fundamentale pentru progresul general al societății românești, cerînd înfăptuirea unei repartiții mai echitabile a proprietății funciare și legiferarea unei mai largi participări a țărănimii la viața politică, gazetele de care ne-am ocupat au adus o contribuție substanțială la răspîndirea culturii la sate, la democratizarea vieții publice, la găsirea unor forme organizatorice de luptă a țărănimii în vederea îmbunătățirii vieții sale.

Deși erau dominate de o ideologie mic-burgheză agrariană, năzuind spre o „egalitate” socială, cultivînd cultul muncii, aceste gazete, ca și întreaga mișcare țărănistă, au avut un rol *progresist în acel moment istoric*, deoarece luptau pentru desființarea latifundiilor, a resturilor de relații feudale din economia României. Din punct de vedere politic, presa scrisă pentru țărănime exprima democratismul mic-burghez înaintat, contribuind substanțial la pregătirea terenului pe care avea să apară partidul țărănesc ca organizație politică a întregii țărănime în lupta pentru lichidarea latifundiilor și împărțirea pămîntului la țărani.

Editarea și răspîndirea gazetelor scrise pentru țărănime comporta, în acele condiții concret istorice, greutăți enorme. De aceea cu atît mai mare este meritul acelor care, înfruntînd persecuțiile și șicanele autorităților burghezo-moșierești, făcînd adesea mari sacrificii materiale personale, au reușit totuși să răspîndească în sate o făclie de lumină și speranța că prin mijloace proprii țărănimea își va putea îmbunătăți viața.

Amintindu-și de anii cînd desfășura activitatea sa de apostolat, Al. Vălescu scria în 1921 că difuzarea „Gazetei țăranilor” se făcea prin țărani care mergeau pe jos „din sat în sat de la Argeș pînă la Mehedinți și Dorohoi, nerămînînd nici cel mai mic sat sau cîtun nevizitat de ei de cel puțin 2—3 ori pe an”⁹⁰. Astfel, aceste gazete contribuiau la ridicarea conștiinței politice a țărănimii, la înțelegerea mai clară a intereselor ei majore: lichidarea marii proprietăți funciare și participarea activă la rezolvarea treburilor obștești.

ÎNCERCĂRI DE CREARE A UNUI PARTID ȚĂRĂnesc

Pe lîngă încercările lui Al. Vălescu, în perioada 1907—1914 s-au înregistrat mai multe acțiuni izolate, locale, de creare a unui partid țărănesc. În mai 1907 apăsese la Buzău, sub direcția lui Alex. C. Popescu-Berca, gazeta „Plugul”, care din primul număr declara că a luat „inițiativa de a pune bazele unui partid țărănesc, ca în chipul acesta să ne strîngem cu toții să ne sfătuiți și să cîntăm să ne alegem numai oameni de ai noștri” (în parlament)⁹¹. Gazeta mai susținea că a venit timpul „să

⁹⁰ Al. Vălescu, *Schiță asupra luptei dusă pentru înființarea partidului țărănesc*, Pitești, 1921, p. 5.

⁹¹ „Plugul”, Buzău, I (1907), nr. 1 din 3 mai.

ne arătam și noi nevoile noastre, să ne cerem și noi drepturile noastre, să ne apărăm și noi interesele”, deoarece dreptatea „trebuie să ne-o câștigăm noi prin noi”⁹².

Graba cu care s-au desfășurat alegerile a făcut ca noul partid să nu aibă timpul necesar organizării. „Cu toate acestea — scria gazeta —, credem că activitatea noastră nu trebuie întreruptă, rolul nu trebuie mărginit”⁹³. Încercarea de a crea un partid la numai câteva luni de la răscoală, propaganda desfășurată în rîndul țărănimii pentru a adera la noua organizație au determinat intervenția autorităților. Directorul gazetei „Plugul”, inițiatorul partidului țărănesc din județul Buzău, a fost arestat, dus la parchet, maltratată, iar gazeta confiscată. Al. C. Popescu-Berca mărturisea: „Am fost socotit de criminal cînd am afirmat că ne vom încerca să punem bazele unui partid țărănesc”⁹⁴. Astfel această încercare a eșuat datorită intervenției organelor represive ale statului burghezo-moșieresc.

Tot în 1907 a apărut la Ploiești, sub direcția politică a prof. univ. N. Basilescu, gazeta „Talpa țării”, care avea subtitlul de „*Organ al Partidului Țărănesc*” (subl. ns.). În cadrul unei adunări țărănești ce a avut loc la Ploiești în ziua de 29 mai 1907, N. Basilescu, făcînd istoricul problemei agrare din România, susținea că „la origine nu fură decît proprietari și proprietăți libere”⁹⁵. Militînd pentru „dezrobirea țaranului român”⁹⁶, partidul pe cale de a se înființa își propunea să lupte pentru ca „fiecare țaran să aibă 10 pogoane de pămînt arabil; arendările să fie interzise; dijma să fie una din zece și în general tocmelile agricole să fie îndulcite și cinstite; birurile să fie reduse în proporțiune cu averea fiecăruia, iar *votul universal* să fie arma de luptă a țaranului român pentru a cuceri și apăra drepturile lui”⁹⁷.

Pe baza acestui program, Partidul Țărănesc a adresat un apel către alegătorii colegiului III din județul Prahova să voteze în alegeri pe N. Basilescu și S. Moisesescu, candidații acestui partid⁹⁸. Se pare însă că autoritățile nu au admis ca la numai două luni după marea răscoală țărănească să se facă agitație în rîndul țărănimii și au intervenit, suprimînd gazeta, din care apăruse doar un singur număr, punînd astfel capăt și acestei încercări de a întemeia un partid țărănesc.

O altă încercare s-a semnalat în 1910 în județul Dolj, unde prin gazeta „Curierul Olteniei” se anunța hotărîrea de a se pune „bazele unui solid partid țărănesc al județului Dolj”⁹⁹, care să ajute țărănimea să-și aleagă „adevărații reprezentanți în parlament”¹⁰⁰ și care „să lupte cu toată hotărîrea contra legilor și deciziunilor ce ar lovi în interesul ei”¹⁰¹. După informațiile prefectului județului Dolj transmise ministrului de interne, partidul pe cale de a se crea număra 1 500 de partizani¹⁰². A

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, nr. 2 din 13 mai.

⁹⁴ Ibidem, nr. 3 din 20 mai.

⁹⁵ „Talpa țării”, Ploiești, I (1907), nr. 1 din 30 mai.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ „Curierul Olteniei”, Craiova, XX (1910), nr. 803 din 19 septembrie.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, nr. 804 din 4 octombrie.

¹⁰² Arhiva istorică centrală a statului, fond. Direcția poliției și Siguranței generale, dos. 97/1910, f. 43.

avut loc o întrunire în comuna Galiciuica, unde s-au fixat candidații Partidului Țărănesc în alegerile generale, în frunte aflându-se M. Ciocil-teu, fost liberal, consilier și vicepreședinte al consiliului județean din Dolj¹⁰³. S-a hotărât de asemenea publicarea statutelor și întemeierea în Căiova a unui club al Partidului Țărănesc.

O asemenea încercare a provocat iretate în rîndul reacțiunii din Dolj. Aflăm din „Curierul Olteniei” că un politician „și-a permis să apos-trofeze pe primul nostru redactor, făcîndu-l responsabil de toate neorînduilele ce s-ar întîmpla în județ”¹⁰⁴. Ziarul de nuanță takistă „Lupta” scria despre inițiatorii Partidului Țărănesc: „Ceea ce este însă regre-tabil e faptul că nu-și dau seama că se joacă cu cel mai periculos foc, același care în 1907 a aprins satele”¹⁰⁵. Ziarul liberal „Doljul” cerea auto-rităților să ia „împotriva lor măsuri, să-i cheme la ordine, ca mișcarea lor nesănătoasă și nechibzuită să nu aibă urmări regretabile cu timpul”¹⁰⁶.

În aceste condiții, încercarea de creare a Partidului Țărănesc în județul Dolj a eșuat, sub presiunea forțelor reacționare coalizate, înainte de alegerile generale din 1910.

Ziarul „Minerva” din București ne informează că în 1910 s-a mai încercat crearea unui partid țărănesc în județul Dolj, avînd sediul în Calafat, cu scopul „de a forța celelalte partide politice ca în colegiul III să se trimită numai reprezentanți ai țărănimii”¹⁰⁷.

O altă încercare de creare a unui partid țărănesc s-a înregistrat în comuna Gogoșu din județul Mehedinți, unde mai mulți țărani intențio-nau să înființeze un partid sătesc-democrat care să-și pună candidați proprii în alegerile comunale, pentru ca „să dovedim locuitorilor săteni că sîntem capabili a administra comuna satisfăcînd și susținînd interesul fiecăruia în conformitate cu legile țării”¹⁰⁸. Se hotărîse chiar ținerea în ziua de 1 iulie 1910 a unei întruniri a Partidului Sătesc-Democrat în comuna Gogoșu, țărani fiind convocați prin afișe speciale ce fuseseră tipărite în orașul Turnu-Severin¹⁰⁹. Dar autoritățile au confiscat afișele, întrunirea a fost suspendată, iar inițiatorii puși sub anchetă¹¹⁰.

La sfîrșitul anului 1910 apărea la Buzău, „sub direcția unui comi-tet”, gazeta „Glasul săteanului”, cu subtitlul: „Organ al grupării alegă-torilor colegiului III din județul Buzău”. Această gazetă își propunea „stringerea relațiilor între toți alegătorii colegiului III în vederea unei acțiuni comune pentru afirmarea drepturilor cetățenești”¹¹¹. Într-un apel adresat țăranilor se spunea: „Pînă cînd să răbdăm ca noi, cari sîntem totul în această țară, să nu însemnăm nimic? Și atunci, fraților, cîtiva dintre noi, puțini la început, dar mai mulți mai în urmă, așa că astăzi putem spune cu mîndrie că numărăm peste 300, s-au gîndit că trebuie să rupem odată cu această viață din trecut în care muncitorimea noastră este înde-

¹⁰³ „Curierul Olteniei”, Craiova, XX (1910), nr. 808 din 15 noiembrie.

¹⁰⁴ Ibidem, nr. 804 din 4 octombrie.

¹⁰⁵ „Lupta”, Craiova, I (1910), nr. 155 din 14 noiembrie.

¹⁰⁶ „Doljul”, Craiova, III (1910), nr. 728 din 16 noiembrie.

¹⁰⁷ „Minerva”, II (1910), nr. 695 din 21 noiembrie.

¹⁰⁸ Arhiva istorică centrală a statului, fond. Direcția poliției și Siguranței generale, dos.

97/1910, f. 5.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 2.

¹¹⁰ Ibidem, f. 1, 5.

¹¹¹ „Glasul săteanului”, Buzău, I (1910), nr. 10 din 12 decembrie.

părtată în mod deghizat de la conducerea afacerilor țării și să începem o mișcare care să aibă drept scop redeșteptarea noastră la o viață politică nouă, viață în care va trebui să luăm parte cu toții la conducerea țării”¹¹². Și apelul continua : „Numai unindu-ne cu toții putem rupe lanțurile ce ne încâtușează și putem cere dreptul la o viață nouă”¹¹³. De aceea țărănimea era convocată pentru ziua de 30 decembrie 1910 în orașul Buzău la o întrunire unde „să chibzuim între noi cum trebuie să lucrăm ca să putem trimite în parlament și dintre noi un deputat”¹¹⁴. Dar, ca întotdeauna când era vorba de drepturile și libertățile țărănimii, autoritățile au intervenit, și gazeta „Glasul săteanului”, din care apăruseră doar două numere, a fost suprimată și cu aceasta și noua încercare de organizare politică a țărănimii a eșuat.

La începutul anului 1911, Comitetul Partidului Țărănesc din Covur-lui a lansat un apel către colegiul al III-lea în care se spunea : „Să cerem ca partidele politice și celelalte colegii să ne dea voie a ne prezenta omul nostru în alegeri. Să fim și noi considerați de oameni cu mintea largă și vrednici de stat la sfat”¹¹⁵. Se pare că partidele burgheze de guvernământ nu s-au lăsat înduioșate de acest apel, deoarece colegiul al III-lea a continuat să fie, cum spusese P.P. Carp, un „colegiu-minciună”.

Repetatele încercări de creare a unei organizații politice a țărănimii, urmărind lărgirea dreptului de vot sau cel puțin impunerea în parlamentul țării a unor reali reprezentanți ai țărănimii, demonstrează faptul că în perioada de care ne ocupăm se constată o activizare fără precedent a populației rurale, o tendință tot mai manifestă de participare la viața politică. Această mișcare pentru crearea unui partid țăărănesc demonstrează acuitatea necesității înlăturării marii proprietăți îmbibate cu resturi de relații feudale și a ruperii zăgazului care fusese înălțat în drumul maselor țărănești spre activitatea publică. Caracterul izolat, local al acestor încercări se datorește înseși condițiilor de viață în care trăia țărănimea, cea mai fărâmițată pătură a populației, precum și lipsei de drepturi politice constituționale reale (dreptul de întrunire, de organizare, de asociere). Însă principala cauză a eșecului repetatelor încercări de întemeiere a unei organizații politice țărănești s-a datorat votului cenzitar, care ținea țărănimea în afara vieții politice active.

În același timp, aceste încercări atestă speranța pe care și-o puneau acei intelectuali legați de țărănime în cele 38 de mandate care reveneau colegiului al III-lea, trăind cu nădejdea că s-ar putea crea un puternic bloc țărănesc în parlament care să impună o viață mai bună pentru masa țăranilor, în primul rînd o mai justă repartitie a pămîntului și o lărgire a dreptului de vot.

Orice încercare de organizare politică a țărănimii, fie chiar numai cu prilejul alegerilor, este plină de semnificații pentru momentul istoric respectiv. În același timp se făcea o școală, se acumula o experiență deosebit de utilă pentru viitor.

¹¹² Ibidem, nr. 2 din 25 decembrie.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ „Gazeta țăranilor” XIX (1911), nr. 5 din 30 ianuarie.

PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT ȘI MIȘCAREA ȚĂRĂNIȘTĂ

În perioada anilor 1907—1914, mișcarea socialistă din România a acordat o atenție mai mare problemei țărănești, propunând soluții proprii de rezolvare a chestiunii agrare. Nu ne propunem în cele ce urmează să abordăm poziția mișcării socialiste și a Partidului Social-Democrat față de problema agrară, ci doar aceea față de mișcarea țărăniștă și de organizarea politică a țăranimii.

Socialiștii erau conștienți de faptul că lor le revenea un rol însemnat în acțiunea de emancipare politică a țăranimii. Într-un articol publicat în 1908, N. D. Cocea scria : „E datoria noastră, a proletariatului orășenesc, să ne organizăm temeinic, să luptăm cu înverșunare, să luăm în mîini marea cauză a dezrobirii muncitorimii agrare prin votul obștesc”¹¹⁶. Iar M. Gh. Bujor, unul dintre cei mai buni cunoscători ai problemei agrare din acea vreme, arăta că socialiștii trebuie să acționeze în rîndul țăranimii și că, „oricît de grea și de primejdioasă (datorită persecuțiilor regimului burghezo-moșieresc. — I. S.) ar fi această muncă, ea trebuie să fie făcută”¹¹⁷. În septembrie 1910, scriind despre sarcina Partidului Social-Democrat de emancipare a țăranimii, O. Călin arăta : „A pătrunde la robii satelor, a ridica vâlul întinericului care îi orbește, acesta este rolul mare pe care, pe lângă altele, îl are de îndeplinit Partidul Social-Democrat . . . Căldura luptei noastre va pătrunde la sate, va încălzi inimile și va strînge pe robii de decenii în falange de luptă sistematică și rodnică. Atunci ne vom fi îndeplinit misiunea față de poporul de la sate”¹¹⁸.

Au existat și acțiuni în direcția realizării practice a acestor dezederate, pentru înfăptuirea alianței clasei muncitoare cu țăranimea. Astfel au fost organizate unele întruniri la sate, ca cea din comuna Dobreni, jud. Neamț, din august 1913, la care a participat din partea conducerii Partidului Social-Democrat Ilie Moscovici¹¹⁹; în alegerile din 1911 Partidul Social-Democrat a prezentat un candidat la colegiul al III-lea¹²⁰. Cluburile de la orașe puneau la dispoziția țăranilor broșuri și manifeste socialiste¹²¹, iar uneori membrii Partidului Social-Democrat desfășurau acțiuni de propagandă la sate¹²².

În general însă, activitatea în rîndul țăranimii era sporadică și cu totul insuficientă. Acest lucru s-a recunoscut și la Congresul Partidului Social-Democrat din aprilie 1914, arătîndu-se : „E rău că nu ne-am apropiat mai mult țăranimea”¹²³. Congresul a subliniat faptul că „a sosit momentul ca Partidul Social-Democrat să-și spună cuvîntul și să lucreze

¹¹⁶ N. D. Cocea, *Sînt pregătiți țăranii?*, în „România muncitoare”, IV (1908), nr. 36 din 17 septembrie.

¹¹⁷ M. Gh. Bujor, *După doi ani*, în „România muncitoare”, V (1909), nr. 1, 2, 3 din 1, 5, 8 martie.

¹¹⁸ O. Călin, *Partidul social-democrat și țăranimea*, în „România muncitoare”, VI (1910), nr. 57 din 23 septembrie.

¹¹⁹ „România muncitoare”, VIII (1913), nr. 88 din 11 noiembrie.

¹²⁰ Ibidem, VII (1911), nr. 100 din 24 februarie.

¹²¹ Ibidem, V (1909), nr. 85 din 10 decembrie.

¹²² Ibidem, X (1914), nr. 48 din 1 mai.

¹²³ Ibidem, nr. 39 din 10 aprilie.

la sate”¹²⁴, iar un vorbitor a declarat : „Trebuie să ne ducem la sate și să activăm acolo”¹²⁵.

La 10 iunie 1914 Comitetul Executiv al Partidului Social-Democrat a hotărât ca partidul să organizeze la sate o largă campanie de petiționare în favoarea votului universal și a exproprierii totale, iar în toamnă, când corpurile legiuitoare urmau să se întrunească spre a hotărî asupra înfăptuirii celor două reforme, se cerea ca „toată lumea să fie în stradă, în piețe și în jurul Camerei, care va trebui să se zguduie de izbirea valurilor populare și să se plece glasului tunător ce va cere pământ și drepturi pentru toți”¹²⁶. Izbucnirea războiului mondial a găsit Partidul Social-Democrat într-o febrilă activitate în favoarea celor două reforme determinante pentru dezvoltarea generală a României.

Partidul Social-Democrat n-a făcut în această perioadă pași hotărîți pe calea atragerii țărănimii la o viață politică activă. Dezaprobînd formele violente de luptă ale țărănimii, neluînd în considerație potențialul revoluționar al acesteia, socialiștii nu admiteau decît lupta legală, în primul rînd pentru dobîndirea votului universal. „Nu prin răscoală vă veți mîntui, nu prin amenințări și devastări veți ajunge la un rezultat folositor și trainic, ci căutînd a distruge puterea politică a ciocoilor, a proprietarilor și arendașilor”¹²⁷, scria „România muncitoare” în 1907.

În vederea obținerii revendicărilor proprii, Partidul Social-Democrat îndemna pe țărani să se organizeze după principiul luptei de clasă, „alcătuiindu-și syndicate, *dar numai ale lor*, nu laolaltă cu boierii, și alegînd pentru comună și pentru Cameră oameni *de-ai lor*, sprijinind pe singurul lor apărător sincer : Partidul Social-Democrat”¹²⁸.

În această perioadă, Partidul Social-Democrat n-a militat pentru crearea unui partid țărănesc, deoarece considera că „locul țăranilor, împilați, sărăciți, badjocoriți, prefăcuți în robi, este în partidul nedreptățiților și robilor, în partidul celor ce luptă din răsuputeri pentru prefacerea așezămîntelor de astăzi, în Partidul Social-Democrat”¹²⁹. Conducerea Partidului Social-Democrat n-a văzut posibilitatea sprijinirii unor organizații politice țărănești de sine stătătoare care să fie îndrumate spre realizarea unor deziderate fundamentale ale revoluției burghezo-democratice. Nu s-a apreciat nici măcar că ar fi posibil ca asemenea organizații politice ar putea fi aliate, pînă la un punct, cu Partidul Social-Democrat în vederea înfăptuirii unor aspirații ale maselor de țărani, în primul rînd o nouă reformă agrară și votul universal. Deși considera că din punct de vedere politic locul țărănimii este în Partidul Social-Democrat, o activitate propriu-zisă în această direcție nu s-a desfășurat, deoarece numai „cei care întîmplător sînt la sate pot și trebuie negreșit să răspîndească ideile noastre ; dar partidul trebuie să se abțină în întregimea lui de a porni vreo acțiune la sate”¹³⁰.

¹²⁴ Ibidem, nr. 40 din 13 aprilie.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, nr. 67 din 15 iunie.

¹²⁷ „România muncitoare” și răscoalele țărănești, în „România muncitoare”, III (1907), nr. 2 din 11—18 martie.

¹²⁸ Lupta de clasă și țăranii, în „România muncitoare”, VI (1910), nr. 13 din 15 aprilie.

¹²⁹ „România muncitoare”, X (1914), nr. 41 din 15 aprilie.

¹³⁰ Ibidem, VII (1911), nr. 16 din 1 mai.

Cu toate acestea, țărănimea a avut în mișcarea socialistă, în Partidul Social-Democrat un sprijinitor al intereselor sale, un militant activ pentru o nouă reformă agrară și pentru lărgirea drepturilor politice.

După răscoala din 1907, problema țărănească a ocupat un loc central în viața politică a României, clasele dominante fiind convinse că fără rezolvarea chestiunii agrare pozițiile lor ar fi permanent amenințate. În timp ce Partidul Conservator se opunea unor concesii reale făcute țărănimii, Partidul Național-Liberal a venit cu unele reforme care ar fi subminat marea proprietate și ar fi putut duce la o ameliorare evidentă a situației țărănimii.

Prin răspîndirea unor gazete scrise pentru țărănime, prin organizarea unor întruniri și conferințe, prin dezvoltarea unei rețele de bănci și cooperative satești, prin crearea de organizații politice la sate, mișcarea țărănistă din România a adus o contribuție pozitivă la cauza emancipării țărănimii și la lupta pentru lichidarea rămășițelor feudale din viața economică și pentru democratizarea social-politică a țării.

În rîndul țărănimii se simțea în perioada 1907—1914 tot mai mult necesitatea organizării, dese încercări înregistrate de a se crea un partid fiind expresia acestei necesități. Conducătorii noului partid se conturau a fi intelectuali satelor și burghezia satească, în plină dezvoltare, care se dovedea deosebit de dinamică în această perioadă de destrămare rapidă a moșierimii conservatoare. Această pătură avea strînse legături cu masa țărănimii, de care era legată prin interesul de a lichida marea proprietate și a obține drepturi și libertăți politice¹³¹.

Votul pe colegii a lipsit și în perioada 1907—1914 mișcarea țărănistă din România de posibilitatea întemeierii unui real și puternic partid țărănesc, care să impună lichidarea marii proprietăți funciare și dreptul de participare neîngrădită a covîrșitoarei majorități a populației țării la viața politică.

Numai pe baza reformei agrare care să asigure țărănimii o independență economică și numai prin votul universal care să-i acorde drept nelimitat de participare la activitatea politică se va putea forma și dezvolta partidul țărănesc.

Creat în 1918, Partidul Țărănesc a constituit rodul unei evoluții anterioare, în rîndul căreia perioada 1907—1914 ocupă un loc însemnat. De aceea activitatea Partidului Țărănesc și reformele de după primul război mondial nu pot fi apreciate la reala lor valoare fără sublinierea rolului mișcării țărăniste în viața economică și social-politică a României din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

¹³¹ V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România, în Studii și referate privind răscoala țărănească din 1907*, Edit. Academiei, 1957, p. 125.

CU PRIVIRE LA DATA MORȚII LUI NICOLAE ALEXANDRU
BASARAB

DE

ȘT. OLTEANU

În 1869, Orbán Balázs semnala în lucrarea sa *A Székelyföld leirása* vol. II, p. 87, existența unui vechi cancionale descoperit în biserica cato, lică din satul Sînta Maria, care conținea la partea calendaristică o însemnare privitoare la data morții voievodului Țării Românești Nicolae Alexandru Basarab. Autorul lucrării menționate a încercat chiar să reproducă notița respectivă, însă într-un mod care, așa cum vom vedea, denatura imaginea reală a textului făcîndu-l aproape ilizibil; la aceasta se adăuga o necorectă lectură a datei de an în special, potrivit căreia voievodul transalpin ar fi decedat la 16 noiembrie 1314¹.

Punerea în circuitul științific a conținutului *exact*² al inscripției de pe piatra de mormînt a voievodului Țării Românești Nicolae Alexandru Basarab, aflată în mănăstirea din Cîmpulung (Muscel), mai cu seamă de către D. Onciul la sfîrșitul secolului al XIX-lea³ avea să trezească justificate bănuieli asupra preciziei lecturii însemnării menționate. Așa se face că în 1925, I. Minea, verificînd lectura textului reprodus de Orbán Balázs, restabilește conținutul real, oferind corectările de rigoare în ceea ce privește data de an a morții voievodului român⁴. Reproducerea lui Orbán Balázs fiind însă nefidelă, unele inexactități de traducere s-au strecurat, cum era și firesc, și în lectura lui I. Minea.

★

Cu prilejul deplasării pe care am făcut-o la Budapesta am dat peste manuscrisul cu notița în cauză, intrat de multă vreme în fondul de manuscrise

* În cadrul acestei rubrici, redacția revistei noastre, cu sprijinul colaboratorilor săi, va publica materiale de istorie medie, modernă și contemporană avînd un număr restrîns de pagini, care să conțină informații prețioase necunoscute, documente importante inedite, completări sau precizări referitoare la unele lucrări, studii și articole ș. a.

¹ Iată textul reprodus de Orbán Balázs și lectura aceluiași autor :

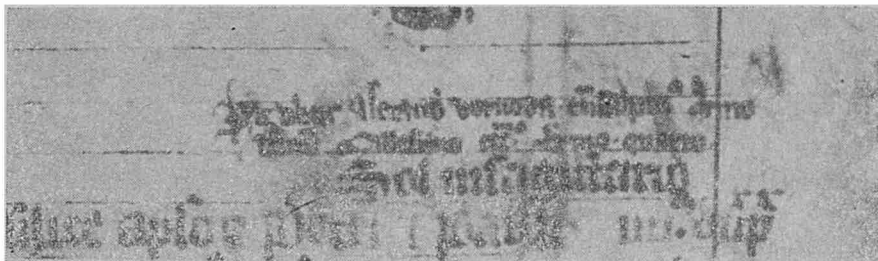
Нѣкобъ, хѣлѣхъ въѣхъ въ ѣрѣмѣхъ
въѣхъ въѣхъ въѣхъ въѣхъ въѣхъ

„Hic obiit Alexandr vayvoda transalpina Anno Dni Millesimo CCC—modimo (ducimo) quatro”.

² Inscriptia fusese cunoscută cu mult înainte, despre ea făcîndu-se diverse mențiuni în Cronologia Țării Românești, citată de Șincai și alții; data de an fusese însă inexact citita ca și o parte din inscripția slavonă după care ar fi existat doi voievozi: Nicolae și fiul său Alexandru Basarab (vezi D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1899, p. 182 și urm.).

³ D. Onciul, *op. cit.*; „Buletinul Com. Mon. Ist.”, X—XVII (1917—1923), p. 18.

⁴ I. Minea, *Cînd a murit Nicolae Alexandru voievod*, în „Revista arhivelor”, an. I, 1925, nr. 2, p. 290—291; idem, *Ziua morții lui Nicolae Alexandru voievod*, în „Cercetări istorice”, 1925, an. I, p. 410.

de la biblioteca Szechenyi. Fotocopia paginii calendaristice cu însemnarea despre care este vorba ne dă posibilitatea restabilirii exacte a conținutului notiței privind data morții lui Nicolae Alexandru Basarab și, totodată, ne dă o nouă imagine a grafiei textului, diferită de cea formată prin intermediul lui Orbán Balázs.

Este vorba despre un manuscris intitulat *Psalterium breviarum, in usum ecclesiae cuiusdam Hungaricae*, de 124 de file, a 29×23 cm scris cu litere minuscule, cu inițiale frumos realizate. Filele 1–5 reprezintă partea calendaristică a acestei *Psalterium* (lunile martie – decembrie). După toate probabilitățile, manuscrisul datează din secolele XIII–XIV⁵ și a fost descoperit, așa cum s-a arătat mai sus, într-una din bisericile catolice din părțile sud-estice ale Transilvaniei. În decursul vremurilor, spațiile libere ale acestei *Psalterium* au fost utilizate pentru diferite însemnări cu caracter variat. Una dintre aceste notițe prezintă o deosebită însemnatate pentru istoria patriei noastre.

Este vorba despre însemnarea de la fila 5 (partea calendaristică a manuscrisului) rezervată lunii noiembrie, care este denumită „luna sfântului Andrei”⁶. La rubrica acestei luni, care indică ziua 16⁷, cineva a făcut următoarea adnotare în limba latină medievală :

„*Hic obiit Alexander voyvoda transalpinus Anno domini millesimo CCC—mo <tricentisimo> LX—mo <sexagesimo> quatro*”.

adică :

„*Aici a murit Alexandru voievod transalpin. Anul domnului 1364*”.

Prin urmare, data exactă a morții voievodului Nicolae Alexandru Basarab este 16 noiembrie 1364, dată care coincide cu cea din inscripția de pe piatra de mormânt voievodală din mănăstirea de la Cîmpulung. Această precizie a însemnării pomenite evidențiază unele stări de lucruri care merită să ne rețină atenția. Este vorba, pe de o parte, de o însemnare imediat ulterioară datei decesului voievodului român; altfel, precizia ar fi fost alterată, lăsînd la o parte faptul că după o anumită vreme evenimentul n-ar mai fi trezit importanță și, ca atare, n-ar mai fi fost consemnat. Pe de altă parte, interesul manifestat de autorul însemnării, un catolic, firește, se explică prin răsunetul pe care l-a avut în lumea contemporană

⁵ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*, vol. II, p. 87, Pesta, 1869; I. Lukinich, *Magyar psalterium a XIV. sz-ból*, în *Magyar könyvszemle*, 1904, p. 253–254; E. Bartoniek, *Codices manuscriptorum latini*, vol. I, *Codices latini medii aevi*, Budapesta, 1940, p. 322 (ms. nr. 366).

⁶ „*Zeneh Andras hava*”, după cum luna decembrie este denumită „*Caraczon hava*” adică luna Crăciunului (vezi nedumerirea lui I. Minea în „*Cercetări istorice*”, an. I, 1925, p. 410).

⁷ Potrivit uzanței calendarului roman, data de zi a lunii este redată în cifre romane, XVI.

politica internă și externă a voievodului român⁸. Atitudinea îngăduitoare din ultimii ani ai vieții față de propaganda catolică pentru expansiunea credinței catolice și în regiunile de la sud de Carpați explică de ce dispariția din viață a voievodului transalpin nu putea trece neobservată. Fotocopia după original ca și detaliul, prezentate acum pentru prima oară în literatura de specialitate, oferă cititorului posibilitatea unei directe aprecieri atât asupra conținutului însemnării, cât și asupra grafiei ei, cu totul alta decît cea reprodusă de Orbán Balázs acum aproape 100 de ani.

⁸ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 156—159.

NECULCE MARE SULGER

(24 mai — 31 decembrie 1705)

DE

D. VELCIU

1. În rîndurile de față ne propunem să clarificăm una dintre confuziile ce persistă de peste o sută de ani în biografia lui Ion Neculce, și anume împrejurările și data cînd cronicarul a fost ridicat la rangul de mare sulger.

După afirmația lui Kogălniceanu din 1852¹ că Neculce a obținut această dregătorie în prima domnie a lui Antioh Cantemir (1695—1700), infirmată ulterior, părerea care se menține și astăzi, pornind de la Iorga², în legătură cu acest amănunt din viața cronicarului, exprimată mai clar sau mai estompat, este că el a fost ridicat mare sulger în cursul primei domnii a lui Mihai Racoviță (septembrie 1703—februarie 1705), primind apoi, în următoarea domnie a lui Antioh Cantemir, rangul de mare spătar³.

Lectura atentă a cronicii dovedește însă că Neculce însuși infirmă o asemenea ipoteză. Către sfîrșitul capitolului privitor la domnia lui Mihai Racoviță, referindu-se la pîra lui Antioh Cantemir la Constantinopol împotriva lui Racoviță mazil, *după ce deci acesta din urmă își încheiase domnia*, cronicarul menționează: „Atunce și eu eram tînăr și fusesăm mai nainte agă și m-am tîmplat în Țarigrad de-am vădzut acea pîră”⁴.

Dacă Neculce însuși afirmă, la sfîrșitul domniei lui Racoviță, că „fusesem mai nainte agă”, este greu de închipuit motivul pentru care și-ar fi ascuns calitatea de mare sulger, dregătorie cu cinci trepte superioară celei de vel-agă.

¹ M. Kogălniceanu, *Letopiseșile Țării Moldovei*, vol. I, Iași, 1852, p. XIX.

² N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, vol. I, Buc., 1901, p. 237; ed. a II-a, vol. II, Buc., 1926 (1928), p. 271.

³ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, editie îngrijită de acad. Iorgu Iordan, ed. a II-a, revăzută, Buc., E.S.P.L.A., 1959, p. XVI; Al. Piru, *Literatura română veche*, ed. a II-a, Buc., E.P.L., 1962, p. 391; vezi și *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., Edit. Academiei, 1964, p. 650 (se reproduce, fără modificări, capitolul despre Neculce din lucrarea citată a lui Al. Piru).

⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, ed. a II-a, 1959, p. 175—176.

Realitatea, confirmată documentar, este că Neculce, în tot cursul primei domnii a lui Mihai Racoviță, nu a deținut nici o demnitate oficială, fiind numit, în actele din acea perioadă, cu titlul de „biv-agă”, fost agă.

Cu acest titlu îl găsim într-un document din 4 martie 1704, deci la vreo șase luni după înscăunarea lui Racoviță, participînd, alături de maică-sa și de cumnatul Ștefan Luca, vistier al doilea, la vînzarea satului Pohorlăuți, în ținutul Cernăuților, către medelnicerul Constantin Turculeț, spre a face bani pentru cheltuiala nunții surorii mai mici, Sanda⁵. „Ion Neculce biv-vel-agă” apare ca martor, alături de alții, cinci luni mai târziu, la 7 august 1704, pentru o vînzare de pămînt, jumătate de sat Zastavna, ținutul Cernăuți, către același Constantin Turculeț, medelnicerul, vînzătoare fiind Ileana, văduva stolnicului Iordache Cantacuzino, unchiul cronicarului⁶.

Documente aflătoare în depozitul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, care, după cunoștința noastră, nu au fost publicate pînă în prezent, ne permit să afirmăm cu certitudine că Neculce s-a menținut în această calitate de „biv-agă” pînă în ultimele zile ale domniei lui Mihai Racoviță. Este vorba de pricina pentru jumătate de sat Siminicieni, din ținutul Romanului, care s-a judecat în divanul lui Mihai Racoviță, la începutul anului 1705, între „Ion biv-aga” și Ștefan Luca, „vitori-vistiarnic”, vistier al doilea, de o parte, reclamant, și Mihalache Bantăș, fost sătrar, de altă parte. Cei doi reclamau că Bantăș a cumpărat rău acea jumătate de sat Siminicieni de la localnicul Vasile Siminiceanu, neținînd seama de dreptul lor de prioritate ca „răzeși”, vecini ai moșiei, și de faptul că în trecut moșia fusese stăpînită de Iordache Cantacuzino, marele vistier, bunicul dinspre mamă al lui Neculce și al soției lui Ștefan Luca.

În actele de încheiere a acestei judecăți — trei piese — din 1 februarie 1705⁷, scrise (primele două) cu frumoasa caligrafie a lui Axinte Uriariu și întărite cu pecetea lui Mihai Racoviță, paralel cu titulatura de „Ion aga”, cronicarul este numit de mai multe ori „Ion biv-aga”, adică aceeași titulatură care apare și în actele mai sus menționate din martie și august 1704. Coexistența celor două forme ale titlului, cu și fără particula *biv*, în același document și cu referire la aceeași persoană este un lucru ce apare destul de frecvent în documentele timpului, forma fără *biv* putînd însemna fie o scăpare a diacului, fie o obișnuință, fie un act de complăzență față de cel vizat; în schimb, menționarea acestei particule nu mai ridică, de regulă, nici un dubiu în legătură cu faptul că dragătorul în cauză nu mai deține în mod activ titlul de boierie ce-i însoțește numele.

⁵ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. vol. V, Buc., 1903, p. 405—406; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, p. 118—119.

⁶ N. Iorga, *Studii și doc.*, p. 406; T. Bălan, *op. cit.*, p. 123—124.

⁷ Biblioteca Academiei, doc. rom. nr. III/181 din 1 februarie 1705. Al doilea, doc. nr. III/182 din aceeași dată, este reproducerea integrală a primului, cu neînsemnate schimbări datorate recopierii, după care urmează în continuare încheierea unei judecăți pentru satul Băceani, ținutul Roman. Al treilea doc., nr. XIII/176, este o anexă la doc. nr. III/181, stabilind concret obligațiile ce revin celor doi — Ion biv-aga și Ștefan Luca — pentru restituirea către M. Bantăș a costului moșiei și a investițiilor făcute de acesta, în acea jumătate de sat Siminicieni, de la cumpărarea moșiei și pînă la preluarea ei de către cei doi cîștigători ai procesului.

După toate probabilitățile, cele trei acte din 1 februarie 1705 sînt ultimele sau, în orice caz, printre ultimele emise de Mihai Racoviță în prima domnie, cunoscînd că succesorul său, Antioh Cantemir, a fost confirmat ca domn al Moldovei la Constantinopol, de către sultan, la 12 februarie 1705. De altfel, cel puțin în fișierul de documente românești al Bibliotecii Academiei, nu mai găsim alte acte ulterioare din această primă domnie a lui Mihai Racoviță.

Prin urmare, mențiunea că Neculce a fost ridicat la rangul de mare sulger în timpul primei domnii a lui Mihai Racoviță, acceptată pînă în ziua de astăzi de istoria literară, se dovedește a nu avea temei documentar și trebuie radiată din biografia cronicarului.

2. Să vedem acum cînd a fost ridicat Neculce în dregătoria de mare sulger.

Fără a putea cita vreun document care să probeze acest lucru, putem afirma că Neculce a fost cinstit cu această boierie de către Antioh Cantemir în cea de-a doua domnie, imediat după sosirea sa în țară. Se știe că Antioh Cantemir, numit ca domn de către sultan prin talhișul din 12 februarie 1705, a sosit în scaun în Iași abia la 21 mai același an, după ce așteptase aproape trei luni în Constantinopol venirea din țară a lui Racoviță mazil, spre a-l pîri la Poartă, cu învinuiri mai mult sau mai puțin întemeiate, în scopul de a-l compromite față de turci și de a-l îndepărta astfel de scaunul domniei.

Boierirea lui Neculce se justifica, pe de o parte, prin serviciile aduse de cronicar lui Antioh la Constantinopol, unde plecase și el, alături de alții, spre a-i sprijini pîra împotriva lui Racoviță, iar pe de altă parte prin dubla legătură de înrudire prin alianță cu familia domnului: văr de-al doilea cu Casandra, soția lui Dimitrie Cantemir, fratele lui Antioh, și apoi nepot al lui Antioh prin căsătoria cu fiica unei surori a domnitorului.

Dacă noul domn și-a numit boierii „a trei dzi, după obicei”, urmează că Neculce a fost făcut sulger mare la 24 mai 1705. Cronicarul nu se numește însă printre cei boieriți cu această ocazie, deoarece în mod obișnuit, atunci cînd prezintă boierii date de domni la început de domnie, el nu indică în cronică decît primele 10—11 mari dregătorii pînă la comis mare inclusiv. Neculce începe să se menționeze și pe sine, la rînd cu ceilalți boieri mari, numai după ce primește o dregătorie care să-l situeze efectiv în rîndul acestora: spătar mare sub Antioh Cantemir în a doua domnie, spătar mare și apoi hatman sub Dimitrie Cantemir, vornic mare al Țării de Sus sub Grigore Ghica. În rest, în timpul cît a avut dregătorii de mai mică însemnătate, nu s-a automenționat în cronică la data cînd a fost ridicat în dregătoria respectivă, ci numai atunci cînd o anumită împrejurare la care luase parte îi dădea ocazia să amintească și despre el însuși: postelnicul în prima domnie a lui Constantin Duca, participant la nunta acestuia; vîtaf de aprozi în prima domnie a lui Antioh Cantemir, cînd turcii au cedat Camenița polonilor; vel-agă tot în prima domnie a lui Antioh-vodă, rînduit să aibă grijă de ce-i trebuia „la gazdă” solului polon Rafael Leszcynski, care îl vizita pe domnitor. Neavînd ocazia să consemneze nimic în cronică despre sine în timpul cît a fost sulger mare, el a amintit despre această dregătorie la a doua domnie a lui Antioh Cantemir, atunci cînd domnul, după moartea lui Lupul Bogdan hatmanul, a trebuit să-și

remanieze divanul, ridicându-l și pe Neculce la rangul de mare spătar : „... și pe mine, Ion Neculce, din sulgeria cea mari m-au pus spătar mare”⁸.

Un document publicat recent, o carte de mărturie a marilor boieri din 30 iulie 1705⁹, deci la două luni și ceva de la intrarea în Iași a lui Antioh, ni-l atestă pe cronicar cu rangul de mare sulger la acea dată.

Dacă ținem seamă că Lupul Bogdan „curund s-au și bolnăvit și peste cinci, șesă luni au murit, după ce-au vinit Antohi-vodă”¹⁰, ceea ce ne trimite către noiembrie—decembrie 1705¹¹, înseamnă că Neculce a trecut din sulgeria cea mare în dregătoria de mare spătar la sfârșitul anului 1705 sau, cel mai probabil, la 1 ianuarie 1706, „de Anul nou”, când se făceau în mod obișnuit schimbările de dregători.

Neculce mai era sulger mare la 1 noiembrie 1705, cum apare într-un document cu această dată, regestat undeva, dar nepublicat pînă în prezent¹², prin care „Ion vel-sulger, ginerile dumisale lui Bogdan hatmanul” cumpără în Bizinghești, ținutul Putnei, „cinci cirt de vie și giumătate de pogon cu pomi și un pogon de loc sterpu [...], fiindu dumnealui răzeăș acolea și mai din nainte vreamă cu niște vii de zeastre ce i-au dat socrul dumisale”.

Putem conchide, prin urmare, pe baza celor arătate că Neculce a deținut dregătoria de mare sulger în intervalul 24 mai—31 decembrie 1705¹³.

3. Lectura cronicii ne arată că prima domnie a lui Mihai Racoviță, în care Neculce nu a deținut nici o demnitate oficială, este privită nefavorabil de cronicar. Faptul nu trebuie însă interpretat, așa cum se manifestă în mod greșit unele tendințe¹⁴, drept o reacție a cronicarului pentru că el nu a fost „miluit” cu vreo dregătorie de către domnitor. Așa cum reiese din cronică, Neculce a criticat cu neascunsă asprime unele domnii în care a deținut înalte dregătorii de divan, cum sint, de pildă, domniile lui Grigore Ghica, în timpul cărora a fost de fiecare dată, pentru o bucată de vreme, mare vornic de Țara de Sus (a treia dregătorie a țării), după cum are cuvinte de laudă pentru domnitori de la care n-a primit mari ranguri de boierie, cum este cazul cu Constantin Mavrocordat în a doua

⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, ed. a II-a, 1959, p. 177.

⁹ V. Mihordea, Ioana Constantinescu și Corneliu Istrati, *Documente privind relațiile agrare în neacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, Buc., Edit. Academiei, 1966, p. 108—109.

¹⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, ed. a II-a, 1959, p. 173.

¹¹ Cf. și P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Buc., Edit. Academiei, 1938, p. 76.

¹² Bibl. Academiei, doc. rom. nr. CXX/74, regestat în „Creșterea colecțiilor Academiei Române” pe anul 1909, Buc., 1909—1910, p. 127.

¹³ Semnalăm totuși, ca o inadvertență cronologică, existența a două documente, anterioare datei de 31 decembrie 1705, care-l numesc pe Neculce mare spătar. Primul, datat 27 septembrie 1704 (7213) (vezi „Creșterea colecțiilor Academiei Române” pe anul 1909, p. 127; Bibl. Academiei, doc. rom. nr. CXX/71), prezintă în mod neîndoiește o eroare de datare, provenind, intenționat sau nu, direct din partea diacului care a scris actul. Al doilea, care nu ne-a fost încă accesibil, este un document indicat ca fiind din 12 septembrie 1705, citat într-un studiu despre Nicolae Costin (Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin, viața și opera*, Buc., 1939, p. 20). Modul imprecis al menționării, „într-o carte a divanului din aceeași zi este menționat...”, dar mai ales faptul că autorul trimite prin această formulă la un document din 12 septembrie 1704, pe care-l crede în mod greșit din 1705, ridică îndreptățite îndoieli asupra corectei datări și a acestui al doilea document.

¹⁴ Șerban Cioculescu, *La bicentenarul lui Neculce*, în *Varietăți critice*, Buc., E.P.L., 1966, p. 84 și passim.

domnie (1741—1743), cînd i s-au încredințat numai unele slujbe relativ mărunte, de judecător în Iași și de ispravnic de ținut, inferioare în orice caz rangurilor dregătorești de divan.

Atitudinea critică a cronicarului față de întîia domnie a lui Mihai Racoviță în Moldova, la care ne-am referit în prima parte a articolului, are alte temeieri decît unul de natură îngust personală și ea este urmarea convingerilor politice ale cronicarului, la baza cărora stă dragostea lui pentru Moldova, prin prisma căreia judecă și caracterizează toate domniile pe care le cuprinde în cronică.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, concluzia care se desprinde este că această domnie a lui Racoviță nu întrunește adeziunea cronicarului pentru următoarele principale considerente: în primul rînd, pentru că domnitorul fusese ridicat în scaun cu sprijinul lui Constantin Brîncoveanu, ale cărui acțiuni „antimoldovene” sînt scoase în evidență cu insistență, în repetate rînduri, de-a lungul întregii cronici;

în al doilea rînd, pentru că el obținuse domnia în dauna lui Antioh Cantemir, și de Cantemirești Neculce este legat nu numai prin rudenie, cît, mai ales, prin convingeri politice (a se vedea domnia lui Dimitrie Cantemir și acțiunea acestui domnitor pentru eliberarea Moldovei de sub turci cu ajutorul Rusiei lui Petru cel Mare);

în al treilea rînd, pentru că lîngă Racoviță se afla, ca „musaip” domnesc, Iordache Ruset, care făcea parte din categoria boierilor străini, lipsiți de dragoste de țară, care își urmăreau numai interesele personale de îmbogățire, aprig criticați de Neculce;

în al patrulea rînd, pentru grelele impozite pe care domnul, sub influența „musaipilor”, le așază asupra țării fără nici o milă față de suferințele celor de jos, de care Neculce se apropie cu înțelegere nu numai o dată în cronica sa.

Desigur că prin aceste enunțuri succinte nu avem pretenția de a limpezi cu totul aspectele, mai numeroase și mai complexe, ale atitudinii pe care o adoptă Neculce față de oameni și de evenimentele prezentate în cronică, fapt ce ar necesita un studiu aprofundat, de sine stătător. Prin concluzia noastră am ținut însă ca în legătură cu prima domnie a lui Mihai Racoviță — în care, așa cum am încercat să dovedim, cronicarul nu a deținut nici o dregătorie — să prevenim posibilitatea unor interpretări simpliste, facile, în contradicție cu adevăratul spirit care domină cronica.

PE MARGINEA UNEI SCRISORI INEDITE DIN 1859 A LUI M. KOGĂLNICEANU

DE

GR. CHIRIȚĂ

Despre activitatea prodigioasă a lui Mihail Kogălniceanu în epoca formării și consolidării statului național român s-au scris în ultimii ani substanțiale contribuții științifice. Cu toate acestea, cercetarea fondurilor de arhivă, a periodicelor și a altor materiale documentare poate să aducă și în viitor informații de natură să pună într-o lumină nouă un moment sau altul din activitatea acestui neobosit luptător pentru făurirea României moderne, să fixeze cu mai multă claritate semnificațiile majore ale unor acțiuni înscrise, prin importanța lor, pentru totdeauna în istoria patriei noastre. Cu acest gând, publicăm acum, pentru prima dată, o scrisoare a lui M. Kogălniceanu din 1859.

Scrisoarea, autografă și semnată, a fost scrisă în limba română la Focșani, în 21 noiembrie, fără a avea specificat anul, care însă, după cum se va vedea, nu poate fi decât 1859. Deși nu există nici o mențiune asupra destinatarului, nu încapе îndoială că scrisoarea a fost trimisă lui V. Boerescu, „redactor responsabil” al periodicului „Naționalul” ce apărea la București, ea păstrîndu-se și astăzi într-o mapă cu acte personale și alte hîrtii ce au aparținut acestuia.

În scrisoare M. Kogălniceanu se ocupă de o singură problemă, extrem de importantă și necesară în acel moment pe planul acțiunilor interne de desăvîrșire a unirii Principatelor : elaborarea proiectului de constituție în cadrul Comisiei centrale și soarta lui. M. Kogălniceanu îi scrie lui V. Boerescu că Comisia centrală care a elaborat și adoptat proiectul „n-a fost nici în destul de omogenă, nici în destul de liberală” ; de aceea : „Eu sînt cel dintîi carele recunosc că am fi putut face mai bine”. El apără acest proiect de atacurile celor care îl considerau „prea roșiu” și — după o formulă sugestivă — „bun pentru staturile americane, pentru *Staturile-Unite*, ear nu pentru *Principatele - Unite*”. Dar, conștient că proiectul era perfectibil, el se pronunța în principiu împotriva amendamentelor propuse în presa timpului, deoarece se temea că retrograzii „din amendament în amendament vor ciunti, vor desființia cu desăvîrșire toate articolele liberale” și, în plus, „vor întîrzia punerea în aplicațiune a constituțiunei”. De aceea, convins de importanța practică a proiectului și de

însemnătatea conservării principiilor liberale înscrise în el, M. Kogălniceanu îl ruga pe V. Boerescu să pregătească opinia publică pentru „*adoptarea în bloc a proiectului*”.

Desigur, scrisoarea conține puncte de vedere ce merită a fi discutate, fie și numai foarte pe scurt, pentru a le releva semnificațiile reale.

Din întreaga scrisoare rezultă convingerea lui M. Kogălniceanu că proiectul de constituție elaborat de Comisia centrală reprezenta un însemnat progres față de actele cu caracter constituțional anterioare, că el avea multe prevederi naționale și liberale. Această opinie și-a menținut-o și în aprilie 1861, când scria în introducerea la același proiect de constituție pe care-l tipărea la Iași: „...este netăgăduit că proiectul de constituție elaborat de Comisia centrală este o lucrare națională, serios și conștiincios discutată, este actul *autonomiei țării*! Curînd sau tîrziu vom trebui să venim a avea o constituție, ca emanație a propriei noastre inițiative de nație liberă și independentă! Cînd vom veni la această neapărată otărîre, proiectul de constituție din 1859 va fi luat nesmintit drept bază, drept punct de purcedere și a viitoarei lucrări”¹.

Aceste aprecieri erau făcute în deplină cunoștință de cauză, deoarece M. Kogălniceanu, ca membru al Comisiei centrale, trimis de Adunarea electivă a Moldovei, a avut o participare extrem de activă în tot timpul discutării și definitivării proiectului de constituție. Numai în această problemă el s-a manifestat — potrivit unei bibliografii minuțios întocmită² — cu peste 135 de discursuri, intervenții, amendamente, propuneri, moțiuni. Dar, dincolo de impresionantul efort pe care-l dezvăluie cifra de mai sus, însemnătatea intervențiilor lui constă, în primul rînd, în fermitatea cu care și-a expus convingerile adînc înrădăcinate despre necesitatea adoptării principiilor liberale și democratice, în argumentarea lor impecabilă cu idei, date și fapte scoase din trecutul nostru sau din experiența altor popoare³. În același context se plasază și remarcabila consecvență cu care el a susținut aceste principii, înfățișate pentru prima dată încă din august 1848 în *Dorințele partii naționale în Moldova* și reafirmate de nenumărate ori în anii luptei pentru pregătirea și înfăptuirea unirii⁴. Pentru ilustrarea acestor adevăruri este suficient să ne referim la opoziția exprimată în termeni vehemenți împotriva încercării citorva membri cu concepții retrograde din Comisia centrală de a lua — printr-o interpretare cu totul arbitrară a stipulațiilor Convenției de la Paris — Regulamentul organic drept bază a viitoarei constituții⁵. Puțin mai tîrziu, într-un frumos discurs ținut în ședința din 31 iulie 1859 a Comisiei centrale, vorbind despre necesitatea imperioasă a unor adînci prefaceri social-economice și politice care să se reflecte în proiectul de constituție,

¹ M. Kogălniceanu. *Proiect de constituțiunea Principatelor-Unite Moldavia și Țeara Românească, elaborat de Comisiunea centrală și protocoalele Comisiunii centrale atîngătoare de constituțiune*, vol. I, Iași, 1861, p. V.

² M. Kogălniceanu. *Discursuri parlamentare din epoca unirii. 22 septembrie 1857—14 decembrie 1861*, ediție îngrijită de Vladimir Gh. Diculescu, Edit. științifică, București, 1959, p. 358—379.

³ I. Vintu. M. Kogălniceanu. *Aspecte ale activității și concepției politico-juridice*, în „Studii și cercetări juridice”, IV (1959), nr. 2, p. 421—425.

⁴ *Introducere* la volumul M. Kogălniceanu. *Texte social-politice alese*. Edit. politică, București, 1967, p. 10—11.

⁵ M. Kogălniceanu. *Discursuri...*, p. 87—90.

M. Kogălniceanu exclama cu patetismul propriu oratoriei sale politice : „Prin desființarea unui regim social de mult osîndit de toată Europa, prin îmbunătățiri reale și conforme cu Convențiunea și cu spiritul de civilizațiune modernă, să rădăcăm clasele de jos, să facem ca și pentru dinsele cuvîntul de libertate, de egalitate și de dreptate să agiungă a fi un adevăr ; să le dăm o patrie”⁶. Mai mult chiar, în atmosfera încordată a discuțiilor pe articole, dominată de suspiciuni și procese de intenții, el mergea pînă acolo încît declara categoric că „din garanțiile libertății individuale nu cedez o iotă”⁷.

Meritoriu este însă și faptul că M. Kogălniceanu a concretizat principiile susținute în proiecte și amendamente ce se disting printr-o formă concisă, de o mare claritate. Edificator în acest sens este contra-proiectul de constituție⁸ depus la 31 iulie 1859 și semnat de M. Kogălniceanu, Șt. Golescu, L. Steege, Gr. Arghiropol, E. Predescu, a cărei redacție aparținea însă lui M. Kogălniceanu⁹. Din confruntarea celor două proiecte supuse dezbaterilor — puternic influențate de constituția liberală belgiană din 1831¹⁰ — rezultă că proiectul votat în total de Comisia centrală în ședința din 9/21 octombrie 1859 și înaintat domnitorului Al. I. Cuza la 12 noiembrie 1859, conținea majoritatea amendamentelor propuse de M. Kogălniceanu. În special articolele privind drepturile cetățeanului, libertățile individuale au fost înscrise în proiectul adoptat, aproape toate, după formularea din contraproiect¹¹, ori după alte amendamente propuse sau susținute tot de M. Kogălniceanu.

Relevînd aceste fapte, ținem să subliniem că și istorici mai vechi, care au stăruit în cercetările lor asupra problemelor constituționale din epoca formării statului național, au arătat că în fond proiectul Comisiei centrale avea un caracter liberal, cuprinzînd tot ce era esențial din reformele liberale, libertățile individuale și drepturile omului¹².

În lumina tuturor considerentelor de mai sus, credem că trebuie revizuită caracterizarea nejustă din lucrările apărute în ultimii ani¹³ a proiectului de constituție întocmit de Comisia centrală ca fiind reac-

⁶ Ibidem, p. 113.

⁷ Ibidem, p. 117.

⁸ Proiectul de constituție întocmit de un comitet ales special și compus din Ap. Arsachi, C. N. Brăiloiu, I. Florescu, Gr. Sturdza și Chr. Tell, fusese depus la 25 iulie 1859.

⁹ Manuscrisul autograf al contra-proiectului aparține lui M. Kogălniceanu (Biblioteca Academiei, Msse, Arhiva M. Kogălniceanu. t. XVI, mss. rom. 1176, f. 591 r. 596 r. Cf. I. Vintu și G. G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, Edit. științifică, București, 1965, p. 180).

¹⁰ Ea a apărut în traducerea lui T. Veisa sub titlul *Constituția, legea electorală și organizarea judecătorească a Belgiei*, la Iași în 1857 și a fost invocată frecvent în dezbaterile Comisiei centrale. Vezi și Constantin C. Angelescu, *Un jurist moldovean uitat : Teodor Veisa*, București, 1938. 19 p. (extras din „Dreptul”, nr. 27—28 din 1938).

¹¹ Vezi M. Kogălniceanu, *Proiect de constituțiune*. . . , unde la p. 5—48 este proiectul adoptat de Comisia centrală, iar între p. 51—124, pe două coloane, se reproduce proiectul și contraproiectul ce au stat la baza dezbaterilor.

¹² I. C. Filitti, *Izvoarele constituției de la 1866 (Originile democrației române)*. București, 1931, p. 3 ; C. C. Angelescu, *Izvoarele constituției române de la 1866*, București, 1926, p. 5—9 (extras din „Dreptul”, nr. 30—31 din 1926).

¹³ *Istoria României*, vol. IV. Edit. Academiei, București, 1964, p. 315 (această parte a fost elaborată de Dan Berindei) ; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 90. O analiză mai adîncită a proiectului, dar cu concluzii asemănătoare, și la I. Vintu. G. G. Florescu, *www.dacoromanica.ro* 88.

ționar. Este evident că în stabilirea acestei caracterizări autorii nu au avut în vedere totalitatea discuțiilor și prevederilor constituției, ci dezbaterele aprinse și deseori oțioase din Comisia centrală, referitoare la alineatul al doilea al art. 34 din proiectul comitetului¹⁴, prin care se urmărea să se lovească în domnitorul Al. I. Cuza. Pe drept cuvânt aceste acțiuni — date fiind complicațiile grave pe care le creau într-un moment când Unirea Principatelor nu fusese încă oficial recunoscută — au primit o asemenea caracterizare¹⁵. Dar nu trebuie uitată și nici desconsiderată lupta dusă de M. Kogălniceanu și de alți liberali din Comisia centrală pentru înlăturarea din proiect a stipulației cuprinse în art. 34. Izbîndu-se de împotrivirea majorității reacționare și conservatoare a Comisiei, ei n-au obținut decît un succes parțial și anume să treacă prevederea aflată în dispută din corpul propriu-zis al constituției în anexa I intitulată „Despre vacanța tronului”. În ședința din 9 octombrie, la discuția finală, mai mulți liberali susținuți de M. Kogălniceanu au depus o moțiune prin care cereau ca proiectul de constituție să se voteze separat de anexe¹⁶. Deoarece moțiunea a fost respinsă cu opt voturi contra șapte, mai înainte de a se trece la votarea definitivă a proiectului cu anexele lui, se citește și se ia act de următoarea declarație semnată de Șt. Golescu, Gr. Arghiropol, A. Grigoriu, E. Predescu, L. Steege și M. Kogălniceanu : „Subsemnații declarăm că votăm constituțiunea, însă prin aceasta nu înțelegem a vota și anexa nr. I, privitoare la cazul de vacanța la tron, care nu o putem accepta ca parte integrantă a corpului constituțiunii”¹⁷. Așadar, în concepțiile celor care luaseră o parte atît de activă la întocmirea acestei opere, anexa I și proiectul propriu-zis nu constituiau o unitate, ci părți deosebite¹⁸. Astăzi, din perspectiva dobîndită prin cunoașterea destul de precisă a epocii, nimic nu ne îndreptățește să renunțăm sau să rectificăm punctul lor de vedere. De aceea, în concluzie, cercetările viitoare, condamînd fără rezerve și menajamente manevrele îndreptate împotriva domnitorului Al. I. Cuza, vor trebui, după opinia noastră, să releve cu toată pregnanța importanța și locul proiectului de constituție în șirul operelor liberale din anii făuririi statului național și, totodată, să sublinieze contribuția valoroasă a lui M. Kogălniceanu.

¹⁴ Aliniatul avea următorul cuprins : „Îndată ce se va putea dobîndi un Principe străin, ereditar, conform dorințelor exprimate atît de Divanurile ad-hoc din 1857 cit și de însuși Măria Sa Domnitorul, și de Adunările Generale, puterea constituțională domnească se va exercita de Măria Sa în numele Principelui străin, pină la instalarea acestuia” (M. Kogălniceanu, *Proiect de constituțiunea...*, p. 63).

¹⁵ O trecere în revistă a semnificației dezbaterilor în această problemă la A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 107—118.

¹⁶ Proiectul de constituție mai avea și anexa II ce cuprindea legea electorală și a necompatibilităților.

¹⁷ „Protocoalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite”, sesiunea I, 1859—1860, protocolul LXIX, ședința din 9 octombrie 1859, p. 12, M. Kogălniceanu, *Proiect de constituțiunea...*, p. 35.

¹⁸ O confirmare indirectă a acestui punct de vedere ne-o oferă și scrisoarea pe care o publicăm, unde nu se amintește nimic din problema atît de complexă a prințului străin. De altfel, chiar domnitorul Al. I. Cuza, în mesajul din decembrie 1859, prin care comunica Comisiei centrale că nu va înainta proiectul de constituție spre deliberare Adunărilor, deoarece „trebuie să ne ferim de a compromite interesele sale (ale țării — Gr. C.) de față, prin adoptarea de măsuri asardate”, menționa că „guvernul meu va lua din el indicații prețioase pentru pregătirea legilor” („Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 152, 15 decembrie 1859, p. 605).

Mai înainte de a încheia aceste rînduri, credem că este util și interesant să notăm aici și efectul pe care l-a avut sfatul dat de M. Kogălniceanu lui V. Boerescu și, mai ales, să precizăm măsura în care acesta din urmă și-a însușit opiniile fruntașului politic moldovean. Jurnalul „Naționalul”, scos de V. Boerescu, în numerele din vara și toamna anului 1859 a publicat, ca și alte periodice, multe articole despre discuțiile Comisiei centrale în problema prințului străin și a proiectului de constituție. V. Boerescu a început publicarea, sub propria-i semnătură, în „Naționalul” din 8 noiembrie 1859, a articolului *Ceva observațiuni asupra proiectului de constituție*, care continuă pe mai multe numere¹⁹, unde se întreprinde o analiză atentă a prevederilor fiecărui articol și se propun o serie de amendamente, dintre care credem că unele erau juste. În numărul din 29 noiembrie 1859 se reia — după o absență de două săptămîni și numai la cîteva zile de la primirea scrisorii trimise din Focșani — publicarea aceluiași articol, avînd la început următorul text, care constituie de fapt un răspuns indirect dat lui M. Kogălniceanu: „Readucem însă aminte lectorilor noștri că, cu toate observațiunile ce am făcut pînă acum, noi aprobăm *în totul* proiectul de constituție; operele umane fiind imperfecte, puține defecte parțiale nu pot dărima meritul total. Apoi știm că la formarea unei constituțiuni sînt multe interese în joc; indivizii privesc adesea lucrările din puncturi de vedere diferite. Ca să se facă o lege trebuie de multe ori concesii reciproce, spre a ajunge la o înțelegere comună. Așa poate că s-a urmat și la Comisiunea centrală, dacă s-a strecurat ceva defecte ce arătarăm. Aceleași dificultăți se vor ivi poate și în Camere. Dacă dar interesele și opiniunile diverse nu se vor putea uni într-un fel, noi nu vedem inconvenient ca ăst proiect să se *adopteze* în total precum este; rămîind ca parțialele defecte ce există să se îndrepteze cu timpul; sau, dacă se vor crede indispensabile ceva modificări, o comisiune mixtă, numită din amîndouă Camerele, s-ar putea ocupa de aste modificări; și, lucrînd la Focșani, în înțelegeri oficioase cu membrii Comisiunei centrale, ar putea să facă opera sa facilă și posibilă. Toate aste precauțiuni le crezurăm de interes a se repeta spre a micșora cît mai mult dificultățile ce vom avea la discuțiunea oricărei legi de interes comun ambelor Principate”²⁰. Din acest text reiese că V. Boerescu își însușea sugestiile din scrisoarea lui M. Kogălniceanu. Mai mult chiar, el lasă să se întrevadă existența, pentru acele zile, a unui curent de opinie comun între fruntașii liberali din București și Iași în problema adoptării urgente și punerii imediate în aplicare a proiectului de constituție.

Scrisoarea pe care o publicăm și considerațiile de mai sus ne dezvăluie un aspect din activitatea lui M. Kogălniceanu ce va trebui cercetat în profunzime, și anume acel de luptător aprig pentru înzestrarea tînarului stat național cu o constituție liberală și înaintată, menită să contribuie la propășirea țării.

¹⁹ „Naționalul”, București, an. II, nr. 95, 8 noiembrie 1859, p. 378—379; nr. 96, 12 noiembrie 1859, p. 382—383; nr. 97, 15 noiembrie 1859, p. 386.

²⁰ Ibidem, nr. 101, 29 noiembrie 1859, p. 409 (în ziarului).

A N E X Ă

<1859> noiembrie 21, Focșiani

Iubite confrate,

Naționalul a publicat o serie de articole asupra proiectului de constituțiune, propuind mai multe amendamente. Sunt prea mult<e> pentru libertatea opiniunilor și Comisiunea centrală n a fost nici în destul de omogenă, nici în destul de liberală pentru ca să vie a pretinde că lucrarea noastră este perfectă. Eu sunt cel dintâi carele recunosc că am fi putut face mai bine. Însă chestiunea nu este aci.

Propuind amendamente, nu crezi că și guvernul va propunea amendamente? Precit știu D.D. miniștri pretind că proiectul nostru este prea roșu; că el poate fi bun pentru staturile americane, pentru *Staturile-Unite*, ear nu pentru *Principatele-Unite*. De aceea unii din D.D. opinează ca proiectul să se puie ad acta, fără a se comunica Camerilor. Unul din miniștri a și scris aice la amicii săi în acest simț. Lucrarea guvernului ar fi ilegală, căci după Convențiune Domnul nu este decit *intermediatorul* între Comisiunea centrală și între Camere. „Les projets de lois élaborés par la Commission centrale seront communiqués aux Chambres par *L'intermediare des Princes*”, zice Convențiunea²¹.

Dacă Domnul și-ar însuși dritul de a opri proiectele <Comisiunii> centrale în drumul lor, ar avea un îndoit *velo*, cînd Convențiunea nu-i dă acest drit, decit *șimplu*, adecă atunce cînd proiectele votate de corpurile legiuitoare i se supun spre *sancționare*. Dar să zicem că guvernul nu va veni la această măsură extremă; li rămîne celalalt, acel al amendării proiectului prin Camere. Ajutate de retrograzi care negreșit că nu sunt pentru drepturile românilor cum sînt ele întinse în proiectul nostru, și avînd și partitul ministerial, din amendament în amendament vor ciunti, vor desființia cu desăvîrșire toate articolele liberale. Proiectul va veni a doua oară la <Comisiunea> centrală și te încredințez că a doua oară *boierii de aice* nu vor mai fi așa de generoși. Au fost împrejurări cu totul excepționale cari i-au silit sa fie astădată liberali. În tot felul amendamentele vor întirzia punerea în aplicațiune a constituțiunei!

După opiniunea mea, singurul chip de a se feri de acest pericol este ca departe de a provoca la amendamente, să cerem cu toții *adoptarea în bloc a proiectului*. Pentru numele lui D(umne)zeu să ne ferim de discuțiune asupra articolelor îndeosebi. Ce guvernul nu va putea dobîndi de la o Adunare, o va dobîndi de la o alta. De aceia, te conjur, prin un articol final pregătește opiniunea publică pentru ideia mea. Proiectul s-a votat de o Comisiune centrală în care amîndouă partile erau deopotrivă reprezentate. Pe acest temel și Adunările le (sic?) poate admite pe încrederea partizanilor de aice.

Rămîi sănătos și să auzim de mai bine,

Kogălniceanu

(Biblioteca Centrală de Stat, fon1. St. Georges, pachet XXIX, dos. II, f. 290)

²¹ M. Kogălniceanu a dat probabil acest citat din memorie. Textul exact este următorul. „La Commission centrale préparera les lois d'intérêt général communes aux deux Principautés et soumettra ces lois. par l'intermédiaire des Hospodars aux délibérations des Assemblées” (Ghenadie Petrescu. D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VII, București, 1892, p. 311—312).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

CONTRIBUȚII ALE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI PRIVIND ANUL REVOLUȚIONAR 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

I. IZVOARE

- Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, Colescu Vartic..., vol. I VI₁ 2 VII X, București, C. Gobl, 1888 1909, 11 vol.
- Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, tom. I VI, București, C. Gobl, I. St. Rasidescu, 1902 1910, 6 vol.
- Anul revoluționar 1848. I. În Moldova*, sub redacția lui M. Roller, București, Edit. de Stat, 1930, 468 p. (Documente și mărturii privind istoria R.P.R.).
- ARICESCU, C. D., *Capii revoluției române de la 1848, judecați prin propriile lor acte*, București, St. Rasidescu, 1866, 94 p.
- ARICESCU, C. D., *Correspondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, broșurile I—III, București, Tip. Antoniu Mănescu, 1873, 96 p., 3 vol.
- ARICESCU, C. D., *Satire politice care au circulat în public, manuscrise anonime între anii 1840—1866*, București, Grigore Luis, 1884, 115 p.
- ARVAY, I., *Două documente privilegiate la activitatea emigranților poloni în Moldova în anul 1848*, în „Rev. arhivelor”, III (1960), nr. 1, p. 183 193.
- BĂLCESCU, N., *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1953, p. 305 313.
- BĂLCESCU, N., *Mișcarea românilor din Ardeal în 1848*, în *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1953, p. 329 335.
- BĂLCESCU, N., *Opere*, vol. IV (Correspondență. Scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale), ed. critică de G. Zane, București, Edit. Academiei, 1964, 657 p. 9 f. pl.
- BĂRNUȚIU, SIMION, *Raporturile românilor cu ungurii și principiile libertății naționale* (Discurs rostit în catedrala Blajului 2(14) mai 1848), Viena, C. Gerold, 1852, 59 p.
- BERINDEI, DAN, *Noi documente privind revoluția de la 1848*, în „Rev. arhivelor”, V (1962), nr. 1, p. 194 220.
- BODEA, C. C., *Contributions à l'histoire de la révolution de 1848 1849 en Transylvanie et en Hongrie. John Paget*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, vol. II, 1960, p. 359 378.
- BODEA, CORNELIA C., *O scrisoare din 1848 redactată de Nicolae Bălcescu în numele lui Chr. Tell*, în „St. și cerc. de bibliologie”, III (1960), p. 277—280.
- BODEA, CORNELIA și P. CERNOVODEANU, *Materiale noi pentru biografia lui Nicolae Bălcescu*, în „Studii”, XV (1962), nr. 2, p. 375—388; XVI (1963), nr. 2, p. 373 408.

- BOGDAN DUICĂ, G., *O gazetă din 1848* (Știri despre români), în „Transilvania”, LVII (1926), p. 569—570.
- BRĂȚIANU, DUMITRU, *Din arhiva lui... Acte și scrisori din perioada 1840—1870*, publicate de Al. Cretzianu, vol. I—II, București, Impr. Independența, 1933, 367 p. (I); 318 p. (II).
- BRĂȚIANU, D. și DANIEL IRANYI, *Lettres hongro-roumaines*, avec une préface de Henri Valleton, Paris, Bureau de la France Parlementaire, 1851, V, 47 p.
- BRĂȚIANU, ION C., *Din scrierile lui... 1821—1891*, tom. I—IV, București, 1903—1932 (vol. I, tip. C. Gobl; vol. I₂, publicate de G. Marinescu și C. Giurescu; vol. II₁ 2, intitulat *Discursuri, scrieri, acte și documente*; vol. III—IV, intitulat *Acte și cuvântări*, publicate de C. C. Giurescu (vol. III) și N. Georgescu-Tistu (IV), Edit. „Cartea românească”).
- BREAZU, ION, *O foaie volantă despre Ana Ipătescu, eroina revoluționară de la 1848, din București*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, V (1928—1930), p. 520—524. *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Populară Română, București, 1960.
- DIAMAN, T., *Scrieri economice*, introducere de Gr. Mladenatz, București, 1958, 125 p.
- ELIADE-RĂDULESCU, I., *Le protectorat du Czar, ou la Roumanie et la Russie. Nouveaux documents sur la situation européenne, par... , témoin oculaire des événements qui se sont passés en Valachie de 1829 à 1849*, Paris, Comon, 1850, 60 p.
- ELIADE-RĂDULESCU, I., *Souvenirs et impressions d'un proscrit...*, Paris, Prève, 1850, VI + 304 p.
- ELIADE-RĂDULESCU, I., *Epistole și acte ale oamenilor mișcării române din 1848...* [Paris, 1851], 75 p.
- ELIADE-RĂDULESCU, I., *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, Imprimerie Prève, Librairie de la propagande démocratique et sociale européenne, 1851, XVIII + 408 p.
- ELIADE-RĂDULESCU, I., *Scrieri din exil*, cu note de N. B. Locusténeu, București, Tip. Modernă, Gr. Louis, 1891, III + 744 p.
- ELIADE-RĂDULESCU, I., *Aminliri asupra istoriei regenerării române sau evenimentele de la 1848*, traduse de C. Balaban, București, Gr. Luis, 1893, 304 p.
- ELIADE RĂDULESCU, I., *Amintirile și impresiile unui proscrisu*, traducere de G. O. Gârbea, București, „Comoara satelor” [f. a.], 244 p.
- GHICA, ION, *Scrieri către V. Alecsandri*, București, Socec, 1887, XXIV + 723 p.
- GHICA, ION, *Aminliri din pribegie după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri*, București, Socec, 1889, 882 p.
- GHICA, ION, *Opere*, ed. îngrijită și studiu introductiv... de Ion Roman, vol. I, București, Edit. pt. literatură, 1967, 566 p. + 10 f. pl.
- GOLESCU, A. G., *Die politische Stellung der Rumänen (Moldo-Valachen) gegenüber der Türkei, nach dem Französischen*, von... Mitglied der provisorischen Regierung der Walachei, Deutsch bearbeitet von Eduard Wolf, Wien, Fr. Schmidt, 1848, 23 p.
- HURMUZAKI, EUDOXIU de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, supl. 1; vol. VI, supl. 1; vol. XVIII, București, C. Göbl, 1891—1916, 3 vol.
- IONESCU DE LA BRAD, IOAN, *Vieașa mea de mine însumi*, Iași, Tipolitografia H. Goldner, 1889, 19 p.
- IORGA, N., *O „Eroină revoluționară” [Ana Ipătescu] româncă în foilă germane din 1848*, în „Rev. istorică”, II (1915), p. 26—31.
- IORGA, N., *Ubicini în Muntenia la 1848*, în „Rev. istorică”, IV (1918), p. 15.
- IORGA, N., *Informations concernant l'an 1848*, în „Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique”, VIII (1920), p. 131—132.

- IORGA, N., *Știri mărunte de istorie românească. O descriere a exilului din 1848. I. Voinescu*, în „Rev. istorică”, VII (1921), p. 223–226.
- K[OGĂLNICEANU, M.], *Dorințele partidei naționale în Moldova. August 1848*, [Cernăuți, 1848], 104 p.
- K[OGĂLNICEANU, M.], *Protestație!* [Iași, 1848], 13 p.
- KOGĂLNICEANU, M., *Scrisori. 1834–1849*, cu o prefață, un indice de lucruri, de nume proprii și de cuvinte de V. Haneș, București, Minerva, 1913, XIX + 268 p. cu fig.
- LAURIAN, AUGUST TREBONIU, *Die Rumänen der österreichischen Monarchie*, Wien, 1849–1851, 3 vol.
- MAIORESCU, TITU, *Scrisori din anii 1848–1858*, în „Convorbiri literare”, XXXII (1898), p. 1–18, 154–162, 228–242, 377–392, 428–437.
- MATEESCU, C. N., *Documente privilegiate la amestecul clerului oltean în tulburările de la 1848*, în „Arhivele Olteniei”, IV (1925), p. 171–176, 319–321, 459–460, V (1926), p. 33–40.
- POPESCU, MIHAIL, *Documente inedite privilegiate la istoria Transilvaniei între 1848–1859. Acte din arhivele de la Viena*, București, Edit. „Cartea românească”, 1929, XXVI + 148 p.
- REGLEANU, M., *Contribuții documentare cu privire la revoluția din 1848 în Țara Românească*, în *Arhivele statului. 125 de ani de activitate 1831–1956*, București, 1957, p. 309–325.
- ROSETTI, C. A., *Scrisori din junețe și esiliu*, ed. a 2-a, tom. I–II, București, C. Göbl, 1855, 208 p. (I); 223 p. (II).
- ROSETTI, C. A., *Pagini din trecut. Note intime. 1844–1859*, adnotate și publicate de Vintilă C. A. Rosetti, vol. II, București, Marinescu & Șerban, 1903, 99 p.
- SION, GH., *Suvenire contemporane*, București, Tip. Academiei Române (Laboratorii români), 1888, 513 p.
- STAN, A., *Participarea fărâșimii muntene la revoluția de la 1848 în lumina unor noi documente*, în „Rev. arhivelor”, V (1962), nr. 1, p. 221–238.
- Studii și documente privilegiate la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49*, publicate de Silviu Dragomir, vol. I–III, V. Sibiu, Cluj, 1944–1946, 4 vol.
- TURCU, C., *Știri despre revoluția din anul 1848 în orașul Iași*, în „Rev. arhivelor”, I (1958), nr. 2, p. 193–194.
- VÎRTOSU, EMIL, *Heliade-Rădulescu. Acte și scrisori*, București, Edit. „Cartea românească”, 1928, 104 p.
- VLASIU, MARINA, L., *Din corespondența lui Avram Iancu în anii 1848–1849*, în „St. și mat. de ist. modernă”, III (1963), p. 489–512.
- ZANE, ELENA G., *Criptografia în corespondența revoluționarilor români de la 1848*, în „St. și cerc. de bibliologie”, II (1957), p. 289–299.
- ZANE, G., *Aspecte noi ale vieții lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 1, p. 37–56.
- ZOSSIMA, GR., *Biografii politice ale oamenilor mișcării naționale din Muntenia la 1848...*, ed. a 2-a, București, Tip. N. Miulescu, 1884, 67 p.
- 1848 în Principatele Române. Album*, București, 1948, 174 p. + 10 f. pl. + 4 fasc.

II. LUCRĂRI DE SINTEZĂ, ISTORIOGRAFIE, BIBLIOGRAFIE

- BARÎȚIU, GEORGE, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, W. Krafft, 1890, XVI + 800 p.
- Brève histoire de la Transylvanie*, sous la rédaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu, București, Edit. Academiei, 1965, 468 p.
- Din istoria Transilvaniei*, ed. a 2-a, vol. II, București, Edit. Academiei, 1963, XVI + 550 p. + 1 portr.

- IORGA, N., *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, 397 p.
- Istoria României*, vol. III IV, București, Edit. Academiei, 1964, XLIII + 1 259 p. (III); XXXIX 860 p. (IV).
- Istoria României*, sub redacția lui M. Roller, București, Edit. de Stat, 1952, VIII + 762 p.
- PAPIU ILARIAN, AL., *Istoria românilor din Dacia superioară*, ed. a 2-a, vol. I II, Viena, C. Gerold, 1852, XII + 259 p. (I); CXXXVIII + 364 p. (II). Schița tomului III publicată cu o introducere și cu note de Șt. Pascu, Sibiu, 1943, XVII 172 p.
- XENOPOL, A. D., *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, partea I II, București, 1910, 564 p.
- XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. 1, vol. VI, Iasi, Tipolitografia H. Goldner, 1893, 667 p. + 1 portr.; ed. a 3 a, vol. XII, *Revoluția din 1848*, București, Edit. „Cartea românească”, 1930, 320 p.
- ALBINI, S., *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, tom. VI, București, Carol Göbl, Ion S. Rasidescu, 1910, CXXXVIII p.
- BERINDEI, DAN și V. CURTICĂPEANU, *Revoluția de la 1848—1849*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1 579 1 595.
- BIBESCU, GEORGES, *Roumanie*, tom. I II, Paris, Plon, Nourrit, 1893—1894, XIII — 461 p. (I); II 474 p. (II).
- BIBESCU, GHEORGHE, *România*, traducere de B. Florescu, tom. I—II, București, F. Göbl-Fii, 1894, XIII + 467 p. (I); 474 p. (II).
- BIBESCU, GEORGES, *À propos de l'insurrection de 1848 en Valachie... Réponse à M. A.D. Xenopol*, Genève, Georg, 1895, 19 p.
- Bibliografia operelor lui N. Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I (1953), p. 170—224.
- CÂMPINA, BARBU, *Critica lui „48”*, în „Viața românească”, 1918, nr. 2, p. 223—233; nr. 6, p. 198 209.
- CERNĂTESCU, P. I., *Istoria contemporană de la anulul 1815 pînă în zilele noastre*, București, Tip. Laboratorilor români, 1871, 286 p.
- CHERESTEȘIU, prof. univ. V., *Revoluția din 1848 în Transilvania*, în „Lupta de clasă”, XXXVIII (1958), nr. 5, p. 34 49.
- GĂNESCU, G., *La Valachie depuis 1830 jusqu'à ce jour. Son avenir*, Bruxelles, Ch. Muquardt, 1855, 291 p.
- [GEORGESCU-BUZĂU, GH. și V. CHERESTEȘIU], *Anul revoluționar 1848 în țările române*, București, Edit. politică, 1963, 47 p.
- GÖLLNER, C., *Anul revoluționar 1848 în Principatele Române. O contribuție bibliografică*, Cluj, Edit. „Cartea românească”, 1934, 17 p. („Bibliotheca Bibliologica”, 2).
- IORGA, N., *Ultima judecată asupra mișcării din 1848*, în „Neamul românesc literar”, 1910, p. 625 628.
- IORGA, N., *O învoială de reforme din 1848*, în „Rev. istorică”, XVIII (1932), p. 43 44.
- IORGA, N., *Îndreptări noi în concepția epocii contemporane*, vol. II, București, 1940, p. 398—417 și 432—448.
- OPRESCU, G., *Contributions à la bibliographie des événements de 1848—1850 en Transylvanie et dans les Principautés danubiennes*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, III (1926), p. 27 37.
- ROLLER, M., *Anul revoluționar 1848*, București, 1948, 114 p.
- ȘOIMESCU, SAVA N., *Jubileul lui 1848*, București, Tip. ziarului „Vocea învățătorului”, 1898, 15 p.
- UNGUREANU, GH., *Proiectele unor lucrări despre anul 1848 în Moldova și Unire*, întocmite de un contemporan, în „Rev. arhivelor”, VIII (1965), nr. 2, p. 263—266.
- 1848, *Bibliografie*, în *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, tom. VI, București, Carol Göbl, 1910, p. 309 325.

III. STUDII SPECIALE

a) SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN PREAJMA, ÎN TIMPUL ȘI ÎN PERIOADA IMEDIAT URMĂTOARE REVOLUȚIEI

- BERINDEI, DAN, *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831—1862)*, în „Studii”, XII (1959), nr. 5, p. 133—158.
- CÎNCEA, P., *Din istoricul emancipării orașelor și Țirgurilor (1848—1865)*, în „Rev. arhivelor”, VII (1964), nr. 2, p. 117—128.
- CORFUS, ILIE, *Achiziția produselor agricole pentru export, o nouă formă de exploatare a clăcășimii din Țara Românească (1831—1848)*, în „St. și art. de ist.”, V (1963), p. 117—144.
- CORFUS, ILIE, *Evoluția rezervei feudale din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, XVIII (1966), nr. 4, p. 807—832.
- CORFUS, ILIE, *Dreptul de strămulare al sătenilor din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, XX (1967), nr. 5, p. 971—987.
- CSETRI, E., *Muncitori din Baia Mare în timpul revoluției de la 1848*, în „Studii și referate privind istoria României”, partea a II-a, București, 1954, p. 1107—1144.
- Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, Edit. Academiei, 1963, 505 p.
- GÖLLNER, CAROL, *Începuturile mișcării muncitorești la Sibiu (1848—1890)*, în „St. și art. de ist.”, IV (1962), p. 223—238.
- IMREH, ȘTEFAN, *Unele aspecte ale procesului acumulării primitive a capitalului în Comitatul Cluj (1796—1848)*, în „Studii”, XV (1962), nr. 1, p. 143—153.
- KILLYEN, FR., *Brașovul în preajma revoluției de la 1848*, în „St. și art. de ist.”, I (1956), p. 172—187.
- MUREȘAN, H., *Manifestări ale crizei economice din 1847 pe domeniul Zlatna*, în „Anuarul Inst. de Ist. — Cluj”, II (1960), p. 347—354.
- MUREȘAN, H., *Cîteva date cu privire la situația de pe domeniul minier Zlatna în anul revoluționar 1848*, în „Anuarul Inst. de Ist. — Cluj”, IV (1961), p. 277—286.
- NEAMȚU, AL., *Situația sanitară pe domeniul minier al Zlatnei, în Anii revoluției din 1848—1849*, în „Rev. arhivelor”, II (1959), nr. 2, p. 158—174.
- NEGRUȚI, ECAT., *Luptele Țăranilor de pe domeniul Ghica-Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „St. și mat. de ist. modernă”, I (1957), p. 71—108.
- PLATON, GHEORGHE, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „St. și art. de ist.”, V (1962), p. 201—242.
- PRODAN, prof. D., *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluționar 1848*, în „Studii”, III (1950), nr. 3, p. 65—80.
- STAN, A., *Forme de luptă a Țăranimii muntene sub Regulamentul organic, pînă la revoluția din 1848*, în „Rev. arhivelor”, IV (1961), nr. 2, p. 92—110.
- STAN, APOSTOL, *Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848). Aspecte social-economice*, în „Studii”, XX (1967), nr. 6, p. 1177—1197.
- UNGUREANU, GH., *Rufetul ocnelor din Moldova și revolta ȡăvăgăilor în 1843*, în „St. și mat. de ist. modernă”, I (1957), p. 109—138.
- ZANE, G., *Sur quelques thèses de la littérature économique roumaine de l'époque 1840—1864, concernant le problème agraire*, în „Revue roumaine des Sciences sociales”, série de Sciences économiques, t. 10, 1966, nr. 2, p. 171—192.

b) MIȘCĂRI REVOLUȚIONARE PREMERGĂTOARE ANULUI 1848.
INFLUENȚA SOCIALISMULUI UTOPIC

- BODEA, CORNELIA, *Actions prérévolutionnaires roumaines avant 1848*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, 1965, p. 271–284.
- ION, C., *Despre socialismul utopic în România. Cu privire la falansterul „Soții agronomi” de la Scădeni*, în „Analele Inst. de ist. a part.”, III (1957), nr. 1, p. 164–185.
- MACIU, V., *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845–1848: la Société des étudiants roumains*, în „Nouvelles études d'Histoire”, III (1965), p. 243–270.
- MLADENATZ, GR., *Influența socialismului mic-burghez în publicistica țărilor române din secolul XIX (primele 6 decenii)*, în „Probleme economice”, X (1957), nr. 8, p. 129–141.
- PLATON, G., *Contributions à la connaissance des mouvements sociaux et politiques antérieurs à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie*, în „Revue roumaine d'Histoire”, IV (1965), nr. 5, p. 943–962.
- POPOVICI, VALERIAN, *Unele date noi despre conjurația confederativă din 1839*, în *Lucrările Sesiunii generale științifice din 2–12 iunie 1950 ale Academiei R.P.R.*, București, 1951, p. 1993–2000.
- VELICHI, C. N., *Cu privire la literatura istorică asupra mișcărilor revoluționare de la Brăila din anii 1841–1843*, în „Studii”, IX (1956), nr. 4, p. 157–165.
- VELICHI, C. N., *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841–1843*, București, 1958, 426[–429] p.
- UNGUREANU, GH., *Frământări social-politice premergătoare mișcării revoluționare din 1848 în Moldova*, în „Studii”, XI (1958), nr. 3, p. 51[–76].
- ZANE, G., *Le mouvement révolutionnaire de 1840, prélude de la révolution roumaine de 1848*, București, Edit. Academiei, 1964, 106 p.

c) EVENIMENTELE REVOLUȚIONARE DIN ANII 1848–1849

- BĂDINĂ, OVIDIU, *Revoluția din 1848 în orașul și județul Buzău*, în „St. și art. de ist.”, III (1961), p. 169–184.
- BĂLAN, TEODOR, *Refugiații moldoveni în Bucovina (1821 și 1848)*, București, Edit. „Cartea românească”, 1929, XXXII + 148 p.
- BERINDEI, DAN, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848*, în „Studii”, XI (1958), nr. 3, p. 27–50.
- BERINDEI, DAN, *La politique extérieure de la Valachie pendant la révolution bourgeoise-démocratique de 1848*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, III (1965), p. 285–298.
- BOITOȘ, O., *Paul Bataillard et la révolution roumaine de 1848. Contributions à l'histoire des relations franco-roumaines*, în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France”, Paris—București, II (1929), p. 1–159.
- BULAT, T. G., *Din timpul ocupațiunii de la 1848*, în „Rev. istorică”, XIII (1927), p. 384–388.
- BURTOI, I., *Ecoul proclamației de la Islaz în orașul Văleni*, în „Rev. arhivelor”, I (1958), nr. 1, p. 280–281.
- CĂZĂNIȘTEANU, C., *Date noi cu privire la lupta din Dealul Spirii de la 13 septembrie 1848*, în „Studii”, XX (1967), nr. 1, p. 67–80.
- CHERESTEȘIU, prof. univ. V., *Pregătirea și obiectivele adunării de la Blaj din 3–15 mai 1848*, în „Studii”, VII (1954), nr. 4, p. 161–186; VIII (1955), nr. 5–6, p. 41–74.
- CHERESTEȘIU, V., *Adunarea națională de la Blaj 3–5 (15–17) mai 1848. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1848 din Transilvania*, București, Edit. politică, 1966, 671 p. cu ilustr. și facs.

- CRISTACHE-PANAIT, IOANA, *Unele probleme privind situația din București după 13 septembrie 1848*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 4, p. 887—902.
- DUZINCHEVICI, GH., *Contribuție la istoria revoluției din 1848 în Muntenia*, în „Revista critică din Iași”, 1935, p. 1—15.
- FLORESCU, G. G., *Misiunea diplomatică a lui N. Bălcescu la Constantinopol (august 1848)*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 6, p. 1 519—1 532.
- FLORESCU, G. G., *Aspecte privind poziția internațională a Țării Românești în anul revoluționar 1848*, în „St. și mat. de ist. modernă”, vol. III (1963), p. 3—36.
- GEORGESCU, FLORIAN, *Participarea maselor populare bucureștene la revoluția din 1848*, București, 1961, 116[—119] p. cu ilustr. și facs. + 6 h.
- GIOGLOVAN, RADU, *Revoluția din 1848 în Târgoviște și împrejurimi*, în „St. și art. de ist.”, VIII (1966), p. 125—142.
- GÖLLNER, C., *Die Teilnahme polnischer Flüchtling an der Revolution des Jahres 1848 in den rumänischen Fürstentumern*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift”, LIII (1933), p. 359—360.
- GÖLLNER, CARL, *Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848—1849*, Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, 1967, 243 p. („Bibliotheca Historica Romaniae”, 18).
- MACOVEI, A., *Despre pătrunderea revoluționarilor unguri în Moldova (1849)*, în „St. și cerc. șt. — Iași”, XIII (1962), nr. 2, p. 239—248.
- MOCIOIU, N., *Date privind anul revoluționar 1848 în orașul și județul Brăila*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 4, p. 996—1 012.
- NETEA, V., *Cu privire la poziția democraților burghezi și a democraților revoluționari români din Transilvania în 1848. Convocarea și organizarea adunării de la 18 30 aprilie*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 3, p. 591—618.
- PAJURĂ, C., *Aspecte mehediniene ale revoluției din 1848*, Turnu-Severin, 1948, 67 p.
- PANAIT, IOANA și P. I. PANAIT, *Participarea maselor populare din București la înfrângerea comploturilor reacțiunii din iunie 1848*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 6, p. 83—98.
- PANAITESCU, P. P., *Emigrația polonă și revoluția de la 1848*, în *Studii și documente*, București, Edit. „Cartea românească”, 1929, 136 p.
- PASCU, ȘTEFAN, *Contribuțiuni la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova*, în „Studia Universitatis Victor Babeș et Bolyai”, tom. III (1958), ser. IV, fasc. II, p. 95—110.
- PELIMON, ALEXANDRU, *Mărturii de la 19 iunie și 13 septembrie [1848]*, [F. I., F. a.], 56 p.
- PETRESCU, IL., *Sprîjinirea revoluției de la 1848 de masele populare din județul Dolj*, în „Rev. arhivelor”, VII (1964), nr. 2, p. 129—154.
- POPOVICI, VALERIAN, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „St. și cerc. șt. — Iași”, V (1954), fasc. I II, p. 25—48.
- POPOVICI, VALERIAN, *Despre activitatea emigranților poloni în Moldova în anii 1846—1848*, în „St. și cerc. șt. — Iași” — *Istorie*, IX (1958), p. 75—98.
- ROSETTI, CONST. V., *Din timpurile revoluției de la 1848. O zi de iunie*, în „Adevărul literar și artistic”, IV (1923), nr. 124, p. 3.
- SIMACHE, N., *Despre revoluția de la 1848 în Ploiești și județul Prahova*, București, 1948, 120 p.
- SIMACHE, N. I. și I. GH. BURTOIU, *Aspecte din timpul revoluției din 1848 în regiunea Ploiești*, în „St. și art. de istorie”, IV (1962), p. 165—174.
- SMARANDACHE, GH.: *Armata Țării Românești în sprijinul revoluției de la 1848*, în „St. și mat. de ist. modernă”, III (1963), p. 37—58.
- SPERI, C., *Reprimarea activității revoluționare după 13 septembrie 1848, în județele Argeș și Vâlcea (sept. 1848 sept. 1849)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 5, p. 148—158.
- STAN, APOSTOL, *Gărzile naționale în revoluția din 1848 în Țara Românească*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 4, p. 879—894.

d) PROBLEMA AGRARĂ

- ARICESCU, C. D., *Chestiunea proprietății desbătută de proprietari și plugari la 1848*, București, Șt. Rasidescu, 1862, 128 p.
- CHERESTEȘIU, V., *Contribuții la istoria mișcărilor țăărănești în Transilvania în anul 1848*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea a II-a, București, 1954, p. 1 159—1 200.
- GLÜCK, EUGEN, *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849—1853*, în „St. și art. de ist.”, IV (1962), p. 175—196.
- KOVÁCS, I., *Mișcări țăărănești în Munții Apuseni și în împrejurimi între anii 1848—1854*, în „St. și mat. de ist. modernă”, vol. I (1957), p. 139—166.
- MATEI, GH., *Revoluția de la 1848 și țăărănimea*, București, 1948, 45 p.
- PATACHI, LIVIU, *Situația agrară a țăărănimii dependente din Transilvania în 1848*, în „St. și art. de ist.”, IV (1962), p. 109—130.
- PLATON, GHEORGHE, *Contribuții la cunoașterea frământărilor țăărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848—1849. Strămutarea locuitorilor*, în „St. și art. de ist.”, IV (1962), p. 131—164.
- PLATON, GH., *Una din formele de luptă a maselor țăărănești împotriva exploatării feudale din Moldova în preajma și în timpul revoluției de la 1848: fuga peste holare*, în „Rev. arhivelor”, VI (1963), nr. 1, p. 141—154.
- RIMNICEANU, AUREL, *Țăranii și revoluția de la 1848*, [București], 1948, 87 p. cu ilustr.
- ROȘCA-ROSEN, M. și A. FAȚICA, *Răscoala țăaranilor în anul 1848 în Țara Românească*, în „Studia Universitatis Victor Babeș et Bolyai”, tom. III (1958), ser. IV, fasc. II, p. 113—124.
- STAN, A., *Aspecte ale mișcării țăărănești în timpul revoluției de la 1848 în Țara Românească*, în „St. și mat. de ist. modernă”, vol. II (1960), p. 155—186.
- STAN, A., *Participarea țăărănimii muntene la revoluția de la 1848 în lumina unor noi documente*, în „Rev. arhivelor”, V (1962), nr. 1, p. 221—238.
- ZANE, G., *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'an 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 2, p. 213—226.
- 1848, problema agrară discutată de țăărani și proprietari*, ed. 1, București, 1946, 139[—141] p.; ed. a 2 a, București, 1948, 139 p.

e) LUPTA PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ

- BODEA, CORNELIA, *Le problème de l'unité nationale roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965), nr. 3, p. 497—522.
- BODEA, CORNELIA, *Moments de la lutte révolutionnaire pour l'unité nationale roumaine entre 1835—1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 1, p. 5—12.
- BODEA, CORNELIA, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, XVI + 390 p. cu ilustr. și facs.
- BUGNARIU, prof. univ. T., *Nicolae Bălcescu și problema națională*, în „Studii”, VI (1953), nr. 2, p. 57—64.
- IORGA, N., *Generația de la 1840—1848 față de concepțiile unității politice ale poporului român*, comunicare la Academia Română, în „Neamul românesc”, 1922, nr. 115, p. 1—2.

f) FIGURI REVOLUȚIONARE

- ALMAȘ, D., *Nicolae Bălcescu revoluționar*, București, 1959, 64[–66] p.
- APOSTOL, PAVEL, *Despre elemente dialectice în cugetarea lui Nicolae Bălcescu*, în „Studii”, II (1949), nr. 3, p. 72–84.
- BĂDĂRĂU, DAN, *Cu privire la activitatea lui Ion Ionescu de la Brad între anii 1848–1850. (Călătoria lui în Dobrogea și dublul ei scop)*, în „Studii”, IX (1956), nr. 6, p. 107–119.
- BĂDINA, OV., *Cu privire la gândirea social-politică a lui Ion Ionescu de la Brad*, în „Cercetări filozofice”, VII (1960), nr. 6, p. 157–170.
- BAGDASAR, N., *Concepția social-politică a lui Simion Bărnuțiu*, în „St. și cerc. șt.”, seria Științe sociale, VI (1955), nr. 3–4, p. 241–262.
- BERINDEI, DAN, *Nicolae Bălcescu*, București, Edit. „Meridiane”, 1966, 77[–79] p. + 6 f. pl.
- BODEA, C. C., *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 2, p. 131–164.
- BOGDAN-DUICĂ, GH., *Aleksandri în anul 1848*, în „Cele trei Crișuri”, VII (1926), p. 42–43.
- Cezar Bolliac, *luptător revoluționar și jurnalist progresist*, în „St. și cerc. de ist. lit. și folclor”, II (1953), p. 141–174.
- BUGNARIU, T., *Nicolae Bălcescu și problema națională*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I (1963), p. 106–117.
- CERNEA, E., *Concepția lui N. Bălcescu despre stat și drept*, în „Analele Univ. «C. I. Parhon»”, 1954, nr. 1, p. 82–120.
- CHERESTEȘIU, V., *Marele patriot și revoluționar N. Bălcescu*, București, 1953, 32 p. cu facs.
- CHERESTEȘIU, V., *Nicolae Bălcescu marele revoluționar democrat român*, în „Lupta de clasă”, XXXIII (1953), nr. 1–2, p. 96–111.
- CHERESTEȘIU, V., *Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu*, în „Studii”, IX (1956), nr. 1, p. 65–85.
- CONSTANTINESCU-IAȘI, prof. univ. P., *Popa Radu Șapcă, un conducător de frunte al revoluției din 1848*, București, 1945, 40 p.
- CONSTANTINESCU-IAȘI, Acad. P., *100 de ani de la moartea lui N. Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I (1953), p. 9–23.
- CORNEA, PAUL, *Ion Heliade-Rădulescu sau echilibru între antiteze în teorie și politică*, în „Studii de literatură română modernă”, 1962, p. 153–218.
- DIMA, AL., *Alec Russo*, București, 1957, 278[–284] p. + 10 f. pl.
- DRAGOMIR, SILVIU, *Avram Iancu*, București, Edit. științifică, 1965, 303 p. + 10 f. pl.
- FLORESCU, G. G., *Unele aspecte ale concepției lui Nicolae Bălcescu despre suveranitatea țărilor române*, în „St. și cerc. juridice”, VI (1961), nr. 4, p. 597–623.
- GEORGESCU-BUZĂU, GH., *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției din 1848*, în „Studii”, IX (1956), nr. 1, p. 45–64.
- GEORGESCU-BUZĂU, GH., *N. Bălcescu*, București, E.S.P.L.P., 1956, 256 p. cu ilustr. și facs.
- GÖLLNER, CAROL, *Ștefan Ludwig Roth. Viața și opera*, București, Edit. științifică, [1966], 338[–343], p. + 1 portr.
- IOANID, M. și E. BANTEA, *Problemele militare în opera lui Nicolae Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I (1953), p. 118–142.
- IONESCU, GH., *Date noi în legătură cu familia Anei Ipătescu*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 5, p. 105–120.
- IONESCU, MATEI, *Episoade din anii 1848–1849. Însemnări despre Dincă Bălșan*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 5, p. 1 075–1 090.
- IONESCU, VIRGIL, *Contribuții la studiul gândirii economice a lui Nicolae Bălcescu*, București, Edit. științifică, 1956, 135 p.

- IONESCU-GULIAN, prof. univ. C., *Concepția filozofică a lui N. Bălcescu*, în [Ionescu] Gulian, C., *Gîndirea social-politică a lui Nicolae Bălcescu*, București, 1954, 161[–164] p. „Studii și referate despre N. Bălcescu” I, (1953), p. 49–87.
- MACIU, conf. univ. VASILE și ing. CONSTANTIN VASILESCU, *Ion Ionescu de la Brad, luptătorul revoluționar, gînditorul progresist, introducătorul științei agricole în patria noastră*, în „Studii”, VII (1954), nr. 3, p. 145–160.
- MACIU, VASILE, *De la conception sociale et politique de Nicolae Bălcescu*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, I (1955), p. 373–390.
- MACIU, VASILE, *Activitatea istoriografică a lui Nicolae Bălcescu*, în „St. și art. de ist.”, I (1956), p. 188–224.
- MACIU, V., *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu*, în „St. și art. de ist.”, II (1957), p. 495–551.
- MANDREA, N., *Anul 1848 după hîrțile lui N. Bălcescu*, în „Convorbiri literare”, XXVI (1892), p. 897–921 și 1 009 1 027.
- NETEA, V., *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 117[–132].
- NETEA, V., *Alexandru Papiu-Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1 371–1 389.
- NETEA, V., *Simion Bărnuțiu combatant pour les droits du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 3, p. 501–524.
- NETEA, V., *George Barițiu — Viața și activitatea sa*, București, 1966, 365 p. cu ilustr.
- NOUR, ANTONIAN, *Un revoluționar din 1848 în Teleorman: Alecu Petrescu*, în „Rev. istorică”, XVII (1931), p. 203–207.
- PĂCURARU, D., *Ion Ghica*, [București], Edit. pt. literatură, 1965, 369[372] p. + 8 f. pl.
- PANAITESCU, P. P., *Nicolae Bălcescu. Patru studii istorice... Însoțite de o schiță biografică și bibliografică*, București, Edit. „Cartea românească”, 1928, 64 p.
- PANTAZI, RADU, *Ideile social-politice ale lui G. Barițiu*, în *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1957, p. 183–223.
- PANTAZI, RADU, *Viața și ideile lui George Barițiu*, studiu introductiv, antologie și note de..., București, Edit. științifică, 1964, 397 p.
- PANTAZI, R. și C. BOGDAN, *Nicolae Bălcescu conducător și ideolog al revoluției din 1848*, în „Lupta de clasă”, XLIV (1964), nr. 10, p. 85 92.
- PAPADIMA, O., *Cezar Bolliac*, București, Edit. Academiei, 1966, 348[351] p.
- PĂRNUȚĂ, GH., *Figuri de dascăli revoluționari de la anul 1848*, în „Rev. arhivelor”, III (1960), nr. 2, p. 150–167.
- POPESCU-DOREANU, N., *Nicolae Bălcescu și revoluția de la 1848*, București, 1948, 159 p.
- PRODAN, D. și L. BANYAI, *Concepția lui Nicolae Bălcescu despre rolul maselor populare în istorie*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I (1953), p. 143 159.
- PRODAN, D., *Gheorghe Barițiu. Pour la 150-e anniversaire de sa naissance*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, II (1963), nr. 1, p. 115–132.
- REGLEANU, M., *Aron Florian ca participant la revoluția de la 1848 în Țara Românească*, în „Rev. arhivelor”, I (1958), nr. 2, p. 32–50.
- ROLLER, acad. MIHAIL, *Despre Nicolae Bălcescu*, în *Studii și referate despre N. Bălcescu*, I (1953), p. 160 169.
- TEODOR, P., *George Barițiu și Principatele Române pînă la 1848*, în „Anuarul Inst. de ist. — Cluj”, VI (1963), p. 77–90.
- TOMOIOAGĂ, RADU, *Contribuții la reconsiderarea lui Eliade*, în „Analele Univ. „C. I. Parhon””, seria Științe sociale, 1957, nr. 8, p. 97–108.
- TOMOIOAGĂ, RADU, *Cu privire la ideile social-politice ale lui Alecu Russo*, în „Cercetări filozofice”, V (1958), nr. 6, p. 89–97.

g) ACTIVITATEA EMIGRANȚILOR POLITICI ROMÂNI

- BODEA, CORNELIA C., *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Edit. Academiei, 1960, p. 125–166.
- IORGA, N., *Revoluția din 1848 și emigrația*, în „Rev. istorică”, II (1916), p. 181–186.
- [MARȚIAN, D. P.], *Essemplulu essilatei din anul 1848*, București, Imprimeria statului, 1856, 27 p.
- SIMONESCU, DAN, *Din istoria presei românești : Republica Română*, [nr. 1–2], Paris, 1851 ; Bruxelles, 1853. București, Edit. „Cartea românească”, 1931, 63 p.

h) IDEOLOGIA PAȘOPTISTĂ ȘI CULTURA ROMÂNEASCĂ

- Artiștii și revoluția de la 1848. Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, vol. II, București, 1958, p. 58–83.
- BĂRBAT, AL., *Lupta românilor pentru înființarea unei tipografii la Brașov în 1850–1851*, în „St. și art. de ist.”, V (1963), p. 145–160.
- BERINDEI, DAN, „*Marșul libertății*” din 1850, în „Rev. arhivelor”, II (1959), nr. 2, p. 175–179.
- CHERESTEȘIU, V., *Întemeierea presei românești din Transilvania și activitatea publicistică a lui George Bariț pînă la izbucnirea revoluției din 1848*, în „Anuarul Inst. de ist. — Cluj”, VI (1963), p. 11–40.
- CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *Intellectualii și revoluția de la 1848 în Principatele Române*, București, 1948, 61 p.
- CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *Trei pictori români în revoluția de la 1848 : Negulici, Rosenthal, Iscovescu*, în „Studii”, I (1948), nr. 3, p. 152–205.
- CORNEA, PAUL, *O epocă luminoasă a literaturii moderne : epoca 1848*, în *Studii de literatură română modernă*, 1962, p. 103–151.
- CORNEA, PAUL, *Considérations sur le rapport entre la tradition et l'innovation dans l'idéologie littéraire de l'époque de 1848*, în „Revue roumaine d'Histoire”, II (1963), nr. 2, p. 265–286.
- GANEA, ION, *Din istoria tipografiilor și presei brăilene (1838–1866)*, în „St. și art. de ist.”, VIII (1966), p. 255–267.
- MLADENATZ, GR., *Influența socialismului mic-burghez în publicistica țărilor române din secolul al XIX-lea (primele 6 decenii)*, în „Probleme economice”, X (1957), nr. 8, p. 129–141.
- POPA, N., *Școala din Moldova ca instrument de difuzare a științei 1829–1848*, în „St. și cerc. șt. — Iași”, V (1954), nr. 3–4, p. 529–564.
- POPESCU, M., *Dezvoltarea picturii istorice românești în sec. XIX*, în „St. și cerc. de ist. artei”, 1954, nr. 3–4, p. 117–128.
- RETEGAN, S., *Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înființarea unei facultăți juridice românești (1848–1883)*, în „Anuarul Inst. de ist. — Cluj”, X (1967), p. 307–318.
- STOIAN, STANCIU, *Despre concepția învățămîntului public din anul 1848*, în „Studii”, II (1949), nr. 1, p. 192–205.
- ZANE, G., *L'idéologie révolutionnaire dans les Principautés Roumaines et le socialisme prémarxiste à l'époque de 1848*, în „Revue des sciences sociales”, 1962, nr. 2, p. 191–216.
- ZANE, G., *Ion Ghika à l'époque de la révolution de 1848*, în „Revue des sciences sociales”, série de Sciences économiques, t. 10, 1966, nr. 2, p. 171–192.

CONFERINŢA PE ŢARĂ A SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE ISTORICE ŞI FILOLOGICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Societatea de ştiinţe istorice şi filologice, creată în 1949, a desfăşurat în cei aproape 20 de ani de existenţă o susţinută activitate metodică-ştiinţifică şi editorială, care a cunoscut o dezvoltare şi o intensitate deosebită în ultimul deceniu, şi mai ales în ultimii ani.

Conferinţa de ţară a S.S.I.F. din 10 februarie 1968 a marcat, prin importanţele hotărâri luate, o nouă cotitură în viaţa acestui for activ de ştiinţă şi cultură. Lucrările conferinţei, convocată pentru analizarea muncii societăţii în intervalul de timp care a trecut de la ultima adunare generală (5 ianuarie 1964), au avut loc în prezenţa şi cu participarea activă a delegaţilor filialelor şi subfilialelor S.S.I.F. Au luat parte, de asemenea, reprezentanţi ai Secţiei Învăţământ a C.C. al P.C.R. şi ai Ministerului Învăţământului, ca şi alţi numeroşi invitaţi.

Ampla dare de seamă asupra activităţii societăţii în perioada 1964—1967 a oglindit o muncă bogată şi eficientă prin rezultatele ei. Ea a ilustrat, pe baza unor cifre şi date concludente, că activitatea ştiinţifică desfăşurată în cadrul societăţii a cunoscut, faţă de perioada anterioară, o creştere sensibilă sub raport cantitativ şi îndeosebi calitativ. Aceasta s-a datorat sporirii numărului membrilor S.S.I.F. în general (de la 4 220 în 1963 la 5 700 în 1967) şi al celor care întreprind lucrări ştiinţifice în special, orientării preocupărilor lor spre teme variate şi interesante, acumulării de experienţă în munca de cercetare.

Intensificarea cercetărilor, concretizarea rezultatelor obţinute în tot mai numeroase lucrări cu caracter ştiinţific au impus transformarea culegerilor anuale ale S.S.I.F. în publicaţii semestriale sau trimestriale. În perioada 1964—1967 au apărut volumele VI—XI ale culegerii „Studii şi articole de istorie”, vol. VIII—XV din „Limba şi literatură”, vol. VI IX din „Studii de literatură universală”, vol. II din „Lexic regional” şi vol. I din „Folclor poetic”. Aceste volume cuprind 497 de materiale. O simplă alăturare a cifrelor lucrărilor publicate în anii 1964 şi 1965 — în număr de 157 — şi a celor apărute în 1966 şi 1967 — în număr de 312 — ilustrează în mod convingător creşterea an de an a materialelor care văd lumina tiparului. Aceste lucrări se remarcă printr-o bogată documentare şi o tratare competentă, sub formă analitică sau sintetică, a unor interesante probleme, prin ineditul informaţiilor aduse în circuitul ştiinţific, prin originalitatea interpretării şi a concluziilor trase. În general, ele prezintă interes atât pentru cercetători, în activitatea ştiinţifică, cât şi pentru profesori, în munca lor didactică.

Pentru o mai eficientă stimulare şi încurajare a muncii de cercetare întreprinse de membrii săi, conducerea societăţii a organizat în anii 1964 şi 1966 un concurs de lucrări ştiinţifice pentru cadrele didactice din învăţământul de cultură generală, acestea constituind majoritatea membrilor S.S.I.F. Cele mai valoroase lucrări, sub raport ştiinţific şi tematic, au fost premiate şi apoi incluse în culegerile societăţii.

În perioada analizată, activitatea științifică la nivelul filialelor și subfilialelor S.S.I.F. (al căror număr a crescut de asemenea, de la 56 la 71) a continuat să se desfășoare în cadrul vechilor forme organizatorice, ca și al unor forme noi. În afara ședințelor obișnuite de comunicări pe secții, lunare sau bilunare, filialele și subfilialele au dovedit o capacitate sporită de a organiza periodic, cu forțe proprii sau în colaborare cu alte instituții locale, sesiuni științifice, metodice-științifice, consfătuiri sau simpozioane cu teme variate de metodică, istorie locală sau generală a României (ne referim aici numai la activitatea secțiilor de istorie). Uneori asemenea acțiuni au avut un caracter festiv și au fost prilejuate de sărbătorirea anumitor evenimente importante din istoria și cultura patriei.

Vom spiciu câteva exemple: filiala Craiova, de pildă, a organizat, între altele, sesiunea științifică „25 de ani de la moartea lui N. Iorga” (14 noiembrie 1964); filiala Galați, sesiunea consacrată celor „75 de ani de la înființarea Bibliotecii V. A. Urechia” (11–12 decembrie 1965); filiala Suceava, sesiunea științifică „Oameni și fapte în evoluția cultural-științifică a regiunii Suceava” (25–27 februarie 1966); filiala Iași, o sesiune consacrată aniversării a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol (10 iunie 1967); filiala Ploiești, un simpozion cu tema: „Dezvoltarea învățământului în regiunea Ploiești” (22 octombrie 1967); filiala Bacău și subfiliala Focșani au sărbătorit centenarul liceelor „G. Bacovia” și respectiv „Unirea” tot prin organizarea unor sesiuni.

Împlinirea a 145 de ani de la izbucnirea răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu, a 60 de ani de la răscoalele țărănești din 1907, a 90 de ani de la proclamarea independenței de stat a României, a 50 de ani de la luptele de la Mărășești sau a 50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie au fost alte evenimente care au determinat organizarea unor manifestări științifice cu caracter festiv la majoritatea filialelor și subfilialelor S.S.I.F.

În afara acestor acțiuni științifice locale, Consiliul de conducere al societății a organizat la rândul-i sesiuni științifice, metodice-științifice și simpozioane pe plan republican sau interregional la care au participat delegați ai tuturor filialelor și subfilialelor, ca și numeroși invitați.

Dacă între anii 1960–1963 au avut loc șase sesiuni științifice pe țară, în perioada 1964–1967 numărul acestora a sporit, fiind organizate cinci sesiuni științifice, trei sesiuni și un simpozion cu caracter mixt metodic-științific. Dintre acestea, menționăm sesiunea metodică-științifică de la Cluj (22–24 aprilie 1966) cu tema „Folosirea mijloacelor moderne audio-vizuale în predarea istoriei” (și a celorlalte discipline care intră în profilul societății), sesiunea metodică-științifică organizată la Constanța (1–2 aprilie 1967) care a dezbătut problema „Bibliografiei didactice și de specialitate și valorificarea ei în practica la catedră și în munca științifică” și simpozionul în jurul temei „Contribuția școlii de cultură generală la educarea elevilor în spiritul umanismului”, care a avut loc la Lugoj în 25 noiembrie 1967. Un referat special s-a ocupat de contribuția istoriei în atingerea acestui scop.

Prin toate aceste acțiuni, ca și prin altele (cum ar fi, de pildă, discutarea la nivelul filialelor a referatului întocmit de Institutul de științe pedagogice privind îmbunătățirea predării istoriei în școala de 12 ani), societatea a avut în vedere în primul rând necesitățile învățământului de cultură generală. S.S.I.F. fiind o societate a cadrelor didactice, datorită preocupării numerice a acestora, și-a îndreptat eforturile, îndeosebi în ultimii ani, și spre sprijinirea cât mai eficientă a procesului de învățământ. De altfel, ridicarea pregătirii profesionale și științifice a cadrelor didactice a fost o preocupare permanentă, în atenția conducerii societății.

Între acțiunile organizate de Consiliul de conducere al S.S.I.F. pe plan republican, un loc important l-au ocupat și sesiunile științifice cu caracter festiv (aniversar sau comemorativ).

Ne vom referi ca și pînă acum exclusiv la manifestările Secției de istorie.

Cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la eliberare, a fost organizată o sesiune științifică pe țară la Craiova (12–13 decembrie 1964) cu tema „20 de ani de realizări”. Comunicările de istorie au evidențiat pe de o parte rezultatele obținute de istoriografia românească în peri-

oada celor două decenii, iar pe de alta, fiind legate tematic direct de actul revoluționar din august 1944, au adus contribuții meritorii la cunoașterea mai profundă a desfășurării acestuia.

O altă sesiune științifică festivă a fost consacrată împlinirii celor 90 de ani de la proclamarea independenței de stat a României. Ea a avut loc la Ploiești (13—14 mai 1967). Majoritatea comunicărilor prezentate au oglindit, pe baza unui bogat material de arhivă, contribuția maselor populare din diferite regiuni ale țării la susținerea războiului de neam, spiritul lor de sacrificiu, jertfele aduse pentru cucerirea independenței naționale.

Aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu a fost sărbătorită în cadrul unei sesiuni științifice organizate la București la 8 septembrie 1967. Tematica comunicărilor a fost, evident, legată de activitatea și rolul covârșitor pentru destinele țării pe care l-a avut omul de stat și istoricul Kogălniceanu, unele aducând în circuitul științific informații mai puțin cunoscute sau chiar necunoscute.

Spațiul nepermițându-ne să prezentăm și alte aspecte ale activității societății, ne-am limitat la trecerea în revistă a citorva acțiuni mari.

Alături de realizările înregistrate în decursul ultimilor patru ani, în activitatea S.S.I.F. au existat, desigur, și unele carențe, care ar fi putut fi parțial înlăturate printr-o mai bună organizare și orientare a muncii atât la nivelul filialelor, cât și al conducerii societății. Unele filiale au desfășurat o activitate sub posibilitățile reale, lipsind inițiativa și stăruința locală, dar totodată și controlul și îndrumarea mai eficientă din partea Consiliului de conducere. Alte filiale, puține la număr, au rămas parțial tributare unor vechi practici, orientându-și uneor munca de cercetare spre teme mărunte, lipsite de importanță, de utilitate. Conducerea societății nu a reușit să stabilească relații mai strânse cu instituții similare din străinătate, nici să organizeze vreo manifestare cu caracter internațional. Legăturile cu străinătatea au rămas slabe, limitate la schimbul de publicații.

În ciuda acestor citorva lipsuri semnalate și a altora existente încă, în ansamblu munca societății s-a desfășurat pe o linie ascendentă. Acestea au fost concluziile generale desprinse din darea de seamă și subliniate de vorbitorii care au luat cuvântul pe marginea ei.

După prezentarea și discutarea dării de seamă, a fost luată, în urma votării cu unanimitate de voturi, o hotărâre de o importanță deosebită pentru structura organizatorică și viitoarea activitate a societății: scindarea S.S.I.F. în două societăți separate, de științe istorice și de științe filologice.

Disjungerea societăților a avut în vedere perspectivele ce se deschid activității științifice în cadrul unei societăți cu profil mai îngust, specializat. Ea a fost determinată de necesitatea dezvoltării în adâncime a cercetărilor științifice și a valorificării optime a rezultatelor obținute, de necesitatea intensificării și lărgirii sprijinului acordat cadrelor didactice atât în munca lor la catedră, cât și în cea științifică.

În după-amiaza zilei de 10 februarie a. c., lucrările conferinței au fost continuate în cadrul celor două societăți nou constituite.

Conferința pe țară a Societății de științe istorice a aprobat și a votat noul statut și a ales noile organe de conducere.

După prezentarea și luarea în discuție a planului de muncă pe anul 1968, lucrările Conferinței pe țară a Societății de științe istorice au fost încheiate de președintele ei, acad. Petre Constantinescu-Iași, reales în această funcție, pe care o deține de altfel de la înființarea societății.

Prin dezbaterile fructuoase, prin importanțele hotărâri luate, Conferința pe țară a S.S.I. marchează o nouă cotitură în viața și activitatea acestei societăți.

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN REPUBLICA DEMOCRATĂ GERMANĂ

Scopul principal al călătoriei — desfășurată între 10 septembrie și 26 decembrie 1967 —, anume depistarea și cercetarea materialelor aflate în R.D.G. referitoare la relațiile româno-germane în perioada 1933—1939, a determinat și împărțirea timpului de lucru între diversele arhive și biblioteci. Pe lângă tema menționată, am cercetat inventarele, în limita timpului disponibil, și unele dosare ale arhivelor, pentru a depista fondurile și documentele referitoare la istoria României din evul mediu și pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial.

Înainte de a face o prezentare sumară a rezultatelor acestor investigații și a altor aspecte ale călătoriei, citeva cuvinte despre arhivele istorice germane. Evoluția istoriei politice a poporului german, îndeosebi în perioada medievală și modernă, și-a pus cu evidență amprenta asupra organizării unităților de depozitare și a fondurilor arhivelor istorice. Acest fapt se reflectă în păstrarea în unități separate a arhivelor vechilor regate — mai tirziu landuri — germane care conțin fonduri suprapuse cronologic arhivelor centrale imperiale sau republicane. De aici rezultă necesitatea pentru cercetătorii istoriei moderne și parțial pentru cei ai istoriei contemporane a Germaniei — pînă la 1934, cînd intervine o nouă organizare politică-administrativă decretată de guvernul hitlerist — de a acorda atenție și acestor fonduri de arhivă, în afara arhivelor rezultate din activitatea autorităților centrale. Cercetătorul medievalist doritor să culegă informații din arhivele germane referitoare la istoria poporului român va trebui să-și extindă investigația cel puțin în citeva din arhivele fostelor state germane.

Cît privește cercetătorul istoriei Germaniei și a relațiilor cu această țară în perioada contemporană, el are de făcut față și situației create în urma celui de-al doilea război mondial. Ne referim la faptul că cea mai importantă parte a arhivelor politice și militare germane din perioada interbelică se află în momentul de față în R.F. a Germaniei, iar o altă parte în R.D.G. Astfel, cele mai multe din fonduri sînt împărțite în două, în cazul în care nu au suferit și pierderi ireparabile — destul de numeroase, din nefericire — din cauza operațiilor militare, evacuirilor etc.¹.

Surplusul de efort impus de situația menționată cercetătorului istoriei relațiilor româno-germane este însă răsplătit prin bogăția și calitatea documentelor din arhivele istorice păstrate în Republica Democrată Germană. Și aceasta nu numai pentru cercetătorii istoriei contemporane — de fapt singurii vitregiți prin dîspersarea în cele două state germane a fondurilor de arhivă —, ci și pentru cercetătorii istoriei medii și moderne. Importanța arhivelor germane pentru diferite aspecte ale istoriei României este un fapt de mult stabilit. Ea era pusă în evidență încă la sfîrșitul secolului trecut de rezultatele investigațiilor efectuate de N. Iorga — devenite apoi cunoscute prin publicațiile de documente — în fondurile medievale ale arhivei Prusiei. După reorganizarea arhivelor istorice în R.D.G., o serie de istorici români au cercetat în aceste arhive aspecte ale relațiilor româno-germane, cu precădere însă din ajunul și din timpul ultimului război mondial. Fonduri importante, și nu numai de istorie medie și modernă, dar chiar de istorie contemporană — ne referim, în acest din urmă caz, îndeosebi la relațiile româno-

¹ Pentru informații mai ample referitoare la situația generală a arhivelor din R.D.G., ca și la arhivele din această țară nevizitate în cursul călătoriei noastre, recomandăm documentatul articol semnat de G. Castellan : *Les Archives de la République Démocratique Allemande*, în „Revue historique”, 83e année — t. CCXXI, Janvier — Mars 1959, p. 56—89.

germane la sfârșitul și în perioada imediat următoare primului război mondial, pentru care arhivele din R.D.G. posedă documente de mare însemnătate — au rămas încă necercetate de istoricii noștri, unele din acestea fiind însă investigate, chiar în ultimul timp, de cercetători din alte țări preocupate de relațiile româno-germane. De altfel și în Republica Democrată Germană există mai mulți cercetători (dr. Margot Hegemann², dr. R. Gunther, G. Schwabe ș. a.) care studiază diferite aspecte ale relațiilor româno-germane dintre cele două războaie mondiale.

Investigarea fondurilor arhivei din Potsdam a avut ca prim obiectiv depistarea documentelor referitoare la tema menționată. *Arhiva centrală germană* din Potsdam (Deutsches Zentralarchiv Potsdam — prescurtat DZA Potsdam) cuprinde fonduri din perioada imperiului, a republicii de la Weimar și a celui de-al III-lea Reich, însumând aproximativ 33 000 m liniari de material de arhivă. Fondul Ministerului de Externe, aflat în cea mai mare parte în arhivele de la Bonn, dar care are și la DZA Potsdam aproape 70 000 de volume de documente din anii 1870—1945, constituie principalul furnizor de documente pentru cercetătorul istoriei relațiilor contemporane româno-germane. Numeroase informații conțin și alte fonduri ca : Reichswirtschaftsministerium, Deutsches Konsularische Vertretungen im Ausland (menționăm că există peste 900 de volume de documente ale consulatelor germane din Timișoara, Brașov etc. pentru anii 1921—1944), I. G. Farbenindustrie, Präsidialkanzlei, Reichskanzlei, Kriegsstelle zur Vorbereitung der Wirtschaftsfragen für die Friedensverhandlungen (Büro dr. Helfferich) ș. a. Dintre documentele referitoare la relațiile româno-germane și la politica externă a guvernului german între anii 1933—1939, mai importante credem a fi cele privind : scopurile și tactica politicii hitleriste inclusiv față de România, în 1933 (subliniem că unele dintre aceste documente depășesc prin însemnătate și inedit sfera relațiilor româno-germane) ; politica liderilor naștiți față de România și Ungaria în anii 1933—1938, metodele și scopurile ei ; relațiile iugoslavo-germane, Indoeobi în 1936—1937 ; relațiile germano-italiene și țările bazinului dunărean ; divergențele dintre conducătorii politicii externe germane în anii 1933—1935, cauzele și limitele acestor divergențe ș. a.

Tot la DZA Potsdam am cercetat o serie de volume de documente noi referitoare la relațiile româno-germane în anii 1917—1919, la relațiile economice dintre cele două țări în anii 1939—1943 ș. a. Între alte materiale interesante, dar care nu privesc decât parțial relațiile româno-germane sau România, menționez și depistarea a 10 volume de traduceri ale unora dintre documentele de primă importanță cehoslovace, capturate de autoritățile germane la Praga, în martie 1939. Un interes asemănător pentru istoria Germaniei sau a relațiilor Germaniei cu alte țări prezintă și alte materiale, unele necercetate până acum, aflate la DZA Potsdam.

Arhivele din Potsdam pun la dispoziția cercetătorului român și o serie de informații interesând istoria României în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și în anii premergători primului război mondial. Aceste informații pot fi completate, în privința Transilvaniei, cu diferite volume de documente referitoare la politica și la situația monarhiei austro-ungare. Ne așteptăm la informații mai numeroase, pentru această perioadă, în DZA Potsdam, dar subliniem că investigarea sumară și incompletă din acest punct de vedere a inventarelor, din criză de timp, nu ne permite să facem afirmații categorice și lasă drum deschis investigațiilor viitoare.

Arhivele din Merseburg (DZA Merseburg), localitate situată la circa 40 km de Leipzig, sînt o secțiune a arhivelor istorice germane. Cele mai vechi documente ale arhivei sînt din secolele XI—XII. Marea majoritate a fondurilor depozitate aici o constituie fostele arhive

² Dr. Margot Hegemann este de altfel și autoarea articolului *Documente din arhivele Republicii Democratice Germane cu privire la relațiile româno-germane pînă la 1944*, publicat și în „Studii”, an. X (1957), nr. 5, p. 161—170. Numeroase fonduri din arhivele R.D.G. accesibile cercetării după apariția acestui articol, ca și volumele de documente depistate mai tîrziu, impun în prezent importante completări acestui studiu.

secrete de stat ale Prusiei. Aceste arhive mai conțin însă și alte fonduri referitoare la istoria medie și modernă. DZA Merseburg — și vom avea în vedere în cele ce urmează fostele arhive ale Prusiei — conțin sute de dosare de materiale referitoare în exclusivitate la istoria medie, modernă și contemporană, pînă în 1934—1935, a României și la relațiile țărilor române cu Prusia. Această cantitate de informații este completată de materialele și mai numeroase referitoare la relațiile Prusiei cu Turcia, Austria, Rusia, sau cu alte state și popoare din Europa de sud-est. Subliniem că timpul limitat nu ne-a permis decît în mică măsură și cercetarea unor volume de documente — și aceasta mai mult cu caracter de sondaj — de istorie medie și modernă. Ne-am străduit să facem o investigație, pe cît a fost posibil mai sistematică și completă, a inventarelor DZA Merseburg. Întocmirea celor mai multe dintre inventare încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și numeroasele modificări survenite în organizarea arhivelor sau a aparatului de stat, ca și în statutul politic european în decursul anilor, solicită din plin energia, perseverența și uneori inventivitatea cercetătorului. Și, dacă de cele mai multe ori rezultatele răsplătesc eforturile, se întîmplă uneori ca cercetătorul să guste sentimentul amar al ireparabilului, din cauza pierderilor de fonduri provocate de războaie sau de alte împrejurări vitrege ale istoriei.

DZA Merseburg oferă informații totuși destul de limitate, cantitativ, cu privire la istoria României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele trei decenii ale secolului al XX-lea, dar nu asupra acestora vom stăruî. Semnalăm, pentru această perioadă, alături de informațiile din sfera relațiilor economice, existența unui fond al casei Hohenzollern-Siegmaringen, asupra importanței căruia a atras atenția Margot Hegemann în articolul menționat. Vom indica în continuare fondurile mai importante pentru cercetătorul român, fără a mai stăruî asupra corectărilor aduse prin investigațiile noastre datelor prezentate de cercetătoarea germană în același articol și nici asupra documentelor cercetate și publicate de N. Iorga sau alți istorici români. Menționăm în primul rînd fondurile Moldova și Valahia (1596—1807, 24 de dosare) și Transilvania (1571—1749, numeroase dosare cu 1 pînă la 21 fascicule, acestea din urmă avînd și ele uneori mai multe volume; unele informații sînt anterioare anului 1571, dar tot din secolul al XVI-lea). Informațiile despre sau din cele trei țări române sînt însă mult mai numeroase în alte fonduri decît în cele care poartă numele acestor țări. În fondul privind relațiile cu curtea imperială austriacă (1411—1849) sînt numeroase documente și date despre Transilvania, îndeosebi pentru secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, și unele documente referitoare la Țara Românească la începutul secolului al XVIII-lea. Fondul Turcia (1537—1836), care cuprinde mai ales un foarte bogat material referitor la războaiele Imperiului otoman în secolul al XVI-lea, chiar din 1520, și în următoarele două secole — material ce poate oferi în mod nelîndoielnic informații interesante cercetătorului român —, include de asemenea mai multe volume privind exclusiv unele aspecte ale istoriei politice și economice a țărilor române, îndeosebi în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Este de așteptat ca și fondurile Rusia (1495—1818), Ungaria (1536—1823) și Polonia (1454—1843) să conțină, la o cercetare sistematică, date mai importante decît acelea depistate. Informații deosebit de numeroase privind istoria României sînt cuprinse în fondul privind legațiile și consulatele Prusiei. Dintre acestea, cel mai important pentru istoricul român este cel al misiunii diplomatice la Constantinopol (1756—1879). Un subfond cuprinde peste o sută de volume de documente ale consulatelor Prusiei la București, Iași și Galați, din anii 1817—1863 (majoritatea dintre 1820—1849). Alte subfonduri cuprind numeroase volume referitoare la Țara Românească și Moldova. Reflectînd atît interesul sporit al Prusiei față de cele două țări, cît și tendințele istorice ale dezvoltării acestora, majoritatea materialelor referitoare la Moldova și Țara Românească, din perioada 1848—1870, rămînînd în fondul legației din Constantinopol, sînt organizate într-un subfond separat intitulat „Principatele dunărene”. Cele peste 50 de volume ale acestui subfond cuprind documente deosebit de importante pentru începuturile istoriei noastre moderne.

Documentele referitoare la istoria României grupate în fondul Constantinopol sînt completate de altele, nu mai puțin importante, chiar dacă nu tot atît de numeroase — sînt totuși cîteva zeci de dosare — referitoare la perioada 1821—1866. Menționăm de asemenea informațiile bogate și interesante aflate în fondul legației din Petersburg. Particularitățile de organizare, subliniate mai sus, ale arhivelor — și implicit inventarelor — de la DZA Merseburg determină o serie de repetări sau suprapuneri cronologice ale materialelor. Astfel, alături de fondul menționat Turcia — și această situație este generală — mai există încă două fonduri, tot Turcia. Ele ar fi trebuit să cuprindă materiale în general după 1837. Unul dintre acestea, „Auswärtiges Amt, Zentralbüro”, cuprinde, în ceea ce ne interesează, informații despre : problema orientală ; războiul Crimeii ; peste o sută de volume referitoare la Moldova și Țara Românească — în perioada 1842—1867. Aceste volume, dintre care multe conțin corespondența cu consulatele Prusiei din cele două țări, cuprind numai rapoarte politice și alte documente de cea mai mare importanță. Un alt fond Turcia (Auswärtiges Amt) cuprinde materiale din perioada 1821—1869, din care o serie de volume conțin documente, inclusiv rapoarte consulare, privind exclusiv Moldova și Țara Românească. În sfîrșit, același mare fond, Auswärtiges Amt, cuprinde la subfondul „Consulatele prusace în Turcia” și în alte subfonduri, cîteva zeci de volume de rapoarte consulare din București, Iași și Galați din anii 1784—1870 și alte volume de documente interesînd istoria României (probleme financiare între 1847 și 1864 ; ocupația austriacă între 1853 și 1864 ; navigația și alte probleme ale Dunării între 1851 și 1869). Fără a mai stărui, subliniem că, la fel ca în cazul Turciei, numeroase volume de documente cu privire la istoria noastră în secolul al XIX-lea se află în subfondurile duble sau triple privind Austria, Rusia sau alte țări. Referitor la comerț sau la alte aspecte ale relațiilor noastre economice cu Prusia (cu Germania, mai tîrziu) în secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea se află mai multe volume din fondul Ministerium für Handel und Gewerbe. Încheiem aici prezentarea fondurilor arhivelor din Merseburg, fără a epuiza lista informațiilor pe care aceste arhive le dau cercetătorului român. Avem convingerea că atît inventarele necercetate, cit și studierea unora dintre dosarele pentru care inventarele văzute nu dau suficiente relații — dosare sau fonduri asupra cărora nu am stăruiat aici — vor pune la îndemîna cercetătorilor istoriei medii și moderne noi informații importante.

În sfîrșit, o scurtă prezentare a *arhivelor din Dresda* (LHA Dresda), care cuprind documente și materiale din perioada 948—1941. Fondurile provin în imensa lor majoritate din arhivele fostului stat saxon. Informațiile privind istoria țărilor române sînt cu mult mai puțin numeroase decît în celelalte două arhive, iar cele cîteva ore petrecute în LHA Dresda au fost cu totul insuficiente pentru o investigare mai largă a inventarelor. Am depistat cîteva volume de documente referitoare la Transilvania în secolele XVI—XVIII. Subliniem că alte volume privind Turcia în secolele XVI—XVIII și Ungaria în secolele XV—XVI lasă să se întrevadă existența unor informații referitoare la istoria noastră. Inventarele unor importante fonduri, de a căror existență am luat cunoștință prin inventarul general, nu am reușit să le cercetez. În arhivele din Dresda se află cîteva volume de documente ale consulatelor din București, Iași și Galați din perioada 1837—1904. Numărul și uneori valoarea informațiilor depistate interesînd cercetătorul român sporesc în dosarele diferitelor fonduri în perioada de sfîrșit a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea. Nu mai repetăm aici informațiile despre LHA Dresda cuprinse în articolul semnat de Margot Hegemann.

În toate cele trei arhive există și fonduri de documente care au aparținut unor personalități și altor oameni politici și de cultură, ca și importante colecții de hărți ce prezintă interes și pentru cercetătorii români.

Pentru materialele din arhivele germane menționate aici ca și pentru altele, sîntem și în posesia cotelor de inventariere, acestea putînd fi puse împreună cu informații suplimentare, la dispoziția cercetătorilor care vor efectua documentarea în arhivele din R.D.G.

În cursul călătoriei o parte mai puțin importantă a timpului a fost consacrată studiului în biblioteci, îndeosebi la Deutsches Bücherei, la Biblioteca Universității din Leipzig și la Biblioteca de stat din Berlin.

Vizitarea unor orașe ca Rostock, Magdeburg, Halle, Weimar, Erfurt, pe lângă acelea în care mi-am desfășurat activitatea, au oferit numeroase satisfacții prin muzeele, monumentele și arhitectura lor.

Doresc să subliniez în încheiere amabilitatea și înlesnirile de care m-am bucurat la Academia germană de științe din Berlin, la arhivele din Potsdam, Merseburg și Dresda, ca și în alte locuri în tot cursul călătoriei.

Ioan Chiper

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN REPUBLICA POPULARĂ POLONĂ

În cadrul acordului cultural de colaborare între Academia Republicii Socialiste România și Academia de Științe din Republica Populară Polonă, am efectuat între 28 octombrie și 23 noiembrie 1967 o călătorie de studii în țara vecină. Scopul principal al călătoriei l-a constituit perfecționarea cunoștințelor privind modalitățile moderne de investigație în studierea istoriei tehnicii medievale; este vorba de aplicarea în cercetarea istorică a unor procedee și metode proprii științelor exacte: analizele de laborator (spectrale și metalografice) efectuate asupra vestigiilor culturii materiale medievale. În acest sens am căutat să stabilesc contacte cu unii dintre cei mai recunoscuți specialiști din țara vecină ale căror rezultate în această problemă sînt bine cunoscute în literatura istorică europeană.

Unul dintre cele mai importante centre de cercetare a istoriei tehnicii medievale, dar și din epocile mai vechi, îl reprezintă colectivele de cercetători de sub conducerea prof. dr. docent J. Pazdur, director adjunct al Institutului de istorie a culturii materiale (Instytutu Historii Kultury Materialnej) al Academiei de Științe Polone. În cadrul institutului funcționează un laborator dotat cu aparatură modernă, unde diferiți specialiști (dr. J. Dzekonski, de pildă) efectuează analize chimice și metalografice pe diverse vestigii de cultură materială descoperite în săpăturile arheologice. Rezultatele obținute sînt puse la dispoziția cercetătorilor care se ocupă cu istoria tehnicii în general. Asemenea centre de cercetare axate mai cu seamă pe cercetarea tehnicii medievale există și în alte orașe, ca, de pildă, la Cracovia, Katowice etc.; chiar și unele muzee regionale dispun de laboratoare pentru efectuarea de analize metalografice. Muzeul de istorie din Cracovia, de exemplu, dispune de un laborator echipat cu aparatură modernă și, firește, cu cadrele necesare de specialiști. Aici lucrează dr. Kazimierz Bielenin, cunoscut prin încercările de reconstituire a vechilor cuptoare de redus minereul de fier. Un alt laborator care rivalizează cu cele de la Varșovia și de la Muzeul de istorie din Cracovia este cel de pe lângă Institutul de turnătorie al Academiei de Mine din Cracovia, unde lucrează unul dintre cei mai de seamă specialiști, dr. J. Piaskowski, specializat în cercetarea istoriei tehnicii din mileniul I (e. n.) și din prima jumătate a celui de-al II-lea mileniu (e. n.).

Întrucît problemele cercetate de istoricii poloni sînt asemănătoare cu cele care interesează istoria tehnicii medievale din țara noastră, am discutat cu specialiștii mai sus pomeniți metodologia și posibilitățile de folosire a rezultatelor de laborator în ce privește studiul evoluției mijloacelor și procedeelor tehnice din decursul evului mediu. Am stăruit în mod deosebit asupra tehnologiei extracției și reducerii minereurilor metaliere în perioada de după secolul al IV-lea e. n. și pînă în secolul al XVIII-lea, precum și asupra tehnicii prelucrării metalelor

În epoca menționată. Timpul frumos mi-a permis vizitarea la fața locului a complexului de cuptoare de redus minereul de fier din epoca prefeudală și feudal-timpurie de la Nova Slupia, unde s-a amenajat un muzeu în aer liber și unde s-a reconstituit întregul proces de reducere a minereului. Cu acest prilej mi-am completat imaginea funcționării cuptorului. Am vizitat, totodată, și locul cu lentilele de mineralizații din apropiere, de unde se scotea minereul de fier pentru redus, situații foarte asemănătoare cu cea întâlnită la Budureasca și Vadul Săpat, jud. Prahova și Dervent în jud. Constanța (secolele V, VIII–X).

Paralel cu activitatea menționată, am cercetat în arhivele din Varșovia și Cracovia, precum și la Secția de manuscrise a bibliotecii Czartorisky, inventarele fondurilor de documente privind relațiile dintre Moldova și Polonia în evul mediu intrate recent în fondul central de achiziții noi. La arhivele statului din Varșovia (Archiwum Głównie Akt Dawnych), în colecția de documente recent intrat în arhivă (în cadrul fondului intitulat Archiwum Radzwill) am găsit 10 documente inedite emise de cancelaria Moldovei scrise în limba slavă (6 din secolul al XV-lea și 4 din prima jumătate a secolului al XVI-lea: 1435 februarie 16; 1435 septembrie 1; 1443 mai 22; 1447 iulie 19; 1447 decembrie 23; 1490 mai 18; 1518 iunie 4; 1527 octombrie 21; 1546 noiembrie 30; 1553 iunie 22). Conținutul acestor documente se referă la relațiile voievozilor moldoveni cu regii poloni sau cu diferiți mari feudali poloni cărora li se dăruiesc și întăresc proprietăți (curțile de la Volohoveț, mori, loviște etc.) în Moldova.

La secția de manuscrise a Universității din Varșovia am microfiliat corespondența din 1574 a lui Ioan Vodă, domnul Moldovei, cu regele polon. O bogată corespondență de acest gen, începând de la mijlocul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XVIII-lea, există la Arhivele statului din Varșovia (Archiwum Głównie Akt Dawnych) în fondurile Archiwum Koronne Warszawskie și Archiwum Zamoyskich; ea privește atât Moldova, cât și Țara Românească și Transilvania.

Aș vrea să semnez un fapt pe care l-am constatat cu prilejul călătoriei mele în țara prietenă și care nu face decît să ne bucure: apariția tot mai frecventă a unor lucrări sau articole publicate independent sau în diferite culegeri și reviste, care se referă la aspecte din istoria poporului nostru, mai cu seamă legate de istoria poporului polon. Autorii acestor lucrări sînt, de obicei, istorici, cercetători care ne-au vizitat țara în ultima vreme în scopuri științifice și care fac eforturi de a se pune la curent cu rezultatele obținute de istoriografia noastră nouă. Concomitent, tot mai multe lucrări românești sînt prezentate în revistele polone de specialitate, constituind și aceasta o modalitate de difuzare peste hotare a rezultatelor cercetărilor istorice din patria noastră.

Nu pot încheia această scurtă dare de seamă fără să menționez că în tot timpul șederii mele în R.P. Polonă m-am bucurat de o foarte bună primire și amabilitate din partea colegilor poloni. Țin să mulțumesc îndeosebi prof. dr. docent J. Pazdur, director adjunct al Institutului de istorie a culturii materiale din Varșovia, și dr. D. Molenda pentru atenția deosebită pe care mi-au acordat-o.

Șt. Olteanu

C R O N I C Ă

La Biblioteca centrală a Universității din Cluj s-a deschis, la începutul lunii ianuarie 1968, expoziția „Revoluția de la 1848, moment al afirmării ideii de unitate națională la români”. Expoziția face parte din ciclul „Momente din lupta poporului român pentru afirmarea și înfăptuirea unității naționale”. Sînt expuse documente, fotografii din arhivele din țară și străină-

tate privind mișcările social-politice și tendințele de unitate, premergătoare revoluției din 1848; revoluțiile europene și ecoul lor în țările române; acțiuni pentru emanciparea națională și socială; revoluționari ardeleni în Țara Românească și Moldova și revoluționari moldoveni și munteni în Transilvania etc. Expoziția este organizată de către Arhivele statului, în colaborare cu Biblioteca Academiei și a Universității.

Cu prilejul aniversării a 180 de ani de la înființarea Școlii din Florești-Cluj, în ziua de 6 ianuarie 1968 s-a organizat sub auspiciile filialei din Cluj a Societății de științe istorice și filologice o sesiune științifică consacrată acestui eveniment, la care au luat parte cadre didactice universitare și de la școlile medii din orașul Cluj.

Au fost prezentate comunicările: *Lupta pentru școala românilor din Transilvania* de prof. univ. dr. docent Șt. Pascu, membru corespondent al Academiei, *180 de ani de școală în limba română în comuna Florești* de prof. Ion Bota, *Aspecte din istoria luminismului românesc* de lector univ. Pompiliu Teodor, *Lupta lui Gheorghe Șincai pe tărmtul culturalizării și emancipării poporului român* de conf. univ. Viorica Pamfil și *Școlile românești din ținutul Zlatnei și Munții Apuseni la sfârșitul secolului al XVIII-lea* de Ileana Bozac, cercetător principal al Institutului de istorie din Cluj al Academiei.

Cu același prilej, la școala din Florești s-a deschis o expoziție jubiliară, care cuprinde documente despre trecutul școlii, fotografii ce ilustrează activitatea cadrelor didactice și a elevilor, desene, grafice, diferite obiecte cu valoare istorică și etnografică din Florești.

La școală a avut loc, de asemenea, ceremonia dezvelirii unui bust al lui Gheorghe Șincai și a unei plăci comemorative pe care scrie: „În decembrie 1787 Gheorghe Șincai a înființat prin decret directorial această școală”.

În cadrul ciclului de conferințe intitulat „Din istoria României”, organizat de Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, în colaborare cu Societatea de științe istorice și filologice, în ziua de 1 februarie 1968 a vorbit Dan Berindei, secretar științific la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei, despre *Lupta poporului român pentru unitate națională*.

Cu prilejul împlinirii a 550 de ani de la moartea domnitorului român Mircea cel Bătrîn, strălucită figură a istoriei poporului nostru, în ziua de 1 februarie 1968 a avut loc în București un simpozion pe tema „Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești”, organizat de Consiliul pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice, Universitatea populară București. Au vorbit prof. univ. Ion Ionașcu și lector univ. Ion Negoiu.

Un simpozion cu aceeași temă a avut loc și la Craiova unde prof. dr. docent Nicolae Rădulescu, prorector al Universității din Craiova, conf. dr. Aurel Golimas și prof. Ion Negreanu au vorbit despre personalitatea lui Mircea cel Bătrîn.

În județul Argeș, la Cotmeana, unde domnitorul a ridicat una din numeroasele sale ctitorii, a avut loc o adunare la care au participat cadrele didactice, elevii și sătenii din comună.

Un montaj literar consacrat figurii marelui domnitor a fost de asemenea organizat de elevii liceului din Călimănești.

În sala de conferințe a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, în ziua de 8 februarie 1968 a avut loc o ședință de comunicări a Asociației de drept internațional și relații

internaționale din Republica Socialistă România N. Ciachir și G. Maksutovici au prezentat comunicarea *Personalitatea eroului albanez Gheorghe Castriotul Skanderberg, oglindită în unele lucrări românești*.

În ziua de 10 februarie 1968 a avut loc la Casa de cultură din Caracal simpozionul „Pe fir de baladă”, organizat cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la moartea lui Iancu Jianu, vestitul haiduc oltean, neînfricat luptător pentru dreptate.

Muzeul de arheologie din Constanța s-a îmbogățit cu importante materiale descoperite în zona comunei Enisala, din nordul Dobrogei. Între acestea se află fragmente de vase ceramice, lucrate de băștinași, picturi datate din secolele VI—V î.e.n. reprezentând vase grecești, ceea ce atestă că populația autohtonă a traco-geților de pe malul lacurilor Razelm și Sinoe întreținea relații cu grecii din coloniile vest-pontice Histria, Tomis și Callatis. Tot aici au fost descoperite, în interiorul unei cetăți romane, vase de ceramică, opaițe, monede din secolele II—III e.n.

Cel mai mare interes îl suscită ruinele cetății Heracleea, situată pe o stîncă la 114 m deasupra nivelului mării, de formă specific medievală, al cărui nume se credea că ar veni de la cel al împăratului bizantin Heraclius (610—641). Urmele materiale găsite în interiorul cetății, ceramică bizantină cu smalt colorat și ceramică românească de asemenea cu smalt, dovedesc că cetatea a continuat să fie locuită pînă prin secolele XIII—XVI. Aici s-au descoperit și două tezaure monetare — unul din timpul lui Petru Mușat și altul din timpul lui Mircea cel Bătrîn.

Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Institutul de filozofie al Academiei au organizat în ziua de 16 februarie 1968 în aula Academiei un simpozion cu tema „Probleme de teoria istoriei”. După rostirea cuvîntului de deschidere de către directorul adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, Gh. Zaharia, a urmat prezentarea comunicărilor : acad. C. I. Gulian, *Probleme teoretice ale istoriei culturii*; dr. Al. Tănase, *Natura faptului istoric*; dr. N. Gogoneață, *Aspecte ale specificului determinismului istoric*; dr. D. Hurezeanu, *General și individual în istorie*; dr. Titu Georgescu, *Istorie și tehniciizare*; C. Mocanu, *Problema legilor științei istorice*; L. Popa, *Lege și valoare în istorie*; dr. V. Liveanu, *Lege și explicație în istorie*; H. Culea, *Interpretare și explicație în cercetarea istoriei*.

Comunicările au fost urmate de discuții. Cuvîntul de încheiere a lucrărilor simpozionului a fost rostit de acad. C. I. Gulian.

În cadrul ciclului de conferințe intitulat „Din istoria României”, organizat de Muzeul de istorie al Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, în colaborare cu Societatea de științe istorice, în ziua de 22 februarie 1968 prof. univ. dr. docent C. C. Giurescu a conferențiat despre *Legături economice între țăările române, pînă în 1829*.

* * * *Marea răscoală a țăranilor din 1907*,

București, Edit. Academiei, 1967, 907 p.

Sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și a Institutului de istorie „N. Iorga” a apărut, în cursul anului trecut, lucrarea monografică, intitulată *Marea răscoală a țăranilor din 1907**.

Aceasta vine să dezvolte și să ridice la un nivel superior activitatea istoriografică din țara noastră, axată pe problema respectivă.

Prin importanța sa istorică majoră, vijelioasă și eroica ridicare la luptă a țăranimii române din primăvara anului 1907 s-a impus dintru început atenției și preocupărilor unor istorici români. Dar atmosfera întreținută de clasele stăpînitoare, care aveau tot interesul ca luptele maselor muncitoare să fie acoperite de tăcere, și aversiunea istoricilor pentru subiecte moderne explică faptul că, în decenii de activitate istorică, evenimentul dat a făcut obiectul doar al unor relatări și aprecieri fragmentare, neapărînd în acest sens nici o monografie. Instaurarea regimului democrat-popular și trecerea la edificarea orînduirii

noi, socialiste, au creat condiții favorabile studierii și valorificării pe plan științific istoriografic a acestui moment de însemnătate majoră din istoria României. Semicentenarul răscoalei din 1907 a prilejuit intensificarea cercetărilor menite să pună în lumină aspectele diverse ale evenimentului dat.

„Cercetările parțiale efectuate în ultimul deceniu — se concludă în primul capitol din lucrarea de care ne ocupăm, intitulat « Istoriografia răscoalei » — au reliefat și mai mult necesitatea întocmirii unei ample lucrări monografice consacrate marelui eveniment revoluționar din istoria țării noastre, susceptibilă de a îmbrățișa ansamblul problemelor pe care le comportă studiul temei, de a le prezenta unitar și sistematic, folosind cuceririle anterioare ale istoriografiei și lărgind în același timp apreciabil investigarea, atît sub raport analitic, cît și documentar”¹.

Arhitectonica lucrării monografice de față se sprijină pe redarea amplă și pregnantă a factorilor obiectivi hotărîtori ai răscoalei țăranilor din 1907. Fructificîndu-se din plin numeroasele surse documentare ale vremii, precum și studiile de specialitate din epoca noastră, este conturat un tablou coerent și cuprinzător al proceselor și fenomenelor menite să explice geneza puternicei dezlănțuirii de forțe revoluționare ale țăranimii române.

* Comitetul de redacție: A. Oțetea, I. Popescu-Puțuri — redactori responsabili, A. Deac, D. Hurezeanu, Tr. Lungu; autori: Andrei Oțetea, Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Titu Georgescu, Damian Hurezeanu, Traian Lungu, Marin Badea, Ion Felea, Marin Florescu, Coralia Fotino, Ion Ilincioiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Vasile Niculae, Georgeta Tudoran, Ludovic Vajda.

¹ *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 29.

În legătură cu aceasta sint analizate: structura proprietății agrare la începutul secolului al XX-lea; arenda pământului și relațiile de muncă în dijmă; suprasarcinile în sistemul muncii în dijmă; dezvoltarea capitalismului în agricultură; capitalul cămătăresc și comercial la sate; criza economică de la intersecția secolelor XIX și XX și efectele ei asupra țărănimii; condițiile de viață materiale și culturale ale țărănimii. Toate acestea concură spre a reliefa că esența problemei agrar-țărănești, de o extremă importanță și acuitate la epoca respectivă, o constituia necesitatea obiectiv-istorică a înlăturării monopolului deținut de clasa moșierească asupra majorității pământului precum și improprietărea țăranilor. „Procese care au avut loc în cadrul economiei agrare, caracterizate prin dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste, în condițiile menținerii unor puternice rămășițe feudale — se subliniază în lucrare —, au generat adînci contradicții sociale. La baza antagonismului social la sate se aflau relațiile de proprietate, a căror trăsătură principală își găsea expresie în faptul că un număr infim de moșieri stăpînea majoritatea suprafețelor de pământ arabile și forestiere, în timp ce masele producătoare ale țărănimii duceau o acută lipsă de pământ. Formele de producție născute pe terenul relațiilor agrare din România au aruncat țărănimea în virtelej exploataării mereu crescînde. Cu cît marea proprietate funciară căuta să se adapteze cerințelor pieței, cu atît creștea povara obligațiilor impuse țărănimii prin sistemul bazat pe dijmă. Cu cît se ridica mai acut necesitatea dezvoltării mai departe a capitalismului, cu atît devenea mai imperioasă sfîrșirea și transformarea marii proprietăți moșierești, purtătoare a unor metode și forme de producție învechite... Profunzimea transformărilor care se cereau efectuate, amploarea contradicțiilor și anomaliilor ce se acumula în organismul social, ne dau măsura eforturilor uriașe pe care țărănimea le-a făcut în timpul răscoalei de a se smulge din tentaculele unor relații și forme de producție anacronice”².

Partea centrală a monografiei o constituie, în mod firesc, înfățișarea desfășurării răscoa-

lei. Pe parcursul a peste 400 de pagini poate fi urmărit filmul succesiunii evenimentelor de la 8 februarie 1907, cînd flacăra răscoalei s-a aprins în satul Flăminzi din județul Botoșani, și pînă în jurul jumătății lunii martie, 1907, cînd ea a atins punctul culminant și a fost plină la urmă reprimată în sînge. Pentru prima dată este redată în mod aprofundat științific configurația de ansamblu a acțiunilor întreprinse de țărănime, aria de desfășurare a răscoalei, evidențiîndu-se etapele, formele și metodele de luptă. Sint relevate amploarea luptelor purtate de țărănime, jertfele ei de mii de oameni pentru împlinirea unui deziderat multisecular — dreptul la pămînt. Obiectivele luptei, formele ei de manifestare, actele de eroism săvîrșite de răsculați în ciocnirile cu detașamentele militare repressive, dezvăluirea trăsăturilor specifice ale acțiunilor de luptă și relevarea factorilor principali care au dus la înmănușarea forțelor țărănești au constituit liniile călăuzitoare ale autorilor în preocuparea de a contura tabloul de ansamblu al răscoalei. Elemente noi și contribuții originale ale lucrării reprezintă cercetarea atentă și efortul de elucidare a unor probleme pendinte de începuturile și caracterul fenomenului istoric denumit la un moment dat insurecție țărănească, de împletirea în desfășurarea sa a elementelor de spontaneitate și organizare, a factorilor de ordin obiectiv și subiectiv. Toate aceste probleme n-au mai fost de astă dată ocolite, ci, spre meritul autorilor, înfruntate direct, emițîndu-se teze și concluzii plauzibile.

Astfel, în legătură cu cele petrecute la 8 februarie 1907 în satul Flăminzi și cu marea forță de contagiune a acestora nu se omite a se releva contribuția a unor factori specifici locali, grefați pe fundalul factorilor obiectivi generali care au dus la izbucnirea și amploarea răscoalei. În acest sens se scot în evidență urmările activității spoliatoare și concurenței dintre marile asociații arendașești, creșterea agitațiilor țărănești și deslușirea în cadrul întrunirilor ascunse ori deschise ale țăranilor a unor elemente cu caracter de organizare.

Totodată, este marcat aportul activității mișcării muncitorești socialiste, precum și al unor cercuri și grupări burgheze-democratice,

² *Op. cit.*, p. 145.

cu deosebire al „Reuniunii țărănești”, prezidată de Vasile M. Kogălniceanu, în stimularea conștiinței de clasă și a spiritului de combativitate a maselor țărănești. Se relevă faptul că în unele județe, unde răscoalele au cunoscut o virulență maximă (Teleorman, Vlașca, Olt), existaseră la finele secolului al XIX-lea numeroase cluburi socialiste țărănești, care cultivaseră în rindurile țărănimii ideile de organizare și luptă pentru obținerea drepturilor cuvenite.

Reconstituirea minuțioasă și sistematică a evenimentelor s-a realizat, pentru facilitarea expunerii, pe unități administrative, respectându-se în cursul prezentării criteriul cronologic al izbucnirii și desfășurării lor în timp. Expunerea are la bază atât criteriul cronologic, cât și situarea geografică a județelor în cadrul fiecărei provincii, relevându-se, pe lângă trăsăturile generale ale răscoalei, și particularitățile ei, în formele de manifestare, de la o provincie la alta, sau în cadrul fiecărei provincii, de la o zonă geografică la alta.

Astfel, istoria mării răscoale a țăranilor din 1907 se înfățișează ca un sumum de istorii a numeroase răscoale, ca entități care, pe lângă trăsăturile generale comune, prezintă până la un punct fiecare o viață și activitate proprie. Sintetizarea unui vast material factual referitor la un asemenea fenomen complex, bazat pe o întrepătrundere strânsă a elementelor de unitate și diversitate, a reprezentat pentru colectivul de autori o sarcină nu lipsită de dificultăți.

Integrându-se tema abordată într-un context general al istoriei patriei, un capitol al monografiei tratează despre eoul răscoalei din 1907 în teritoriile românești aflate atunci sub stăpânire străină. Multitudinea datelor care sînt înfățișate aici justifică concluzia trasă, în sensul că evenimentul respectiv „a avut unul dintre cele mai intense ecouri în teritoriile românești aflate încă sub jugul străin. Marea vîlvătaie din România veche, moment important în istoria patriei noastre, a atras cu putere atenția diferitelor clase și pături sociale din Transilvania și Bucovina, și în primul rînd a maselor populare de la orașe și sate.

În lupta revoluționară a celor răsculați în 1907, țăranii din Transilvania și Bucovina, precum și toți simpatizanții lor vedeau un exemplu de felul cum trebuie să acționeze atât împotriva apăsătoarei exploatare a grofilor și baronilor, cât și pentru eliberarea lor națională și unirea lor într-un singur stat național unitar”³.

După cum este știut, răscoala din 1907 a avut profunde implicații și urmări în societatea românească. Despre aceasta se tratează în mai multe capitole ale monografiei, ceea ce ajută mult la înțelegerea amploarei și semnificației de ordin național a evenimentului istoric dat.

Puternica ridicare la luptă a țăranimii a determinat o ascutită confruntare a pozițiilor tuturor claselor și păturilor sociale pe problemele puse la ordinea de zi.

Un capitol distinct al lucrării se ocupă de atitudinea clasei muncitoare din România față de răscoală. Se desprinde cu claritate de aici faptul că proletariatul și mișcarea socialistă s-au afirmat ca forța cea mai activă în sprijinul țăranimii, situându-se în fruntea acțiunilor de solidarizare cu cauza ei. Muncitorimea și-a manifestat activ atitudinea înaintată atât prin întrunirile de solidarizare inițiate de organizațiile socialiste, cât și prin momentele de luptă comună alături de țăranimea răsculată. Deși în împrejurările anului 1907 clasa muncitoare era lipsită de propriul ei partid, dezorganizat la răscrucea veacurilor XIX și XX prin plecarea „generoșilor”, iar în conducerea mișcării socialiste se făceau resimțite limite și neclarități în modul de abordare a chestiunii țărănești, totuși organizațiile socialiste au protestat cu putere împotriva represiunilor dezlănțuite de cercurile guvernante, au sprijinit în variate forme țăranimea răsculată și au desprins pe plan teoretic-politic învățăminte de preț din evenimentele mării răscoale.

„Afirmarea poziției socialiștilor față de răscoală — conchid autorii —, rolul lor de reprezentanți ai unei forțe politice la care autoritățile s-au referit neîncetat și acțiunile în sine pe care le-au desfășurat în sprijinul

țărănimii au ridicat prestigiul mișcării socialiste în opinia publică a țării, contribuind la consolidarea rolului ei de cea mai hotărâtă forță politică, adversară a regimului burghezo-moșieresc”⁴.

Sub titlul „Intellectualitatea și răscoala țăranilor” este înfățișată amplu atitudinea acestei categorii sociale față de evenimentele anului 1907. Se scoale în evidență adeziunea la cauza țărănimii a unor largi și influente cercuri intelectuale, mergind de la personalități dintre cele mai proeminente până la numeroși intelectuali rurali. Pe bază de mărturii documentare, se arată cum în timpul răscoalei autoritățile de stat burghezo-moșierești s-au trezit în fața unei situații din care s-a desprins atașamentul intelectualității sătești, învățători, preoți, notari etc., față de dezideratele țărănimii. În această lumină apare justificată concluzia de ordin mai general a autorilor, potrivit căreia „momentele de cumpănă și încordare din viața poporului nostru au constituit tot atâtea prilejuri pentru o mare parte a intelectualității române de a-și exprima sprijinul și adeziunea sa la lupta generală a maselor largi populare pentru îndeplinirea aspirațiilor sale. „1907” în istoria României a fost o mare răscoală populară, în care alături de țărâtime s-au aflat forțe care reprezentau clase și categorii sociale ce ies din sfera unei răzvrățiri pur țărănești: muncitori, intelectuali, militari, slujbași ai statului, meșteșugari ș. a.”⁵.

Pe baza unor numeroase mărturii documentare preponderent de presă, în capitolul intitulat „Ecoul marii răscoale țărănești din România peste hotare” sînt date la iveală rezonanțele largi și puternice pe care evenimentul respectiv le-a avut în opinia publică internațională. Aria acestor rezonanțe este extinsă, prin noile investigații și descoperiri documentare, la o serie întreagă de țări. Astfel, în sfera de cuprindere a răsunetului internațional al lui 1907 sînt incluse: Austro-Ungaria, Rusia, Franța, Anglia, Germania, Serbia, Bulgaria, Grecia, Belgia, Olanda, Danemarca, Italia. Statele Unite ale Americii. Dintre aprecierile și caracterizările date de presa străină răscoalei din 1907, atrage

atenția, prin semnificația sa, aceea de „război țărănesc”⁶.

„1907 în literatură și artă” se intitulează un alt capitol al monografiei. Sprijinite pe o bogată argumentare faptică, concluziile converg în a sublinia că majoritatea scriitorilor și artiștilor români au adoptat o atitudine pozitivă, lipsită de echivoc față de cauza țărănimii. O cercetare atentă a producției literar-artistice din acei ani conduce la ade-vărul că tot ce a fost mai valoros în acest domeniu s-a manifestat ca interpret temerar al simpatiei pentru țărănimea răsculată și al indignării față de ignobila represiune. „Văzută în perspectiva timpului, atitudinea civică de înalt umanism și de largă respirație morală, adoptată, spre cinstea lor, de majoritatea scriitorilor contemporani față de marele eveniment revoluționar, apare nu numai ca un mare act de curaj, ci și ca o manifestare vie a patriotismului lor fierbinte, ca un protest viguros la adresa cercurilor guvernante,inovate de organizarea singeroasei represiuni”⁷.

Capitolul final al lucrării se ocupă de consecințele răscoalei pe plan economic și social-politic. Se relevă aici faptul că marea luptă a țărănimii a avut o înrîurire directă și imediată asupra celor mai diverse laturi ale societății românești, determinînd unele schimbări în politica agrară a claselor dominante. Este analizat caracterul legislației agrare adoptate de guvernul liberal în anii imediat următori răscoalei, dezbătându-se însă că, în pofida unor aspecte pozitive, aceasta n-a atins baza proprietății funciare și a sistemului muncii în dijmă, lăsînd astfel rezolvarea problemei agrar-țărănești ca o sarcină de viitor. Totodată, sînt înfățișate disensiunile și regroupările pe care zguduirea revoluționară din 1907 le-a provocat în rîndurile claselor dominante. Pe această linie, se arată cum în sînul conservatorilor s-a produs fuziunea grupărilor conduse de Gh. Gr. Cantacuzino și P. P. Carp, pe o platformă fățișă de menținere a integrității marii proprietăți moșierești, ceea ce a împins partidul respectiv spre un sfîrșit apropiat. Din rîndurile acestuia s-a desprins la începutul anului

⁴ *Op. cit.*, p. 644.

⁵ *Op. cit.*, p. 701.

⁶ *Op. cit.*, p. 706 și 737.

⁷ *Op. cit.*, p. 752.

1908 gruparea în frunte cu Tache Ionescu, constituită în „partidul conservator-democrat”.

În grupul liberalilor se înregistrează diminuarea influenței aripei predominant moșierești, în frunte cu D. A. Sturdza, în favoarea aripii cu precădere burgheze, reprezentată de Brătienii. La începutul anului 1909, I. I. C. Brătianu preia conducerea Partidului liberal. În scopul de a stăvili creșterea luptelor țărănești, care au continuat într-o măsură și după înăbușirea mării răscoale și pentru a preîntîmpina un nou 1907, precum și din proprii interese de clasă, Partidul liberal a înscris în manifestul-program din 1911 ideea reformei agrare, alături de cea a reformei electorale.

Trăgînd concluzii de ansamblu asupra problemei abordate, autorii pun în evidență amprenta vie pe care răscoala din 1907 a pus-o asupra istoriei ulterioare a României, contribuția de ordin esențial pe care aceasta a adus-o la îmbogățirea patrimoniului tradițiilor revoluționare ale poporului român.

Din cele arătate se poate vedea că, în elaborarea monografiei, colectivul de autori a fost călăuzit de ideea întocmirii unei lucrări unitare, cuprinzătoare și riguros științifice, precum și de încadrarea ei într-o largă sinteză și viziune a istoriei României. În legătură cu aceasta apar însă, după părerea noastră, și unele inadvertențe și inconsecvențe, mai ales de ordin metodologic. Astfel, tratarea unor probleme, ca, de pildă, poziția mișcării socialiste și cea a intelectualității față de răscoală, se face pe un plan orizontal general, incluzînd toate etapele și perioadele dinainte, din timpul și după evenimentul ce face obiectul propriu-zis al monografiei. Se ajunge astfel la situația că, în capitolul privind precedentele răscoale, apar în exclusivitate factorii de ordin obiectiv, iar în cel privind urmările acesteia lipsește un element esențial — procesul de clarificare și de cristalizare a problemei agrare în activitatea teoretică și practică a mișcării muncitorești. În acest fel, unele probleme de metodologie și structură a lucrării tind să se transforme pînă

la urmă în probleme de fond. Redarea comparată a unor fapte și fenomene ar putea oarecum estompa înțelegerea corelației dintre cauzele de ordin obiectiv, hotărîtoare, și cele de ordin subiectiv, care n-au lipsit nici ele și n-au fost lipsite de importanță, fiind chiar menționate în capitolele ulterioare. O analiză mai istorică și organic încheagată a celor trei aspecte fundamentale ale problemei abordate — cauzele, desfășurarea și consecințele lui 1907 — ar fi permis sublinierea mai pregnantă a caracteristicilor și semnificației istorice ale acesteia.

În legătură cu cele de mai sus, se poate vedea cum, în redarea desfășurării răscoalei, autorii se văd siliți să facă unele incursiuni în trecut pentru lămurirea înținerii avute de mișcarea socialist-agrară a anilor 1898—1899, mișcarea țărănească prezidată de Vasile M. Kogălniceanu etc. Or, acestea și altele reprezentînd procese social-politice cu rădăcini și implicații în perioada premergătoare și prevestitoare lui 1907, credem că locul indicat pentru tratarea lor era într-un capitol unitar al cauzelor de ansamblu ale răscoalei.

În altă ordine de idei, considerăm că s-ar fi impus necesitatea unei mai aprofundate analize a pozițiilor claselor dominante și partidelor lor în timpul răscoalei, a elementelor de criză politică a regimului burghez-moșieresc în momentul dat.

În redarea ecoului internațional al răscoalei din 1907, pe lîngă multiplele relatări și aprecieri semnificative, cu precădere din presa vremii de peste hotare, considerăm ca ar fi trebuit utilizate mai amplu acele mărturii documentare care atestă răsunetul evenimentului respectiv pe plan politic-diplomatic, reflectat în poziția și măsurile adoptate de unele guverne în vederea preîntîmpinării consecințelor evenimentelor revoluționare din România în țările respective.

În sfîrșit, dacă sub aspectul faptic, de concretizare a evenimentelor, lucrarea vădește mari eforturi și rezultate, sub aspectul apreciativ-generalizator, cu privire mai ales la sensul și caracterul răscoalei, trăsăturile care o aseamănă și o deosebesc în același timp de marile ridicări de mase de la sate din

epoca feudalismului etc., credem că s-ar fi putut realiza încă mai mult.

Văzută în ansamblu, monografia *Marea răscoală a țăranilor din 1907* se înscrie ca o nouă și remarcabilă cucerire a istoriografiei noastre. Cititorii și cercetătorii pot afla în aceasta o impunătoare frescă a vremilor și evenimentelor de la începutul veacului nostru, dominate puternic de actul memorabil al eroicului și sîngerosului 1907. Sub impulsul

apariției acestei monografii, multe și importante probleme de acum abordate pot fi reluate și adincite în studii și lucrări parțiale, menite să consolideze și să dezvolte rezultatele obținute. Publicarea unei noi și cuprinzătoare colecții de documente despre marea răscoală țărănească ar putea și ea, credem, să stimuleze și să ducă mai departe cercetările asupra acestui eveniment capital din istoria României.

Gh. Matei

* * *Mihail Kogălniceanu — Texte social-politice alese,*

București, Edit. politică, 1967, 423 p.

Editura politică a marcat împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu prin publicarea unui interesant volum de texte alese din lucrările, discursurile parlamentare și corespondența marelui bărbat de stat român. Alcătuirea volumului — culegerca și selecționarea textelor, redactarea rezumatelor, a indicelui și a amplului studiu introductiv — a fost încredințată unui colectiv format din: Dan Berindei (coordonator), Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu și Dan Simonescu, cunoscuți cercetători în domeniul istoriei moderne.

După cum se știe, Mihail Kogălniceanu — sărbătorit în toamna anului trecut și pe linia UNESCO-ului — a fost una dintre marile personalități ale vieții politice și culturale românești din secolul al XIX-lea. Patriot înflăcărat, om politic progresist, militant pe tărîmul culturii, istoric remarcabil și orator prin excelență, M. Kogălniceanu — legindu-și numele de cele mai importante momente din perioada formării și consolidării statului nostru național — poate fi considerat drept unul din fondatorii României moderne. Pe bună dreptate s-a spus că activitatea lui Kogălniceanu „a umplut o jumătate de secol”, avînd contingență cu toate „actele mari ale istoriei

noastre moderne”¹. Abolirea privilegiilor boierești, Unirea Principatelor Române, secularizarea averilor mănăstirești, organizarea învățămîntului, a justiției și a administrației, în proprietărea clăcașilor și cucerirea independenței naționale sînt evenimente de seamă ale istoriei României pentru realizarea cărora Kogălniceanu a luptat cu o perseverență și o abnegație rar întîlnite.

Înzestrat cu o bogată cultură și cu o inteligență rară, Kogălniceanu și-a pus întotdeauna concepțiile, cunoștințele istorice și literare, activitatea politică și talentul său oratoric în slujba progresului social-economic al țării, fapt care ne îndreptățește să-l așezăm printre luptătorii neobosiți pentru democratizarea statului nostru național.

Această activitate multilaterală a lui M. Kogălniceanu este reliefată, cu sobrietate și competență, în studiul introductiv al volumului menționat și ilustrată din plin în partea antologică. E de subliniat faptul că în studiul introductiv autorii au căutat, pe de o parte, să atragă atenția asupra importanței documentelor selecționate, iar pe de

¹ Acad. A. Oțetea, *Mihail Kogălniceanu istoric și om de stat*, în „Studii”, 1966, nr. 5, p. 849.

alta să puncteze mai distinct anumite laturi mai puțin studiate ale vieții și activității marelui bărbat de stat.

Considerăm că este bine venită ideea autorilor de a acorda un spațiu relativ mai mare ultimilor ani ai vieții lui M. Kogălniceanu, deoarece despre activitatea sa de după 1877 s-a scris foarte puțin pînă acum. „Golul acesta, îndelung resimțit — scriu autorii — se cere înlăturat”. Și ei încearcă să facă acest lucru în volumul de față, arătînd că, în perioada de după războiul de independență, „gîndirea și acțiunea omului de stat, a omului de știință, s-au afirmat din nou... cu aceeași strălucire și vigoare ca în anii de tinerețe și maturitate. Ultimii treisprezece ani de viață scot mai mult în evidență pe orator și, într-o măsură, pe istoric; discursurile celebre asupra marilor probleme ale actualității au în cele mai multe cazuri introduceri și evocări care pot fi în mod cert catalogate între operele de cercetare istorică”; aceste evocări ale lui Kogălniceanu au dezvoltat deseori „episoade cu totul necunoscute”². Este perioada cînd M. Kogălniceanu apără interesele țării noastre fie ca ministru plenipotențiar la Paris, fie ca istoric al chestiunii Dunării, combătînd infiltrarea tendințioasă a Austro-Ungariei în comisia de supraveghere a statelor riverane.

Ca deputat, în Cameră, el se pronunța categoric pentru protejarea industriei naționale, pentru adoptarea unei politici economice nealterate. „Țara aceasta — declara Kogălniceanu în februarie 1887 — trebuie să aibă odată suveranitatea și a intereselor ei economice, ea ține să fie stăpînă la ea acasă, să arate că și ea are puterea ei și că nu are nevoie să cerșească nici tratate, nici convenții”³.

Relevînd că prezentarea acestei perioade din activitatea lui Kogălniceanu, cit și a celei din timpul Unirii sînt mai bine argumentate, trebuie să arătăm că unele formulări din studiul introductiv nu sînt suficient de convingătoare. Astfel, afirmația că M. Kogălniceanu „în Germania ia contact cu pătura proletară, cu muncitorii, pe care ține să-i

cunoască în fabrici și ateliere”⁴ — pe cînd se afla la studii — nu are o documentare veridică. Teza potrivit căreia „împrejurările l-au făcut” pe Kogălniceanu „să participe mai mult conspirativ”⁵ la mișcarea revoluționară din 1848 trebuie revizuită în lumina ultimelor cercetări întreprinse în arhivele ieșene. S-a descoperit recent că autorul *Dorințelor partidei naționale în Moldova*, deși fusese surghiunit, reușise să vină la Iași în ajunul izbucnirii mișcării*. Afirmația că demisia guvernului condus de Manolache Costache Epușeanu, din care făcea parte și M. Kogălniceanu, ar fi avut loc „în august 1876”⁶ este eronată. În realitate, demisia acestui guvern s-a produs la 24 iulie 1876, cauzată fiind de punerea sub acuzare a foștilor miniștri conservatori.

Trecînd acum la textele incluse în volum, constatăm că această antologie cuprinde un număr de 104 documente istorice și literare (predominînd, bineînțeles, prima categorie), selecționate dintre cele mai importante și mai evocatoare în privința personalității complexe a lui Kogălniceanu. Animați de dorința de a cuprinde cit mai multe materiale, autorii au redat în general fragmentele cele mai semnificative ale textelor și numai în puține cazuri documentele *in extenso*.

Cronologic, antologia începe cu scrisorile lui M. Kogălniceanu către tatăl său din timpul studiilor la Lunéville și Berlin — 1831 — 1837 — și se încheie cu scrisoarea adresată, de la Paris, fiului său, Vasile, la 19 iunie 1891, adică în penultima zi a vieții. Cu excepția perioadelor 1849—1852, 1865—1868 și 1870—1874 — care sînt mai slab reprezentate în antologie —, pentru ceilalți ani autorii au inclus în volum un număr mare de texte spre a demonstra și pe această cale activitatea continuă și complexă a lui Kogălniceanu.

Reținem din scrisorile trimise de la Berlin dorința tînărului M. Kogălniceanu de a se

⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

* Vezi în acest sens, D. Vitcu, *M. Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, comunicare prezentată la sesiunea Societății de științe istorice din 8 sept. 1967.

⁶ M. Kogălniceanu, *Texte social-politice*

² Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 77.

instrui temeinic, de a cunoaște trecutul de luptă al țării sale. În acest sens el cerea familiei ori cunoscuților să-i trimită cărți, ziare și manuscrise diverse, spre a-și putea documenta primele lucrări științifice consacrate istoriei Țării Românești ori limbii și literaturii române. În aceste scrisori observăm și primele elemente ale concepției sale înaintate în privința libertății și egalității oamenilor. Astfel, el scrie familiei, în anul 1837, că „adevărata civilizație stă în iubirea de patrie și de viitorul ei... în desființarea sclavajului..., în egalitatea persoanelor, fără deosebire de rang și naștere”⁷. Altădată sublinia că slobozenia îi este „mai scumpă decât un rang mare și bogăția”, ori că „fiește om îi de o potrivă, că unul se deosebește de altul numai prin merit și fapte bune”⁸.

Întors de la studii, Kogălniceanu va deveni, în scurt timp, un deschizător de drumuri în multe sectoare ale vieții culturale românești. El tipărește la Iași o serie de publicații periodice — științifice și literare — menite să contribuie la propășirea literaturii originale, a istoriei, a industriei, comerțului și agriculturii. Întemeind în 1840 revista „Dacia literară”, Kogălniceanu combate sistemul traducerilor — care „nu fac o literatură” și ucide „gustul original” — și cere scriitorilor să se inspire din istoria națională. Prin această revistă, Kogălniceanu lupta pentru ca românii din cuprinsul vechii Dacii „să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți”⁹, care ar fi pregătit spiritele pentru unitatea națională.

Prin tipărirea diferitelor reviste, a cronicilor și a „calendarelor”, el își propunea să deștepte un interes crescând pentru răsplindirea științei și culturii, pentru dezvoltarea simțului național. Kogălniceanu arată că artele și literatura nu se dezvoltă decât acolo unde „și trag originea din însăși tulpina popoarelor”¹⁰; ele trebuie să fie o expresie fidelă a societății.

Pentru activitatea sa intensă, multilaterală, Kogălniceanu este socotit drept fondator al criticii literare și întemeietor al istorio-

grafiei române moderne. Pentru reliefarea concepției istorice a lui M. Kogălniceanu ne oprim numai la un singur document din volum, anume la lecția de deschidere a cursului de istorie națională ținută, în ziua de 24 noiembrie 1843, la Academia Mihăileană. Marele istoric considera această știință drept „cartea de căpetenie” pentru apărarea naționalității noastre; în ea vedem trecutul și „printrinsa vom prevedea viitorul”. Kogălniceanu sublinia că pentru întocmirea unei adevărate istorii e necesar să se meargă la izvoarele originale, la cronici, la documente și la toate actele scrise care ne redau viața politică, legile, instituțiile și obiceiurile trecutului. Arătând că istoria trebuie să se ocupe de popor, „adevărata forță în stat”, el preciza că „până acum toți acei ce s-au îndeletnicit cu istoria națională n-au avut în privire decât biografia domnilor, nepomenind nimic de popor, izvorul a tuturor mișcărilor și isprăvilor și fără de care stăpînitorii n-ar fi nimic”¹¹.

Includerea în volum a programului de revendicări ale revoluționarilor pașoptiști, intitulat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, este de mare folos profesorilor și studenților, întrucât pînă acum acesta, lipsind din culegeri, le era greu accesibil. Începînd cu acest program — în care „unirea Moldovei cu Țara Românească” este socotită „cheia boltei, fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național”¹² — și pînă la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza din 1859, M. Kogălniceanu își va concentra întreaga sa activitate pentru înfăptuirea Unirii Principatelor Române.

Recunoscîndu-i-se meritul de a fi conducător al mișcării unioniste moldovene, lui M. Kogălniceanu i se rezervă cîntecul de a propune, la 7 octombrie 1857, în ședința Divanului ad-hoc din Iași, „Unirea Principatelor într-un singur stat sub numele de România”. Combătîndu-l pe boierul antiunionist Alecu Balș, Kogălniceanu declara în acea memorabilă ședință a Adunării: „Să ascultăm glasul și interesul nației noastre care ne strigă neîncetat: Unire și Unire”¹³. Și tot ca o apreciere a luptei perseverente pentru Unire,

⁷ *Ibidem*, p. 93.

⁸ *Ibidem*, p. 98.

⁹ *Ibidem*, p. 99-100.

¹⁰ *Ibidem*, p. 159.

¹¹ *Ibidem*, p. 108.

¹² *Ibidem*, p. 154.

¹³ *Ibidem*, p. 202.

Adunarea electivă a Moldovei îl desemnează pe Kogălniceanu să-l felicite, la 5 ianuarie 1859, cu ocazia alegerii, pe domnitorul Al. I. Cuza. Prin cunoscutele cuvinte: „Măria ta, ca Domn, fii bun, fii blind* fii bun mai ales pentru acei pentru cari mai toți Domnii trecuți au fost nepăsători sau răi”¹⁴, M. Kogălniceanu atrăgea atenția domnitorului asupra necesității îmbunătățirii soartei țăranilor.

Documentele din volum demonstrează eficient că, după realizarea Unirii, preocuparea principală a lui Kogălniceanu a devenit îmbunătățirea țăranilor. Sînt redată, în această ordine de idei, discursurile marelui orator în Adunarea de la Iași din 4 mai 1860 și 15 februarie 1861 („În îmbunătățirea soartei țăranilor văd tot viitorul țării mele, văd fundarea naționalității noastre”¹⁵), cit și cele de la București din 25 mai 1862 și 13 aprilie 1864. (Ne surprinde faptul că discursul lui Kogălniceanu din 1 iunie 1862, tot în problema agrară, nu a fost inclus în această antologie.)

Pentru perioada de după 1866 sînt revelatoare discursurile lui Kogălniceanu din 15 decembrie 1871** și din 8 iulie 1875; primul îndreptat împotriva „afacerii Strousberg”, iar al doilea împotriva încheierii convenției comerciale cu Austro-Ungaria.

Dintre textele incluse în volum din perioada luptei pentru neatinare se impun atenției notele ministrului de externe către agenții diplomatici ai României în străinătate și cuvîntările rostite în parlament cu prilejul proclamării independenței naționale. Subliniem importanța notei din 16 iunie 1876 prin care Kogălniceanu cere Turciei „recunoașterea individualității statului român”, admiterea reprezentanților noștri „în corpul diplomatic”, inviolabilitatea teritoriului țării, dreptul de a încheia convenții comerciale etc.¹⁶; de asemenea, nota plină de demnitate din 20 iulie 1876, prin care, arătînd că

poporul român nu poate rămîne nepăsător „la strigătele de durere” care ne vin de peste Dunăre, condamnă ororile săvîrșite de turci asupra populației bulgare și cere o intervenție urgentă a puterilor europene pentru a opri masacrele și a face respectate drepturile ginților¹⁷.

Din ultimii ani ai vieții, semnalăm printre textele alese discursurile rostite în Cameră la 26 ianuarie 1883 și la 11 februarie 1886. În primul discurs, referindu-se la relațiile statului nostru cu celelalte țări, sublinia că „noi nu trebuie să avem predilecție pentru nici o putere în parte”, ci „să avem o politică românească”¹⁸; iar al doilea, pronunțîndu-se împotriva persecutării transilvănenilor, declara: „Pentru români, Transilvania este leagănul naționalității noastre, este baștina, este matca din care au ieșit roiriile române cari trecînd dincoia de Carpați au fondat statul lui Radu Negru și al lui Bogdan Dragoș, astăzi regatul liber și independent al României, dar care are în dosul ei drept zid de apărare naționalitatea română de peste Carpați”¹⁹.

În general, documentele înmănunchate în volum, oglindind evenimentele principale ale formării și consolidării statului nostru național, pot servi nu numai specialiștilor, ci și profesorilor din învățămîntul de cultură generală, suplinind oarecum — alături de celelalte două culegeri, despre Unire și Independență, publicate tot de Editura politică — lipsa unei crestomații pentru istoria modernă.

După partea antologică, la sfîrșitul volumului, autorii au inclus un tabel cronologic — cu datele cele mai importante din viața și activitatea lui M. Kogălniceanu — un indice de persoane, precum și o tablă de materii; toate acestea ușurează consultarea culegerii de față.

În încheiere, credem necesar să facem o observație în privința alcătuirii și a publicării culegerilor de texte alese în general și a volumului de față în special. Părerea noastră este că publicarea unor astfel de volume este utilă unui cerc larg de cititori. Considerăm însă că aceste culegeri ar avea de cîștigat

* În volum e scris greșit „și blind”, în loc de „fii blind”.

¹⁴ M. Kogălniceanu — *Texte social-politice alese*, p. 218.

¹⁵ *Ibidem*, p. 236.

** În volum e scris greșit „15 decembrie 1874” (*ibidem*, p. 275).

¹⁶ *Ibidem*, p. 300.

¹⁷ *Ibidem*, p. 304—305.

¹⁸ *Ibidem*, p. 318.

¹⁹ *Ibidem*, p. 360.

dacă, pe lângă principalele texte cunoscute și risipite în diferite publicații, s-ar include în sumar și o serie de documente inedite.

Din acest punct de vedere, considerăm drept o scădere a volumului de față faptul că aproape toate materialele incluse în sumar au mai fost publicate și republicate, iar unele (cele referitoare la 1877) chiar în același an. În loc să fie republicate o serie de documente arhicunoscute în privința războiului de independență, era de preferat o selecție mai riguroasă a acestora, acordându-se un spațiu mai mare materialelor de arhivă. Sunt în arhive o mulțime de circulare ale lui M. Kogălniceanu către prefecți, din perioada când era ministru de interne (1860—1861, 1864—1865, 1868—1870, 1879—1880), scrise, multe din ele, cu talent și dragoste de țară și de locuitorii ei. În aceste circulare putem observa concepțiile înaintate ale marelui bărbat de stat, simțul lui de echitate socială și dorința nestăvilită de a introduce o administrație locală onestă. Kogălniceanu însuși prețuia mult aceste acte. Astfel, la 17 februarie 1861, el declara în Adunarea de la Iași următoarele :

„Eu privesc aceste circulare ca proprietatea mea cea mai scumpă, ca titlul cel mai frumos al administrației mele. Prin circularele mele, eu am răspândit în popul mai multe idei de naționalitate, de progres și de libertate decît s-a făcut în 20 ani trecuți”²⁰.

Observațiile acestea, fiind strict personale, sînt discutabile. Oricum, ele nu umbresc importanța și utilitatea volumului de față. Din majoritatea textelor alese străbate un fierbinte patriotism al emitentului, care demonstrează elocvent că acest ctitor al României moderne și-a întipărit pentru totdeauna numele în ființa noastră națională. Volumul recenzat constituie un modest omagiu adus acestei ilustre personalități — Mihail Kogălniceanu —, care s-a identificat cu năzuințele de unitate, libertate și progres ale poporului român.

N. Adăniloae

²⁰ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii* (ediție îngrijită de Vl. Diculescu), București, Edit. științifică, 1959, p. 287.

*. * *ACTA TOMICIANA*, tom. XVII, Edit. Zakład Narodowy
im Ossolińskich, Wrocław, 1966, IX + 903 p.

Istoriografia polonă înregistrează cu legitimă mîndrie apariția celui de-al șaptesprezecelea volum al celebrei colecții de documente medievale, *Acta Tomiciana*. Volumul a fost pregătit pentru tipar de un colectiv format din trei persoane, dintre care funcția de redactor științific a îndeplinit-o A. Wycząński. Baza materială a fost asigurată de Biblioteca din Kórnik a Academiei Polone de Științe, care a împărțit supravegherea științifică asupra lucrărilor cu Institutul de istorie al aceleiași academii.

Volumul cuprinde în cea mai mare parte material rămas de la regretatul Wł. Pociecha, eruditul editor al volumelor XIV—XVI ale

colecției citate. Editorii n-au rămas însă la concepția acestuia, după care *Acta Tomiciana* urma să fie o publicație lărgită a manuscriselor istoricului St. Górski din secolul al XVI-lea, ci au socotit că ele trebuie să fie o publicație pe cît posibil completă de documente din epoca lui Sigismund I. Pentru aceasta însă ei au trebuit să facă o selecție severă a materialului. Acesta a fost publicat în două feluri: unele documente au fost redate integral, altele numai sub formă de regeste sau excerpte. În plus, editorii s-au decis să nu includă în volum documente editate, dacă publicarea lor a fost făcută riguros științific și dacă volumul în care au fost tipă-

rite este accesibil în Polonia. În unele cazuri, în loc de a se elimina cu totul documentul, editorii l-au publicat sub formă de regest, indicând publicația unde a apărut integral textul lui. Documentele de o importanță mai mică au fost publicate sub formă de regeste sau excerpte. Editorii și-au dat seama de caracterul relativ al acestei clasificări. Pornind de la principiul că este vorba de documente, iar nu de lăsamintul lui St. Górski, ei au publicat în primul rind originalele, iar nu copiile documentelor. Tinzând să condenseze conținutul volumului, ei au redus în cele din urmă regestele la o scurtă informație asupra cuprinsului textului. Ei au scurtat și textul ca atare al documentului, eliminând formulele introductive și adresele. De asemenea au redus simțitor notele explicative de la sfârșitul documentului. Oricum ar fi însă, volumul se înscrie, după noi, printre edițiile ce pot fi luate ca model în tehnica publicării documentelor medievale.

Volumul cuprinde material documentar din anul 1535, între care în primul rind corespondența cancelariei regale polone. Actele sînt scrise în limba latină și numai puține în germană, iar cîteva în polonă. Ele se referă la istoria universală, dar mai ales la cea a sud-estului european. Importanța lor pentru istoria noastră este cu atât mai mare, cu cît pentru anul citat colecțiile românești de documente sînt foarte sărace în asemenea informații. De aceea o prezentare și o interpretare a materialului nou și necunoscut pînă acum istoriografiei noastre, în lumina evenimentelor politice și militare ce se desfășurau atunci pe scena Europei răsăritene își găsește în paginile ce urmează o deplină justificare.

Și anul 1535 a găsit Moldova în conflict cu Polonia pentru Pocuția, iar statul polono-lituanian în plin război cu Moscova pentru teritoriile malo- și bielorusse. Ungaria era împărțită între Ioan Zapolya, Ferdinand I și turcii, iar Aloisio Gritti, cel ce venise în numele sultanului să dea regatul maghiar, unificat, în stăpînirea lui Zapolya, ca vasal al Porții, fusese ucis în Transilvania cu concursul hotărîtor al lui Petru Rareș. Habsburgii, în război cu turcii, continuau, diplomatic, să sprijine Moscova împotriva Poloniei.

și Lituaniei. Interesele lor erau reprezentate în această parte a Europei de Ferdinand I. „rege al romanilor”, deci purtător de grijă al Austriei, și rege al Ungariei și Boemiei. În timp ce fratele său, împăratul Carol Quintul, era ocupat mai mult cu treburile Occidentului.

Participarea la lichidarea mandatarului sultanului în Ungaria a însemnat pentru domnul Moldovei o ruptură ireversibilă cu Poarta. De aceea la 4 aprilie 1535 el a intrat, peste Zapolya, sub protecția lui Ferdinand, în scopul de a se apăra de turci, de a dobîndi pentru el Transilvania și de a recăpăta Pocuția¹.

Tratatările dintre Rareș și Ferdinand, începute în luna ianuarie 1535, s-au făcut cunoscute îndată în Polonia. Scrisorile publicate în acest volum o atestă. A. Stadnicki, vistierul ținutului Przemysł, comunica la 15 ianuarie celor de la conducerea cetății Bardejov din Slovacia că o pace sigură între poloni și domnul moldovean nu este de sperat, dar că ceea ce este cert e că acesta a promis lui Ferdinand ajutor contra turcilor (p. 43—44). Iar M. Iobocki, stăpînul Cameiței slovace, văr cu Laski din Polonia, comunica la 16 martie regelui Ferdinand că la adversarul acestuia, adică la Zapolya, a sosit un sol din partea lui Rareș ca să-i ceară sfaturi. Cînd Zapolya i-a reproșat că stăpînul său are oarecare înțelegeri cu Ferdinand, solul i-a jurat că Rareș n-are nimic comun cu acesta și că solii ce acesta i-ar trimite în Moldova vor fi prinși și dați în mîinile lui Zapolya. De aceea Iobocki conchidea, după noi subiectiv și eronat, că domnul Moldovei încearcă să înșele sau pe Ferdinand sau pe Zapolya. În consecință, ca unul ce declara că cunoaște caracterul, obiceiurile și natura moldovenilor, el sfătuiă pe Ferdinand să fie prudent cu ei. El li mai seria că sultanul se întoarce de la războiul cu perșii și că plănuiește să vină în vara anului 1535 în persoană pînă la Nicopole sau să-l trimită pe marele vizir cu trupe numeroase pentru a îndepărta din scaun pe domnii români și a pedepsi Transilvania pentru uciderea lui Gritti (p. 222—225).

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 372—373.

Cu totul altfel vedea situația Ieronim Łaski, voievod de Sieradz. El socotea că sortii sînt favorabili victoriei lui Ferdinand asupra lui Zapolya. De aceea, în scrisoarea sa din 26 martie către Gh. Żaba, vicecancelar al regatului Boemiei, el căuta să sugereze lui Ferdinand să trateze cu sultanul, cu venețienii, cu transilvănenii și cu domnii Moldovei și Țării Românești și să împace pe împărat cu regele Franței (p. 263—265).

Despre trecerea și întoarcerea prin Polonia a solilor lui Ferdinand de la Rareș luase între timp cunoștință și regele polon, Sigismund I, prin St. Odrowąż castelan de Liov. În scrisoarea sa din 5 iunie către P. Kmita, mareșal al regatului și staroste de Cracovia, și către S. Boner, castelan de Żarnów, regele își exprima mai mult mirarea că Ferdinand, care n-avea nici o încredere în voievodul moldovean, s-a angajat totuși în tratative cu el și i-a trimis atît de frecvent soli într-o cauză atît de nesigură. Datorită însă prieteniei și rudeniei ce-l lega de el, regele polon socotea că nu era cazul să-i rețină solii sau să le interzică trecerea prin Polonia. Regele, care nutrea o vădită antipatie față de domnul Moldovei, nu se aștepta la nimic bun de pe urma acestor tratative, căci, după părerea sa, cu greu se putea aștepta la ceva sincer din partea domnului român (p. 420).

Era al treilea an de cînd regele polon se afla la Vilna, capitala Lituaniei, pentru a pregăti războiul împotriva Moscovei. Între Moldova și Moscova continua să opereze alianța împotriva Poloniei. Volumul aduce informații noi despre contactele dintre aceste două țări. Astfel, în comentariul lui St. Górski, pus de acesta în fruntea tomului al XVII-lea din colecția sa de documente în manuscris, el arată că la începutul anului 1535 cneazul Moscovei a trimis soli cu daruri la Rareș, cerîndu-i să pornească războiul împotriva Poloniei pentru a diviza forțele polono-lituaniene concentrate pe frontul răsăritean. Solii însă, care treceau prin stepă, au fost prinși și uciși din ordinul lui E. Dașkievici, voievod de Kiev și staroste de Kaniov și Cerkassî, care a pus mîna pe daruri (p. 5).

Volumul cuprinde și o informație surprinzătoare: încercarea regelui polon de a scăpa

pe cale diplomatică de domnul moldovean. Este vorba de scrisoarea sa din 26 februarie 1535, prin care recomanda sultanului să pună în locul lui Rareș pe Alexandru, un pretendent la tronul Moldovei, care se cădea drept nepot al lui Ștefan cel Mare și care trăia „onest și deîn” în Polonia (p. 143, nr. 11)². Intervenția regelui a rămas însă fără rezultat, iar Rareș a continuat să constituie o amenințare permanentă a Poloniei de la sud.

Într-adevăr, el se pregătea să atace din nou Pocuția. Intenția sa, descoperită desigur din vreme de spionii ce li avea St. Lanckoroński, voievod de Sandomierz, la Suceava, precum și de mulți alți slujbași poloni de la frontieră, a fost adusă la cunoștința regelui la Vilna. Acesta a înștiințat la 18 iulie 1535 pe J. Tęczyński, voievodul Podoliei, pe St. Odrowąż, castelanul de Liov și pe A. Tęczyński, castelanul de Cracovia, de iminenta năvălire a moldovenilor și tătarilor în Polonia și le-a cerut să dea ajutor armat lui J. Kola, hatmanul de cîmp al Coroanei, și care, în lipsa marelui hatman J. Tarnowski, plecat în fruntea armatei polono-lituaniene la războiul cu Moscova, era însărcinat cu apărarea Pocuției (p. 521—522). Cu reconstrucția cit mai grabnică a cetății Śniatynului și cu întărirea Cameniței fusese însărcinat mai de vreme starostele N. Iskrzycki, după cum reiese din scrisoarea regelui din 11 februarie același an către A. Górka, castelan de Poznań (p. 114) și din cea către Sp. Tarnowski, visterul regatului, din 5 martie (p. 204—205). Seimul polon, convocat la sfîrșitul anului 1534, votase impozite pentru angajarea de mercenari în vederea apărării țării împotriva tătarilor, moldovenilor și teutonilor. La plata acestor impozite fusese supusă, ca și în anii 1531 și 1533, și populația românească din Polonia care se ocupa cu agricultura și creșterea vitei, urmînd ca cei ce aveau pămînt să plă-

² Editorii precizează că este vorba de Alexandru Lăpușneanu, viitorul domn (p. 143, n. 1). După noi însă ar putea fi vorba și de Alexandru Cornea, ales de boieri domn în 1540 și care se dădea și el fiu al lui Bogdan cel Chior și nepot al lui Ștefan cel Mare și pe care regele s-a grăbit să-l recunoască și să și-l facă aliat (I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. I, p. 139—145).

tească de ogor 12 groși în două rate; la fel și cei ce aveau numai casă și loc de bătătură, căruia-i ziceau „dvoriște”; iar cei ce nu aveau pământ, dar dispuneau de vite, cite 8 groși de turma de 100 de oi, la fel în două rate (p. 60).

Cu toate acestea, regele a constatat, cînd se întorcea în vara anului 1535 din Lituania la Cracovia, la nunta fiicei sale Jadwiga cu Joachim de Brandenburg, că bani nu erau nici pentru plata mercenarilor aflați în slujbă, necum pentru angajarea de noi luptători împotriva moldovenilor, după cum reiese din scrisoarea sa din Sandomierz din 5 august același an către A. Tęczyński, locțiitor temporar al marelui hatman la apărarea regatului (p. 543–544).

În aceste condiții, cînd la Cracovia era petrecere mare, la care luau parte impunătoare delegații străine, cînd în jurul regelui se aflau numai 3 100 de nobili și mercenari călări și cînd armata polonă, în frunte cu biruitorul de la Obertyn, se afla departe în ținuturile Moscovei, s-a produs cea de-a doua incursiune a lui Rareș în Pocuția. Istoricul St. Górski, secretar al vicecancelarului P. Tomicki și martor al evenimentelor ce se desfășurau la Curtea regală din Cracovia, scrie în comentariul său că domnul român a fost îndemnat la aceasta de cneazul Moscovei și de regele Ferdinand. Acesta, ocupat cu războiul împotriva lui Zapołya și a turcilor și neputînd da ajutor Moscovei, prietena și aliata sa împotriva Poloniei, a ridicat în contra acesteia din urmă pe Rareș. Prin incursiunea sa, domnul român a efectuat o diversiune, cu scopul de a angaja pe poloni într-un nou război și de a-i sili să-și deplaseze parte din forțe de pe frontul moscovit pe frontul sudic. După același istoric, Pocuția a fost devastată, iar moldovenii s-au întors cu prăzi în lucruri, vite și oameni (p. 3, 8 9, 521 și 577). După cele relatate la 6 octombrie de N. Działyński, castelan de Chełm, care fusese cu puține zile mai înainte invitatul regelui la masă, lui M. Ferber, episcop de Warmia, moldovenii au ars cu această ocazie 100 de sate (p. 648 649).

Prin delegatul său la dieta Prusiei, regele polon vestețea, la 1 septembrie, în termeni

aspri pe Rareș, care, fără a declara formal război și călcîndu-și jurămîntul pus pe tratate, a trecut prin foc și sabie ținuturile Rusiei rutene (p. 588–589). Iar în scrisorile sale din jurul datei de 27 septembrie către senatorii poloni, prin care le anunța convocarea seimului la Piotrków pe ziua de 25 noiembrie 1535, regele le cerea să delibereze asupra măsurilor de luat pentru apărarea regatului contra tătarilor și a lui Rareș, a cărui incursiune în Pocuția a dus la devastarea ogoarelor, la distrugerea satelor și la uciderea populației (p. 613–615)³. Iar în instrucțiunile sale date în același timp delegaților săi la seimul provincial, convocat la Nowe Miasto Korczyn pe ziua de 11 noiembrie, regele își exprima teama ca nu cumva domnul român să se lase dus de succesele sale și să comită altceva mai grav (p. 615 619). Aceiași termeni violenți la adresa lui Rareș îi folosea regele și în instrucțiunile sale date în luna octombrie delegaților săi la seim (p. 678 685)⁴. Despre incursiunea lui Rareș a scris, la 23 decembrie, lui Schepper, consilier și secretar al împăratului, J. Dantiszek, episcop de Chełmża (latinește Culm) (p. 733–743).

Volumul cuprinde informații documentare noi și în legătură cu activitatea diplomatică desfășurată în jurul acestei incursiuni. După incursiune, Rareș a trimis la rege un sol, care însă, dată fiind lipsa de încredere a polonilor în domnul moldovean, a fost reținut la Liov, după cum comunica la 6 octombrie castelanul de Chełm episcopului de Warmia (p. 648–649).

Regele a plecat din Cracovia din nou în Lituania la 4 octombrie, aminîndu-și revanșa împotriva lui Rareș pentru altă dată (p. 3 și 8–9). Pe drum i s-a înfățișat solia moldovenească, care, primită în audiență la 11 octombrie la Radom, a justificat pe șleau acțiunea domnului român: deoarece de cîțiva ani încoace acesta a cerut Pocuția, dar n-a

³ Scrisoarea, purtînd ca dată numai anul 1535, a fost publicată anterior de I. Bogdan, *op. cit.*, p. 85–86.

⁴ Instrucțiunile se află publicate sub formă prescurtată, după alt manuscris, avînd ca dată tot numai anul 1535, de către I. Bogdan, *op. cit.*, p. 82–83.

putut-o obține, a fost constrins să o pustiască. Pe lângă aceasta, solul a declarat că stăpînul său dorește să facă pace cu regele și propune un schimb de soli prin Camenița și Hotin, după cum scria în aceeași zi J. Chojeński, episcop de Płok și secretar al regelui, în suita căruia se afla, vicecancelarul P. Tomicki la Cracovia (p. 652—653). De fapt, Rareș a cerut din nou Pocuția, dar regele nu i-a îndeplinit dorința, deoarece, după poloni, domnul român a dat multe dovezi de nesinceritate, astfel că toți sfetnicii regelui erau de părere să nu-i dea nici o crezare, dat fiind că de atâtea ori au fost decepționați de el, după cum răspundea Tomicki din Cracovia la scrisoarea unui nobil maghiar (anonim) care-i făcuse cunoscută cererea voievodului moldovean (p. 593—594).

Într-adevăr, regele i-a răspuns din Radom, în aceeași zi în care i-a audiat solia, că este nou și nemaiauzit ceea ce domnul moldovean i-a cerut pînă atunci cu atîta perseverență și îndrăzneală, adică să-i cedeze Pocuția, ca pe un domeniu legitim al său, lăsat lui de înaintașii săi, în timp ce nu poate proba absolut cu nici un argument cert că a posedat vreodată, el sau înaintașii săi, acest teritoriu sau că i-ar aparține de drept, cînd, dimpotrivă, este cunoscut faptul că acest domeniu l-au avut din vechime înaintașii regelui și că a trecut din mînă în mînă în posesia sa și-l stăpînește pînă acum. De aceea nu se poate mira îndeajuns: cu ce socoteală domnul român își atribuie un domeniu al regelui? În ceea ce privește înnoirea tratatului și a păcii propusă de Rareș, regele i-a răspuns că totdeauna a păstrat și dorește să trăiască în pace și prietenie cu toți principii creștini. De aceea el va păstra pacea și prietenia cu el, ca vecin, dacă și Rareș, la rîndul său, le va păstra față de rege. Iar răspunsul la propunerea domnului moldovean de a se delega soli urma să se dea oral soliei sale (p. 635).

După comentariul lui St. Górski, regele a trimis în luna octombrie la Poartă un sol, în persoana lui J. Ocieski, cunoscut din misiunile sale la turci din anii 1531 și 1533⁵,

pentru a informa pe sultan că domnul Țării Românești a făcut o înțelegere cu Rareș împotriva polonilor, și a-i cere să aibă în vedere ca să nu se comită din partea tributului său ceva împotriva alianței polono-otomane (p. 3).

Între timp, regele, ajuns la Vilna, a fost înștiințat că Rareș pregătește o nouă incursiune. În consecință, el a dat la 9 noiembrie ordin hatmanului de cîmp să apere țara de un nou atac al moldovenilor (p. 688), cerînd a doua zi și lui Tarnowski să sprijine pe numitul hatman cu sfatul, pentru a putea face față acțiunilor dușmănoase ale domnului moldovean (p. 689). Pe de altă parte, el a transmis, la 23 noiembrie, vestea despre iminența unei noi incursiuni moldovene delegaților săi la seim, pentru a grăbi votarea mijloacelor pentru plata mercenarilor (p. 704—705)⁶. Tot prin intermediul acestor reprezentanți ai săi (p. 724), regele a cerut la 7 decembrie senatorilor adunați în seim la Piotrków părerea dacă să încheie cu Rareș armistițiul sau pacea și în ce condiții, dat fiind că a aflat că sosește la el un sol al acestuia, pe nume Avram⁷. Era vorba de solul care mai fusese trimis de Rareș la Cracovia și Vilna în vara anului 1533⁸.

În sfîrșit, volumul cuprinde un interesant document privitor la trecerea anabapțiștilor din Germania în Polonia și Moldova. Este vorba de o sectă de revoluționari fanatici care a apărut în Germania o dată cu războiul țărănesc și care în 1531 și-a ales orașul Münster ca centru al acțiunii ei. Învinși, iar capii lor supuși torturilor, anabapțiștii care s-au putut salva și-au căutat refugiul peste hotare. Regele polon, aflîndu-se încă la Cracovia, a dat ordin la 27 septembrie 1535 comandanților cetăților și burgmîștrilor orașelor din Polonia și Prusia să le interzică intrarea în aceste țări (p. 612—613). Grupuri de anabapțiști au intrat totuși în Polonia și se străduiau să treacă în Moldova. De aceea un nou ordin al regelui din 26 noiembrie

⁵ Scrisoarea regelui se află publicată anterior de I. Bogdan, *op. cit.*, p. 80—81.

⁷ Scrisoarea a fost publicată și de I. Bogdan, *op. cit.*, p. 81.

⁸ I. Corfus, *art. cit.*, p. 333.

⁵ I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia, în „Romanslavica”, X, p. 321 și 333.*

punea în vedere lui P. Kmita, mareșal al regatului, staroste de Cracovia, Przemyśl și Koło, să nu le permită intrarea în țară, nici trecerea în Moldova, ci să-i alunge peste frontieră (p. 712—713).

Din cele expuse mai sus rezultă că volumul aduce un material nou și deosebit de interesant pentru studiul relațiilor româno-polone din cel de-al treilea deceniu al secolului al XVI-lea. Cu excepția a patru scrisori de-ale regelui polon din lunile noiembrie și decembrie 1535, publicate anterior de I. Bogdan în colecția noastră de documente externe, toate celelalte acte incluse în volum și prezentate în această recenzie sînt aduse acum pentru prima oară la cunoștința istoriografiei românești. Ele largesc orizontul cunoștințelor asupra politicii externe a lui Petru Rareș și scot mai pregnant în lumină figura și rolul jucat de acesta pe scena atît de frământată a sud-estului european.

În încheiere, citeva observații de natură editorială. Scrisoarea lui Tomicki către un nobil maghiar anonim este greșit datată de editori în jurul zilei de 9 septembrie 1535

(p. 593—594). Aceasta deoarece în ea este vorba și de răspunsul dat de rege lui Rareș, răspuns care poartă data de 11 octombrie același an (p. 653). Prin urmare, scrisoarea în chestiune n-a putut fi redactată decît după această dată, iar nu cu o lună mai înainte. Socotim apoi ca inutilă publicarea în două locuri deosebite a unuia și aceluiași pasaj din comentariul lui St. Górski cu privire la incursiunea lui Rareș (p. 521, ca anexă la scrisoarea regelui către castelanul Cracovici, și p. 577 separat). Hotinul este trecut în indice, greșit, ca oraș și cetate în voievodatul Rusiei (p. 806), pe cînd în nota 4 de la pagina 653 din volum el este localizat, corect, pe Nistru, în Moldova. Orașul Koło din voievodatul Kalisz lipsește din indice, deși el apare în text, legat de numele lui P. Kmita „capitaneus Colensis” (p. 102). În sfîrșit, cu toată grija editorilor, în volum au fost reproduse și documente publicate, ca, bunăoară, cele patru scrisori amintite ale regelui, tipărite de I. Bogdan în colecția Hurmuzaki.

Ilie Corfus

Češi a poláci v minulosti (Cehii și polonezii în trecut),

Edit. Academiei Cehoslovace de științe, Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, Praga, I (1964), 434 p.; II (1967), 710 p.

Avem în față o operă masivă a istoriei relațiilor dintre cehi și poloni, începînd cu perioada feudalismului timpuriu și pînă la victoria finală a ambelor popoare asupra fascismului. Cele două volume sînt opera unui colectiv de istorici, în frunte cu prof. Josef Macárek, membru corespondent al Academiei Cehoslovace de Științe, care este, în același timp, și președintele comisiei istorice mixte cehoslovaco-polone. Prefața primului volum cuprinde, în primul rînd, principiile și metoda folosită de membrii colectivului la elaborarea lucrării. Dată fiind importanța unor astfel de cercetări, al căror obiect îl formează tocmai istoria relațiilor dintre

două popoare, nu-i de loc lipsit de interes să subliniem și pentru specialiștii noștri utilitatea procedeele metodologice folosite de colectivul lucrării de față. Tot în prefață, sîntem informați că lucrarea a fost elaborată cu prilejul comemorării a o mie de ani de la fundarea statului polon. Se înțelege că o astfel de realizare depășește tot ce s-a scris pînă acum în domeniul relațiilor ceho-polone, cel puțin în istoriografia cehă. Cele citeva studii și broșuri de sinteză, apărute în ultimii ani, se mențin în sfera unor considerații generale și nu trec dincolo de nivelul de popularizare al unor atare publicații. E drept că prof. J. Macárek a publicat, în 1948, o *Istorie a*

poporului polonez (*Dějiny polského národa*), însoțită de o foarte bogată bibliografie, însă capitoul relațiilor se pierde în contextul expunerii generale. La rîndul său, istoriografia poloneză s-a îmbogățit cu o mare lucrare de sinteză, elaborată de un colectiv, alcătuit din: T. Lehr-Splawinski, K. Piwarski și Z. Wojciechowski, intitulată *Polonia și Cehia, zece veacuri de vecinătate (Polska i Czechy, dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice-Varșovia, 1947). Însă autorii nu se sprijină atît pe izvoare, cit pe cercetările monografice de pînă acum, mai ales pe cele polone.

Scopul lucrării de care ne ocupăm aici este să contribuie la cunoașterea deplină a relațiilor istorice ceho-polone pe o perioadă de mai bine de o mie de ani. E vorba de o nouă sinteză în largă accepție a cuvîntului, care recapitulează și reconsideră rezultatele cercetărilor cehe și polone anterioare, confruntînd la fiecare pas izvoarele cu concluziile la care s-a ajuns atît în istoriografia cehă, cît și în cea poloneză. Colectivul de autori și-a dat silința ca, pe baza izvoarelor publicate, precum și a materialelor de arhivă, să umple numeroase fisuri, care au existat pînă acum în prezentarea generală a relațiilor ceho-polone. În același timp, autorii își dau osteneala să ajungă la o nouă concepție istorică în acest domeniu, la o nouă periodizare a evenimentelor istorice și la noi concluzii.

Metoda folosită la elaborarea acestei lucrări a fost cea comparată. Autorii au comparat mai întîi evoluția istorică a ambelor popoare ca bază pentru cunoașterea relațiilor ceho-polone, tocmai spre a se descoperi deosebiri și analogiile, trăsăturile comune și specificul fiecăruia. S-a urmărit ca, utilizînd metoda comparativă, să se definească liniile mari caracteristice, notele tipice și intensitatea acestor relații. Se atrage atenția că, și într-un caz, și-n altul, nu e vorba de a folosi comparația numai de dragul acestei metode sau de a face interpretări gratuite. În felul acesta, s-ar fi ajuns la o expunere paralelă a evenimentelor istorice ale ambelor părți. Colectivul de autori ne asigură că studiul comparativ nu se limitează numai la cercetarea și identificarea fenomenelor identice sau diferite, ci evoluția evenimentelor istorice

e urmărită în raport cu condițiile sociale și premisele generale ale vieții.

O altă caracteristică în concepția de lucru a fost și aceea că, de fiecare dată, s-a pornit de la evoluția generală a faptelor și s-a arătat cum evoluția relațiilor ceho-polone, care fac parte atît din istoria națională, cît și din istoria generală, a fost influențată de forțe și curente diferite. De asemenea, din cuprinsul lucrării mai reiese și felul în care colaborarea ceho-polonă sau chiar absența acestei cooperări a influențat alte popoare vecine sau cum evenimentele din Cehia au exercitat o influență asupra situației din Polonia sau din altă parte, și invers.

O problemă importantă pe care colectivul de autori a ținut s-o lămurească este aceea a terminologiei folosite în cursul expunerii. Cuvinte ca: relație, contact, raport, influență, impuls, ecou, înrlurire, colaborare, legătură, reciprocitate, cooperare ș.a., al căror conținut n-a fost definit pînă acum în literatura de specialitate, capătă de astă dată sensuri noi. Noțiunile elementare cu care se vehiculează de obicei sint: raport, contact, influență și ecou. Noțiunea cu sfera cea mai largă este desigur aceea de raport (— relație), care se folosește pe o scară foarte întinsă în cercetările actuale. O disociere justă se face fenomenului de influență, mai ales că într-o anumită perioadă pot apărea fenomene similare fără să fie vorba de vreo înrlurire. S-ar putea să avem de-a face cu o evoluție cu totul independentă. În istoria relațiilor ceho-polone, fenomene de influență s-au manifestat mai cu seamă în domeniul culturii, și mai puțin în viața economică și politică a celor două popoare.

În sfîrșit, o atenție deosebită s-a acordat periodizării, care s-a impus cu atît mai mult, cu cît era vorba de o lucrare de proporții neobișnuite. Deși concepția materialistă a istoriei indică, în această privință, ca pietre de hotar transformările sociale și economice, totuși nu se poate proceda schematic. Mai cu seamă că delimitările în timp întîmpină dificultăți chiar cînd e vorba de istoria unui singur popor. Fenomenele social-economice nu s-au desfășurat totdeauna și pretutindeni în același fel și în același ritm. Uneori s-a

ajuns la transformări într-un mod mai lent, alteori mult mai repede. De aceea, nu-i de mirare că la aceste popoare atît de apropiate, cum sînt cehii și polonezii, — fie că e vorba de domeniul politic, economic sau cultural —, momentele periodizării nu sînt sincronice. Se poate spune că există chiar un asincronism, adică de întîrziere a unui ținut, dintr-un anumit punct de vedere, față de alt ținut, fenomen de asimetrie caracteristic feudalismului. Uneori se poate întîmpla ca, sub influența unor elemente străine mai avansate, cultura s-o ia înaintea dezvoltării social-economice; totul depinde de caracterul suprastructurii și de puterea de receptivitate a fenomenelor de cultură. Întrucît e vorba de o lucrare care tratează istoria relațiilor dintre două popoare, se înțelege că hotarele despărțitoare trebuie să fie acele evenimente care prezintă o deosebită importanță pentru evoluția bilaterală a acestor relații. De aceea, periodizarea adoptată de autori corespunde liniei fundamentale a raporturilor ceho-polone și indică momentele decisive din istoria acestor relații.

Odată formulate principiile de care s-au călăuzit autorii la elaborarea acestei lucrări, să trecem la problemele de conținut.

Primul volum începe o dată cu apariția feudalismului și se termină în anii 60—70 ai secolului al XVIII-lea, adică pînă la începuturile mișcării de renaștere națională. Deși autorii recunosc că ultima fază a feudalismului se prelungește și peste această dată, totuși, ținînd seama de faptul că în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea apar primele elemente capitaliste și că raporturile ceho-polone îmbracă forme noi, izvorite din mișcarea de renaștere națională cehă și polonă, momentul istoric apare ca foarte firesc. La acestea se mai adaugă creșterea neașteptată a forțelor de producție, însoțită de transformările politice și economice în structura societății feudale, transformări care se oglindesc în urzeala relațiilor ceho-polone din această perioadă, în concepția modernă a formării ambelor popoare, ca și în ideologia iluministă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Această îndelungată epocă e împărțită în șase capitole, care, la rîndul lor, sînt subîmpărțite într-un număr variat de paragrafe. „Imperiul slav din Europa centrală și raporturile dintre statul ceh și polon pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea” se intitulază primul capitol, rod al colaborării mai multor autori, ca și restul lucrării. Expunerea începe cu fenomenul de diferențiere dintre triburile slave, ceh și polone, mai ales sub aspectul limbii. Agricultură, meșteșugurile, schimburile și căile de comerț, existența iobagilor și sclavilor, păturiile conducătoare ale societății, apariția primelor state, creștinarea și cele dintîi organizații bisericești formează conținutul vieții sociale și economice, precum și începuturile vieții statale de pe teritoriul ceh și polon. Societatea cehă și polonă din secolele XI și XII se caracterizează printr-o intensificare a producției agricole și meșteșugărești. Are loc procesul colonizării, apar cîrșele și se dezvoltă comerțul. Se formează în această perioadă mari latifundii laice și bisericești și, o dată cu aceasta, se ascut contradicțiile de clasă în sinul societății ceh și polone. În 1037, se înregistrează prima răscoală anti-feudală din Polonia.

Însă momentul istoric cel mai important este, fără îndoială, apariția pe Dunărea de mijloc a imperiului Marii Moravii, despre existența căruia vorbesc știri sporadice încă din secolele VI și VIII. Sub Rostislav (846—870) Marea Moravie își întărește poziția față de imperiul franc, avînd și sprijinul efectiv al curiei papale și al Bizanțului. După destrămarea acestui imperiu (906—907), rolul hegemonic în cadrul slavilor occidentali revine cehilor. Autorii se ocupă apoi de expansiunea statului ceh, sub Přemyslizi. Pe timpul lui Boleslav I (929—967) și Boleslav al II-lea (967—999) se realizează prima alianță militară cu statul polon, sub Měsko I (963—992), împotriva dușmanilor din afară.

În partea finală a acestui capitol se vorbește despre cele mai vechi manifestări culturale ceho-polone.

În capitolul următor se tratează probleme legate de „Fărimărirea feudală și încercările pentru realizarea unui stat ceho-polon în perioada feudalismului dezvoltat”. Mai întîi,

se stăruie asupra structurii social-economice a societății cehi și polone, începând de la finele secolului al XII-lea până la sfârșitul veacului al XIV-lea. Ceea ce caracterizează această perioadă sînt dese conflicte armate și jurul unor pretenții teritoriale, de ambele părți. Autorii au încadrat aceste evenimente în sfera relațiilor politice, care se întind de la 1198 la 1346. Între 1300 și 1306, regatul ceh și-a întins stăpînirea asupra Poloniei. Autorii acordă o egală atenție atât adversităților, ca de pildă războiul ceho-polon din 1345, cât și momentelor de prietenie și alianță, cum a fost tratatul de prietenie al Luxemburgilor cu Cazimir cel Mare, în 1341.

Interesante sînt și contactele economice din această vreme. Se pune accentul în prezentare pe dinamizarea vieții economice în secolul al XIII-lea, pe dezvoltarea monetăriei și mineritului în ambele țări, la care se adaugă acum și Silezia, ca un ținut foarte productiv din punct de vedere economic. Drumurile de comerț dintre Cehia și Polonia treceau prin Silezia. Între evenimentele culturale cele mai de seamă din această epocă se menționează înființarea Universității Carol din Praga (1348) și a celei din Cracovia, de către Cazimir cel Mare (1364).

Al treilea capitol prezintă un moment de mare răsunet pentru ambele țări, deși este formulat oarecum numai de pe poziția cehă, și anume „Mișcarea revoluționară husită și Polonia”. Însă la început se analizează situația socială și economică din Cehia și Polonia, scoțîndu-se în relief condițiile favorabile unei mișcări revoluționare. În timp ce în țările cehi se mergea sigur spre izbucnirea revoluției husite, Polonia ducea o luptă uriașă împotriva Ordinului teutonic. În cadrul ajutorului solicitat de Polonia, trei steaguri de cehi și moravani au luat parte la lupta de la Grünwald (1410), în schimb un anumit număr de feudali din Silezia au trecut de partea teutonilor. La Grünwald a luptat și Jan Žižka, viitor conducător de oști în timpul războaielor husite, și, după ultimele cercetări, în ajutorul lui Vladislav a fost trimis și un corp de călăreți moldoveni, de către Alexandru cel Bun. În timpul mișcării revoluționare husite, relațiile ceho-polone au mai mult un caracter militar

și politic. În 1421, cehii fac încercări pentru aducerea pe tronul Cehiei a unui prinț polon sau lituan și, după îndelungate tratative, Vitold trimite la Praga pe Sigismund Korybut. Încercarea n-a izbutit fiindcă, de fapt, n-a fost decît un joc politic al cneazului lituan, Rămîn ca evenimente dominante în această perioadă dese campanii ale husiților în Polonia și chiar pînă la Baltica (1433). În 1438, moare Sigismund de Luxemburg și atât coroana cehă, cît și tronul Ungariei intră în competiția dintre Habsburgi și dinastia poloneză. Între 1454 și 1466, Polonia continuă lupta împotriva teutonilor însă și cu participarea cehilor și silezienilor. În urma morții lui Gheorghe de Poděbrad, Vladislav Jagelonul e încoronat în august 1471 ca rege al Cehiei, însă în altă situație și în alte condiții decît cele din 1420, cînd husiții voiau neapărat un rege polon pe tronul Coroanei cehi. Capitolul se încheie cu o sistematică prezentare a ideilor husite în Polonia și cu influența pe care limba cehă, devenită limbă de cancelarie în Europa centrală, a exercitat-o asupra limbii polone.

„Consolidarea feudalismului și continuarea relațiilor politice și culturale”, se intitulează cel de-al IV-lea capitol. Perioada cercetată durează din anii 70 ai secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea, în cursul căreia autorii disting la început două subperioade, și anume: fenomene similare în evoluția evenimentelor din Cehia și Polonia, de la finele secolului al XV-lea la începutul secolului al XVI-lea, ca, de pildă, slăbirea puterii regale, preponderența nobilimii, apariția monarhiei „stărilor”, supremația clasei feudale, iar de la începutul secolului al XVI-lea pînă la începutul celui de-al XVII-lea evoluția internă de ambele părți prezintă asemănări în ceea ce privește intensificarea economiei agrare, prefaceri în componența clasei feudale, căsarea încercărilor de a instaura absolutismul, pătrunderea elementelor străine înăuntrul clasei feudale, dezvoltarea bunurilor culturale ș. a. .

În cadrul aceluiași subdiviziuni se mai studiază deosebirile izvorite din dezvoltarea agriculturii și producției meșteșugărești, situația orașelor, a iobagilor, a satului în genere, a

comerțului și evoluția politicii interne și externe. Legăturile politice din perioada când Jagelonii se aflau în fruntea țărilor cehi (1471—1526) au fost foarte strînse, mai ales că evenimentele externe s-au desfășurat pe un plan mult mai larg. Se poate vorbi acum de relațiile Jagelonilor cu Franța, cu Habsburgii, cu statul Moscovei și cu turcii. Reținem amănuntul, menționat de altfel de prof. Macûrek și într-o altă lucrare mai veche, că la finele secolului al XV-lea mercenari cehi au luptat alături de oștile poloneze împotriva tătarilor și moldovenilor. Relațiile politice sînt prezentate, în continuare, în contextul politicii din Europa centrală, ai căror factori principali au fost în această perioadă Ferdinand I (1526—1564) și Maximilian (1564—1576). La urmă, se cercetează situația economică din ambele țări și schimburile valorilor culturale din domeniul limbii și literaturii.

Urmează capitolul al V-lea, închinat „Răscoalei «stărilor» din țările cehi în ajunul războiului de 30 de ani (1618)”. Autorii arată mai întîi condițiile interne în care a început răscoala „stărilor” din țările cehi în ajunul războiului de 30 de ani (1618), subliniindu-se totodată și importanța ei pe plan internațional. Evoluția politică și social-economică din cele două țări prezintă analogii și deosebiri, în același timp. Într-un paragraf special se vorbește de începuturile răscoalei din țările cehi, de ecourile ei în Polonia (anul 1618 și începutul lui 1619). Evenimentele sînt analizate în contextul situației din Europa centrală, și mai ales în raport cu evoluția politică din Polonia. De partea cehă se depun eforturi pentru menținerea bunelor relații între ambele țări, relații care la data aceasta nu erau dintre cele mai bune. La finele anului 1620, o solie cehă pleacă să ducă un mesaj seimului polonez din Varșovia. În timpul războiului de 30 de ani, legăturile dintre cehi și poloni îmbracă forme diferite, dintre care cea mai importantă este fuga emigranților cehi în Polonia. Se vorbește acum de prezența lui Comenius la Lešno pînă la incendiul din 1656, după care marele pedagog ceh pleacă în Occident. Interesantă e activitatea desfășurată în Polonia de „fratii cehi”

ca și influența culturii polone asupra cehilor aflați în emigrație.

În sfîrșit, ultimul capitol din primul volum cuprinde „Decadența națională a statului ceh și polon”. Ca de obicei, se definesc tendințele principale ale evoluției social-economice din țările cehi și Polonia, de-a lungul a trei faze: a. în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, b. pînă la războaiele sileziene și c. pînă la anii 70 ai secolului al XVIII-lea. Lucrul cel mai important este apariția celor dintîi elemente capitaliste în producția manufacturieră. Relațiile politice ceho-polone, începînd de la războiul de 30 de ani și pînă la prima împărțire a Poloniei (1772), se referă la politica Habsburgilor față de Polonia, la prezența armatelor polone în fața Vienei (1683), la problema cehă în timpul intrării lui Carol al XII-lea în Saxonia și Polonia și la atitudinea acestora din urmă față de luptele pentru Silezia. În ceea ce privește relațiile social-economice, ele se reduc la drumuri de comerț, schimb de mărfuri și la lupta împotriva concurenței prusace pentru piața polonă. Se vorbește apoi despre apariția haiducilor și răscoalele populare. Schimburile culturale sînt în această perioadă destul de prețioase: școlile superioare din Cehia sînt frecventate de studenții polonezi și tematica scrierilor din Polonia pătrunde în literatura istorică, religioasă și dramatică cehă. Pe de altă parte, cehii din emigrație întrețin legături strînse cu scriitorii poloni, de la care împrumută idei și teme istorice și literare.

Vol. II. Dată fiind importanța, bogăția și varietatea acestor relații începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă la 1945, autorii au împărțit această perioadă, care formează obiectul celui de-al doilea volum, în două părți inegale ca timp, avînd ca hotar despărțitor anul 1918. În cursul dezvoltării capitalismului și imperialismului, contactele dintre cele două popoare prezintă oarecum un alt caracter. Sporește volumul elementelor de cultură și se reduc aproape cu totul relațiile din domeniul politicii externe. Deoarece momentele pregnante dintre diferitele faze ale evoluției relațiilor culturale

ceho-polone nu coincid întotdeauna cu evenimentele politice, s-a recurs totuși în cursul periodizării la momente politice. Prima parte cuprinde raporturi ceho-polone de la începutul mișcării de reînnoire națională și până la apariția celor două state independente, 1918. Expunerea începe cu prezentarea condițiilor în care s-au dezvoltat raporturile ceho-polone de-a lungul întregii epoci amintite mai sus, adică în perioada trecerii de la feudalism la capitalism și apoi în timpul dezvoltării capitalismului și începuturile imperialismului. Se urmăresc mai cu seamă transformările care au avut loc în sfera relațiilor economice. După aceea, se trece la studiul raporturilor politice și social-economice în perioada formării ambelor națiuni, până la 1830. Aici e vorba de contacte intervenite în urma împărțirii Poloniei până la dispariția statului polon (1795), de răscoala lui Kosciuszko, de emigranții polonezi în țările cehe, de campania lui Poniatowski, din 1813, de cunoscuta răscoală din 1830 și de legăturile dintre cărturari cehi și poloni din mișcarea de reînnoire națională. Fenomenul cel mai interesant cu caracter social-economic este emigrarea lucrătorilor din industria textilă cehă în ținutul Haliciului și în Polonia.

Într-un alt capitol se vorbește despre relațiile culturale de la începutul mișcării de reînnoire națională până la 1830. Apar acum mari personalități științifice care pun bazele filologiei slave și se manifestă, de ambele părți, un interes deosebit față de producția literară cehă și polonă. Urmează un capitol care tratează faza intensivă a mișcării de reînnoire națională dintre 1830 și 1848. Așadar, revoluția burgheză a fost admisă ca piatră de hotar în evoluția relațiilor istorice ceho-polone. În primul rând, e vorba de răscoala poloneză din noiembrie 1830 și de ecoul acestei mișcări în țările cehe. Ia naștere un polonofilism ceh cu un caracter progresist și numeroșii emigranți își găsesc adăpost în Cehia. După înăbușirea răscoalei, elita intelectualității poloneze ia drumul pribegiei, iar mișcarea de reînnoire națională îmbracă alte forme. Între 1832 și 1848, și imediat după răscoală, se realizează o foarte strinsă colaborare între cărturari și oameni

politici cehi de o parte și polonezi de cealaltă parte. Se desfășoară acum o fructuoasă colaborare revoluționară în vederea obținerii libertății și independenței naționale.

Un capitol special e închinat revoluției burgheze din 1848—1849. În care, după ce se arată atmosfera prerevoluționară din Cehia și Polonia, diferită ca intensitate și condiții, autorii prezintă desfășurarea Congresului slav de la Praga, din mai 1848, cu toate frământările din sinul lui, sub aspect ideologic. La răscoala din iunie, de pe străzile Pragăi, participă și polonezi. Perioada dintre 1850 și 1871, în timpul căreia mai răzbat încă ecurile revoluției burgheze, formează obiectul unui alt capitol. Evenimentul social-politic cel mai de seamă din această vreme este fără îndoială răscoala poloneză din 1863, ale cărei urmări s-au resimțit aproape în toată Europa. Ea e însă precedată și urmată de o serie de evenimente istorice care indică frământările politice și social-economice din această epocă. E vorba de războiul Crimeii, de unitatea Italiei, Unirea Principatelor Române (adăugăm noi), de crearea unității Imperiului german (1871), de mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Balcani ș. a. În contextul acestor evenimente sunt prezentate consecințele răscoalei din 1863, ca și relațiile politice ceho-polone până la 1871. În schimb, legăturile culturale, în care e vorba de ecoul mișcărilor din Polonia în literatura cehă, ca și de tălmăcirile făcute din marii scriitori ai timpului (A. Mickiewicz, S. Krasiński, J. Slowacki, Bojena Němcová ș. a.), sunt cercetate în perioada 1848—1867. Un alt capitol se intitulează „Relații ceho-polone în perioada realismului burghez și începuturile mișcării muncitorești”. De astă dată în confruntarea evenimentelor politice intră și Austria, înăuntrul căreia se desfășoară acțiunile politice ceho-polone. În orice caz, până la 1878, cehii dau dovadă de o mare pasivitate politică. Însă după această dată, se înregistrează unele concordante, dar și dezacorduri în activitatea politică cehă și poloneză până pe la finele secolului. Există și contacte între mișcarea muncitorească de ambele părți. În capitolul „Perioada imperialismului până la primul război mondial” este vorba de relații sociale

și economice pe de o parte, iar pe de alta de diferențierile intervenite în viața politică cehă și polonă. De aici și unele încordări în sfera acestor relații pe tema Teșinului. În sinul mișcării muncitorești există însă o strinsă colaborare de ambele părți. De asemenea, social-democrații cehi și polonezi acționează mină în mină. Interesante ne apar relațiile ceho-polone în perioada așa-zisului „neoslavism”, ideologie lansată de burghezia cehă în cursul primului deceniu al secolului nostru.

Penultimul capitol tratează problemele legate de primul război mondial și de apariția statelor independente. Ni se pare destul de sumară analiza condițiilor politice dinlăuntrul Imperiului austro-ungar, care au dus la izbucnirea primului război mondial. În sfârșit, prima parte se termină cu relațiile și contactele din domeniul culturii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Partea a doua din acest volum e intitulată *Cehoslovacia și Polonia în anii 1918—1945* și începe cu luptele pentru eliberarea națională și crearea statelor independente. Autorul acestui capitol semnalează mai întâi apariția elementelor slovace în contextul relațiilor ceho-polone. Însă există deosebiri specifice în structura celor două state și de aici rivalitatea din politica lor externă. Ceea ce adâncește neînțelegerile dintre Praga și Varșovia este problema Teșinului, care e adus acum înaintea forurilor internaționale. Între 1921 și 1925, se depun eforturi pentru realizarea unor apropieri și colaborări politice. Se face aici o comparație între situația politică și economică a celor două țări la începutul anilor 20 și se definesc liniile evoluției politice. În 1921, se încheie între cele două țări un acord politic. Relațiile cehoslovaco-polone sînt acum analizate și comentate la nivelul și în lumina transformărilor care se produc în politica europeană. Precizînd natura raporturilor economice din această vreme, autorul capitolului amintește și de proiectul unei uniuni între cele două țări, elaborat de Polonia. Avea însă caracter hegemonic.

Instaurarea lui Pilsudski la putere, în 1926, e denumită de autorul capitolului al III-lea „Dictatură de asanare”. Nu este deci

de mirare că relațiile cehoslovaco-polone stagnează. Intervine criza economică europeană, care afectează economia ambelor țări. Cehoslovacia depune toate eforturile pentru o colaborare sinceră cu Polonia, însă guvernul de la Varșovia face opinie separată față de planurile economice ale Europei centrale. Problema minorității poloneze din Cehoslovacia și chestiunea Teșinului, încă nerezolvată, adîncesc neînțelegerile dintre Praga și Varșovia. Același autor se ocupă în continuare de primejdia agresiunii fasciste și de lupta dusă în jurul securității colective, între 1933 și 1937. În cursul anului 1933, se produc din nou încercări din partea Cehoslovaciei pentru o apropiere de Polonia. Mai cu seamă presa din opoziție cerea acest lucru. Raporturile cehoslovaco-polone se resimt însă și mai mult în urma reorganizării pactului Micii Înțelegeri din 1933. În ianuarie 1934, se încheie pactul polono-german, după care urmează o seamă de acțiuni dușmănoase față de Cehoslovacia: campanie oficială de presă, agitații teroriste la Teșin, încurajarea tendințelor centrifugale, manifestate în sinul minorităților cehoslovace ș. a. Urmează analiza pactului oriental în lumina problemelor legate de securitatea colectivă.

În continuare, se vorbește de colaborarea polono-germană în vederea „cîntării și desființării Cehoslovaciei”, deschizîndu-se astfel calea către München și către război (1938—1939). Se ajunge la criza din septembrie 1938 și la desprinderea Teșinului din hotărîile statului cehoslovac, în urma ultimatumului din 30 septembrie. După cele întîmplate la München, în zilele de 14—15 martie 1939, evenimentele se precipită către criza de la începutul lui septembrie, — care duce la declanșarea războiului. Între timp, țările cele fiind ocupate de Germania nazistă și transformate în protectorat, numeroși cetățeni iau calea pribegiei, trecînd în Polonia, U.R.S.S. sau în alte părți.

Deși relațiile culturale dintre 1918 și 1945 sînt foarte bogate și îmbracă forme variate, totuși li se acordă numai 13 pagini. Ni se pare extrem de puțin. De altfel, în partea a doua a lucrării ele se pierd aproape cu totul în contextul faptelor politice și social-econo-

mice. Un ultim capitol tratează luptele cehoslovacilor și polonezilor pentru eliberarea națională în timpul celui de-al doilea război mondial (1939—1945). Volumul se încheie cu victoria luptelor de eliberare și restaurarea independenței celor două țări, Cehoslovacia și Polonia.

Socotim că elaborarea acestei voluminoase lucrări constituie un succes al istoriografiei cehoslovace. Cu toate acestea, două observații mi-aș îngădui să formulez : prima, de-a

lungul întregii expuneri se resimte continuu că problemele sînt cercetate și analizate mai mult de pe poziția istoriografiei cehe ; a doua, că relațiilor culturale li s-a acordat o atenție prea mică, fiind copleșite de problemele politice și social-economice. Ambele volume sînt însoțite de o foarte bogată bibliografie expusă pe capitole, la urma lucrării. Un indice onomastic și toponimic lipsește, ar fi fost foarte util.

Tr. Ionescu-Nișcov

„Revista arhivelor”, organ al Direcției generale a Arhivelor statului,
București, an. X (1967), nr. 1–2, 744 p.

S-au împlinit anul trecut zece ani de la apariția primului număr al „Revistei arhivelor”, una dintre cele mai tinere, dar și una dintre cele mai bune reviste de istorie din România. O tradiție a cercetării în domeniul științelor auxiliare a existat, firește, și nu puțini au fost acei învățați formați la școala lui Dem. Russo care au îmbrățișat cu entuziasm în 1957 ideea de a edita o nouă revistă consacrată studiului disciplinelor ajutătoare ale istoriei, dar, așa cum ne putem convinge deschizând oricare din numerele revistei, numele noi sînt cele care predomină, nume ale unor cercetători tineri, nume care, însă, în majoritatea lor, au devenit astăzi familiare istoricilor din toată țara.

Calitățile revistei însăși, unanim recunoscute, nu mai au nevoie a fi încă o dată pomenite¹; ajunge să subliniem că efortul redacției de a ridica nivelul științific al publicației a fost încununat de succes. Nu vom nega, desigur, că unele scăderi de importanță secundară, semnalate cîndva de alți recenzanți ai revistei, mai pot fi observate și că apar încă articole scrise cu un condei uneori stîngaci, dar nu vrem să credem că toate defectele editoriale trebuie neapărat imputate mai degrabă harnicului colectiv ce conduce cu zel și competență „Revista arhivelor” decît vreunui

autor neglijent, de pildă, sau, cine știe, poate vreunui culegător distrat. Iată, dar, de ce nu dorim a stăruia asupra unor asemenea cusururi mărunte.

E drept, ne-am fi așteptat poate ca o revistă a arhivelor să fi cuprins ceva mai multe articole de arhivistică și științe auxiliare în genere și ceva mai puține din cele de istorie propriu-zisă; economia ultimelor două fascicule pare a demonstra că și redacția a înțeles acest lucru. Ni se pare însă că actualul regim editorial al revistelor de istorie obligă adesea pe autori a se adresa și redacției acestei publicații pentru a-și vedea apărute lucrările cu un ceas mai devreme; nădăjdum că explicația sugerată de noi ar putea satisface și pe acei cititori care se arată dornici a citi în altă parte decît în „Revista arhivelor” studii de interpretare istorică. Studiile teoretice privind una sau alta din disciplinele auxiliare ale istoriei nu lipsesc însă, mai ales, în numerele din urmă, și sîntem bucuroși că avem prilejul de a mărturisi satisfacția încercată citind lucrări temeinice și erudite ca cele ale lui R. Manolescu, *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în evul mediu* (IX, 2, 1966), D. P. Bogdan, *Filigranologia ca știință* (X, 2, 1967, p. 3–40), ca și interesul trezit de lecția *Despre codicologie*, aparținînd lui D. Bogdan (IX, 1 și 2, 1966)².

¹ Vezi dările de seamă din „Studii”, 15 (1962), p. 473–483 pentru anii 1960–1961; 18 (1965), p. 463–468 pentru 1962–1964 și 20 (1967), p. 379–383 pentru 1965–1966.

² Această ultimă operă a fecundului paleograf bucureștean răspunde în chip vădit unor preocupări de ordin general în breasla

Am putea să ne mai amintim articolele scrise cu o pană conștiințioasă și experimentată de învățatul clujean Z. Jakó, *Concepția modernă a paleografiei și aplicarea ei în cercetările de paleografie latină din țara noastră* (VIII, 1, 1965, p. 23—38) și *Dezvoltarea problematicei (sic) și a metodelor de cercetări paleografice latine* (IX, 2, 1966, p. 47—62), acesta din urmă destinat începătorilor în ale istoriei³. De asemenea hărăzite începătorilor par a fi ultimele articole ale lui A. Sacerdoțeanu, *Sarcinile științelor auxiliare ale istoriei* (IX, 2, 1966, p. 17—40) și *Metoda alcătuirii unui studiu de istorie* (X, 1, 1967, p. 21—34). Fluența și pitorescul, caracteristice stilului profesorului Sacerdoțeanu, fac ca acest din urmă articol, deși didactic prin intenția autorului, să poată fi totuși urmărit cu plăcere, ba chiar, pe alocuri, cu un ochi bine dispus. Sintem convinși că la ultimele fraze ale autorului ar putea subscrie oricine, și de aceea ne îngăduim a le reproduce aici: „Cum redactăm? Depinde de fiecare. Nu e locul să dăm sfaturi în această privință. Numai unul este necesar: După redactarea totală se citește și recitește totul cu grijă și se îmbunătățește (sic) rînd pe rînd limba și se imbușcățește (!) compoziția... Cel ce le-a scris (i. e. aceste pagini) nu ezită să adauge din proprie experiență că e mai ușor să sfătuiști decît să făptuiști”.

Nu ne putem opri asupra tuturor articolelor bune și foarte bune — unele excelente — din „Revista arhivelor”; amintim numai documentele din Arhivele vaticane privind anul 1595, publicate de A. Decei (X, 1, 1967, p. 199—238), folositoarea listă a lui A. Sacer-

arhiștilor (cf. ex. gr. G. Ouy, *Pour une archivistique des mss. médiévaux*, în „Bulletin des bibliothèques de France”, 3 (1958), p. 897—923). Un stil nu îndejuns de supravegheat face însă, din păcate, dificilă pe alocuri lectura articolului. Nu este, poate, inutil a reaminti, și nu numai autorului nostru, că atunci cînd o lucrare citată în note n-a putut fi consultată, trebuie să se indice aceasta într-un fel sau altul.

³ Ne surprinde însă faptul că, vorbind despre școala paleografică de la München, Z. Jakó trece sub tăcere zecile de lucrări ale lui B. Bischoff, ultimul și cel mai de seamă reprezentant al acesteia.

doțeanu, *Sfalul domnesc al Moldovei pînă la Ștefan cel Mare* (X, 2, 1967, p. 41—92), și studiile lui M. Sturdza-Săucești—N. Nistor, *Sigiliile boierilor din sfatul lui Radu cel Mare de la convenția cu Sibiul din 1507* (X, 1, 1967, p. 73—90); A. S. Pál, *Scaunul Mureș, istoricul instituțiilor scaunale (sic) sec. XIV—1819* (X, 2, 1967, p. 129—146), și Gh. Ungureanu, *Cancelaria instituțiilor din Moldova între anii 1800—1828* (X, 2, 1967, p. 93—118). Ne luăm însă libertatea de a reaminti un adevăr fundamental pentru științele ajutoare: o disciplină auxiliară trebuie să fie exactitatea însăși, și nici o abatere dincolo de hotarul simbolului istoric nu-i este îngăduită. Apare, de aceea, cu atît mai surprinzătoare neglijarea acestui principiu al minuțiozității și rigorii absolute în unele articole de natură strict descriptivă apărute în ultimul tom al „Revistei arhivelor”⁴. Spunînd acestea, ne

⁴ Dacă articolul *Un catalog necunoscut al bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino* (VII, 1964, p. 285—303) al lui C. Dima-Drăgan, reluat recent, completat și dezvoltat în *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1967, merită a fi amintit ca model de conștiințiozitate științifică, nu același lucru se poate spune și despre alte articole tratînd un subiect asemănător, cum ar fi, de pildă, cel al lui C. Bușe, *Pe marginea unui ms. al lui C. Conachi* (X, 2, 1967, p. 219—226), și care ar fi putut, cu mai multă dreptate, să se numească *Pe marginea unor însemnări ale lui Conachi pe marginea unor traduceri ale lui Conachi* (?). Lipsa de experiență științifică a tînărului autor explică, desigur, scăderile comunicării sale, dar ar fi fost necesar ca măcar opinia acestuia să ne fie înfățișată mai limpede; mărturisim a nu fi înțeles prea bine ce înseamnă (p. 49): „E greu de crezut ca această scriere... să aparțină unui autor francez sau grec, cum ar părea, deși credem că traducerea s-a făcut dintr-una din cele două limbi”. (Să fie vorba de o traducere a unei traduceri?) Mai puțin sceptici decît C. Bușe, după o comparație, e drept, superficială, a celor două mss. la care trimite acesta (B. A. rom. 5887 ff. 39 sqq și 423 ff. 169 sqq, ultimul, necolaționat de C. B., vădit o prelucrare destul de liberă a primului) credem că, în pofida titlului (Privire politicască... sugerînd Πολιτικὴ Σύνοψις sau ceva asemănător), autorul textului original trebuie căutat în Franța sau Belgia. Conținutul lucrării anonime traduse de Conachi pare a fi analog celui, tot anonim, *Coup d'œil rapide*

gîndim, mai ales, la inventarul manuscriselor medievale latine din biblioteca lui Timotei Cipariu, alcătuit de Z. Jakó și publicat în nr. X, 1 din 1967 (p. 35—72). Colecția mss. lui Cipariu cuprinde unele piese deosebit de valoroase⁵ și o descriere făcută după toate principiile arhivisticii moderne — pentru că în acest caz ar fi cel puțin pretențioasă folosirea termenului „codicologie” — era binevenită, dar normele adoptate de Z. Jakó nu ne par a fi cele mai indicate. Astfel, nu credem că este neapărat nevoie de a reaminti că identificarea autorului unei scrieri aflate într-un ms. nu trebuie să se facă numai după pseud-epigraful medieval, ceea ce însă, din păcate, sintem siliți a reproșa lui Z. Jakó. Departele noi gîndul de a învinui pe distinsul paleograf clujean; cu o onestitate care-i face cinste, d-sa ne previne că în descrierea întreprinsă

a fost nevoit a se lipsi de multe instrumente de lucru care i-ar fi putut ușura sarcina asumată. Nu credem însă că-i facem o nedreptate dacă bănuim că o amlinare a apariției inventarului mss. lui Cipariu cu trei-patru luni, vreme în care autorul ar fi putut să-și procure, prin intermediul instituțiilor noastre specializate în schimb internațional de publicații, volumele necesare, ar fi făcut inutile corecțiile și indicațiile pe care le propunem mai jos. (Cînd nu specificăm sursa, aceasta este fie E. Dekkers—E. Gaar, *Clavis patrum Latinorum*, Steenbrugge, 1951, fie P. Glorieux, *Pour revaloriser Migne. Tables rectificatives*, Lille—Strasbourg, 1952, Ibidem, bibliografia recentă pentru redatări și reatribuiri; în paranteze unghiulare — adaosurile noastre la datarea receptă).

Nr. de ordine al ms. în catalogul Jakó	Nr. piesei din ms.	Identificare Jakó	Identitatea veritabilă; sugestii pentru identificare
I	1	Augustin, <i>Meditationes</i> (după pseud-epigraf).	Manualul euhologic al lui Jean de Fécamp (s. X) < după modele carolingiene posteroare jumătății sec. IX >.
„	2	Augustin, <i>Manuale</i> (pseudo-Hugues de St. Victor).	Compilație anonimă sec. XII după Jean de Fécamp, Anselm de Canterbury, Bernard de Clairvaux și Hugues de St. Victor.
„	3	Augustin, <i>De diligendo Deo</i> (sic Jakó pro <i>De substantia dilectionis</i> ; ms. „ <i>Meditationes</i> ”).	Alcher de Clairvaux. Hugues de St. Victor? < (cf. P. Gall, <i>Note méthodologique sur la détermination d'authenticité pour l'œuvre de Hugues de St. Victor</i> , „Cahiers de civilisation médiévale”, 9 (1966), p. 225—228).
„	4	Anonim, <i>De triplici habitaculo</i> (Pseudo-Augustin)	Phadraig II Dhubbh-Lainne (ed. novissima A. Gwynn, <i>The Writings of Bishop Patrick</i> (1074—1084), Dublin, 1955 (cf. L. Bieler, <i>Hibernian Latin and Patristics</i> , in <i>Studia Patristica</i> , I, TU, 63, Berlin, 1957, p. 186 >.

sur l'état de l'Europe en janvier 1832, 8 p., Bruxelles, 1832, al unui oarecare Defrenne, autor al unor scrieri asemănătoare mai vechi (cf. A. A. Barbier, O. Barbier, R. & P. Billard, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, ed. III, vol. I, 2, Paris, 1872, col. 784—785. Oricum, această versiune românească a unui calendar politic străin trebuie adăugată celor indexate

de M. Tomeseu, *Calendarile românești 1733—1830*, București, 1957.

⁵ Printre care cel mai bun dintre mss. culgerii de panegirice dedicate tetrahlilor și urmașilor lor; cf. E. Galletier, *Panegyriques Latins*, I, Paris, 1948, p. XI.I; numele și titlul acestei ultime lucrări sint deformate inexplicabil de Z. J., *op. cit.*, p. 41, n. 26 și p. 58.

Nr. de ordine al ms. în catalogul Jakó	Nr. piesei din ms.	Identificare Jakó	Identitatea veritabilă; sugestii pentru identificare
I	5	<i>Excerpta de Speculo Pseudo-Augustini</i> , PL, XL, 967—984; inc: „Adesto mihi”.	Sec. X? Anonim după Jean de Fécamp, <i>Meditatio theorica</i> <inceputul = Marius Victorinus <i>Hymni tres de Trinitate</i> în parafrază anglo-saxonă circa 790 AD>.
„	6	<i>Oratio B. Ambrosii</i> (sic Jakó; inc: „Alia oratio S. Augustini Summe sacerdos...”).	Sec. IX; cf. A. Wilmart, <i>Libelli precum IV aevi Karolini</i> , Roma, 1940. p. 111 >.
„	9	Augustin, <i>Oratio</i> , inc: „Transfige dulcissime Domine Jhesu medullas animae meae”.	<Franța sec. XII; cf. G. Dumeige, <i>Yves, Epître à Séverin sur la charité, et Richard de St. Victor des IV degrés de la violente charité</i> , Paris, 1955, pass.>.
„	18	<i>Symbolum missae</i> ; inc: „Credo in unum Deum patrem omnipotentem” <sic ms. pro „omnipotentem”?>.	Descriere insuficientă. Dacă Z.J. arfi reproduș și cuvintele următoare ain fi putut preciza care este crezul din acest ms: <i>Clavis patrum Latinorum</i> , 441 (s. IV), sau 452 (s. IV), 552 (s. V), 554 (s. V), 638 (s. IV), 824 (s. VI), 1746 (s. V), 1751 (s. VII) etc.
„	20	<i>Hymnus Ambrosii et Augustini</i> „Te Deum laudamus”.	Nicetas de Remesiana; cf. U. Chevalier, <i>Repertorium Hymnologicum</i> , 6 vol., Louvain, 1892—1904, nr. 20.086.
„	21	<i>Hymnus in Coena Domini</i> „Lauda Syon Salvatorem”.	Tommaso d'Aquino = U. Chevalier, <i>Rep. hymn</i> ; 10.222.
„	22	<i>Oratio Bedae</i> ; inc: „Domine Jhesu Christe qui VII verba in ultimo tuae”.	Anterioară sec. XIII (producție insulară sec. VII—VIII?); cf. nota lui F. Masai la E. Mikkers, <i>Le traité de Gérard de Liège sur les sept paroles de notre Seigneur en Croix</i> („Collectanea Ordinis Cisterciensis Reformati”, 1950. p. 176—199 și 1951, p. 21—29, nouă inaccesibile), în „Scriptorium”, 6 (1952), p. 175.
II	1	Anonim, <i>Tractatus de contemplatione</i> , inc: „Ad hoc ut animus habeat gradum devotionis”; des: „qui cum patre etc.”	Descriere insuficientă. Sec. XII—XIII? Doxologia finală indică un sermo nu un tractatus.
„	2	Anonim <i>Tractatus de X gradibus caritatis</i> inc: „Diliges, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo”.	Incipit = de fapt Deut, VI, 5 = Mt XXII, 37, leamă inițială a sute de opere exegetice și omiletice din sec. V—XV; cf. ex. gr., Ps-Hugues de St. Victor, <i>Miscellanea</i> , V, 38, PL, CLXXVII, 766. O identificare după asemenea date este, firește, imposibilă. <i>Desinitul</i> reproduș de Z. J. sugerează aici una din numeroasele variante ale lui Augustin, <i>Sermo IX</i> , 6—21, PL, XXXVIII, 79—91, pentru care v., nouă inaccesibil, C. Lambot, <i>Le Sermon 9 de St. Augustin de decem chordis</i> în <i>Augustinus Magister</i> , I, Paris, 1954, p. 169—173.
„	3	<i>Excerpta super tractatus</i> (sic Jakó pro tractatu!). Ilu-	Anonim după Richard de St. Victor; <i>De VII donis</i> , PL, XL, 1090—1092 și Ps

Nr. d'ordine al ms. în catalogul Jakó	Nr. piesei d'n ms.	Identificare Jakó	Identitatea veritabilă; sugestii pentru identificare
II	4	<i>gnis de S. Victore de VII, petitionibus divinae orationis; inc: Septem petitiones sunt que in Dominica oratione continentur ut septem dona mereamur habere Spiritus Sancti, cf. PL, CLXXV, 774—789.</i> <i>Tractatus de XII articulis fidei; inc: „Fundamenta civitatis... des: „Gustate et videte quam suavis est Dominus”.</i>	Bernardus De VII donis. PL, CLXXXIV, 1113—1128.
„	6	<i>Excerpta super libros (sic Jakó pro „libris”) I—IV Richardi de S. Victore de contemplatione, PL. XCVI <sic Jakó. errore typothetae. ut videtur, pro CXCVI>. 70—198.</i>	<Conglomerat de note ale unui predicator: extrase biblice, fragmente dintr-un accessus la <i>symbolum apostolorum</i> etc.>. Într-adevăr, extrase din Richard de St. Victor, <i>Benjamin major sive de gratia contemplationis</i>. PL, CXCVI, 70 sqq; ar fi fost necesară. totuși, o comparație cu mss. inedite similare; vezi descrierea mss. Stuttgart, HB, VII 55, (s. XII—XIII). În J. Autenrieth, <i>Die Hss. der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart</i>, III (<i>Die Hss der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart</i>, 2 Reihe, 3 Bd), Wiesbaden, 1963, p. 201—204, și Cambridge, Trinity Coll. B.1. 18 (s. XIV: Hugues de St. Victor după Ieronim și excerpte despre contemplație din Bonaventura, Bernard de Clairvaux etc.) În H. Schenkl, <i>Bibliotheca patrum Latinorum Britannica</i>, VIII, Sitzungsberichte der Wiener Ak. Ph. H. Kl., 136 (1897), 5, p. 79—80. Cf., de asemenea, G. Dumeige, <i>Richard de St. Victor et l'idée chrétienne de l'amour</i>. Paris, 1952, p. 124—141, M. M. Davy, <i>Théologie et mystique de Guillaume de St. Thierry</i>, I, <i>La connaissance de Dieu</i>, Paris, 1954, p. 302—311. J. G. Bougerol, <i>Introduction à l'étude de St. Bonaventure</i>, Strasbourg, 1961, p. 177—187. <Sec. XIII? Cînd redactăm aceste rînduri, nu ne sînt la îndemînă lucrări, pe care ne îngăduim însă a le recomanda lui Z. J., cum ar fi A. G. Little, <i>Initia operum Latinorum quae saeculis XIII—XV, attribuntur</i>, Manchester, 1901 (Hildesheim. 1958). L. Thorndyke—P. Kibre, <i>Incipits of Medieval Scientific Writings in Latin</i>, Cambridge(Mass, 1963³ (cf. și „Scriptorium”, 5 (1951), p.145—160), și A. Pelzer, <i>Répertoire d'incipit pour la littérature latine philosophique et théologique du Moyen Âge</i>, „Revue d'histoire ecclésiastique”, 43
„	9	<i>Tratat anepigraf; inc: „Cum effrenatam nervositatem humanarum passionum contra rectum rationis iudicium”.</i>	

Nr. de ordine al ms. în catalogul Jakó	Nr-pieseii din ms.	Identificare Jakó	Identitatea veritabilă; sugestii pentru identificare
XII	2	Juvenecus, <i>Carmen Evangeliorum</i> .	512; ed. 2, Roma, 1951. Pentru identificarea operelor din literatura morală latină a sec. XIII XV, Z. J. se mai poate adresa d-lui M. Bloomfield de la Universitatea din Columbus, Ohio (S.U.A.) și pentru orice ms. medieval latin d-rei Elisabeth Pellegrin de la Institutul de Istorie a textelor al CNRS.
„	1	Cujusdam versus incertae actatis „Disce puer verbum quo possis discere versum/ Verbum si nescis versum componere nescis”/.	<Atribuirea este firește corectă, dar în nota descriptivă „chartreuse” („chatreuse” Jakó!) ar fi trebuit tradusă prin cartusiană; „de aurario (?) omnium librorum” înseamnă, probabil, „de armario o. l.” „magister Jacob Vuimpfelig (?)”, nume de a cărui lectură Z. J. pare a se îndoi, este cel a binecunoscutului umanist german J. Wimpfeling (1450—1528)>. <Post saec. XII? cf. B. Bischoff, <i>Elementarunterricht und Probationes pennae in der ersten Hälfte des Mittelalters in Mittelalterliche Studien, Ausgewählte Aufsätze zur Schriftkunde und Literaturgeschichte</i> , I. Stuttgart, 1966, p. 74—87, p. 86—87>. <Cf. de asemenea, MGH, P.P, II (Berlin, 1889), p. 681 (ms. s. IX) Ps (?) Cruindmael: „In Dei nomine de metrica ratione pauca incipiunt ex multis grammaticorum libris excerpta. Discite me pueri versus si scribere vultis...”> Ar fi necesară și consultarea lui H. Walther, <i>Carmina Medii Aevi Posterioris Latina</i> , II, <i>Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi</i> , 7 vol. (1963 sqq) II, 4 (1966). Göttingen, sub verbis „Disce” vel „Discite”. Ambrosius Autpertus Casinensis († 784).
XIII	1	Ambrosius Mediolanensis, <i>De conflictu viciorum et virtutum</i> .	Extras dintr-o prefață pseudo-augustiniană hispanică post A D 633 (cf. G. B. Ladner, <i>The Idea of Reform. Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers</i> , Cambridge (Mass.), 1959, p. 356—358. Descrierea insuficientă nu ne îngăduie a identifica această culegere de predici cu ajutorul lui J. B. Schneyc. <i>Wegweiser zu lateinischen Predigtreihen des Mittelalters (XII—XVI Jhh)</i> , München, 1965.
„	2	Augustinus, <i>Praefatio regulae monialium</i> , PL, XXXIII, 958—960.	
XIV		<i>Sermones variae</i> (sic Jakó pro „varii”!) (ms. secolele XIV—XV).	

În primul număr al tomului X, cititorul curios va putea găsi, de asemenea, articole de o certă valoare informațională, cum ar fi, de pildă, interesantul studiu al lui N. Ciachir

și G. Maksutovici, *Unele aspecte privind condițiile create pe teritoriul României mișcării culturale albaneze* (s. XIX ex-s. XX in), p-

103—110⁶, iar în celălalt număr excelentul studiu al lui M. Regleanu, *O condică a vistieriei Țării Românești (1731—1732)*, p. 119—128, ingenioasa comunicare a lui C. Istrati, *Știri despre documente moldovenești în Transilvania la 1819*, p. 181—186, și *Mărturii documentare cu privire la activitatea Frontului plugarilor (1940—1944)*, p. 251—260, alese și comentate de Gh. I. Ioniță. Numărăm, de asemenea, nu mai puțin de opt studii de istorie locală (amintim doar S. Goldenberg—S. Belu, *Pos-*

tăvăritul din Brașov în secolul al XVI) și, pentru întregul tom, 220 p. (din circa 720), cuprinzând prezentări de arhive, documente, cronica arhivistă și recenzii, aceste din urmă rubrici alcătuite cu multă conștiinciozitate. În ultimul volum al „Revistei arhivelor” se vedește efortul sincer al redacției și colaboratorilor săi de a îmbunătăți în continuare această utilă publicație, ceea ce ne face să așteptăm noi progrese.

R. Constantinescu

„Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale”, nr. 61—64/1966 (an. XVI) și nr. 65—68/1967 (an. XVII), Paris, P.U.F., 519 p. + 527 p.

Analizând mai demult, în paginile acestei reviste¹, materialele apărute în anul 1965 în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale”, relevam o tendință manifestă de largire a tematicii prestigioasei publicații franceze. Acest lucru este cu atât mai evident pentru cititorul care parcurge studiile și articolele tipărite în ultimii doi ani (1966—1967). În adevăr, în vreme ce anterior preferințele netăgăduite ale istoricilor grupați în jurul revistei editate de către *Comité d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale* se îndreptau spre cercetarea unor aspecte legate îndeosebi de mișcarea de rezistență din Europa, de campania militară din Vest din 1940, ca și de regimul deportațiilor aflați în lagărele de concentrare naziste sau de situația internă a diferitelor țări europene între 1939 și 1945, ultimele numere atestă preocupări constante

în direcția studierii unor noi probleme privind istoria celui de-al doilea război mondial. Din acest punct de vedere, se remarcă numerele speciale consacrate fascismului european, propagandei naziste în Franța și economiei de război americane; alte două privesc U.R.S.S. și Ungaria în cel de-al doilea război mondial. În același timp, îmbucurător este și faptul că, din inițiativa comitetului de redacție (director Henri Michel), se recurge tot mai des — în cazul întocmirii numerelor speciale — la aportul unor istorici străini, cărora le revine sarcina de a prezenta evenimentele petrecute în propriile lor țări în cursul războiului. Avantajele acestui sistem sînt neîndoelnice, rezultînd studii în care sînt tratate cu competență cele mai diverse probleme referitoare la istoria ultimului conflict mondial. Pe deasupra, cititorul poate să-și formeze o imagine clară asupra metodelor de cercetare proprii istoriografilor din diferite țări.

Dintre studiile publicate în ultimul timp în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” se impun mai ales atenției cititorului acelea incluse într-un număr special consacrat fascismului european (nr. 66/1967). Deosebit de interesante sînt observațiile cunoscutului istoric francez Henri Michel (*Introduction: sur le „fascisme”*), pe marginea fenomenului fascistului. El consideră că miș-

⁶ N. Camariano, *O prețioasă proclamație a eleriștilor adresată popoarelor balcanice*, reprezintă versiunea românească a unei comunicări mai vechi, publicată deja în *Επιθεώρηση Τέχνης*, XX (1964), 118, oct. p. 260—269. Sintem de acord cu P. Paliu (*Catalogul cărților bibliotecii domnitorului Al. D. Ghica*, p. 91—96) că un studiu privind biblioteca acestui principe sau măcar depistarea volumelor păstrate pînă azi ar fi un lucru necesar.

¹ Cf. „Studii”, 1966, nr. 2, p. 109—110. www.dacoromanica.ro

carea fascistă a cișligat teren în condițiile crizei democrației și a reginului parlamentar din statele capitaliste. După primul război mondial, spune autorul, în aceste state a apărut o discordanță între instituțiile politice vechi și problemele economice noi, legate de industrializare, dezvoltarea capitalismului, a proletariului urban, integrarea economiilor naționale pe plan internațional, dificultățile de adaptare a păturilor rurale și mijlocii la progresul tehnic. În perioada marii crize economice din 1929—1933, toate aceste contradicții s-au ascuțit la maximum mai cu seamă în Germania, unde mișcarea fascistă a înregistrat și cea mai mare amploare. Pe plan european, continuă Michel, fascismul s-a bucurat de o mai largă aderență în țările din centrul și sud-estul continentului, în vreme ce în Occident, datorită unei bogate experiențe politice a maselor, în mișcarea fascistă nu s-au înregistrat decît elemente declasate și, într-o mică măsură, tineretul (p. 4). Pretutindeni însă ideologia fascistă a propagat cultul conducătorului, violența, fanatismul și teroarea. În Europa, ascensiunea grupărilor fasciste coincide cu victoriile celui de-al III-lea Reich; sub ocupația nazistă, reprezentanții curenților fasciste au devenit „colaboratori” ai cotropitorilor, iar la retragerea Wehrmacht-ului ei și-au părăsit țările „în furgoanele ocupantului învins” (p. 9).

Aprecierile lui H. Michel sînt concludente ilustrate de studiile privind evenimentele din unele țări europene. Așa, de pildă, P. M. Hayes de la Oxford (*Bref aperçu de l'histoire de Quisling et du Gouvernement de la Norvège de 1940 à 1945*, în nr. 66 1967) relevă că în Norvegia mișcarea fascistă, condusă de Quisling, nu a avut priză în mase. În 1933—spune autorul—, ea dădea speranțe, în 1939 a ajuns disprețuită, în 1941 provoca aversiune, iar în 1945 nu mai exista (p. 11). Hayes urmărește rolul lui Quisling și al partidului său *Nasjonal Samling* (Unitatea națională) în desfășurarea evenimentelor din 1940—1945. În aprilie 1940, Quisling s-a numărat printre cei care au cerut încetarea focului. După victoria Germaniei, el a fost imediat destituit și nu a preluat conducerea cabinetului decît la 1 februarie 1942. Dar

perioada care a urmat a corespuns cu intensificarea rezistenței poporului norvegian față de cotropitori, ceea ce a determinat sporirea controlului nemților. Sub un regim de „ocupație integrală”, guvernul lui Quisling figura doar cu numele (p. 28). Autorul conchide că mișcarea lui Quisling a reprezentat de la bun început „un eșec”, că ea a fost „de suprafață, n-a avut rădăcini profunde în țară” (p. 29).

După cum arată A. H. Paape (*Le mouvement national-socialiste en Hollande. Aspects politiques et historiques*), nici în Olanda mișcarea fascistă nu a avut popularitate. Acest fapt e confirmat de evoluția „Mișcării național-socialiste” (N.S.B. — *National Socialistische Beweging*), condusă de A. A. Mussert. După ocuparea țării de către hitleriști, Mussert nu a ajuns, precum Quisling bunăoară, să preia funcția de prim-ministru. Olanda a fost încredințată unui înalt comisar al Reichului, în persoana criminalului de război A. Seyss-Inquart. Între 1940 și 1945 Mussert a luptat în zadar pentru putere. În acest scop, el a depus chiar și jurămînt de credință lui Hitler în decembrie 1941 (p. 54).

Aspecte interesante despre *Les fascismes belges et la seconde guerre mondiale* întîlnim în studiul datorat lui Jacques Willequet (nr. 66 1967). Autorul urmărește evoluția diferitelor grupări fasciste din Belgia (*Verdinaso*, V.N.V., M.O., Rex ș. a.). Potrivit afirmațiilor lui, influența acestor grupări a fost „slabă”, iar cei vinovați au fost pedepsiți după război. În sfîrșit, un aspect particular despre fascismul francez relevă dr. Robert Soucy (*Le fascisme de Drieu La Rochelle*).

Un alt număr special din „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” este consacrat economiei de război americane (nr. 65/1967). Alegerea revistei franceze este lesne de înțeles dacă ținem seama de faptul că — după părerea lui J. Néré (*Introduction*, p. 3) — economia americană a constituit în 1940—1945 „unul din factorii fundamentali de care a depins soarta războiului”. Studiile incluse în sumarul nr. 65/1967 se referă la probleme diverse privind efortul american de război. Astfel, Richard M. Leighton, în *Les armes ou les armées : origines de la politique*

d', „Arsenal de la Démocratie”, insistă asupra unei interesante probleme care s-a ridicat în fața administrației Roosevelt în perioada războiului. După cum se știe, între 1 septembrie 1939 și 7 decembrie 1941 S.U.A. au fost neutre. Președintele american a întrevăzut la timp că, pentru interesele americane, un mare rol îl joacă rezistența națiunilor europene opusă Germaniei hitleriste. În timpul campaniei din Vest din 1940, Roosevelt a lansat ideea transformării S.U.A. într-un „Arsenal al democrației”. Ca atare, la 30 iunie 1940 el a anunțat un vast program de înarmare și mobilizare a resurselor americane, iar în 1941 a aprobat *Victory Program*. Ideea de bază a acestui program era, după cum arată autorul, că în războiul mondial trebuie să se recurgă la combinarea potențialului industrial american cu efectivele umane furnizate de ceilalți aliați (p. 16). Prevederile lui *Victory Program* au provocat îndelungi controverse la Washington. În fond, era vorba de soluționarea următoarei dileme: cum trebuie să participe Statele Unite la război, cu „arme sau armate”? Președintele era de părere că S.U.A. trebuie să furnizeze „arme” aliaților, iar militarii cereau sporirea rolului „armatelor”. Potrivit afirmațiilor lui Leighton, desfășurarea războiului nu a justificat decât în parte soluția propusă de Roosevelt: pînă la sfîrșitul conflictului, S.U.A. au furnizat peste 50% din armele coaliției antihitleriste, în vreme ce „rezervorul” uman l-au constituit U.R.S.S. și alte state (p. 21). Dar paralel, S.U.A. au ajuns să concentreze, în 1945, 5 milioane de oameni. Așadar, încheie autorul, dilemei din 1941 („arme sau armate”), istoria i-a dat un răspuns clar: „arme și armate” (p. 23).

În tot cursul războiului, autoritățile de la Washington s-au arătat preocupate de rezolvarea dilemei „arme sau armate”. Ca o dovadă în această privință stă controversa purtată între autoritățile militare și oficiile „War Manpower Commission” (W.M.C.) și „War Production Board” (W.P.B.) pentru asigurarea într-o măsură cît mai mare a efectivului militar, respectiv a mîinii de lucru pentru industrie. Controversa, după cum rezultă din studiul lui A. A. Blum și J. Grossman (*La lutte pour une armée moderne*),

et les problèmes de main d'œuvre industrielle), „nu a fost niciodată rezolvată într-o manieră satisfăcătoare nici pentru militari, nici pentru industrie” (p. 36).

Un documentat studiu privind efortul de război american aparține lui R. Elberton Smith (*La mobilisation économique*). Autorul, întocmai ca și J. Néré, apreciază că echipamentul și furniturile de război americane au contribuit esențial la victoria aliaților (p. 37). În continuare, el urmărește îndeaproape eforturile depuse de guvernul american în vederea creării unei economii care să servească necesităților războiului. Se stabilesc trei etape ale mobilizării economice americane (1) perioada pregătitoare (1920—1940); 2) perioada de urgență (1940—1941); 3) perioada războiului (1942—1945) și 4) perioada demobilizării. Între 1940 și 1945 s-au cheltuit 315,8 miliarde de dolari, din care 179,9 miliarde revin Ministerului de Război. Anul cel mai critic pentru economia americană a fost 1942, care a corespuns și cu insuccesele de pe fronturi (p. 47). De-abia începînd cu a doua jumătate a anului 1943 economia americană a devenit capabilă să susțină o ofensivă hotărîtă în cadrul războiului „total” (p. 71).

În Germania nazistă, un rol important în declanșarea și conducerea războiului l-a jucat propaganda dirijată de Goebbels. Un număr special (nr. 64/1966) cuprinde mai multe studii și articole relativ la propaganda germană în Franța între 1940 și 1944. Astfel, Claude Lévy se ocupă de *L'organisation de la propagande en France*, iar Max Pevsner de *Les thèmes de propagande avant le 22 Juin 1941*. În același cadru, Pierre Mermet și Yves Maxime Danan se opresc asupra *Les thèmes de propagande après le 22 Juin 1941*. La rubrica „Documentare”, „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” publică mai multe studii întocmite pe baza cercetării unui extrem de vast material de arhivă, fonotecă etc. Este vorba de studiile datorate lui Max Pevsner (*Les actualités cinématographiques de 1940 à 1944*) și lui P. Mermet (*Les archives sonores de l'O.R.T.F.*). În sfîrșit, Claude Lévy a întocmit o *Note bibliographique sur la propagande en France*

Aniversarea semicentenarului existenței statului sovietic a prilejuit editarea unui număr special privind U.R.S.S. în război (nr. 68 1967). Studiile incluse în revistă abordează probleme diverse. Michel Rascate s-a ocupat asupra *L'organisation et le rôle de l'État soviétique pendant la guerre*. Autorul examinează rolul guvernului și al P.C.U.S., conduse de I. V. Stalin, în mobilizarea poporului sovietic în vederea apărării contra ocupanților hitleriști și, apoi, în obținerea victoriei. El subliniază, pe bună dreptate, că înfrângerea Germaniei naziste a reprezentat un succes remarcabil nu numai pentru armată, ci ea a marcat concomitent și victoria „statului socialist asupra statului fascist, marea verificare istorică a forței și a durabilității sistemului sovietic” (p. 1). După afirmațiile lui René Girault (*L'effort humain de l'arrière pendant la première partie de la grande guerre patriotique. 1941—1943*), victoria U.R.S.S. în război nu s-a datorat numai tenacității ostașilor de pe cimpurile de luptă. O contribuție majoră au adus cetățenii sovietici din teritoriul rămas liber. Aceștia au lucrat cu abnegație la dezvoltarea economiei de război sovietice. Istoricul francez nu-și ascunde admirația față de eroismul manifestat de întreg poporul sovietic în războiul împotriva Germaniei naziste (p. 30—31). Un studiu original datorăm lui Michel Loran (*Le folklore soviétique. 1941—1942*). Autorul evidențiază că, în 1941—1945, folclorul a reprezentat „o armă psihologică admirabilă adaptată războiului național (sovietic.—n.n.)” (p. 75). El analizează, în consecință, producțiile literare și muzicale — opere individuale sau colective — care s-au bucurat de o mare circulație în zilele războiului. Nu sînt neglijate nici proverbele, aforismele etc., dintre care unele sînt redată admirabil în limba franceză.

Pentru cititorul român, de un real interes este nr. 62 1966 relativ la Ungaria în anii ultimului război mondial. Ne referim îndeosebi la cele două studii ce tratează în ansamblu despre politica externă a Ungariei între 1933 și 1943 (L. Zsigmond, *La politique extérieure de la Hongrie de 1933 à 1939*; G. Juhász, *La politique extérieure de la Hongrie pe 1939 à 1941*). Ambii autori subliniază că

revizionismul a constituit unul din elementele de bază ale politicii externe promovate de Ungaria horthistă între cele două războaie mondiale. Consecințele unei atare orientări au fost nefaste, căci în cele din urmă Ungaria a trebuit să se înfeudeze axei Berlin—Roma (p. 9—10). La rîndul său, G. Juhász observă și el că Horthy a reușit să anexeze unele teritorii aparținînd Cehoslovaciei, României și Iugoslaviei. Dar prețul acestor anexiuni a fost foarte scump: atragerea Ungariei în războiul antisovietic (1941), subjugarea ei militară și economică, iar în cele din urmă ocuparea nemijlocită de către Wehrmacht. În concluzie, spune Juhász, deja în 1942 se prevestea că bilanțul politicii externe maghiare nu se putea solda decît cu o „catastrofă” (p. 33). Despre evenimentele din Ungaria de la sfîrșitul războiului ne vorbesc pe larg prof. G. Ránki (*L'occupation de la Hongrie par les allemands*) și M. Lackó (*Les Croix Fléchées. 1935—1944*). Concluzia indubitabilă la care ajunge cititorul după ce a parcurs cele patru studii menționate ale istoricilor din Budapesta este aceea că încercările grele prin care a trecut poporul maghiar în anii celui de-al doilea război mondial se datoresc politicii interne și externe a cercurilor dominante din Ungaria. Acestea, animate de spirit reacționar în interior și mînate pe plan extern de dorința anexării unor teritorii străine, au sfîrșit prin a arunca țara pe marginea prăpastiei în 1944—1945.

Deosebit de semnificativ în privința învățămintelor ce se desprind din cercetarea istoriei ultimului război mondial este studiul istoricului vest-german H.-A. Jacobsen, *Les buts et la politique de guerre de Hitler de 1939 à 1943* (în nr. 63 1966). El pornește de la constatarea verificată că, la declanșarea conflictului în 1939, comandamentul suprem german nu a avut un plan de campanie precis, coerent, ci a urmărit obiective strategice imediate, în funcție de evoluția situației. Urnările acestui fapt au fost catastrofale pentru Reichul hitlerist: el a trebuit să-și adopte planurile militare în funcție de conjunctură, războiul pe mai multe fronturi etc. Între 1939 și 1943 țelurile de război ale lui Hitler au vizat rînd pe rînd: 1) distrugerea

statului polonez; 2) eliminarea puterilor occidentale de pe continent (toamna 1939); 3) dominația germană pe continent (după campania din Vest din 1940); 4) distrugerea statului sovietic (1940—1941); 5) crearea în Europa a unui „mare Reich” (toamna 1941—1942). Cum e și natural, Jacobsen se oprește mai cu seamă asupra pregătirilor de război ale Reichului în vederea distrugerii U.R.S.S. printr-un război fulger. Se amintește că ura lui Hitler contra statului sovietic a jucat un rol determinant. Dictatorul nazist a declarat că statul sovietic trebuie desființat, iar populația trebuie strămutată în Siberia sau transformată în „iloți” (p. 37). Jacobsen insistă nu numai asupra scopurilor criminale ale lui Hitler. El subliniază consecințele atacării Uniunii Sovietice de către Hitler: „Hotărîrea lui Hitler de a ataca Uniunea Sovietică și de a o zdrobi rapid a fost inițiativa cea mai dezastruoasă a celui de-al doilea război mondial, se poate spune chiar cea mai dezastruoasă pe care a cunoscut-o istoria contemporană. Mai întâi pentru că dictatorul... a constrins armata germană, asaltată pe toate fronturile deodată, să susțină o luptă supraomenească și a precipitat catastrofa militară. Apoi, pentru că 22 iunie 1941 a sudat o alianță infragibilă între trei mari puteri: Marea Britanie, Uniunea Sovietică și Statele Unite...” (p. 38). Potrivit propriilor sale cuvinte, autorul și-a propus să urmărească istoria unui eșec; el nu dorește decât ca faptele întimplite să constituie „un învățămînt pentru generația noastră” (p. 40).

Desigur, nu este cu puțință să examinăm în rindurile de față toate materialele apărute în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” în anii 1966—1967. Pe lângă faptul că spațiul nu ne permite acest lucru, specificăm că tematica studiilor și articolelor este foarte variată. În afară de materialele analizate mai sus, le amintim pe cele care se referă la: relațiile internaționale din ajunul și din vremea celui de-al doilea război mondial (Charles Bloch, *La Grande-Bretagne face au réarmement allemand et l'accord naval de 1935*, în nr. 63 1966; Adrienne-D. Hytier, *La politique des États-Unis en Europe entre 1939 et 1941*, în nr. 67/1967; B. S. Vialat,

Les démarches pour le rétablissement de la paix. Septembre 1939—Août 1941, în nr. 67/1967; V. Israeljan, *L'Union Soviétique et la Conférence de Crimée*, în nr. 68/1967); cauzele războiului (P. M. H. Bell, *Hitler et les origines de la seconde guerre mondiale. Essai analytique*, în nr. 67/1967); aspecte din Rezistența franceză (François et Renée Bedarida, *Une résistance spirituelle: aux origines du „Témoignage chrétien”*. 1941—1943, în nr. 61/1966; A. Calmette, *Les équipes Jedburgh dans la bataille de France*, în nr. 61 1966); politica Vaticanului între 1939 și 1945 (Fernand L'Huillier, *La politique du Vatican dans la crise mondiale*, în nr. 63/1966) ș. a.

În afară de studiile și articolele incluse în sumar, aproximativ un sfert din spațiul fiecărui număr al revistei este ocupat de recenzii și note bibliografice. Ele aparțin fie istoricilor francezi, fie unor colaboratori străini și se referă la ultimele lucrări apărute în lume pe marginea conflictului mondial din anii 1939—1945. De asemenea, nelipsite sînt din fiecare număr bibliografiile mondiale asupra războiului, întocmite de către colaboratori ai B.D.I.C. (Biblioteca de documentare internațională contemporană) din Paris. În nr. 63/1966, Janet Ziegler publică și o *bibliografie a bibliografiilor* celui de-al doilea război mondial (cf. *Répertoire international des bibliographies publiées de 1945 à 1965 sur la seconde guerre mondiale*). Lista cuprinde 131 de titluri.

În ansamblu, materialele publicate în ultimii doi ani în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” abordează probleme foarte variate, contribuind într-o măsură însemnată la elucidarea unor aspecte din cele mai interesante legate de istoria conflictului mondial. Ca o tendință generală a publicației franceze recenzate se remarcă spiritul de obiectivitate al autorilor, străduința spre alcătuirea unor numere documentate prin asigurarea colaborărilor internaționale și, în sfîrșit, încercările de a lărgi mereu aria cercetărilor în domeniul istoriei celui de-al doilea război mondial. În acest fel, credem, „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” răspunde azi mai mult ca oricînd intențiilor editorilor ei.

Gh. Buzatu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Problema țărănească în Oltenia în secolul al XIX-lea, Documente*, Direcția generală a arhivelor statului din Republica Socialistă România, București, 1967, 600 p.

Întocmirea unor colecții de documente și elaborarea instrumentelor de lucru indispensabile cercetării istorice au devenit, în ultimii ani, o preocupare importantă a Direcției generale a arhivelor statului. Depozitară a unor importante fonduri de izvoare istorice privind îndeosebi epocile medievală și modernă, această instituție a editat în ultimul timp culegeri de documente care contribuie la aprofundarea unora dintre procesele social-economice și politice de mare însemnătate pentru istoria României. Trebuie subliniat în mod special că orientarea aceasta a fost imprimată tuturor filialelor din țară, care astăzi nu se limitează doar la inventarierea, conservarea fondurilor și semnalarea noilor achiziții, ci facilitează cercetarea istorică și pe calea editării unor colecții de documente. Edificator în această ordine de idei este recentul volum *Problema țărănească în Oltenia* întocmit de Alexandru Bălinescu.

Colecția aceasta tematică s-a constituit pe baza fondurilor de documente ale fostelor prefecturi ale celor cinci județe ale Olteniei, cea mai mare parte dintre ele aflându-se la Craiova. Trebuie, de asemenea, menționat că deși autorul s-a preocupat de includerea

în volum a celor mai semnificative izvoare privind problema agrară, el a redat — în dorința de a realiza o informare mai largă asupra surselor care se referă la acest fenomen — un mare număr de documente în rezumat, fapt revelator pentru gradul în care problema agrară se reflectă în izvoarele existente la arhivele din Oltenia.

Documentele inserate în volumul *Problema țărănească în Oltenia*, oglindesc situația și lupta țăranimii pe parcursul întregului secol al XIX-lea. Sint deosebit de sugestive informațiile care se referă la prestațiile țăranimii în muncă, în natură și în bani, precum și la modul cum acestea au evoluat și s-au înăspriț, în anumite perioade ale răstimpului menționat. Ele constituie temeiuri semnificative pentru atestarea schimbărilor provocate de descompunerea feudalismului și afirmarea capitalismului în domeniul relațiilor agrare. Mai multe documente ilustrează tendința stăpînitorilor de moșii de a aservi țăranimea liberă, care ocupa o poziție destul de însemnată în structura socială a Olteniei, și de a o deposeza de pămîntul strămoșesc. Colecția pune la dispoziție noi informații, care relevă înăsprirea situației țăranimii sub regimul regulamentar, datorită creșterii obligațiilor sale cu caracter feudal. Unele documente oglindesc relațiile agrare după revoluția de la 1848, precum și consecințele pe care le-au avut asupra țăranimii transformările survenite în structura social-economică în perioada

formării și organizării statului național român, dar mai ales în urma reformei agrare din 1864. Trebuie, printre altele, remarcat că documentele din această colecție atestă că starea deosebită de apăsare a țărânimii, în anumite momente, se datora și presiunii, abuzurilor și ilegalităților exercitate de aparatul de stat (doc. nr. 13, 17, 18 etc.). Totodată, unele texte din acest volum subliniază că succesele războaiele purtate de Rusia și Turcia în secolul trecut pe teritoriul Principatelor Române au contribuit în mare măsură la înrăutățirea situației țărânimii, obligată să asigure aprovizionarea armatelor ocupante.

Numeroase informații din această colecție ilustrează diferitele aspecte ale luptei țărânimii în decursul secolului trecut împotriva privilegiilor feudale. Denunțarea abuzurilor și ilegalităților prin jalbe adresate autorităților constituia o formă de manifestare a nemulțumirii țărânimii față de apăsarea feudală, îndeosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea (doc. nr. 115). Documentația din această colecție pune în lumină, printre altele, cazuri frecvente de nesupunere la îndeplinirea obligațiilor față de proprietari sau arendași (nr. 50, 69, 88 și 152), care constituie o formă superioară a luptei de clasă. Altele — cum rezultă din unele texte — țărânimia își manifesta dezaprobarea față de regimul social-economic existent prin fugă și strămutare, mulți dintre nemulțumiți trecând chiar Dunărea (nr. 95, 122, 127, 128, 113 etc.), în speranța dobândirii unei situații mai bune. Sînt în colecție unele informații care zugrăvesc aspectul violent al rezistenței țărânimii față de apăsarea feudală. Concludente în acest sens sînt cazurile de incendiere a ariilor stăpînilor de moșii și arendașilor, precum și unele răscoale cu caracter local (nr. 147 și 142).

Deosebit de importante sînt acele documente din colecție care se referă la poziția țărânimii oltene față de principalele evenimente social-politice care s-au desfășurat în secolul al XIX-lea. Istoriografia va avea la dispoziție noi texte privind implicațiile țărânimii oltene în mișcarea revoluționară de la 1821 (nr. 19, 23, 24 etc.). Tot astfel, grație acestei culegeri, știrile noastre despre participarea țărânimii la revoluția de la 1848 se

amplifică. Semnalăm, în această privință, ca deosebit de important pentru poziția conducerii revoluției față de problema agrară, documentul din 15 iunie 1848 elaborat la Craiova, prin care țărânimia era anunțată de guvernul provizoriu ales la Izlaz că programul agrar al revoluției nu va fi aplicat decît după aprobarea lui de Adunarea obștească. Pînă atunci, autoritățile erau invitate să ia măsuri pentru a constrînge pe săteni să execute prestațiile regulamentare. Sînt demne, printre altele, de menționat noile documente din culegerea care ilustrează refuzul țărânimii de a munci pentru proprietari și arendași pe vremea revoluției și poziția autorităților față de asemenea manifestări (nr. 156, 157 și 158). Totodată, alte știri întregesc informațiile noastre despre rezistența țărânimii oltene după 13 septembrie 1848 și despre ostilitatea ei față de armatele ocupante (nr. 162, 165, 168 etc.).

Știri revelatoare despre starea de spirit a țărânimii în timpul războiului Crimeii se degajează, de asemenea, din documentele acestei colecții. În toamna și iarna anului 1853, cînd, de altfel, s-au răsculat grănicerii și țărâni de pe linia Dunării, în întreaga Oltenie se înregistrează o intensificare a spiritului de rezistență și luptă, care viza descălușarea de asuprirea feudală, dar și de ocupația străină (nr. 257, 258, 259 și 260). Această colecție lărgeste de asemenea informația istorică referitoare la modul fraudulos în care proprietarii și arendașii au încercat să aplice legea rurală din 1861 (nr. 280, 281 și 282). Cu ocazia delimitării terenurilor și împărțirii pămînturilor, documentele semnalează noi aspecte ale modului incorect în care s-a înfăptuit reforma agrară (nr. 283 și 285). Nu mai puțin importante de semnalat sînt și noile informații care atestă implicarea unei părți a țărânimii în răscoala grănicerilor din 1866. Consecințele reformei agrare din 1864, precum și mișcările sociale declanșate ulterior, dar îndeosebi răscoala din 1888 sînt parțial reflectate prin noi documente și de această colecție (nr. 348, 349 și 351).

Volumul *Problema țărânească în Oltenia* este o dovadă elocventă a rolului pe care-l poate juca Direcția generală a arhivelor sta-

tului în efortul general de lărgire a bazei documentare accesibile cercetării istorice. Am sugera ca, în viitor, atenția editorilor de documente să fie îndreptată nu numai în direcția ilustrării exclusive a unor forme ale luptei de clasă. De o mare însemnătate pentru istoriografia românească ar fi cunoașterea mai precisă a structurilor social-economice. În general, se știe că sub raportul poziției țărănimii în Oltenia există un procent însemnat de moșneni, dar pînă în momentul de față nu se dispune de surse documentare mai temeinice, capabile să indice nu numai proporția acestora în masa țărănimii, dar să ateste și modul în care gospodăria lor contribuie sau nu la modificarea unor procese social-economice specifice perioadei de descompunere a feudalismului. Nu mai puțin importantă pentru cercetarea istorică ar fi întocmirea unor culegeri de documente referitoare la evoluția demografică a localităților rurale, fenomen care este oglindit într-o anumită măsură în fondurile arhivistice din București și din provincie.

Drept încheiere, subliniem utilitatea acestei culegeri de texte pentru amplificarea informației despre unele aspecte sociale ale istoriei moderne a României și efortul deosebit făcut de autor pentru învingerea dificultăților grafice, depistarea, selectarea și rezumarea fidelă a documentelor.

Apostol Stan

BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga și educația maselor*, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă — Consiliul așezămintelor culturale, București, 1967, 180 p.

Din multilaterală activitate desfășurată de Nicolae Iorga în slujba intereselor naționale ale țării noastre, Barbu Theodorescu a ales, spre prezentare, pe cea legată de culturalizarea și educația maselor, domeniu în care marele savant a adus contribuții meritorii și a avut multe creații originale. Ctitor al uneia dintre cele mai vestite universități populare, creator al așezămintelor de la Vălenii de

Munte, ani îndelungați în conducerea Ligii culturale el a desfășurat timp de aproape cinci decenii o vastă activitate, prin scris sau viu grai, în slujba răspîndirii științei și culturii, a dragostei de țară și de trecutul plin de glorie al străbunilor.

Cartea de față, apărută sub egida Consiliului așezămintelor culturale din Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, are meritul de a concentra o vastă informație despre activitatea cetățenească a lui Nicolae Iorga, o bună parte provenind din amintirile personale ale autorului, iar restul dintr-o temeinică cercetare a lucrărilor privitoare la opera de luminare a poporului, desfășurată în prima jumătate a secolului nostru. Cîteva date biografice definitorii pentru personalitatea profesorului N. Iorga întregesc în mod armonios expunerea, făcînd-o accesibilă unor cercuri largi de lectori, ea adresîndu-se, de fapt, în primul rînd activiștilor din domeniul culturii de masă.

Pentru înțelegerea conținutului acestei lucrări, vom enumera capitolele, titlurile lor fiind sugestive, și vom arăta că autorul realizează, în mod succint, cadrul istoric și social, în care marele savant român și-a desfășurat activitatea.

I. „Copilăria și tinerețea lui Nicolae Iorga”, unde accentul cade pe pregătirea științifică și dragostea de patrie, de poporul obidit.

II. „Conceptul culturii populare în opera de început a lui Nicolae Iorga” cu referiri la legăturile cu mișcarea socialistă de la Iași și la colaborarea de la „Contemporanul” și „Literatură și știință”.

III. „N. Iorga și mișcarea sămănătoristă”, unde este înfățișat omul de știință, care „coboară în mijlocul maselor populare”. Se arată aici atitudinea lui față de evenimentele prilejuite de marea răscoală a țăranilor din 1907, legăturile cu scriitorii timpului, vizitele în Transilvania și contactul cu fruntașii mișcării culturale românești de aici.

IV. „Liga culturală”, capitolul cel mai amplu, unde sînt cuprinse cele mai multe date, unele inedite, privitoare la conținutul și formele activității de luminare a maselor prin răspîndirea culturii, rolul de frunte al

lui N. Iorga în cadrul acestor manifestări, prestigiul lui în țară și peste hotare, legăturile cu masele populare, lupta pentru unitate națională. „Vibrația sufletului marelui patriot-cetățean și savant — relevă B. Theodorescu — se făcea simțită și auzită pretutindeni, în clasele culte de sus, în sălile de întruniri orășenești, între studenți și pînă în cătunele risipite pe plaiuri sau în fund de munte” (p. 94).

V. „Vălenii de Munte, citadelă a culturii populare” constituie o sinteză a caracterului popular, de masă al activității desfășurate aici, fiind descrise instituțiile înființate și conduse personal de N. Iorga, care „a fost un adevărat profesor al mulțimii, al celor de jos, care, în epoca sa, nu aveau drepturi

politice și sprijin material, fiind un continuator și un deschizător de drumuri noi. desăvîrșite abia în zilele noastre” (p. 179).

Meritul lui constă, adăugăm noi, și în faptul că a antrenat numeroși intelectuali de prestigiu la această nobilă activitate, pusă în slujba maselor populare, formînd un adevărat detașament de lectori din toate domeniile științei, culturii, vieții sociale și politice a timpului său.

Ilustrațiile, în bună parte cunoscute, sînt alese în mod judicios, iar folosirea unui bogat material bibliografic dau un plus de interes cărții, scrise cursiv și la un nivel accesibil tuturor cititorilor.

Gelcu Maksutovici

ISTORIA UNIVERSALĂ

BÎSTRA CVETKOVA, *Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XV-e et XVI-e siècles*, în „Revue d'histoire économique et sociale”, XLV-e vol., nr. 1, Paris, 1967, p. 29—40

Cunoscută mai ales prin cercetările sale privind regimul dominației otomane în Balcani, orientalista bulgară B. Cvetkova aduce și prin acest studiu o contribuție substanțială în cunoașterea acestei probleme.

Inserat în numărul dedicat special istoriei navigației, al prestigioasei reviste franceze, lucrarea cercetătoarei bulgare se bazează pe un vast material documentar privind legislația portuară și comercială, aflat în colecțiile orientale ale Bibliotecii naționale din Paris și ale Bibliotecii naționale din Sofia.

Avînd în vedere necesitatea sporirii veniturilor vistieriei și asigurarea aprovizionării marilor orașe, în special a capitalei, statul otoman — subliniază autoarea —, a acordat de la început o atenție deosebită traficului comercial pe Dunăre. S-au creat instituții speciale, ca „Amiralitatea Dunării” (*Tuna kapudanlığı*), și un vast aparat birocratic, s-au stabilit garnizoane militare, s-au emis

acte juridice privind funcționarea porturilor și desfășurarea schimburilor comerciale etc.

Analiza condiciilor porturilor dunărene reliefează importanța crescîndă a traficului comercial pe acest fluviu. Intensitatea unui astfel de trafic este evidențiată și de numărul și diversitatea vaselor care circulau pe Dunăre. Autoarea, pe baza documentelor otomane, își propune să precizeze și destinația fiecărui tip de vas. Astfel, vasele denumite *donbaz* erau șalupe mari, *șaika* și *nasad*, nave militare utilizate și pentru transport, iar vasele *nevrad* și *ladia* se pare că nu erau decît niște bărci mari. De asemenea, se mai foloseau, mai ales pentru cabotaj, și numeroase plute, bărci mici și alte ambarcații. Este interesant de semnalat faptul că sursele otomane specifică existența în această perioadă a unor șantiere navale locale, care asigurau vasele necesare traficului dunărean.

Desigur, acest trafic nu se limita numai la realizarea legăturii dintre cele două maluri ale fluviului, ci pe Dunăre se făcea legătura și cu Marca Neagră. În acest sens, însemnătate deosebită aveau porturile așezate pe cursul inferior al fluviului și în special Brăila, unde, după mențiunea unui statut portuar din 1520, era un „centru comercial” în care

acostau pînă la 70—80 de vase, iar încărcătura lor se putea vinde pe loc. Tot în schelele Brăilei se încărcau (în special cu cereale) și vasele ce luau calea Mării Negre.

Una din chestiunile încă insuficient rezolvate în literatura de specialitate este aceea a sistemului fiscal otoman. De aceea, autoarea caută să precizeze natura și cuantumul impozitelor ce se percepeau în porturile balcanice, îndeosebi în cele dunărene. Astfel, vasele care acostau erau obligate la plata taxei, denumită *resm-i abur*, în funcție de mărimea vasului și a încărcăturii sale. Taxa *mağeriye* privea încărcătura navelor destinate vânzării și cuantumul său era tot în raport cu mărimea și valoarea acestei încărcături. Textele legislative otomane merg cu precizările pînă la amănunte în privința percepției vămii (*gümrük*) la trecerea mărfurilor dintr-o parte în alta a Dunării. Se specifică, de asemenea, plata deosebită a vămii de către negustorii musulmani (3%), nemusulmani (4%) și străini (5%). Caracterul excesiv al fiscalității otomane se manifestă și în domeniul traficului naval prin numărul deosebit de mare al acestor taxe. Astfel, în afara celor menționate, acest trafic era lovit și de alte taxe, ca: *resm-i sefine*, *denk akçesi*, *vezariye*, *badj* etc. Modul de percepere a acestor taxe de asemenea constituie o problemă care suscită interesul. În cea mai mare parte ele erau plătite în bani, dar la mărfurile cu mare căutare, cum era sarea gemă și cheresteaua din țările române, plata se făcea în natură.

O altă sursă de venit pentru vistieria otomană o constituiau și taxele percepute pe pescuitul dunărean și maritim.

Problema repartizării veniturilor obținute de pe urma impozitelor portuare a constituit întotdeauna o cauză a nemulțumirilor organelor locale ale administrației imperiului. În cea mai mare parte ele erau repartizate vistieriei statului, restul rămînînd sandjakului. În cazul în care portul făcea parte dintr-o feudă, o parte a acestor venituri era primit și de către feudalul respectiv. Tot dintr-o parte a acestor venituri erau plătiți și funcționarii însărcinați cu administrația porturilor.

Sursele folosite de către autoare atestă și concesionarea acestor impozite portuare, însă numai în funcție de necesitățile financiare momentane ale statului.

Fără îndoială, cercetarea condicilor și legislației portuare prezintă o însemnătate deosebită pentru studierea unor aspecte ale dominației otomane și în țările române. De asemenea, ele reliefează în același timp și cantitatea și calitatea mărfurilor care veneau din nordul sau sudul Dunării. Astfel, Țara Românească trimitea țesături, aramă brută, cositor, în, pislă, miere, unt, brinză, vite, oi, cherestea, sare etc. și primea în schimb țesături, postavuri, materii prime etc.

Materialul oferit de studiul pe care îl prezentăm completează deci cunoștințele noastre privind unele aspecte ale dominației otomane și subliniază o dată mai mult caracterul accentuat pe care l-a avut această dominație atît pentru regiunile sud-dunărene, cît și pentru cele de la nord de fluviu.

T. Gemil

Документи за българската и сърбската история из маджарските държавни архиви, 1868—1878 (Documente privind istoria Bulgariei și Serbiei din arhivele ungurești, 1868—1878), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Institutul de studii balcanice, seria „Izvoare”; adunate și publicate de Petar Mijatev, Sofia, 1966, p. 183

Volumul cuprinde 94 de acte depistate de autor în arhivele de stat din Ungaria. Cele mai multe dintre ele sînt note, rapoarte, telegrame, protocoale, scrisori, expozeuri ș. a., provenind în parte de la diferiți agenți diplomatici austro-ungari (Novi Sad, Belgrad, Smederevo, Zaicar, Kragnevaț, București, Moscova), dar mai ales de la autoritățile centrale din Viena și Buda. Actele se referă la cîteva grupe de evenimente din istoria Serbiei, dar mai cu seamă a Bulgariei, într-o perioadă foarte frîmîntată din istoria popoarelor balcanice.

Primul act cu care începe acest volum poartă data de 15 iunie 1868, adică a fost redactat la o săptămână după asasinarea lui Mihail Obrenovici, eveniment care formează obiectul mai multor rapoarte publicate în continuare. După cum se știe, printre cei acuzați că ar fi avut legături cu asasinii principalului Mihail a fost și Luben Karavelov, scriitor și publicist bulgar. El a și fost arestat la Novi Sad, confiscându-se actele personale și corespondența cu diferite personalități din acea vreme. Karavelov nutrea idei liberale înaintate și a avut legături strinse cu Svetozar Miletić, Vladimir Iovanovici, Milovan Jankovici ș. a., publiciști sârbi și membri ai organizației *Omladina*. În urma procesului intentat lui Karavelov la Pesta s-a dovedit netemeinicia acuzațiilor însă publicistul bulgar a fost nevoit să treacă în România.

Un număr de 9 documente se referă la propaganda catolică care se desfășura în această vreme în Bulgaria. Deși în 1870 ia ființă un exarhat al Bulgariei, totuși și după această dată (actele provin unul din 1870 și celelalte din cursul anului următor) se continuă agitația în jurul unirii cu biserica Romei, pentru a atrage populația bulgară la catolicism. Încă din primăvara anului 1863 exista la Adrianopol o misiune catolică a ordinului polon „Învierea lui Hristos”, condusă de Thomas Brzseska, care lucra sub îndrumările directe ale lui Pius al IX-lea. Activitatea acestei misiuni era subvenționată de guvernele maghiar, austriac și francez. Din acest punct de vedere, cele două rapoarte ale lui Thomas Brzseska din 24 decembrie 1870, adresate contelui Andrassy, sînt foarte interesante.

O altă serie de documente aduce lămuriri și date noi în legătură cu transporturile de arme pentru revoluționarii bulgari din orașele dunărene. Actele sînt din perioada 17 august 1873—14 decembrie 1874, deci cu 2—3 ani înainte de trecerea detașamentului lui Hristo Botev peste Dunăre și de cunoscuta răscoală din aprilie 1876. De astă dată, documentele ne informează despre ce fel de arme era vorba — în general, revolve și puști —. ce cantități se expediau și care erau firmele furnizoare. Transportul lăzilor se făcea pe Du-

năre, via Passau—Orșova—Turnu-Severin—Pichet (Bechet)—Turnu-Măgurele—Giurgiu. În fiecare din aceste orașe, adresantul era o persoană din localitate bulgară sau chiar română, care, desigur, făcea parte din organizațiile revoluționare și conspirative locale. Astfel, la Turnu-Severin lăzile erau expediate pe numele unui român, T. R. Ștefănescu, la Tr.-Măgurele le primea un vechi revoluționar bulgar, stabilit acolo ca negustor, Danail Popov, însă și un oarecare K. Kivici. La Giurgiu, de asemenea, se expediau mai multe lăzi cu arme, pe numele a patru persoane și anume: Emanuel I. D., D. Ioan, A. I. Iskovici și Nikola Tenovici. Asta probabil și pentru faptul că de la Giurgiu armele erau trecute mai ușor în Bulgaria. Așa se explică faptul că, ceva mai târziu, prin 1876, cînd bulgarii din orașele de pe țărmul stîng al Dunării se agitău din nou, Ministerul de Externe al României întreabă pe căpitanul portului Giurgiu dacă a trecut pe acolo un transport de revolve¹. Cum era de așteptat, lăzi cu arme și muniții erau îndreptate și spre București, pe numele mai multor persoane: Grigore Tomescu, Iulius Servatius, V. Visner și Nikola Tenovici. Documentele arată că armele veneau tocmai de la Lüttich (Liège), din Țările de Jos.

Se cunosc bine împrejurările în care Hristo Botev a trecut cu ceata lui, în cursul lunii mai 1876, în Bulgaria, unde și-a găsit un sfîrșit tragic. Stratagema folosită de Botev și cetașii lui pentru a putea călători pe Dunăre în susul apei, pe vasul „Radetzki” — care aparținea unei companii austro-ungare de navigație — a provocat o mare vîlvă în cercurile diplomatice din acea vreme. În legătură cu acest eveniment, un număr de șase acte, în limbile germană și maghiară — toate din cursul lunii iunie 1876 — formează obiectul unor consultări între autoritățile maghiare și austriece. Documentele completează și aduc

¹ Pascal, căpitanul portului, răspunde imediat că nu s-a făcut „export de revolve, cîltime mică sau mare nu s-a exportat pe aci” (vezi cele două rapoarte din 9 și 10 aprilie 1876, în *DIR. Războiul pentru independență*, vol. I, București, 1954, p. 2-a, p. 141.

noi precizări față de materialele mai vechi, publicate până acum ².

În sfârșit, autorul mai publică două rapoarte în limba germană, în care autoritățile centrale din Viena și Budapesta sînt informate despre apariția unei lucrări în limba rusă privitoare la naționalitățile din ținuturile Bulgariei, Traciei și Macedoniei ³. Autorul lucrării, V. Teplov, funcționar al ambasadei rusești din Constantinopol, prezintă într-o formă nu lipsită de tendențiozitate și cu tabele statistice răspîndirea etnică a acestor naționalități și subliniază îndeosebi prezența elementului mahomedan (turci, tătari, cerchezi, albanezi, pomaci — bulgari mahomedanizați — țigani și evrei mahomedani). Deși cartea apăruse la St. Petersburg în 1877, totuși era socotită ca o lucrare cu date preliminare în vederea păcii de la San Ștefano (1 februarie 1878). Importanța politică a lucrării n-a scăpat diplomației austro-ungare, care a dispus facerea unui rezumat în limba germană ⁴. După datele prezentate de Teplov în tabela reprodușă la urma volumului, se aflau în perioada aceea în teritoriile amintite mai sus 1 774 875 de mahomedani și 4 764 702 nemahomedani. Aceeași statistică menționează existența a 65 878 de români și 22 400 de cușovlahi. Autorul raportului, Giurkovici, ofițer de stat-major, afirmă că numărul cușovlahilor e cu mult mai mare, deoarece numai în vilaetul Monastir trăiau peste 40 000.

*

² Vezi K. A. Tankov, *Официални ромъно-турски документи по минавинието на Хр. Ботевата чета пред Дунав в 1876 г.* (Documente oficiale româno-turcești privitoare la trecerea cetii lui Hristo Botev peste Dunăre în 1876), în „Сборник за народни умотворение наук и книжнина“, Sofia, vol. XVIII, 1951, p. 207—241 și *DIR. Războiul de Independență*, vol. I, p. a 2-a, p. 159 și urm.

³ V. Teplov, *Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии с приложением карты распределения народонаселения по вероисповеданию*, St. Petersburg, 1877. Lucrarea a fost tipărită într-un tiraj foarte mic, din care s-a păstrat cîte un exemplar în arhivele din Viena și Budapesta.

⁴ *Bericht über Teplow's Materialien zur Statistik von Bulgarien, Thracien u. Macedonien (mit tabellarischen Auszügen)*, Viena, 1877.

Acele, redactate în limbile germană și maghiară, au fost traduse de Mijatev în bulgară. Fiecare act e precedat de un regist și note explicative care completează informațiile din contextul actelor. Volumul, publicat în frumoase condiții tehnice, constituie un început de bun augur pentru Institutul de studii balcanice de la Sofia.

Tr. Ionescu-Nișcov

Историография нового времени стран Европы и Америки, Московский Государственный Университет, Исторический факультет, sub redacția lui B. G. Veber, I. S. Galkin, I. P. Demențev, N. E. Zastencher, A. D. Colpakov și L. M. Rlbinoi, Moscova, 1967, 670 p.

Această nouă lucrare din domeniul istoriografiei moderne universale, rodul colaborării a numeroși autori sub auspiciile catedrei de istorie modernă și contemporană a Facultății de istorie din Moscova, răspunde cerinței mereu actuale a informării științifice, prezentînd principalele realizări ale științei istorice din Europa și cele două Americi în epoca modernă. Avînd o tematică bogată, înfățișînd curente și personalități reprezentative din domeniul sociologiei și istoriei, volumul cuprinde patru părți, materialul prezentat fiind organizat cronologic în cadrul fiecărei țări.

Partea întâi a volumului constituie de fapt o introducere, în care sînt analizate aspecte ale *Apariției și formării gîndirii sociologice și istorice în veacurile XV—XVIII*. Pornind de la rolul gîndirii umaniste italiene din secolele XIV—XV în formarea concepțiilor social-istorice în veacurile următoare, sînt prezentate în continuare momente importante din evoluția gîndirii sociologice și istorice în vremea revoluției engleze din veacul al XVII-lea, un spațiu întins fiind acordat în cadrul aceleiași părți concepțiilor social-istorice ale reprezentanților curentului luminișt din secolul al XVIII-lea în Franța, Anglia, Germania, Rusia și America de Nord. Ultimul capitol al părții introductive tratează

dezvoltarea sociologiei și istoriei în perioada marii revoluții franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, evidențiind legătura dintre lucrările conducătorilor revoluției și schimbările produse în gândirea social-istorică de la începutul secolului următor.

Gîndirea istorică în ajunul apariției marxismului (prima jumătate a secolului al XIX-lea) care constituie partea a doua a lucrării se ocupă pe larg de dezvoltarea științelor istorice în Franța, Anglia, Germania, Rusia, Polonia și S.U.A., depășind în unele cazuri perioada amintită. Sînt trecute în revistă școlile și curentele istorice dominante, începînd cu romantismul istoric din perioada restaurației în Franța, școala burgheză liberală, influența socialismului utopic, a filozofiei germane și a celei pozitivistice asupra gîndirii istorice, fiecare orientare istorică fiind ilustrată prin numeroase lucrări ale reprezentanților săi.

Partea a treia a volumului înfățișează *Dezvoltarea științelor istorice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. În cuprinsul a 14 capitole sînt expuse metodic realizările principale ale istoriografiei din țările amintite în partea a doua a lucrării, la care se adaugă cea italiană și cehoslovacă. Subliniind influența filozofiei marxiste în domeniul științelor sociale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un capitol amplu a fost consacrat operelor economice și istorice ale lui Marx și Engels și rolului lor în promovarea materialismului istoric.

Ultima și cea mai dezvoltată parte a lucrării privește *Începutul crizei științei istorice burgheze în epoca imperialismului*. După o expunere a condițiilor în care a avut loc trecerea societății capitaliste la stadiul imperialist este înfățișat pe larg aportul lui Lenin la elucidarea a numeroase probleme teoretice și practice ale istoriei moderne. Urînd principiile adoptate în cadrul capitolelor anterioare, istoriografia e tratată în cadrul fiecărei țări, conținutul tematic fiind îmbogățit prin apariția unor noi preocupări istoriografice legate de istoria mișcării muncitorești și socialiste, istoria politicii coloniale și cea a revoluțiilor burghezo-democratice. Aria de cercetare se extinde în această parte a lucrării și asupra istoriografiei din Austria și Ungaria în epoca

dualismului, Bulgaria, Iugoslavia, Spania, țările Americii Latine și ale Peninsulei Scandinave. Un capitol se ocupă și de istoriografia românească în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Sînt menționate principalele curente de idei începînd cu Școala ardeleană, precum și operele unor istorici ca N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga ș. a., în general fiind prezentate lucrări reprezentative¹.

Volumul se încheie cu o scurtă bibliografie și un indice de nume. În legătură cu bibliografia alcătuită pentru fiecare capitol al lucrării, observăm că ea se bazează în majoritatea cazurilor pe lucrări ale istoriografiei sovietice, fiind citate puține lucrări din literatura universală. Relativ la bibliografia românească menționăm că nu toate studiile citate se referă la istoriografia modernă. Lipsese în schimb *Istoria României*, care semnalează în părțile introductive ale volumelor I—IV publicațiile de izvoare apărute în această perioadă și îndeosebi lucrarea destinată în chip special acestei probleme, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*². În cadrul expunerii nu sînt prezentate rezultatele istoriografiei moderne din toate țările Europei și îndeosebi ale Americii. În același timp, fiecare capitol fiind alcătuit de un alt autor din punct de vedere al conținutului, lucrarea este uneori inegală ca informare. Ținînd seama de acest fapt, colectivul de redacție deschide larg porțile colaborării pentru îmbunătățirea conținutului informativ și tematic al volumului.

Evident, în ciuda acestor lipsuri, prin tematica mereu actuală, cit și prin efortul colectiv de a prezenta momentele semnificative din creația istorică modernă universală, lucrarea de față constituie un instrument prețios atît pentru specialiștii perioadei, cit

¹ La p. 571 nota 3 se citează însă opera lui N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, 1852. Manuscrisul acestei lucrări a fost publicat pentru prima oară de Al. Odobescu în 1878, ed. a 2-a apărînd în 1887.

² Col. *Bibliotheca Historica Romaniae*, nr. 5, București, 1964.

și pentru cercurile largi de cititori, cadre didactice și studenți preocupați de studiul istoriei moderne.

C. Rezachievici

ZDZ. SPIERALSKI, *W sprawie udziału Mołdawian w bitwie pod Grunwaldem* (În legătură cu participarea moldovenilor la lupta de la Grünwald), în „Zapiski Historyczne”, tom. XXIX, nr. 4, 1964, p. 7–14

Autorul se îndoiește că moldovenii au participat la marea bătălie dintre poloni și Ordinul Teutonic de la Grünwald din vara anului 1410. El își motivează îndoiala pe următoarele două considerații: izvoarele polone, rutene, sileziene și moldovene nu amintesc de această participare; în izvoarele germane și scandinave, în care participarea este menționată, nu se poate avea încredere. El analizează cronicile teutonice care atestă participarea și ajunge la concluzia că ele sînt tendențioase și că reflectă propaganda Ordinului de a prezenta pe poloni în postura de aliați ai tuturor felurilor de păgîni și schismatici. De aceea autorul este de părere că informația din relatările teutonice despre participarea moldovenilor la luptă trebuie considerată ca avînd aceeași valoare îndoielnică ca și cea despre participarea turcilor, moscoviților etc., despre care nu poate exista îndoială că n-au avut nici un amestec în războiul polono-teutonic. În continuare, autorul pune la îndoială chiar valoarea rapoartelor spionilor teutoni, publicate recent, și care atestă participarea moldovenilor la luptă. El presupune că nici aceste rapoarte nu se disting printr-o exactitate mai mare decît cronicile teutonice amintite. Autorul trece apoi în revistă istoricii poloni și germani care au admis în lucrările lor prezența moldovenilor la Grünwald, precum și pe cei ce nu amintesc nimic de ea sau pe cei ce o contestă din capul locului.

Examinînd, în continuare, obligațiile ce decurgeau din actele omagiale ale domnilor moldoveni de a da ajutor militar regilor

poloni, autorul ajunge la concluzia că obligația Moldovei de a da Poloniei ajutor armat împotriva dușmanilor ei, deci și împotriva cavalerilor teutoni, nu poate constitui o bază pentru acceptarea tezei prezenței moldovene pe cîmpul de luptă de la Grünwald. Din aceste acte omagiale rezultă, după autor, că domnii moldoveni, inclusiv Alexandru cel Bun, au acceptat cu ezitare obligațiile militare impuse lor și nu se poate avea nicidecum siguranța că totdeauna le-au și îndeplinit. Iar în anul 1410 poate că însuși regele polon a renunțat la ajutorul militar al Moldovei, avînd în vedere necesitatea acestei țări de a face față unui eventual război cu regele Ungariei, care ridica atunci pretenții de suzeranitate asupra ei.

Autorul analizează apoi articolele lui P. P. Panaitescu¹ și Șt. Ștefănescu², apărute la noi cu ocazia aniversării a 550 de ani de la lupta de la Grünwald. El mărturisește că articolul lui P. P. Panaitescu, care se pronunță împotriva tezei participării moldovenilor la această luptă, l-a cunoscut abia cînd opinia sa, identică, asupra acestei probleme, i se cristalizase deja. Mergînd deci, independent de autorul român, pe aceeași cale, a ajuns la un rezultat identic. Cit despre articolul lui Șt. Ștefănescu, care se pronunță hotărît pentru participarea moldovenilor la bătălie, Spieralski afirmă că autorul român n-a adus în sprijinul tezei sale nici un document nou și că argumentele nu sînt convingătoare.

În sprijinul tezei sale despre neparticiparea moldovenilor la lupta de la Grünwald, istoricul polon invocă, în continuare, tăcerea absolută a cronicilor românești. El arată că aceste cronici nu numai că nu amintesc nimic de participarea moldovenilor la luptă, dar nu cuprind nici o mențiune despre lupta ca atare.

După noi, acest argument are însă două tăișuri: dacă cronicile românești tac în ceea ce privește lupta ca atare, atunci, în cazul

¹ *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romanoslavica”, IV, București, 1961, p. 225–238.

² *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în „Studii”, XIV, 1961, p. 5–22.

cînd se recurge la argumentul tăcerii lor în sprijinul neparticipării moldovene la ea, se poate ajunge tot atît de ușor la concluzia că nici lupta de la Grünwald n-a avut loc. Analiza și argumentele istoricului polon în sprijinul tezei sale, după care Alexandru cel Bun n-a dat polonilor ajutor militar în năprasnica lor încețare din anul 1410 cu cavalerii teutoni nu sînt, după noi, convingătoare. În tot cazul, pînă la apariția altor surse documentare, problema rămîne deschisă.

I. Corfus

KRYSTYNA BUKOWSKA, *Orzecznictwo Krakowskich Sądów Wyższych w sporach o nieruchomości miejskie (XVI—XVIII w.)* Jurisdicția Curților Superioare din Cracovia în litigiile privitoare la imobilele urbane în secolele XVI—XVIII), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967, 125 p.

Justiția orășenească formează obiectul unor importante cercetări istorice în Polonia. Se descoperă și se studiază arhive ale instanțelor judiciare medievale. Se cercetează influențele germane asupra dreptului orășenesc. Se pune în lumină progresul social realizat în evul mediu prin dezvoltarea instituțiilor orășenești și prin acțiunea acestora împotriva justiției feudale. Din categoria cercetărilor istorico-juridice cu asemenea teme semnalăm valorosul studiu al Krystinei Bukowska, intitulat *Jurisdicția Curților Superioare din Cracovia în litigiile privitoare la imobilele urbane în secolele XVI—XVIII*.

Autoarea examinează documentele judiciare ale celor două tribunale înființate de către Cazimir cel Mare la Cracovia în secolul al XIV-lea. Stăruie asupra actelor privind proprietatea orășenească din perioada destrămării relațiilor feudale și ajunge la concluzia că dreptul feudal a fost subminat de dreptul orășenesc, care a folosit principii juridice romane pentru a reglementa proprietatea privată asupra stăpînirilor funciare din orașe.

Concepția nouă, de tip burghez, a proprietății funciare s-a bazat într-adevăr pe noțiuni luate din dreptul roman. Vechile tribunale din Cracovia au părăsit noțiunea medievală de sezină, utilizînd de preferință noțiunea romană de posesiune și ocrotînd posesiunea ca element esențial al proprietății. Servituțile prediale, contractele de vânzare și de închiriere, regimul dotal și succesiunile se reglementau pe baza dreptului roman. Instanțele judiciare orășenești opuneau dreptului feudal vechile noțiuni romane pentru a elibera proprietatea de îngrădirile regimului juridic medieval; în acest fel s-a constituit ceea ce autoarea numește cu o expresie a izvoarelor sale: *jus municipale polonicum*.

Studiul este consistent. Autoarea utilizează o amplă literatură istorică și juridică, critică tezele unor autori și obține rezultate noi și valoroase pentru cunoașterea instituțiilor orășenești ale Poloniei din secolele XVI—XVIII.

Gh. Cronț

Două izvoare otomane despre asediul Vienei (1683). Kara Mustafa vor Wien, tradus, prefăcut și adnotat de Richard F. Kreutel, ed. a III-a, 1966

Este îndeobște știut că, din bogata literatură cronicărească otomană, numai un număr restrîns de surse narative au fost traduse în limbi de circulație sau au fost incluse în circuitul științific de sintezele mai vechi de istorie a Imperiului otoman (J. Hammer-Purgstall, J. W. Zinkeisen, N. Iorga)¹.

Colecția *Osmanische Geschichtsschreiber*, care apare la Graz sub îndrumarea și participarea activă a lui Richard F. Kreutel, și-a propus să pună la îndemîna istoricilor, ca și a marelui public, cele mai importante izvoare otomane, într-o traducere cît mai fidelă în limba germană. Printre cele cinci volume apărute pînă acum, un interes deosebit pentru cercetătorii

¹ Vezi și *Cronici turcești privind țările române*, ed. M. Guboglu și M. Mustafa, vol. I, București, 1966, p. 16.

români prezintă *Cătătoriile* lui Evliya Celebi și amintirile lui Osman Aga din Timișoara.

În parte, izvoarele traduse în această colecție sînt nepublicate, astfel valoarea de informare a colecției este sporită.

Folosul acestei colecții devine cit se poate de evident dacă ne oprim asupra temei volumului ce o deschide: asediul otoman al Vienei din anul 1683. Bibliografia lucrărilor consacrate celor două asedii ale Vienei întocmită de W. Sturminger², care cuprinde 2 543 de titluri despre anul 1683, semnalează doar o singură lucrare de proveniență otomană (și aceasta deja tradusă de J. Hammer-Purgstall acum un secol și mai bine). Monografiile europene mai vechi despre anul 1683 (O. Klopp, A. Camesina, V. von Renner, C. Toifel), ca și monografiile apărute în ultimele decenii (R. Lorenz sau cea a americanului J. Stoye, apărută în 1965)³, iau în seamă într-o măsură infimă izvoarele otomane. Dacă necunoașterea limbii turce a fost singura cauză pentru ignorarea istoriografiei otomane și turcești moderne, piedica este înlăturată în bună parte acum de colecția *Osmanische Geschichtschreiber*. Volumul întâi al colecției este intitulat *Kara Mustafa în fața Vienei* și cuprinde două izvoare otomane despre asediul Vienei, 1683. Interesul particular pentru istoricii români se explică prin participarea la această campanie a domnilor români Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca.

Primul izvor cuprins în acest volum, intitulat „Vekayi i Bec” (Evenimentele de la Viena), este atribuit maestrului de ceremonii al marelui vizir Kara Mustafa și constituie jurnalul autorului păstrat doar în câteva copii. În volumul care face obiectul prezentării de față s-a tradus însă numai fragmentul care privește evenimentele dintre intrarea în Ungaria a armatei otomane și pînă la execuția lui Kara Mustafa. Acest jurnal, care depășește pe ceilalți istoriografi otomani în ceea ce privește apropierea de evenimente, obiectivitatea, extinderea și amănunțimea

povestirii, oferă completări și rectificări ale cunoștințelor despre anul 1683.

A doua parte a volumului o ocupă fragmentul din istoria Silihdarului Mehmed Findikili, ce se referă la asediul Vienei. Mehmed, mare dregător sub sultanii Mustafa al II-lea și Ahmed al III-lea, folosește pentru evenimentele în legătură cu campania „Mărului roșu” contra Vienei jurnalul maestrului de ceremonii, prelucrîndu-l și rezumîndu-l. Silihdarul, ca istoriograf ce s-a aflat în afara evenimentelor petrecute în 1683, nu a scris în maniera panegirică și propagandistică a maestrului de ceremonii, ci avînd perspectiva distanței, a văzut anumite interdependențe și cauzalități, ceea ce-l face să aducă critici vehemente la adresa lui Kara Mustafa.

Se știe că participarea domnilor români Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca la campania contra Vienei a suscitat interes atît în istoriografia românească⁴, cît și în cea străină⁵ și au fost exprimate păreri diferite cu privire la atitudinea lui Șerban Cantacuzino în timpul asediului. Izvoarele prezentate nu cuprind decît mențiuni răzlețe cu privire la cei doi domni cu ocazia primirii în audiență de către Kara Mustafa a „regelui” transilvănean Mihail Apáfy, sau menționări ale contingentelor românești printre alte corpuri de oaste. Dacă n-am cunoaște din scrieri germane contemporane⁶ atitudinea lui Șerban Cantacuzino (și în mai mică măsură a lui

⁴ În afară de sintezele lui D. Cantemir, Al. Xenopol, N. Iorga, C. C. Giurescu, această problemă s-a tratat în lucrări speciale: V. Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate* (1925); I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul sec. XVII* (1933); I. Radonić, *Situația internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., vol. XXXVI (1913/1914); S. Reli, „Crucea Moldovenilor” din Viena, în „Codrul Cosminului”, vol. VI (1929—1930); I. Grămadă, *Die Rumänen bei der Belagerung Wiens im Jahre 1683* (București, 1915).

⁵ De pildă Otto Brunner, *Österreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683—1699*, în *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* XLIV (1930)..

⁶ De pildă „Diarium” al rezidentului imperial la Constantinople Kuniz.

² W. Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerung Wiens 1529 und 1683*, Graz—Köln, 1955.

³ Vezi recenzia în „Studii”, XIX (1967), nr. 4.

Gheorghe Duca) în tabăra din fața Vienei, n-am da importanță faptului că trupele Țării Românești și ale Moldovei nu aveau o porțiune proprie de apărare, ci erau încadrate de unități turcești, comandate fiind de un pașă. Această poziție se explică, desigur, prin faptul că contingentele românești nu prezentau garanția deplinei fidelități față de turci.

Volumul conține o schiță de plan otomană a cetății Viena, ce datează din anii ce au urmat imediat asediului Vienei. Este desenată probabil din memorie, deoarece în amplasarea unor contingente turcești în dispozitivele de atac greșește. Harta este strategică, și ca atare sumară, dovedind totuși din partea turcilor o bună cunoaștere a cetății și orașului Viena.

Dacă pentru istoria românească cele două surse otomane nu furnizează informații esențiale, ele permit în schimb reconstituirea desfășurării asediului Vienei. Ambele texte sînt însoțite de studii introductive și note explicative, care înlesnesc înțelegerea și aprofundarea lor.

H. Jaeger

* * * *Georges Kastriotë Skanderbeg et la guerre alban-turque au XVe siècle* (Université d'État de Tirana. Institut d'Histoire et de Linguistique), Tirana, 1967, 119 p.

Numeroase studii și lucrări apărute în ultimul timp¹, adăugîndu-se unei vaste bibliografii cuprinzînd lucrări mai vechi, dovedesc efortul reprezentanților istoriografiei albaneze de a reliefa rolul important al lui Gheorghe Kastriotul-Skanderbeg în cadrul istoriei albaneze și în general al istoriei balcanice în veacul al XV-lea. Noi izvoare publicate de istoricii albanezi sau de cei străini (H. Inalcik, F.

Pall) permit o cunoaștere mai completă a epocii atît de frîmintate în care și-a desfășurat activitatea Skanderbeg.

Cu ocazia celei de a 500-a aniversări a morții lui Skanderbeg, comemorată în anul 1968 sub egida UNESCO. Institutul de istorie și lingvistică al Universității din Tirana a pregătit o monografie despre Skanderbeg, în care se prezintă bilanțul cercetărilor din ultimul timp. Meritul principal al acestei lucrări e integrarea personalității lui Skanderbeg și a activității sale în cadrul general al istoriei poporului albanez în veacul al XV-lea, pe plan economic, social și politic. Skanderbeg a răspuns sarcinilor puse pe plan albanez sau internațional, acționînd ca un reprezentant al maselor populare din epoca sa. În introducerea lucrării se subliniază că: „sub Skanderbeg poporul albanez a adus o contribuție prețioasă într-unul din momentele cruciale pentru apărarea Europei și a culturii sale împotriva consecințelor dezastruoase pe care le aducea dominația otomană”. Autorii lucrării nu au alcătuit un studiu monografic redus la prezentarea activității lui Skanderbeg, ci au prezentat cele mai însemnate momente ale istoriei albaneze în cursul întregului veac al XV-lea.

Analiza situației Albaniei medievale, făcută în prima parte a lucrării, subliniază caracteristicile și particularitățile dezvoltării feudalismului în această țară. Înaintarea rapidă a turcilor otomani în Peninsula Balcanică, datorată unor cauze multiple, a avut ca urmare, începînd din 1385, numeroase incursiuni pe teritoriul Albaniei, al căror rezultat a fost cucerirea celei mai mari părți a teritoriilor locuite de albanezi în cursul primelor trei decenii ale secolului al XV-lea. Începînd din 1431, în Albania ocupată de către turci a fost instaurat regimul feudal-militar otoman. Publicarea recentă a registrului cadastral întocmit în 1432 în Sandjakul Albaniei a permis studierea aprofundată a realităților economice și sociale de la începutul dominației otomane, evidențiindu-se creșterea exploatarei, care, alături de jaful, și distrugerile provocate de armatele otomane, a provocat nemulțumirea țărănimii albaneze

¹ *Historia e Shqipërisë*, vol. I, Tirana, 1959; Fan. S. Noli, *Historia e Skënderbeut*, Tirana, 1962; Kristo Frashëri, *Georges Kastriotë-Skanderbeg, héros national d'Albanie*, Tirana, 1962; Kristo Frashëri, *Histoire d'Albanie (Bref aperçu)*, Tirana, 1964, ș. a.

Deosebit de grea era situația țărănimii și în teritoriile de pe litoralul adriatic, aflate sub stăpânirea Veneției². Numeroase răscoale anti-otomane ale țărănimii albaneze în fruntea cărora se aflau feudali locali au avut loc între 1431 și 1436, dar ele erau izolate și nu puteau fi victorioase în fața forțelor otomane superioare pe plan politic și militar.

Ca o necesitate istorică, pentru apărarea independenței, se impunea formarea unei puteri de stat centralizate și bine organizate, precum și a unui front militar unic în slujba căruia să fie puse toate resursele umane, precum și mijloacele economice ale țării. Era necesară integrarea luptei poporului albanez în frontul larg al luptei antiotomane a popoarelor ce fuseseră cucerite sau erau amenințate de dușmanul comun. Acestor cerințe ale epocii sale le-a corespuns activitatea lui Skanderbeg, întemeietor al unui stat albanez unit și independent. Războiul albanezo-otoman din vremea lui cuprinde trei etape.

Prima etapă a războiului a început cu instaurarea lui Skanderbeg la Kruja, urmată de formarea Ligii albaneze în urma adunării de la Lesh, și se încheie cu marea victorie de la Kruja din 1450. În această etapă, ca de altfel și în cea următoare, un sprijin important l-a avut lupta albanezilor din partea lui Ioan de Hunedoara, ale cărui acțiuni antiotomane sînt reliefate de către autori. A doua etapă e caracterizată prin consolidarea statului albanez independent între anii 1450 și 1458, atît ca urmare a lichidării fărîmițării feudale, cît și a numeroaselor succese obținute în lupta contra turcilor otomani conduși de Mehmet al II-lea. Complexe au fost relațiile lui Skanderbeg cu statul aragonez, cu Ragusa și, mai ales, cu Veneția, care prin politica sa urmărea în primul rînd păstrarea cuceririlor sale balcanice, inclusiv a orașelor albaneze de pe coastă, chiar cu prețul unei înțelegeri cu statul otoman.

Perioada de apogeu al războiului (1458—1468) se caracterizează prin expediții repetate ale turcilor pe teritoriul albanez, pe care n-au

reușit a-l cucerii. Cu forțele sale militare puțin numeroase, Skanderbeg a reușit să obțină victoria în cele peste 20 de campanii ale turcilor. S-au vădit marile sale calități de organizator și strateg, care fac din Skanderbeg unul dintre cei mai de seamă conducători militari din evul mediu. Victoriile lui se explică mai ales prin sprijinul larg primit din partea întregii populații albaneze, și în primul rînd din partea țărănimii. Moartea acestuia la 17 ianuarie 1468 nu a pus capăt războiului albanezilor pentru apărarea independenței.

Figura lui Skanderbeg, impresionînd pe contemporanii săi în mod deosebit, după cum reiese din scrierile umaniștilor, a rămas vie în folclorul poporului albanez sau al altor popoare balcanice. Ultima parte a lucrării schițează momentele principale ale luptelor după 1468. Războiul albanezo-otoman s-a terminat în 1506, cînd în Albania a fost instaurată pentru multe secole dominația otomană, eveniment cu multiple consecințe negative pentru viața poporului albanez. Lupta poporului albanez între anii 1385 și 1506, și mai ales lupta de sub conducerea lui Skanderbeg, stăvilind și împiedicînd expansiunea otomană spre Italia și Europa Centrală, a avut un important rol internațional.

Gh. Zbucnea

JORGE CANSECO VINCOURT, *La guerra sagrada*, México, Instituto Nacional de Antropologia e Historia, 1966, 143 p.

Volumul pe care-l prezentăm este o republicare mai dezvoltată a aceleiași lucrări, apărută în anul 1963 sub egida Universității Naționale Autonome din Mexic¹.

Lucrarea începe cu unele probleme privind originea și evoluția războiului în general, din cele mai îndepărtate timpuri și pînă la primul război mondial inclusiv. După aceea se continuă cu generalități asupra războiului din America Centrală. Autorul afirmă că de la sosirea primelor grupe omenești prin strîmtoarea Bering — și pînă în epoca clasică a

² I. Bozić, *Le système foncier en „Albanie vénitienne” au XVe siècle*, în „Bollettino dell' Instituto di Storia della Società e dello Stato”, 5—6 (1963—1964), p. 65—140.

¹ Revista „Historia Mexicana”, vol. 15 (1966), pr. 2—3 (58—59), p. 341.

fost o lungă perioadă pașnică, în care nu se cunoștea războiul ca activitate organizată. Aceasta pentru că în lumea nouă nu erau păstori care să rivalizeze cu agricultorii, așa cum se întâmplase în lumea veche. Războiul s-a instaurat în America Centrală la sfârșitul epocii clasice (secolul al IX-lea), când încep conflictele (răscoale ale țăranilor împotriva clasei sacerdotale diriguitoare, războaie între diferite orașe și împotriva noilor popoare sosite). Se trece apoi la epoca postclasică, care după căderea culturii Maya clasice se caracterizează prin instaurarea statului militarist al toltecilor (secolele X—XII).

Războiul sacru constituie de fapt problema centrală a lucrării. Autorul arată că de-a lungul secolului al XIII-lea s-au efectuat mari mișcări de popoare în centrul Mexicului. Unul dintre ultimele triburi emigrante ce sosesc în Valea Mexicului este cel al mexicanilor sau aztecilor, care a devenit cel mai puternic din America Centrală. Sosirea conchistadorilor spanioli le-a întrerupt drumul lor ascendent. Poporul aztec era socotit ca avînd misiunea să împiedice distrugerea umanității, și în acest scop el făcea sacrificii umane. Pentru mexicani, războiul, pe lângă caracterul lui politic și economic, avea și un caracter sacru, datorită faptului că zeii înșiși luau parte la lupte, și de aceea în război era necesar să se obțină captivi, pentru a-i sacrifica zeilor lor. Această concepție mistică a infiltrat poporului mexican un caracter războinic, care l-a determinat la o riguroasă expansiune. Faptul că aztecii au sosit în Valea Mexicului într-o epocă de foamete, când ei au făcut numeroase sacrificii umane, și după aceea a urînat o epocă de abundență le-a reîntărit credința că trebuia să intensifice acest obicei. Autorul recunoaște că datorită viziunii mistice-religioase mexicanii au adus sacrificiile la o maximă dezvoltare, cu scopul de a împiedica, după concepția lor, distrugerea umanității. El spune că trebuie să ne reamintim că de la fundarea capitalei Tenochtitlan (azi Ciudad de México) pînă la căderea sa în mâinile spaniolilor au trecut numai două secole, timp foarte scurt pentru ca o cultură să ajungă la deplina sa maturitate; dezvoltarea sa a fost oprită brusc.

Mexicanii sau aztecii încă din copilărie erau inițiați în mînuirea armelor. Tinerii erau instruiți, în special, în arta de a captura cît mai numeroși inamici și meritele lor erau socotite după numărul prizonierilor. Organizarea militară era foarte meticuloasă, pe baza unor formații, care constituiau armată mexicană. În fruntea ei se afla domnitorul mexicanilor (*señor de los méxica*). Prin faptul că șefii militari de toate gradele erau promovați la conducere pe baza meritelor obținute în lupte, se poate spune că societatea aztecă constituia ceea ce se poate numi o democrație militară. Mai departe autorul analizează cauzele războaielor, armamentul și tactica militară. Campania nu începea niciodată fără o prealabilă declarație formală de război. Pe cîmpul de luptă se urmărea realizarea surprizei, însă numai o singură formație a armatei participa la luptă, restul formațiilor armate stăteau în repaus și așteptau momentul propice pentru a cădea asupra inamicului. Acțiunea se considera decisă cînd una din părți o lua la fugă și erau capturați cît mai mulți adversari vii, fără să se urmărească distrugerea armatei adversarului.

În ultima parte a lucrării autorul analizează *La Xochiyaoyotl*, sau războiul înflorit, care reprezenta culmea viziunii mistice-religioase dezvoltate de poporul mexican sau aztec. Acesta era un război sacru prin excelență, cu unicul scop de a obține captivi pentru sacrificii, fără a se căuta obținerea de cîștig material asupra adversarului. Acest gen de război a creat adînci nemulțumiri celorlalte popoare din Mexic împotriva aztecilor. Faptul a avut o mare importanță în luptele duse împotriva conchistadorilor spanioli, punîndu-i într-o mare inferioritate numerică pe aztecii — independent de alți factori, cum au fost: tactica, armamentul etc. Circumstanțele menționate mai sus au ușurat foarte mult efortul spaniolilor pentru învingerea aztecilor în diferite situații grele datorită genului de război pentru obținerea de captivi. Credem că era util ca această ultimă problemă să fi fost mai dezvoltată în lucrare, cu mai multe date, pentru a se sublinia importanța ei.

Ioan I. Neacșu

INSTRUMENTE DE LUCRU

Weltgeschichte. Die Länder der Erde von A — Z, ed. de W. Markov și A. Anderle, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1965, XVI+959 p. (Kleine Enzyklopädie)

Enciclopedie istorică cuprinzînd schițe de istorie a tuturor țărilor, însoțite de tabele cronologice și de un scurt dicționar de persoane și de locuri. Volumul are numeroase ilustrații, hărți și planșe. Paginile consacrate istoriei românești sînt semnate de Margot Hegemann.

Historiographie Yougoslave 1955—1965, red. Jorjo Tadić, Beograd, 1965, 527 p. (Fédération des Sociétés Historiques de Yougoslavie)

Amplă prezentare a realizărilor istoriografiei iugoslave în deceniul 1955 — 1965. Sînt expuse în cadrul unor subdiviziuni tematice și cronologice cele mai de seamă lucrări, dintre care unele privesc ansamblul spațiului sud-est european.

KIRKOVA LILIJA et EMILIJA KOSTOVA-JANKOVA, *La science historique bulgare 1960—1964. Bibliographie publiée à l'occasion du XII-e Congrès international des sciences historiques — Vienne, Août 1965*, Sofia, 1965, 216 p. (Académie Bulgare des Sciences, Institut d'Histoire. — Études historiques, t. II, Supplément)

Prezentare sistematică a realizărilor istoriografiei bulgare în anii 1960—1964 în domeniul istoriei naționale, a Balcanilor și generale. Cuprinde cîteva referiri la istoria medievală, modernă și contemporană a României și semnalează contribuțiile istoricilor români P. Constantinescu-Iași, Vl. Diculescu, M. Guboglu, P. P. Panaitescu și Șt. Ștefănescu din publicațiile de specialitate bulgare.

Bibliographie d'œuvres choisies de la science historique hongroise 1959—1963, în vol. „Nouvelles études historiques“, II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, p. 463—629.

* Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de : A. Armbruster, P. Cernovodeanu, O. Cicanci, L. Demény, H. Jaeger, A. Lazea, Ș. Papacostea, M. Vlașiu.

Bibliographie de la Réforme 1450—1649. Ouvrages parus de 1940 à 1950, V^e fascicule: Pologne—Hongrie—Tchécoslovaquie—Finlande, Leiden, 1965, 108 p.

Westermanns Grosser Atlas zur Weltgeschichte. Braunschweig, Westermann Verlag, 1966, 170 p. hărți + 80 p. (indice)

Marele atlas Westermann cuprinde în 530 de hărți întreaga istorie universală, de la preistorie până în zilele noastre, în aspectele ei economice, politice, culturale și religioase esențiale. La hărțile care ilustrează istoria țării noastre se impun unele precizări și îndreptări. Termenul de români pentru secolele VII—VIII este prematur, întrucât procesul etnogenezei românești nu era încă încheiat. Data întemeierii Țării Românești și a Moldovei putea fi mai precis indicată. Rectificări se impun și la indicațiile referitoare la „granița militară” austriacă în Transilvania și Banat.

Consultarea atlasului e mult înlesnită de un indice amănunțit și de tabelele sinoptice care însoțesc volumul.

ISTORIE MEDIEVALĂ

The Cambridge Medieval History, vol. IV, *The Byzantine Empire, Part I, Byzantium and its neighbours*, ed. by J. M. Hussey, Cambridge, University Press, 1966, XL + 1 168 p.

Cea mai recentă sinteză de istorie a Bizanțului este rodul colaborării unui larg colectiv de specialiști din numeroase țări. Primul volum al noii sinteze este consacrat istoriei politice de la întemeierea Bizanțului până la dispariția imperiului în 1453. Capitole speciale sînt consacrate relațiilor dintre imperiu și vecinii săi europeni și asiatici. Volumul este însoțit de excelente hărți și de o voluminoasă bibliografie. Vederile de ansamblu asupra istoriei țărilor române în secolele XIV—XV (p. 560—565) nu cuprind nici o referire la relațiile lor cu Bizanțul. Fără nici un adaos de informație sau argumentare, autorul capitolului reia teza imigrației elementului românesc din sudul Dunării în spațiul carpato-dunărean.

GRECU, VASILE, *Bozôðoç slawischen Ursprungs oder Homoionymie?* în vol. „Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag”, Heidelberg, Carl Winter—Universitätsverlag, 1966, p. 207—209.

Autorul emite ipoteza că termenul de voievod ar fi fost adoptat de români nu de la slavi, ci de la unguri, la care existența termenului e atestată de Constantin Porfirogenetul încă din perioada anterioară migrației lor în Panonia. Ducii formațiunilor politice românești din Transilvania, găsite de unguri în perioada cuceririi provinciei, au preluat denumirea, care s-ar fi transmis apoi și la nord și răsărit de Carpați. „Voievodul” slav este o simplă homoionimie..

GYÖRFFY, G., *Monuments du lexique pełchéneque*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, XVIII (1965), 1—2, p. 73—81.

Noi dovezi asupra identității limbii pecenegilor cu aceea a cumanilor. Sînt utilizate și topicile pecenege din Transilvania.

GAUTIER, P., *Le dossier d'un haut fonctionnaire d'Alexis I-er Comnène, Manuel Straboromanos*, în „Revue des Études byzantines”, XXIII (1965), p. 168–204.

Studiu asupra vieții și activității unui dregător bizantin în slujba lui Alexios Comnenul. De reținut din opera lui Manuel Straboromanos, editată în anexă, referirile la luptele împăratului cu pecenegii și la restaurația bizantină la Dunărea de Jos.

KÖPSTEIN, HELGA, *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz. Philologisch – historische Untersuchung*, Berlin, Akademie-Verlag, 1966, 134 p. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für griechisch-römische Altertumskunde).

Autoarea analizează în această lucrare terminologia bizantină pentru „sclav”, proveniența sclavilor, precum și locul lor în istoria societății bizantine în ultimele secole de existență a imperiului. Studiul cuprinde note interesante referitoare la comerțul de sclavi practicat de genovezi și venețieni în Marea Neagră.

NĂSTUREL, P. Ș., *Note sur la géographie historique de la Dobroudja chez Constantin Porphyrogénète*, în vol. „Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag”, Heidelberg, Carl Winter – Universitätsverlag, 1966, p. 382–387.

Sugestii cu privire la identificarea topicelor dobrogene Σελινάς și Κωνοπάς menționate de Constantin Porfirogenetul.

ZIMMERMANN, HARALD, *Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung*, în vol. *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875–1965)*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1966, p. 67–84.

Autorul urmărește evoluția situației juridice privilegiate a coloniștilor germani stabiliți în secolul al XII-lea în Transilvania. Analizînd semnificația diferiților termeni din documentele latine ale vremii (în special Diploma din 1224 a regelui Andrei II, cunoscută sub denumirea de *Andreanum*), ca *hospites*, *advena*, *subditi*, *fideles* ș. a., autorul conchide că sub aceste denumiri erau desemnați sașii din Transilvania, în calitatea lor de *cives confirmati*; ei erau considerați un *peculiare membrum regni*, de unde și situația lor privilegiată în cadrul regatului maghiar..

LEHNER, JOSEF, *Zisterziensergotik im Fürstentum Moldau (1487 bis 1582)*, în vol. *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875–1965)*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1966, p. 105–115.

Autorul încearcă să încadreze în marile stiluri arhitectonice europene construcțiile religioase din nordul Moldovei în secolele XV—XVI și cele militare de la Dunărea de Jos și de pe coasta Mării Negre. Studiul surprinde influența arhitectonică a abației Cîrța asupra construcțiilor bisericesti din vremea lui Ștefan cel Mare și aceea genezei asupra cetăților Tighina, Cetatea Albă, Hotin etc. Studiul, foarte susținut în părțile sale tehnice, cuprinde o serie de afirmații care trezesc nedumeriri sau rezerve. Evident eronată este afirmația: „În anul 1540 întreaga Transilvania a trecut la protestantism” (p. 108). La data amintită, nici măcar în mediul populației germane din Transilvania procesul de adoptare a Reformei nu era desăvârșit, pentru a nu mai aminti de majoritatea populației, cea românească, care nu a acceptat nicio dată Reforma. Și mai mare surprindere provoacă afirmația: „fără îndoială că cistercienii de la abația Cîrța l-au sprijinit pe Basarab I la întemeierea principatului din Valahia în 1330 și pe Bogdan la preluarea țării cumanilor între Carpați și Marea Neagră în jurul anului 1360” (p. 109). Cititorii ar fi doritori să afle baza documentară a acestei afirmații.

HITCHINS, KEITH, *Ottoman Domination of Moldavia and Wallachia in the Sixteenth Century*, in „Asian Studies”, Bombay, I (1966), p. 123—141

Autorul expune etapele instaurării dominației otomane în Moldova și Țara Românească, principalele ei trăsături politice și economice și urmările ei asupra celor două țări. Din punct de vedere juridic, ele erau încadrate în categoria *dar al-sulh* (teritorii necucerite de trupele otomane, dar care își răscumpăraseră printr-un tribut pacea (*sulh*)). Autorul împărtășește opinia unilaterală a unora dintre istorici care afirmă că doar considerente fiscale au împiedicat transformarea celor două țări în pașalicuri. Articolul se încheie cu unele considerații asupra urmărilor social-economice ale dominației Porții asupra celor două țări.

FÜGEDI, ERIK, *A XV. századi magyar püspökök* (Episcopii maghiari din secolul al XV-lea), în „Történelmi Szemle”, VIII (1965), nr. 4, p. 477—498

Se discută problema originii sociale a episcopilor din Ungaria secolului al XV-lea și durata păstoriei lor. În anexă se publică lista completă a episcopilor din Ungaria și Transilvania secolului al XV-lea, statistica originii lor sociale, statistica școlarizării episcopilor, statistica veniturilor episcopale etc.

TURDEANU, EMIL, *Le Sbornik dit « de Bisericani ». Fausse identité d'un manuscrit remarquable*, în „Revue des études slaves”, XLIV (1965), p. 29—45

Pe baza descoperirii recente a douăsprezece manuscrise care au aparținut mănăstirii Bisericani și care se află acum în Biblioteca „Lenin” din Moscova, autorul reia problema datării sbornicului zis de la Bisericani. După opinia sa, sbornicul este unul dintre produsele intensei activități culturale desfășurate în Moldova din inițiativa mitropolitului Grigore Roșca și a fost întocmit în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, nu în 1512 cum s-a crezut mult timp.

RUFFINI, MARIO, *L'opera d'ella Chiesa ortodossa romana nella creazione della lingua letteraria nazionale*, în „Orientalia Christiana Periodica”, XXXII (1966), nr. 1, p. 181—223, și XXXII (1966), nr. 2, p. 450—477

Amplu studiu consacrat substituirii progresive a limbii slavone prin cea română în vechea literatură bisericească din țările române.

BORSA, GEDEON, *A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében* (Tipografia din Sibiu în ultimul sfert al secolului al XVI-lea), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 1, p. 56–61

Autorul pune în legătură înființarea în 1573, la Sibiu, a morii de hirtie și reînființarea în 1575 a tipografiei. Se arată însemnătatea descoperirii în coperta unei cărți din biblioteca școlii din Sighișoara a foi de titlu a unui calendar tipărit la Sibiu în 1575. Sînt trecute în revistă tipărișurile sibiene din ultimul sfert al secolului al XVI-lea. Se discută activitatea tipografică a lui Greus și tipărirea în 1583 a codului de legi întocmit de M. Fronius, precum și semnificația acestui fapt. Studiul se încheie cu constatarea că între 1591 și 1594 la Sibiu s-au tipărit 11 cărți.

SCHRAMM, GOTTFRIED, *Der polnische Adel und die Reformation 1548–1607*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1965, X + 380 p. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Mainz. Bd. 36)

Analiză a reacției diverselor straturi ale nobilimii polone față de curentele reformatе; se pune în lumină eșecul final al protestantismului în încercarea sa de a se transforma într-o forță politică hotărîtoare. Sugestive comparații cu situația din Transilvania.

KORTEPETER, C. M., *Gâzi Girây II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588–1594*, în „The Slavonic and East European Review”, XLIV (1966), Londra, nr. 102, p. 139–166

Rolul jucat de tătarii din hanatul Crimeii în ansamblul politicii otomane de la sfîrșitul secolului al XVI-lea în Europa de răsărit și Caucaz. Ciocnirile cazaco-polono-tătare de la hotarele Moldovei (1586–1589) și criza turco-polonă din 1589–1590 aplanată prin mediația ambasadorului Angliei la Constantinopol, Edward Barton, și a domnului Moldovei Petru Șchiopul.

PROBSZT, GÜNTHER, Frh. von, *Die niederungarischen Bergstädte als Kriegschauplatz*, în vol. *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875–1965)*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1966, p. 116–132

Autorul analizează însemnătatea și rolul militar al orașelor slovace, începînd cu epoca războaielor husite; sînt trecute în revistă luptele lui Ioan Zápolya cu Ferdinand de Habsburg și răscoala antihabsburgică a lui Ștefan Bocskay. În conflictul dintre Gabriel Bethlen și imperiali, orașele slovace au fost doar teatru de luptă și izvor de finanțare a efortului militar. Un rol similar au împlinit orașele slovace în timpul luptelor lui Gheorghe I Rákóczi și Gheorghe II Rákóczi și al răscoalei curuților. Articolul se încheie cu analiza evenimentelor din 1848.

STOIANOVICH, TRAIAN, *Le maïs dans les Balkans*, în „Annales. Économies. Sociétés. Civilisations”, XXI (1966), Paris, nr. 5, p. 1 026—1 040 + 1 hartă.

Articol de sinteză privind cultura porumbului în Balcani, începînd din secolele XVI—XVII; aria de răspîndire a diferiților termeni sub care a fost cunoscută această plantă (*kukuruz*, *fermentum*, *gălăb*, *papur* etc.). În Moldova și Țara Românească porumbul este surprins de la începutul secolului al XVII-lea, iar în Banat de pe la 1692.

VITA, ZSIGMOND, *Bethlen Gábor könyvtára* (Biblioteca lui Gabriel Bethlen), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 3, p. 221—227.

Reconstituire a tuturor știrilor privitoare la biblioteca principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen (1613—1629), care a fost devastată de tătari în 1658.

MIOC, D., *La répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVIIe siècle en Valachie*, în vol. *L'impôt dans le cadre de la Ville et de l'État*, Bruxelles, <f. ed.>, 1966, p. 296—316 (extras)

Amplă analiză consacrată repartiției sarcinilor fiscale în Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea, pe temeiul *Condiceii de venituri și cheltuieli a vistieriei* din timpul domniei lui C. Brîncoveanu.

Im Reiche des Goldenen Apfels. Des türkischen Wellenbummlers Evliya Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel (*Osmanische Geschichtsschreiber*, vol. II), Graz, Wien, Köln, Verlag Styria, ed. II, 1965, 292 p.

După o scurtă notiță introductivă tratînd despre înaintarea turcilor și cuceririle lor europene pînă în secolul al XVII-lea, editorul înfățișează pe scurt viața și opera cunoscutului călător turec Evliya Celebi, care a trecut și prin țările române la mijlocul veacului al XVII-lea. Se reproduce apoi în partea principală a lucrării descrierea Vienei. De reținut profunda impresie pe care a produs-o metropola europeană asupra unui bun cunoscător al lumii orientale, reprezentant tipic al ei. În cadrul acestei relații sînt cuprinse aluzii sporadice la țările române, ținînd în special de raporturile acestora cu Poarta.

WEIFERT, LADISLAUS MICHAEL, *Beiträge zur Mercyschen Besiedlung des Banats*, în vol. *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875—1965)*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1966, p. 133—145.

Autorul analizează pe baza unui vast material inedit din arhivele vieneze prima fază a colonizării „șvabe” (coloniști aduși din diferitele state germane) a Banatului (1718—1727), inițiată și organizată de către guvernatorul Mercy. Se discută pe scurt proveniența și com-

poziția națională și socială a coloniștilor, insistindu-se apoi pe larg asupra activității acestora în noua lor patrie.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *A Habsburg — abszolútizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII—XVIII. század fordulóján* (Absolutismul habsburgic și iobagii din Ungaria la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea), în „Századok”, LXXXIX (1965), nr. 4—5, p. 679—720.

Se discută în special politica fiscală absolutistă față de țărănimea iobagă din Ungaria și Transilvania după încorporarea acestor țări în Imperiul habsburgic, iar apoi politica vamală austriacă față de Ungaria.

ISTORIE MODERNĂ

NIEDERHAUSER, E., *The Problems of Bourgeois Transformation in Eastern and South-eastern Europe*, în vol. „Nouvelles études historiques”, I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, p. 565—580.

Autorul analizează trăsăturile generale ale trecerii de la feudalism la capitalism în răsăritul și sud-estul Europei.

STEINACKER, HAROLD, *Idee und Wirklichkeit der Nationalität in Südosteuropa*, în vol. *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875—1965)*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1966, p. 11—26.

Studiul cuprinde o expunere de vederi de ansamblu privind problema naționalităților în sud-estul Europei.

KRITIKOS, P. G., ‘Ο Ιωάννης Καποδιστριας τέκτων κανονικός (Ioan Capodistria franc-mason), în „‘Ο Έρμηνεύτης”, III (1965), p. 125—144.

Date cu privire la studiile lui Capodistria și la relațiile sale cu Eteria; autorul analizează activitatea lui Capodistria ca membru al francmasoneriei și legăturile acesteia cu Eteria.

OȚETEA, ANDREI, *Les grandes puissances et le mouvement hétéroclite dans les Principautés Roumaines*, în „Balkan Studies”, 7 (1966), nr. 2, p. 379—394.

Studiu de sinteză asupra atitudinii adoptate de marile puteri față de insurecția eteristă din 1821 în țările române și cauzele eșecului ei pe plan politic și militar.

DJORDJEVIĆ, DIMITRIE, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Beograd, Ed. Istorijski Institut, 1965, 250 p.

Lucrare de sinteză consacrată luptei de eliberare națională a popoarelor din sud-estul Europei. Autorul discută împrejurările generale în care s-a dezvoltat această luptă — criza feudalismului otoman, dezvoltarea economică și socială a popoarelor subjugate, acțiunea ideologică și politică a revoluției franceze — și expune principalele ei etape, de la răscoala sîrbă din 1801 pînă la declanșarea primului război mondial. Lucrarea cuprinde numeroase referințe la lupta de eliberare națională a poporului român și la legăturile ei cu celelalte mișcări de emancipare din sud-estul european.

LOSANO, MARIO, D., *Un rivoluzionario nella Romania del 1818: Nicolae Bălcescu*, în „Rivista Storica Italiana”, LXXVIII (1966), nr. 3, p. 677—715

Studiu de ansamblu asupra activității politice și intelectuale a lui N. Bălcescu. Se insistă asupra intensei activități desfășurate de revoluționarul român în exil, mai ales în Ungaria și la Londra, în vederea realizării unității de acțiune a elementelor revoluționare europene. Studiul folosește și materiale de arhivă inedite (din Arhivele Ministerului de Externe al Franței, din Arhiva de stat din Torino), pe lângă o bogată documentație bibliografică. Dacă autorul ar fi cunoscut programul revoluționarilor moldoveni redactat la Brașov (12-24 mai 1848), și-ar fi modificat desigur optica asupra mișcării revoluționare moldovene din 1848. Prea puțin utilizată pentru înțelegerea ideologiei lui N. Bălcescu este *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*.

SAVA, IANCOVICI, *Маякоп Миша Анастасиевич (1803—1885)* (Maiorul Mișa Anastasievici, 1803—1885), în „Istoriiski Glasnik”, 1965, nr. 2—3, p. 127—142

Studiu consacrat activității economice și culturale desfășurate în Principatele Române de sîrbul Mișa Anastasievici. Întemeiat pe un bogat material documentar inedit, studiul aduce o contribuție însemnată la istoria economică a țării noastre în veacul al XIX-lea.

PROKOPOWITSCH, ERICH, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz—Köln, H. Böhlaus Nachf., 1965, 192 p.

Autorul expune într-un capitol introductiv geneza „curentului daco-roman” din Transilvania și influența acestuia asupra Bucovinei. Bazîndu-se pe bogate materiale inedite din arhivele vieneze, el analizează în continuare partidele politice, administrația, învățămîntul, biserica, presa, economia Bucovinei, între anii 1774 și 1918, cu referiri speciale asupra românilor din Bucovina. În furnizarea acestor detalii constă în primul rînd valoarea științifică a lucrării lui E. Prokopowitsch; optica prohabsburgică a autorului reduce din valoarea interpretării.

Документи за историята на Българското книжовно дружество (Documente privind istoria societății literare bulgare), t. II, 1878—1911, editate de Tv. Snegarov, P. Miätev ș. a., Sofia, BAN., 1966, 357 p.

Culegere de documente dintre care unele interesează relațiile culturale româno-bulgare.

TUROK, V. M., *Австро-Венгрия — „модель” интеграции Европы*, în „Вопросы истории”, nr. 1 (1965), p. 55—65

Autorul face de fapt bilanțul conferinței internaționale din Budapesta privind istoria monarhiei austro-ungare în anii 1900—1918. Atenția principală este acordată combaterii tezelor istoricilor vest-germani care aparțin curentului „Süd-Ostforschung”, care în dorința de a găsi un prototip pentru „integrarea europeană”, s-au oprit asupra monarhiei habsburgice. Analizând cauzele destrămării Imperiului habsburgic, autorul insistă asupra contradicțiilor interne ale acestuia, în special asupra problemei naționale.

Австро-Венгрия и славяно-германские отношения, „Наука”, Академия наук СССР, Институт славяноведения, Moscova. 1965, 284 p.

Culegere: cuprinde studii, comunicări, documente și note privind legăturile politice, economice, culturale dintre popoarele din Austro-Ungaria și Rusia, începând din secolele X—XII și pînă în secolul al XX-lea, lupta de eliberare națională a popoarelor aflate sub jugul Imperiului habsburgic ș. a. Interes pentru istoricii români prezintă mai ales studiul semnat de I. M. Senkevici, *Politica reacționară a Austro-Ungariei în Balcani în cel de-al 7-lea și cel de-al 8-lea deceniu al secolului al XIX-lea* și documentele din Arhiva de politică externă a Rusiei, publicate de V. N. Kondratieva; documentele privesc situația slavilor și românilor aflați sub stăpînire habsburgică în anul 1861.

BATOWSKI, HENRYK, *Балканските държави и българският въпрос по време на Априлското въстание през 1876 г.* (Statele balcanice și problema bulgară în perioada răscoalei din aprilie 1876), în „Известия на института за история Б А Н”. 16—17 (1966), p. 317—331

Studiul analizează poziția guvernelor Serbiei, României și Greciei față de răscoala din Bulgaria din aprilie 1876. Cu toate că, după cum arată autorul, guvernul român s-a declarat neutru față de mișcările de eliberare din Balcani, patrioții bulgari s-au bucurat de simpatia cercurilor progresiste ale societății românești; pe teritoriul român s-a organizat detașamentul lui Hristo Botev.

RUTKOWSKI, ERNST VON, *Österreich-Ungarn und Rumänien 1880—1883, die Proklamierung des Königreiches und die rumänische Irrredenta*, în „Südost-Forschungen”, XXV (1966), p. 150—284

Studiu consacrat politicii austro-ungare față de România, după congresul de la Berlin. Eforturile austro-ungare de a cîștiga România sau măcar de a o neutraliza au fost îngreuiate de diferendele comerciale, de neînțelegerile provocate de chestiunea Dunării și, mai ales, de acțiunea politică a românilor din Transilvania, puternic stimulată de consolidarea statului român independent. Abia în 1883, I. C. Brătianu, sub presiunea influenței sporite a Rusiei în Bulgaria și a intransigenței lui Kalnocky față de minorități, se apropie de Puterile centrale.

Autorul discută interdependența dintre înăsprirea politicii guvernului ungar în problema națională și intensificarea luptei românilor din Transilvania pentru drepturi naționale.

GALANTAI, J., *Die Kriegszielpolitik der Tisza-Regierung 1913—1917*, în vol. „Nouvelles études historiques”, II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, p. 201—225.

Studiu consacrat cercetării țelurilor de război ale guvernului Tisza; autorul evidențiază ciocnirea de interese dintre Germania și monarhia austro-ungară în sud-estul Europei, mai ales în raporturile cu România.

TORREY, GLENN, E., *Rumania and the Belligerents 1914—1916*, în „Journal of Contemporary History”, I (1966), nr. 3, p. 171—191.

Fragment dintr-un studiu de ansamblu pe care autorul intenționează să-l consacre diplomației românești în timpul primului război mondial. E analizat efortul celor două grupări de forțe beligerante pentru a influența atitudinea României în anii neutralității.

TORREY, G. E., *The Rumanian-Italian Agreement of 23 September 1914*, în „The Slavonic and East European Review”, XLIV (1966), nr. 103, p. 403—420.

Încheierea acordului secret de consultare reciprocă și cooperare între România și Italia la București (23 septembrie 1914) în condițiile detașării lor de Tripla Alianță. Textul prevederilor acordului și consecințele sale pe plan politic și diplomatic internațional.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

VINAVER, VUK, *Прилог историји југославенско-совјетских односа 1929 — 1934 године* (Contribuții la istoria relațiilor iugoslavo-sovietice în anii 1929—1934), în „Istorijski Glasnik”, 1965, 1, p. 3—59).

Date referitoare la Mica Înțelegere și la poziția României față de evoluția situației internaționale.

BOROS, FERENC, *Adalékok a kisantant létrejöttének történetéhez és jellegéhez (1919 augusztus — 1920 november)* (Contribuții la istoria formării Micii Antante și caracterul ei), în „Századok”, C (1966), nr. 4—5, p. 816—849.

Se atrage atenția asupra laturii antifranceze a Micii Antante; autorul respinge teza care susține că Mica Antantă s-a format sub egida Franței ca un bloc antisovietic. În continuare se subliniază rolul important pe care l-a jucat politica revizionistă a cercurilor guver-

nante din Ungaria asupra apropierii țărilor Micii Antante. Se arată că politica franceză oficială a condamnat acțiunea lui Beneș și că abia după un șir de schimbări interne și externe Franța a început să-și întemeieze politica sa în Europa Centrală pe Mica Antantă.

ROTMISTROY, P. A., *Незабываемые страницы воинской славы. (О новых исследованиях по истории Великой Отечественной войны)*, în „Новая и новейшая история”, nr. 5 (1965), p. 69-78.

Mareșalul trupelor de tancuri al Uniunii Sovietice analizează o serie de lucrări consacrate istoriei Marelui Război pentru Apărarea Patriei, printre care și cele care se ocupă de operația de la Iași—Chișinău ș. a.

„Studii” revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista Revistelor, Însemnări în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- * * * Brève histoire de la Transylvanie, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies III”, Bucarest, 1965, 468 p., 38 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, La romanité du roumain, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADĂNILOAIIE și DAN BERINDEI, La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI, AUGUSTIN DEAC, La première Internationale et la Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- DAN BERINDEI, L'union des Principautés Roumaines, „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, Sur quelques problèmes d'histoire, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- A. PETRIC și GH. ȚUȚUI, Unificarea mișcării muncitorești din România, 1968, 224 p., 7,75 lei.
- * * * Inscriptiile medievale ale României, vol. I, Orașul București, 1395–1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- * * * Cronici turești privind țările române. Extrase, vol. I, sec. XV–mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- Sub îngrijirea acad. EM. CONDURACHI, Istoria, vol. II, 1966, 541 p., 58 lei.
- D. BERCIU, Cultura Hamangia. Noi contribuții, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.
- * * * Arheologia Moldovei, vol. IV, 1966, 374 p., 3 pl., 39 lei.
- ALEXANDRU VULPE, Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică, „Biblioteca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.
- EUGENIA ZAHARIA, Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român, 1967, 271 p., 28 lei.
- D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei.
- CORNELIA BODEA, Lupta românilor pentru unitatea națională 1834–1849, 1967, 390 p., 23,25 lei.
- V. MIHORDEA, Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, „Biblioteca istorică XIV”, 1968, 316 p., 21,50 lei.
- * * * Marea răseală a țărănilor din 1907, 1967, 970 p., 51 lei.
- * * * Cronici și povestiri românești versificate, vol. I (sec. XVII–XVIII), „Cronicile medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.